This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

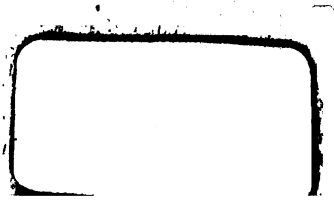

Samizdat

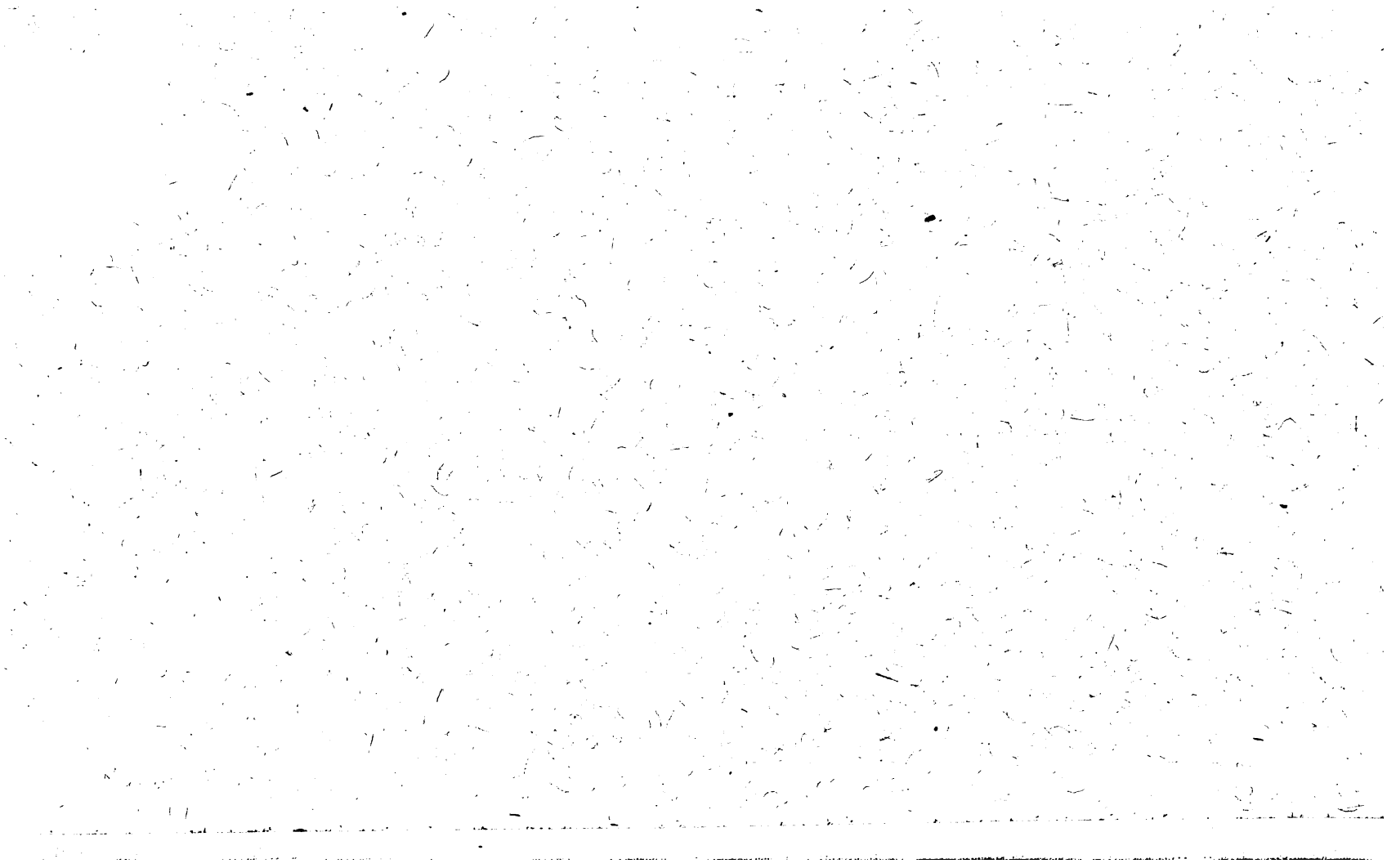

MONUMENTA

HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

XXVIII.

Dr. Császár Mihály
könyveiből

(Szamosközy)

EP

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY.

IRÓK.

HUSZONNYOLCZADIK KÖTET.

BUDAPEST 1876.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

SZAMOSKÖZY ISTVÁN

TÖRTÉNETI MARADVÁNYAI

1566—1603.

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK BIRTOKÁBAN VOLT EREDETI PÉLDÁNYRÓL

KIADTA

SZILÁGYI SÁNDOR

A M. TUD. AKAD. R. T.

MÁSODIK KÖTET.

1598—1599

BUDAPEST, 1876.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
370157A
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
R 1929 L

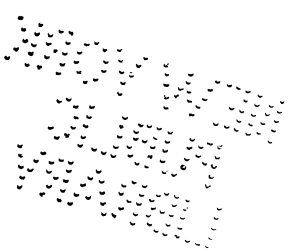

Budapèst, 1876. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

Előszó

a II-ik kötethez.

Jelen második kötetet a Történelmi Bizottság meghagyásából még boldogúlt Toldy Ferencz rendezte sajtó alá: azonban a munka befejezésében meggátolta közbejött halála. Hagyományai közt a tizenkét első ivet (1—192 l.) kinyomva, s a 13—15 ivet és a 16-ik ivnek felét (a IV-ik liberig: 193—265 l.) kiszedve, s részben meg is corrigálva találta a bizottság, mely ekkor alulirottat bizta meg a munka folytatásával, befejezésével. Én annyival szivesebben engedtem a megtisztelő bizalomnak, mert az elhunythoz a hála és tisztelet érzése csatolt, és teljesen osztoztam azon felfogásában, hogy Szamosközy közrebocsátásával kutfő-irodalmunknak jelentékeny szolgálatot teszünk.

Átvevén Szamosközy azon kézirati példányait, melyekből a boldogúlt a kiadást rendezte, a kinyomott iveket s a kiszedetteknek correcturáit, azon tapasztalásra jutottam, hogy ő nem használta sem az eredeti példányt, sem a gróf Teleki Sámuel által az eredetiről vett másolatot — mely utóbbi, mint arról meggyőződtem, csak mult évi september hóban jutott kezéhez.*) Bámulva láttam azon rendkivüli szorgalmat, mély tudományosságot s a legcsekélyebb részletekre kiterjedő lelkiismeretességet, melylyel a

*) Ezen körülmény magyarázza meg, hogy Toldy a Pentasokat kezdette nyomatni. A Rerum Vng. Libri Quatuorról még akkor nem birt tudomással.

XVII-ik századi másolatok értelmetlenségeit tisztába hozni, hibáit kiigazitani, vastag tudatlanságainak nyomait jóvátenni törekedet; — hasonlatos eljárás volt ez ahhoz, melyet Decsyvel szemben követett. Minden arra mutat, hogy a mint a vásárhelyi példány kezéhez jött, ő is tisztában volt a kezénél levő példányok használhatlanságával, s épen ezért függeszté fel sept. 10-én a munka tovább nyomtatását.

Ezen vásárhelyi példány czimiratán következő megjegyzés olvasható: »Ex Codice Kollariano optimae notae M. S. ut videtur Seculi XVII. qui in Tabulario Sanctiori Domus Augustae adservatur descripti. Viennae Austriae MDCCCXII.« Ez útbaigazított, hogy hol keressem az eredetit, s nem minden fáradság nélkül — mert az iró neve a titkos levéltár czímtárában nem volt feltéve — a levéltári tisztviselő urak buzgalma s Károlyi Árpád urnak szíves közvetítése folytán sikerült azt feltalálni. A kinyomott ivek összehasonlitása folytán az eredetivel, kitünt, hogy azokba sok értelmet zavaró hiba csúszott be, s néhol egész sorok hagyattak ki. Bemutatván az ekkép kiigazitott iveket a bizottságnak, ez elhatározá, hogy azon lapok, melyeken értelemzavaró hibák s hosszabb kihagyások vannak, nyomattassanak ujra, a többi lapok hiánya egyszerű hibaigazitással pótoltassék, az eredeti példány oldaljegyzetei pedig hasonlag külön sorozatban adassanak ez előszó függelékéül.

Ez oldaljegyzeteket s a hibaigazitásokat az előszóhoz mellékelve veszi az olvasó — ki ugyanazon körülményben, hogy jelen második kötetnek 12 első ive már ki volt nyomva, megtalálandja annak is a mentségét, hogy mig az 1-ső és III-ik kötetben az

eredetinek ortographiája is betühiven adatott, azt a II-ik kötetnél nem lehetett alkalmazni. De megjegyzem, hogy ezen eltérés csak az orthographiára vonatkozik: maga a szöveg teljesen az eredetihez van szabva. *Szilágyi Sándor.*

I.

Oldaljegyzetek Szamosközy Pentásaihoz a bécsi codexben

A nyomtatványban:

23. laphoz alól, a Lázár J.-ról mondottakhoz: Találnának ma is ilyan szolgát.
24. » felül: Sok volt az relatio, de semmit sem használt az szegény Jósikának, mint maga megmondta: Haec sunt praemia amicitiae Regum.
24. » alább: Nem kévánta volna ezt az böcsületes Jósika.
25. lap közepéhez, hol Jósika Pezzen kezébe adatik: Az eb keziben adták az hájat.
26. » hol Jósika a csász. követek kezébe adatott: Az farkasok köziben esett az bárány.
26. » alól: igy szokták ezt nálunk.
27. » Bizony jobb is lött volna Dévában ülni.
28. lap 5. sorhoz: Nem újság ez ma is.
28. » 9. » Ez volt az veszedelemnek oka Erdélyben.
28. laphoz legalól: Hiszem rút dolog volt ez Erdélyben, de ma vajjon nem igy van-e.
47. lap közepéhez: Haj bolond ifju elme! Kár volt ám ez!
62. » alsó soraihoz: Ha Váradon is ezt követték volna, ma ir mienk volna Várad; de ott az szegény magyar csak az prédának esett.
65. » közepéhez (.... binorum hominum capax): Én az győri káptalanok templomában láttam azt az kaput nem régen, de nincs olyan nagy lyuk rajta, egy ember ugyan jól befér. Ergo ... historia
67. » aljához: Maga is megvallja Svarcemberg az magyarok virtusát.
69. » » Bizony ember módon megrakták volt éléssel é munitióval az várat Török Jánosék (érti a törököt.
154. » » Szamosközy munkája megtetszik.
167. » alólról 6. sz. sorhoz Pray jegyzete: Videtur auctor ex hoc loco orthodoxus fuisse, qui cultum SS. priscae Religionis fuisse memorat.

187. lap legaljához: Prorsus enim militari jactatum sit joco: Deum apud Budam Turcicarum fuisse partium, apud Varadinum Christianorum, Eundem ad Budam Christianorum hostis, ad Váradinum Turcarum.
320. » a kikezdés végéhez: Jó deákból jó katona.
321. » az utolsó sorhoz: Ember volt az talpán.
330. » aljához: Aha kutya oláh fia mint vesztetted az szegény erdélyieket.
336. » a rubrica (Victoria nesciuit uti Transilvanus) alá: Scivit nefandissimus Valachus.
341. laphoz: Ma is meglátszik Szeben és Szeljenberg közt (t. i. a nagy sírdomb).

Ez oldaljegyzetek két kéztől, de a XVII. sz.-ból erednek (kivéve természetesen Prayt).

A 67. és 154. laphoz jövő oldaljegyzetek az egyik, a többiek a másik kézirásai.

II.

Javítandók.

3-ik	lap	felűl	6-ik	sor:	nuncii helyett olv. internuncii
»	»	alól	9-ik	»	locum mutaturus h. olv. et locum immutaturus
4-ik	»	»	9-ik	»	difficilis h. olv. difficile
»	»	»	7-ik	»	dulce h. olv. dulcis
»	»	»	3-ik	»	turbido h. olv. turbida
»	»	»	2-ik	»	Jósika h. olv. Josicam (valamint utóbb mindenütt latinosan van irva az eredeti codexben)
6-ik	»	»	6-ik	»	coeptis h. olv. incoeptis
»	»	»	2-ik	»	annis, quae h. olv. annis. Quae
8-ik	»	felűl	4-ik	»	vacuum et remotus helyett olv. remotus,
»	»	»	17-ik	»	curnam h. olv. cur nam
10-ik	»	»	10-ik	»	Carillus h. olv. Carillius
»	»	alól	15-ik	»	Isalo h. olv. Italo
11-ik	»	felűl	5-ik	»	coiematorium h. olv. coccinnatorum
»	»	»	12-ik	»	cardinalitici h. olv. Cardinalei
19-ik	»	»	9-ik	»	pactatum h. olv. iactatum
»	»	alól	14-ik	»	captando h. olv. cooptando
»	»	»	19-ik	»	brutorum h. olv. Brutorum
»	»	»	9-ik	»	corrigantur. Haud h. olv. corrigantur, haud

19. lap alól 1. sor: sublevandus h. olv. sublevanda
20. » felül 9. » Szuhaius h. olv. Zuhaius (s utóbb is mindenütt igy irva)
» » » 16. » Quum h. olv. Quam
» » alól 5. » Hinc h. olv. Hic
22. » » 14. » principis h. olv. proprincipis
» » » 9. » ore h. olv. ne
» » » 8. » quidem után kimaradt amplius
24. » felül 8. » tamque h. olv. tamquam
» » » 14. » bullatis h. olv. belluatis
» » » 16. » claviculos h. olv. clavulos
26. » alól 16. » Prorsus után kimaradt ut
» » » 10. » ostentata tantum h. olv. tantum ostentata
27. » felül 2. » Füziorum h. olv. Fwziorum
» » » 8. » Marusium h. olv. Marisum
» » alól 16. » asserum ita gradivi h. olv. assium ita gradarij
» » » 11. » a »quendam« szó nincs ben az eredeti példányban
28. » felül 10. » deiicere h. olv. conijicere.
29. » » 2. » sutores h. olv. sectores
» » alól 5. » pervaserunt, quo circa h. olv. pervaserunt. Quocirca
» » » 2. » aequi h. olv. aeque
» » » 1. » attentatum h. olv. assentatum
» » az oldalirásban: consilia h. olv. impetus
33. » felül I-ső sor: Quae propter h. olv. Quapropter
34. » » 3. » id ipsum h. olv. ad eum ipsum usum
35. » » 2. » quo h. olv. qua
» » » 3. » nomine után kimaradt pariter
» » alól 11. » suffragia h. olv. synapha
39. » » 4. » in h. olv. et
40. » » 10. » massam h. olv. nassam
41. » » 16. » Haeraclio h. olv. Heraclio
» » » 7. » Et h. olv. At
» » » 6. » Transylvaniae h. olv. Transylvania
44. » » 9. » clementissimo után kimaradt Principe
45. » felül 17. » paterentque h. olv. patereque
46. » » 2. » valeque h. olv. valeteque
47. » » 1. » quibus h. olv. qua
» » » 13. » Reconditas h. olv. Reconditiores
» » alól 13. » Et h. olv. eae
48. » felül 2. » verrerat h. olv. everterat
» » » 4. » possit h. olv. posset

48. lap alól 3. sor: infamis h. olv. infimis
49. » felül 10. » crimine h. olv. discrimine
» » alól 17. » quaesitorum h. olv. quaesitarum
» » » 15. » acta h. olv. nactus
» » » 3. » animine h. olv. animi ne
51. » » 14. » caeteros h. olv. exteros
54. » felül 11. » Sed után kimaradt et
55. » » 12. » Svarcembergii h. olv. Svarcemburgii (és azután is mindenütt az eredetiben igy irva)
58. » » 7. » coniunxerat h. olv. coniungit
» » alól 13. » helepolim h. olv. Helepolim
59. » felül 7. » cataphractorum vexilla: h. olv. cataphractorum. Vexilla
» » alól 7. » Czonczonem h. olv. Socubsam
61. » » 17. » Oberbergianas h. olv. Obenburgianas
62. » felül 8. » Huyn h. olv. Huyz
63. » » 10. » machinis után kimaradt ipse
64. » » 8. » intuitu h. olv. intuiti
» » alól 18. » forte h. olv. fere
72. » felül 4. » In iis rerum h. olv. In iis, rerum h s
» » alól 1. » praevisa h. olv. provisa
73. » felül 2. » merces, esculenta h. olv. merces esculentae
74. » » 18. » Michaelem után kimaradt in
» » » 17. » connecteret h. olv. connecterent
» » » 13. » promptum, tanti h. olv. promptum. Tanti
75. lap. az oldalirásban: Romam h. olv. romanizare
77. lap felül 4. sor: Mehemede h. olv. Mahomede
78. » » 5. » procuratore h. olv. percussore
» » » 6. » captivi h. olv. capit
» » » » » ciacanam h. olv. ciacanum
» » » 7. » vertici h. olv. vertice
» » » 8. » et momento h. olv. e mento
80. » » 3. » rehabitum h. olv. habitum
» » alul 4. » differtur. h. olv. differretur.
81. » » 10. » conductis h. olv. conductisque
82. » » 13. » fieri szó elhagyandó
83. » felül 6. » infigi h. olv. infligi
85. » » 6. » inserta h. olv. infarta
86. » » 10. » par h. olv. per
» » » 11. » Bereskeium h. olv. Dereskeium
» » alul 11. » senatusque után kimaradt decreto.

87. lap felül 2. sor: concessione h. olv. consensione
» » » 5. » Hanc h. olv. Nunc
» » alul 11. » Principis h. olv. principio
88. » » 9. » atque után kimaradt e
» » » 1. » fuisse h. olv. fuisse?
89. » » 15. » Hae non h. olv. Nec
» » » 13. » conatus ne h. olv. conatusve
90. » » 12. » Kelugrainum h. olv. Kalugrainum
» » » 11. » Abailam h. olv. Brailam
» » » 9. » Gergivum h. olv. Girgiovum
» » » 5. » Agnano h. olv. Agriano
91. » felül 14. » a Marisi ripa h. olv. ad Marisi ripam
92. » » 4. » a Lippa h. olv. ad Lippam
» » alul 1. » quia után kimaradt ea
97. » felül 11. » jussui h. olv. jusso
» » alul 17. » Cefersha h. olv. Cefersah s alább is ekkép
» » » 11. » in spicie quidem alia h. olv. in speciem quidem alia, alia
98. » felül 1. » Transylvanico h. olv. Transilvaniae
» » » 5. » a h. olv. annona
» » alól 11. » re, vel szavak elhagyandók
99. » felül 15. » Proinde h. olv. Porro
» » » 16. » Aegypti h. olv. Epyri
101. » » 1. » omnibus h. olv. omnibusque
» » » 5. » quin h. olv. quem
» » alól 14. » ominatione h. olv. divinatione
» » » 7. » saltem szó elmarad
102. » felül 13. » roris után kimaradt vix
103. » » 1. » totus után kimaradt omnino
104. » » 10. és 11. sor: ad salutem h. olv. de salute
» » » 13. sor: eruptae h. olv. erupturae
» » alól 12. » navim h. olv. navem
105. » felül 4. » hoc h. olv. sive
» » alól 17. » (ad) kimarad
» » » 16. » militem tum pecuniam h. olv. milite cum pecunia
» » » 10. » Nonne h. olv. Non
» » » 7. » cum peracta sunt publico periculo; h. olv. cum patrata sunt: publico periculo
106. » felül 3. » Maximilianus után kimaradt Transsilvani

107. lap felül 2. sor: fortunae után kimaradt suae
» » alól 6. » otiosum h. olv. exitiosum
108. » felül 4. » possint sui h. olv. possint. Suae stirpis sui
109. » alól 16. » patrant h. olv. patrantur
110. » felül 9. » vestrum h. olv. vester
111. » alól 17. » queritando h. olv. quiritando
» » » 16. és 15. sor: innitantur: queritare, h. olv. innitantur, queritare;
» » » 12. sor: angeret h. olv. tangeret
112. » felül 7. » dum h. olv. cum
» » » 8. » impericulosi h. olv. periculosi
» » » 9. » animum h. olv. animam
» » alól 17. » Machielium h. olv. Machiedium s később is igy
117. » felül 2. » abeundo h. olv. abeuntes
» » » 12. » singulari h. olv. figulari
» » » 13. » possessionis sponte sua h. olv. possessione sponte
» » alól 11., 12. sor: immineret szó elhagyandó
118. » » 11., 12. » Melithei h. olv. Melithii
» » » 10. » demissa h. olv. demissis
119. » felül 4. » legatorum után kimaradt annuente ac
» » » 10. » conscii h. olv. inconscii
» » » 6. » Sigismundus h. olv. Si Sigismundus
121. » » 10. » constitutum h. olv. constitum
122. » alól 17. » Sabesum h. olv. Sebesum
» » » 3. » paterni regis h. olv. paterni, patrui regis
» » » 1. » solueretur h. olv. soluerentur
123. » » 8. » incuratione h. olv. inclinatione
125. » » 7. » Peterdius h. olv. Pelerdius
» » » 13. » opibus után kimaradt et honoribus
» » » 16. » et h. olv. est
129. » » 12. » quas h. olv. quam
» » » 15. » conservandas h. olv. conservanndam
» » » 18. » collocaveram után kimaradt et
» » » 19. » patrem h. olv. patris
» » legalsó sor: casas h. olv. cazas
131. lap alól 10. sor: Gabriel után kimaradt quidam
» » » 8. » quorumque után kimaradt e
132. » felül 15. » Quidquid est, id. h. olv. Quidquidid est,
135. » alól 12. » aliás h. olv. alios
139. » » 9. » non denuo reciperent h. olv. non Principem denuo reciperunt

140. lap felül 1. sor: cum után kimaradt in
» » » 7. » quam h. olv. qua
» » » » » Germanis után kimaradt sese
141. » alól 13. » attinet h. olv. attineret
142. » » 3. » ut sint elhagyandó.
143. » » 10. » publici nuncii (munere) h. olv. publicis munijs
144. » » 18. » Suis után kimaradt rebus
» » » 14. » quam h. olv. quae
145. » felül 2. » redierunt, et h. olv. red erunt. Et
146. » » 4. » praefectus h. olv. profectus
» » » 12. » coeptum h. olv. incoeptum
148. » alól 16. » Morizza h. olv. Morincza
» » » 14. » et után kimaradt: in
» » » 8. » praetoria manu h. olv. praetoriam manum
149. » felül 6. » decumane h. olv. decumano
150. » » 3. » pareret h. olv. par erat
» » alól 13. » sub h. olv. suo
158. » » 9. » potione után kimaradt semel
159. » felül 16. » in h. olv. ni
159. » alól 2. » Hinc h. olv. Hic
163. » felül 4. » alternisque után kimaradt uiuaces
» » » 10. » intertectis h. olv. interiectis
1» » alól 5. » Bastanisque h. olv. Bastanis
165. » felül 3. » hocce h. olv. hoc sex
66. » » 10. » e vallibus h. olv. conuallibus
» » alól 17. » gravitate h. olv. gracitate
» » » 10. » kimaradt az oldalirás: Sigismundum oblique taxat
169. » » 8. » discordi Transilvaniae h. olv discordia Transiluana
170. » felül 1. » pugillatorius h. olv. pugillatoria
» » » 7. » existimatationis h. olv. existimationis
» » » 14. » Vicariaeque h. olv. Vicinaeque
» » » » » in h. olv. et
» » » 18. » fugam, alii h. olv. fugam. Alii
171. » » 3. » potest, nam h. olv. potest. Nam
172. » » 1. » ruinam, proinde h. olv. ruinam. Proinde
» » » « 14. dux et h. olv. dux
173. lap felül 10. sor: antequam h. olv. ante quam
» » alól 11. » obiere h. olv. obiuerant
» » » 1. » hostis h. olv. hastis

174.	lap alól	8.	»	contexit, ad h. olv. contexit. Ad
179.	» felül	10.	»	impressa után kimaradt: tenaci
180.	» »	3.	»	tentata est. Cameleorum h. olv. sustentata est. Porro cameleorum
»	» alól	1.	»	exspiravit h. olv. expiavit
181.	» felül	13.	»	Petse h. olv. Petoc
183.	» »	7.	»	in h. olv. ad
»	» »	14.	»	Imminent. A h. olv. imminent, a
»	» »	15.	»	quae h. olv. quia
188.	» »	1.	»	His után elhagyandó itaque
»	» alól	2.	»	jubetur, quos h. olv. jubetur. Quos
189.	» felül	10.	»	Vices Mehum h. olv. Vice Merhum
190.	» »	11, 12.	»	acuant, his h. olv. acuant. Fit
192.	» »	1.	»	ignarum h. olv. ignaram
193.	» alól	10.	»	proterit ad h. olv. proterit. Ad
»	» »	9.	»	est. Eius h. olv. est, eius
194.	» felül	15.	»	persicas, tapetia pretiosa, h. olv. persicae, tapetia, praetiosa
204.	» alól	12.	»	Lestomits h. olv. Leitomies és alább is mindenütt igy.
206.	» felül	6.	»	praeterito h. olv. praeterita
»	» alól	9.	»	Transilvaniae h. olv. Transilvaniam
210.	» »	11.	»	suspecta esse quomodo h. olv. tibi-suspecta esse quoquo modo
211.	felül	3.	»	concodiam h. olv. concordiam
232.	» »	11.	»	munitarum h. olv. minutarum
250.	» »	11.	»	Budaens h. olv. Budaeus
254.	» »	10.	»	ac szó kihagyandó
»	» »	8.	»	destinuerat h. olv. destinaverat

STEPHANI SZAMOSKÖZI

RERVM TRANSYLVANARVM

PENTAS QVINTA.

RERVM TRANSYLVANARVM

PENTADIS QVINTAE LIBER I.

ARGVMENTVM.

Sigismundus Princeps, pertaesus suae Transyluaniae, Opuliae et Ratiboriae ducatibus Rodolpho Caesari eam permutat. Qua de re frequentes antea nuncii ad eum a Caesare missi. In iis Martinus Pete Episcopus, Adamus Gallus Poppel atque alii per vices, qui cunctanti illi et mentem alternanti, ut in coepto constanter perseveraret, sedulo inculcabant; nec deerant adulatores, perpetua regum pestis, atque ipsi Sigismundo intimi contubernales, qui assiduis assentationibus, emigrandi propositum apud illum alebant. His instructus cogitationibus Sigismundus tandem comitia Albam indicit. Vbi non liberis, sed metu extortis, suffragiis, in sententiam eius ab omnibus provincialibus itur, atque ita universa nobilitas et Ordines in verba Rodolphi Caesaris iure iurando adiguntur. Sigismundus luculenta habita concione, causas suscepti consilii reddit. Andreas Cardinalis per Mathiam Syllam frustra Sigismundum ab inĉepto revocare conatur. Inde exhausto aerario, in Opuliam Sigismundus excedit, brevi mentem, pariter locum mutaturus, cancellarius Stephanus Jósika, magnae vir dignitatis, ob affectatum Transyluaniae principatum in custodiam datur, et Zakmarum vinctus deportatur, ubi postea capitali supplicio est affectus. Iaurinum, munitissima Vngariae arx, quadriennium abhinc a Sinane Passa expugnatum, strategemate Adolphi Svarcemburgii et Nicolai Pálffii recuperatur. Haec mensibus Ianuario, Februario, Martio et Aprili gesta, anni millesimi quingentesimi nonagesimi octavi.

Ineunte anno millesimo quingentesimo nonagesimo octavo, insignis ad omnem posteritatis memoriam rerum mutatio Transyluaniam incessit; in quo temporum motu, velut fatalis eius conversio advenisset, pene in extremum adducta discrimen est. Nec quicquam propius fuit, quam ut variarum concursu calamitatum funditus everteretur. Quae mali moles, quibus initiis ortum, quibus progressibus incrementum, quo denique exitu finem habuerit, ad caetera, quae retulimus, summatim subiungemus. Sigismundus Princeps, novissima ad Caesarem Rodolphum profectione, quam superiore anno susceperat, sponte se principatu Transyluaniae abdicare, ac totam provinciam in fidem ac potestatem Caesaris tradere obligaverat. Reversus Praga, cum res suas, et irrita oppugnatione Temesvari arcis, et provinciae statu nonnihil quassato, longe infra spem suam esse, ac multum detrimenti accepisse, adeoque pessumire sentiret, eo magis in proposito permanere, ac secundum pactionem, in quam inter se et Caesarem pridem convenerat, principatu quam tempestive abire voluit. Sed ut in re magni momenti, et inconsulte coepta solet, animo per se fluctuanti multa occurrebant offendicula, quae paulatim refrigeratum prioris consilii ardorem, posterioribus cogitationibus corrigere suaderent. Nam etiam annus a temere facto promisso effluxerat: proinde ipse non difficilis conventorum fidem, si per se solum stetisset, exolescere patiebatur, et dulce patriae desiderium animum ab incepto ad exitum perducendo remorabatur. Cum Sigismundus his cogitationibus anxius, animum per omnia consilia circumfert, atque ambigit, quid facto sit opus: omni adhuc in turbido haerente deliberatione, assumit in societatem mentis suae Stephanum Jósika, epistolarum atque annuli magistrum, quem cancellarium vocant,

Sigismundus Transyluaniam Rodolpho Caesari tradit.

quod munus secundum principalem dignitatem et maiestatem pene summum est in Transyluania honorum omnium fastigium, et tamquam reliquorum magistratuum apex. Et Jósika quidem invidiosis opibus pridem a Sigismundo excultus, non in publicis modo de republica consultationibus, sed et in secretioribus illius consiliis primas tenere suo quodam iure videbatur. Etsi enim vixdum ille maturae iuventae annos esset egressus, vigebat tamen virebatque in vegeto pectore animus quantaecunque fortunae capax, ingeniumque solers ac vividum; quamobrem proclivem non magis aetatis quam ingenii tyrocinio ad quaelibet flectenda Principem nactus, ita sibi illius mores obnoxios fecerat, ut ipse solus Principem in potestate habere diceretur. Accedebat ad conciliandum sibi favorem, consequendosque honores, honestarum litterarum non mediocris usus, rarum in Vngaris proceribus ornamentum, quo ille tantus evaserat, ut nemo esset qui Stephani Jósika gratiam et favorem plenioribus obsequiis demereri inter prospera non duceret. Ergo Sigismundus, ambiguus consilii ac quasi poenitens incepti, cum secum statuere non posset, num e re sua reipublicaeque esset, Transyluania cedere, Rodolphoque potentissimo Principi illam resignare, haesitabundam mentem, atque inter manendi cedendique propositum ancipitem, soli Stephano Jósika, exclusis aliis senatoribus, patefecit. Jósika ad omnes eius cogitationes intentus, nutantem in proposito roborasse, atque ad ea, quae cum Rodolpho Caesare pridem pepigisset, perficienda, frigidam suffudisse febatur, non tam Sigismundi rebus et fortunae consuens, quam ut se in hac rerum novitate, per eblandita opuli suffragia, in principatum quoquo modo ingerere osset. Tantam enim ille auctoritatem apud omnes, fa-

Cum Jósika consilium communicat.

vorem apud Principem comparaverat, ut pene omnes Transyluanos proceres gratia fortunisque anteverteret, unus Jósika omnia gereret, unus ipse instar omnium esset; nec sane obscure prae se ferre auderet, sibi olim delatum iri principalis successionis gradum, quantumlibet Sigismundus se administratione provinciae abdicato, successorem sibi Germanum designare contenderet. Tanta erat in illo caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, tanta ad res novandas audacia, ut deiectis ab omni spe aliis competitoribus, novus homo, et nec genere, nec aetate, nec maiorum nobilitate conspicuus, animum in spem adipiscendi dominatum tam turbulentae provinciae erigere auderet. Quamquam autem illum maiorum virtus ac splendor non commendaret, videbatur tamen ab ingenio suo, allaturus ad eius honoris, cuius erat candidatus, sublimitatem, omnia digna indole et prudentia sua: tum vero a rebus et fortunis suis, quas iam in immensum amplificaverat, convenientia ad tuendum principalem splendorem praesidia. Dum his cogitationibus ambigui Sigismundus et Jósika haerent, interea Rodolphus Caesar, secundum conventa, quae superiore anno cum Sigismundo de principatu Transyluaniae resignando Pragae coram pepigerat, certisque conditionibus inter se transegerat, mittit in Transyluaniam Martinum Pete episcopi Varadinensis titulum ferentem, et Adamum Gallum Poppel, magnae authoritatis et prudentiae consiliarios, qui Sigismundi versatilem animum et in coeptis cunctantem atque restitantem, ad perseverantiam et constantiam acuisse ferebantur. Commemorabant ius imperatoris in imperio Transyluaniae, quae provincia Vngariae fuisset individuum quoddam membrum iam a quingentis amplius annis, quae quidem regio superiorum principum turbulenta audacia seces-

Caesarei legati in Transyluaniam.

sionem a Germanorum imperatore legitimo, suoque adeo rege faciens, in partes discessisset, peculiaremque dominatum sibi usurpasset. Quae illorum pertinacia postquam novum dominatum fundasset, in alios post alios magistratus delapsum, se totam a genuino suo corpore, Vngariae imperio, divortio foederis Turcici, Transyluania abscidisset, magno cum Vngariae discrimine, Caesarisque Vngariae Regis insigni dolore. Etsi autem Sigismundus Princeps legitimum dominatum in Transyluania ex indulgentia Rodolphi Caesaris sibi stabilivisset, quia tamen regionis status ita Turcarum vicinitati et potentiae esset obnoxius, ut nisi armis Germani imperatoris protegatur, vix sibi diuturnam, nedum perpetuam pacem spondere possit: plurimum in rem et salutem omnium conducere videretur, si provincia Imperatori et Regi suo restitueretur, quo alter fratrum Caesareorum cum imperio missus, maioribus animis, maioribusque armis adversus omnem vim Turcarum eam protegeret, ac tamquam pro arce Vngarici imperii, tam vero maxime pro salute fratris germani, qui Transyluaniam administraturus esset, nihil ab ulla parte curae et laboris Caesar remitteret. Iam vero quum apud neminem sit obscura Sigismundi Principis orbitas, quippe cuius imperium nullus haeres ex se prognatus exceptu-rus sit, quis non videret, vivente adhuc, adeoque spirante Sigismundo, Caesari Regi Hungariae, Transyluaniam etiam secundum nuper icti foederis tabulas deberi? Et haec cum ita sint, ne tamen Imperator iustissimus inique regnum a Sigismundo emungere videatur, aratus esset binos Silesiae ducatus Sigismundo dare, puliam et Ratiboriam, quas Ioannis quoque Regis lio et Isabellae matri similibus de causis olim dedisset. Et ducatus quidem illos, siquis locorum temporum-

que statum consideret, multo quam Transyluaniam, pacatiores tranquillioresque habiturus esset Sigismundus, ubi vacuus curis et sollicitudinibus, tum vero a bellorum tumultibus vacuus et remotus quietus in otio paceque vitam degeret; non ibi incensiones oppidorum, non clades civium suorum, non vastitatem regionum, non ferrum et flammam, in viscera regni Turcarum crudelitate grassantem, videret. Quae mala in cervicem Transyluaniae non tantum impendentia, sed iam pene inhaerentia depellere, Imperatoris curae futurum esset, qui sane pro hac provincia, tamquam pro suis ipsius aris et focis, nihil ab ulla parte diligentiae et laboris remissurus esset. Proinde aut hanc esse tutandae provinciae rationem, aut nullam aliam fore. Iam vero Sigismundus divortio castissimae uxoris, cognatae Imperatoris, non magis connubium quam initi foederis tabulas convellet dirimetque; curnam in tutandam hanc regionem Imperator tantam vim argenti, qua Turcarum insolentia a regione averti queat, erogare videbitur? unde utilitatis nihil, laborum, impensarum et molestiarum ingens accessurum sit illi incrementum? An ut immensis sumptibus, non cognatam suam, quae dirempto connubio Transyluania excedet, sed Sigismundi sterilitatem foveat? cuius vita, quamdiu prorogabitur, tamdiu de successore deligendo non magis ipse fuerit sollicitus quam Imperator, qui non modo secundum conventionis tabulas, sed et iure haereditario, provinciae huius possessionem sit excepturus. Quia vero multa interim contingere poterunt, quae tam Sigismundo, alienis auxiliis innitenti, quam Imperatori spem pretio ementi possessionem successionemque Transyluaniae intervertere poterunt; sane consentaneum aequo fuerit, si Sigismundus in tempore provinciam Caesari resignaverit, id quod proce-

dente tempore, multis etiam superatis discriminibus, nolit velit resignaturus sit. Nec est ulli obscurum, Rodolphum Caesarem plus opis ad tutandum hoc regnum adferre posse, quam Sigismundum alienis adminiculis suam publicamque fortunam sustentantem. Etenim Imperator, non modo spem, sed prope certam fiduciam salutis praebere poterit; quippe, qui et opum magnitudine, et militum multitudine, et omnium rerum, quae ad bellum usui sunt, immensa facultate Transyluaniam provinciam adversus quoslibet hostes defendere poterit. Accedebat ad loco dimovendum Sigismundum pollicitationum insuper aliarum amplissimum illectamentum: Imperatorem Rodolphum quotannis quinquaginta florenorum Vngaricorum millia, ad Opuliae et Ratiboriae annuos proventus ex aerario suo adiecturum: unde Sigismundo, non modo ad praesentis fortunae statum ferendum, sed et familiae suae, principalisque splendoris dignitatem tuendam honesta vitae sustentandae facultas suppeditaretur. His Pontifex Summus, ubi divortio cum uxore Maria Christierna facto in coelibem vitam agendam animum Sigismundus traduceret, punicei galeri summum honorem pollicitus erat se adiecturum; quae conditio dignitate et authoritate magnos reges merito praeverteret. Ne vero Pontifex inanem tantummodo tanti fastigii titulum donare Sigismundo videretur, qui ad demulcendos solum ambitiosorum animos faceret, opimum insuper episcopatum Olmucensem aut Vratislaviensem in Silesiae terra, vel finitimis provinciis prima quaque occasione illi se daturum promiserat; quae quidem

Ingentibus promissis Sigismundus de mente deturbatur.

nia potiora et splendidiora essent Transyluaniae
eroso, multisque discriminibus obnoxio principatu.
s aliisque artibus expugnatus, menteque dimotus Si-
mundus, nullam moram consultationi reliquam fecit,

seque in potestate eorum, qui tam honesta salutariaque suaderent, futurum pollicitus est. Sed enimvero non videbat imprudens ac parum in futurum prospiciens, quantum latentis periculi contineret haec actio, quam inauspicato haec iniret consilia, quam se ipse capite diminueret, quam ad suae fortunae incrementa viam intercluderet, in quantum denique malorum pelagus hac rerum mutatione provinciam praecipitaret. Accenderat spem hominis suapte natura consilia quaeque saniora profli-

Alphonsus Carillus.

gantis, Alphonsus Carillus, natione Hispanus, ex eo sacerdotum sodalitio, cui ab Iesu cognomen datum est; vir summa prudentia, multa etiam doctrina ornatissimus, qui iam pridem in intimam Sigismundi consuetudinem insinuatus, ob dexteritatem ingenii charus illi imprimis erat. Quamobrem homini et natura et disciplina multarum rerum usu pollenti, et in regum principumque secretioribus negotiis iam diu versato, ita fidem suam Sigismundus addixerat, ut nefas duceret ab eius consiliis vel latum unguem discedere. Hic ab urbe Roma

Sigismundus a Turre Comes.

cum comite Sigismundo a Turre Isalo, viro et splendore familiae et prudentia clarissimo, in Transyluaniam mense Ianuario rediens, ita omnem dubitationem titubanti adhuc Sigismundo discussit, ut firmitudinem animi constantiamque plane duraturam, ut rebatur, in animum illius inspiraverit. Erat denique per id tempus apud Si-

Alphonsus Visconte.

gismundum, Albae, Alphonsus Ceviensis episcopus, nuncius pontificius, e Vicecomitum olim Mediolanensium, ducum stirpe oriundus, qui, nescio quibus ambagibus Ioannem secundum, divi Ioannis Regis Vngariae filium et Isabellam eius matrem cognatione attingere ferebatur; fortasse quod Sforciades Duces, unde Ioannes secundus maternum genus duxit, Vicecomitibus consanguinei fuerunt. Hic episcopus iam per triennium in Tran-

syluania Pontificis negotia procurabat, homo maioris dignitatis quam eruditionis, quippe qui praeter fastum et bifidam mitram, nihil episcopo conveniens in Transyluaniam tulerat. Et cum talis esset, tamen statim ubi Romam rediit, bona Pontificis gratia in coiematorium patrum senatum est allectus, numerumque sacrosancti ordinis uno et ipse galero auxit. Hi duo Alphonsi, alter episcopus alter iesuita, quo maiorem a Pontifice Romano et Rodolpho Caesare inirent gratiam, communicatis inter se consiliis, Sigismundo subinde inculcare, atque id authores esse non desistebant, uti tradita Imperatori provincia, cardinalitii honoris apicem, Opuliaeque et Ratiboriae tranquillissimos ducatus, laborioso et discriminis pleno Transyluaniae principatui praeponeret. Nec deerant adulatores, apposita semper regum vanitati pestis, qui concitatum, et ad deteriora proclivem Sigismundi impetum potius quam ingenium, ad nescio quam spem ingentium honorum accenderent. Maxime autem iam toto quinquennio circumfusus illi Italorum grex, incautis atque improbis illectamentis mentem eius corruperant. Hi ex ultima fece Italiae, alii post alios, ad eius profusionem confluxerant, quorum ille non barbarum tantum sermonem assiduo usu familiarem sibi fecerat, sed et mores non satis a meliore nota commendatos, imbiberat. Istis nobilissimae nationis purgamentis non solum aulam patefecerat, sed etiam in partem domesticae consuetudinis eos asciverat, eodemque secum contubernio noctes atque dies fovebat: in quos potius, quam in salutem reipublicae, vim opum maximam undere solitus erat. Videre erat permultos eorum, scio e quibus Italiae latebris, sentos, squalidos, omni estate coopertos adventare. Qui postmodum ubi se caeterorum popularium suorum coetum aggregarunt,

Italorum adulatio pessum dedit Sigismundum.

ac subinde eorundem opera in Sigismundi notitiam, atque inde in consuetudinem, ac tandem blandiente conversatione in intimam familiaritatem sese ingesserunt, subito veluti Glauci gramine comesto, aut Circes poculo praegustato, immutatos, holosericatos ac bene nummatos incedere; omnem squalorem et senectam egestatis velut angues vernatione posita exuisse. Neve externo splendori claritas generis aut rerum gestarum gloria deesset, ementitam stirpem, cum ingenti maiorum ac suae fortitudinis praedicatione coniungebant, qua credulas Principis aures ita implebant, ut quo virtutis praemio domi a suis fraudati essent, peregre in Transyluania tamquam hic ea merita patrata essent, iure optimo a Principe reposcere, ac remuneranda esse aeque consentaneum ducerent. Vnde fiebat, ut nemo ex iis indonatus abiret: potiorem rationem ille confictarum virtutum in exteris haberet, quam expertarum in suis. Itaque ex Italorum hac farragine alios a consilio habebat, alios cubicularios fecerat, alios aliis muneribus afficiebat, plerosque omnes ad honestiora aulae ministeria cooptaverat. Ex quo factum est, ut reiectis aut negligenter habitis nobilissimorum adolescentium gentilium et popularium suorum famularibus servitiis, semper Italos circa se excubare vellet; soli pene Itali illi apparerent, soli omnia administrarent, uni illi instar essent omnium; cum iis venatum exire, ludere, frequens esse, ac velut in sinu fovere; cum iis pilam ampullatam iactare, omnia oblectamenta, otia denique atque negotia cum iis communicata habere; caeterum praeter insolentiam linguae et vestitus, nominum quoque a profanitate Romanorum petita novitas aures Vngarorum radebat: Pompeiorum, Fabiorum, Fuluiorum, Flamineorum, Iuliorum, Zenobiorum, Mezentiorum, Zephyrorum, Virgi-

liorum, idque genus aliorum. Quae linguae et nominum, vestiumque diversitas, licet per se parum favorabilis, nihil tamen Vngarorum animos offendisset, cum exteris comiter et modeste convivere solitorum, nisi alienigenas indigenis, exteros popularibus suis nullis virtutibus magis commendabiles praeposuisset, ac de illis potius, quam de suis bene mereri Sigismundus studuisset: opes e tenuitate plebis collectas in illos cupidius, quam in communem salutem profligasset. Siquis insanam eius effusionem damnare atque incusare auderet, vectigalia in res vanas et futiles minime eroganda esse diceret, parsimoniam et frugalitatem illi inculcaret, non modo salutaribus monitis nullum ille dabat locum, sed et authorem ipsum cum consilio pariter repudiabat, nec raro funem aut exitium opportuna suadenti intentabat. Ad quaslibet offensas non minus rerum, quam minarum prodigus erat. Ob huiusmodi admonitionem, lenemque prodigentiae obiurgationem, tantum non periit olim summi consilii et virtutis compos Stephanus eius avunculus. Haec dissoluta vitae eius ratio dici vix potest quantopere in oculos omnium incurrerit: quae res (et quid magis?) ad obloquendum conflandamque invidiam tam ipsi quam Italis ingentem suppeditabat materiam: praesertim cum indignos ex Italis pariter atque Vngaris plerosque opibus et honoribus cumularet: benemeritis non modo iusta praemia non redderet, sed ne digna quidem aestimatione afficeret. Nec vero eruditione, aut aliquo officio nobili commendatos Italos recipiebat ac fovebat, medicos, poëtas, oratores, mathematicos, caeores, architectos, quorum ingenii ac industriae frum aliquem ipse pariter atque respublica perciperet; ut quisque forte impudentia duce ad eius consuetuiem pervenerat, facilem receptum apud illum invenie-

bat: qui aliqua virtutis aut doctrinae opinione peregre ad eum veniebant, longe miseriores musas quam attulerant, referebant, adeousque illecebra conversandi, fallaciter comitatem et humanitatem imitando, illi imposuerat, ut omnes eius sensus, animumque adulteraverit, et ad solam delectationem, excluso omni decoro, transversum egerit. Proinde plerosque omnes duntaxat suae voluptatis, non publicae utilitatis gratia, in contubernium aggregaverat, insanisque profusionibus alebat: cantores citharoedes, psallocitharistas, monaulas, choraulas, sacerdotes ad sacra decantanda apprime vocales, caetera semiasinos; conducti etiam olitores, hortorum cultores, coci, cupediarum mangones, et qui botulos farcirent, quique caseos ad formulas Italicas pressarent; adiecti ludiones, histriones, mimi, moriones, saltatores, sartores, iocularij, gladiatores, follis pugilatorij ventilatores aliique item profligatae nequitiae artifices, quibuscum ita indulsit, ut quotidianus cum illis viseretur. Nec defuerunt magi et necromantici, quorum nefandissima opera animas Ioannis Hunniadis in aede maiore Albensi, atque etiam aliorum pridem defunctorum umbras excitaret, et ab ijs eventa actionum suarum exquireret: et haec quidem sine insectatione eius, quem nuper principem habuimus, dicta velimus. Recens harum omnium rerum memoria est, nec fama tam obsoleta, quin constanti authore atque omnium sermone celebretur, viventiumque adhuc testimoniis et fide comprobetur. Hanc hominum foecem postquam Sigismundus in familiaritatem adeoque familiam suam ascivit, vix facile est dictu, quantum se illis obnoxium fecerit. Proinde his artificiosis assentationibus, toti ad eius vultum et nutum compositi, tum vitia eius blandiendo alebant, tum favorem eius adulabantur, largitionibusque inhiabant. Amoenitatem Italiae,

urbium excellentiam, principum splendorem, cardinalium maiestatem, totius denique Italicae nationis claritatem et amplitudinem subinde illi praedicabant: contra, Vngarorum mores, ab omni verborum comitate, affabilitateque sermonis alienos, ab omni politioris cultus lenocinio remotos ad Principis aures elevabant. Durum et asperum horum ingenium, severitatemque ingenii facilitate et lenitate aspergendam esse volebant, provinciam Turcarum faucibus obiectam quamprimum deserendam. Hanc barbariam, cum politissimis Italorum moribus commutandam. Talem principem ad decus et delicias generis humani natum, minime decere in hac Vngarorum barbarie vitam traducere. In Italiae luce, aut Imperatoriae aulae splendore, velut in theatro virtutum omnium, ingenij et divinae mentis indolem exserere debere. Hanc provinciam, velut exiguum gurgustium, amplitudinis eius et gloriae capacem non esse. Haec et talia evanidae gloriae irritamenta mentibus atque auribus (quae regum vanitas est) avidissime hauriebat Sigismundus, eoque adulatorum invitamentis provectus est, ut nihil in mente haberet, nisi Italiam, Romam, cardinales, pontificatus, uno verbo auram cuiusdam impotentis et futilis ambitionis, uanaque honorum ludibria. Horum Italorum instinctu vestimenta quoque exotica concinnari curaverat, follicatas caligas, cancellatos calceos, tunicas multifariam lancinatas, thoraces ampullatas, quibus indutus, quo tectius falleret, extra intraque urbem Italorum sodalitio immixtus saepe divagabatur. Quia vero ex Caesareae commendationis spe cardinalea
nitate se propediem ornatum iri persuaserat, statim
primam pollicitationis Caesareae famam eius hono-
candidatum se gessit. Vtque in eo magistratu ineundo
gustior videretur, vestimenta cardinalitia, ex satura-

tissimi ruboris coccineo panno, quem scarlatum vocant, consarciri fecerat; quibus quandoque indutus, in aulae penetralibus secum spatiabatur, prolixum syrma trahens, ac ne solum contingeret, pedisequi pueri manu sublevatum. Hoc modo ad pontificiam maiestatem conformatus, ad Italorum censuram sese componebat. Tum illi solita vanitate divinam oris effigiem laudere, habitum dîs quam hominibus congruentiorem commendare: deierare, Pontificem sanctissimum, augustalium maiestatum omnium verticem infra hunc corporis et habitus decorem esse. Nec Sigismundus abnuere haec conditamenta laudum suarum; proinde assentationibus illorum ita sibi placebat, ut coelum digitis contingere videretur, eoque vanissimis illorum promissis deductus est, ut maluerit in ignobilem ac tristem Opuliae solitudinem demigrare, quam in natali solo atque amoenitate Transyluaniae vitam degere. Haec fuerunt initia, hae causae, haec irritamenta relinquendae Transyluaniae, et in Germanorum potestatem mancipandae. His ita se habentibus Sigismundus Princeps, suopte furore pariter atque adulatorum instinctu concitatus, destinata, quae mente diu foverat, tandem explicuit. Sub hoc tempus, media omnino bruma, mense Ianuario, Marusius ac caetera quoque Transyluaniae flumina, praeruptas ubique ripas superantia, tanta inundatione agros perfuderunt, quanta ab ulla hominum memoria vix audita unquam visaque est. Nam resolutis derepente ex assiduo imbre montanis nivibus, cum ruentium torrentium aluei praecipitantium undarum capaces non essent, lati per omnes campos insanum diluvium diffuderunt, triticeam sementem, quae magna ex parte autumnali satione terrae creditur, aut eluvione unda corrupit, aut corrosam una cum glebis herbescentem frugem, rapaci impetu in profundum di-

Inundatio in Transyluania.

spersit. Ad Albam Marusius, suburbia urbana, quae Valachi inhabitant, octonis stadiis a flumine remota, pene obruit. Nam glacies vasta firmitudine, alueo incumbens, cum vi intumescentium undarum in partes fracta divulsaque esset, ita earum congeriem magna mole in maeandrum quendam infra urbem, ad sublicium pontem coacervavit, ut obstructo fluvii alueo, indignabundae undae passim sic erga urbem multos dies grassarentur, donec liquato obice sinus glacie obsessi paulatim soluerentur. Hoc, superstitione devinctis animis, non temere in prodigium vertit, insolito aquarum diluvio rerum mutationem portendi augurantibus. Certe nostrates senes diuturno rerum aetatisque usu ad praevidendas temporum vicissitudines eruditi, insana amnium eluvione, ante aequinoctium vernum, grandine ante Vergiliarum ortum contingente, quae aequinoctia undequinquagesimo die sequuntur, magnos rerum motus publicique status mutationem portendi profitentur. Quasi ipsa aeris et coeli constitutio e fixis legibus statisque cursibus exorbitans rerum quoque humanarum alterationem inducat, nec fieri posse putetur, ut turbatis superioribus, non etiam inferiora turbentur, ordineque suo dimoveantur; et sane huius inundationis tempestatem, quanta rerum Transyluanarum immutatio exceperit, miserabilibus ad omnem posteritatem exemplis comprobavit eventus. Iam Sigismundus Princeps, his instructus ad evertendam patriam cogitationibus, ne qua mora propositum suum, initumque cum legatis caesareis consilium, ut saepe fit, corrumperet, frequentem ordinum ›nventum Albam indixit, ad pridie non. Apr. anni illesimi duodesexcentesimi, in quo ipse principatu se ›dicans, Caesari Rodolpho regnum Transyluaniae aderet. Vbi frequens nobilitas, omnesque tripartito-

1598. Sigismundus comitia Albam indixit.

rum Transyluaniae populorum, Vngarorum, Saxonum et Siculorum, qui et ipsi Vngari sunt, ordines ad dictam diem convenissent, comitium senatusque habendi locus non in aede urbis angustiore, ut antea, sed in palatio principali, pene pro foribus conclavis constitutus est. Nec liber aditus omnibus patefactus est, ut semper alias, sed iis tantum, qui latifundiis et colonis locupletes, in ordine nobilitatis censerentur. Quapropter repulsis servitiis conductitijs, et clientelis obaeratis, aliisque stipendia merentibus, inermes in palatium e primoribus quique ab armatis ianitoribus, intromittebantur. Praetoriani milites sexcenti, quos ab habitu caeruleatos vocant, ad aulae et Principis ministeria destinati, explicatis pro more aliis, introeuntibus senatoribus et potioribus proceribus viam aperiebant: tormentis humeralibus, gladiis et securibus ita armati, fomitibusque ignitis ad aenea tormenta ita instructi, ac si manus e vestigio cum iuratis hostibus esset conserenda: iam tum prudentioribus ominantibus, his initiis parum secundos rerum exitus successuros. Haec res quo magis erat insueta nobilitatisque oculis obiecta, tanto formidini et terrori erat omnibus; plerique deploratam vulgo dicere libertatem, nec comitia isthaec, sed ingentium malorum esse praeludia: non libera, sed violenta imperari suffragia. Curiam ipsam, vindicem alias iniuriae, assertricem libertatis, moderatricem officii, aram iustitiae, non iam amplius comitium sed carcerem esse factam. Praetorianos in defensionem iuris publici, bonorumque tutelam auctoratos, non custodes esse aequitatis, sed senatus populique universi iugulis tamquam carnifices publico stipendio conductos imminere. Hinc metus in nobilitatem a senatoribus derivatus. Proinde connivere ad omnia, patres aeque ac

populos plerique tacite inter se intueri, obliquum aspicere, tacendo quid displiceret, indicare velle, prodigii prorsus genus, in tanto populo, ita animos servili admodum et degeneri timore victos esse, ut nemo sit inventus qui iniquitati decreti libera voce obloqueretur, qui salutem provinciae pluris faceret, quam unius inconsulti iuvenis ad evertendam patriam armatam libidinem. Videres eos, tamquam statuas ad ferenda suffragia in comitio locatos, quapropter non insulse pactatum est, ut olim Amyclas stolido silentio ita Transyluanos meticulosa taciturnitate pessumituros. Hoc modo videre erat, procerum et nobilitatis inermi agmine comitium consertum, ac pariter praetorianorum satellitum vi insolitoque armorum apparatu, aulam atque eandem curiam obsessam, totam regiam ad aspectum magnificam et frequentem, ad sensum et recordationem rerum praesentium futurorumque eventum, tristem et lugubrem. Quae omnia Sigismundus Princeps eo consilio instruxerat, ne quisquam in rogatione de Caesare Rodolpho ad Ordines referenda, eoque successore captando mutire vel verbum auderet, enimvero ita plerumque usu venit, ut principes violenti, maiorem semper, quam aequum et ius est, licentiam sibi usurpent, quorum bruta et perniciosa incepta nisi brutorum severioribus factis corrigantur. Haud sane cuiquam dubium est, quin oriens unum malum multorum accessione malorum cumuletur. Vt in capitalibus morbis, ita in exitiosis adversus patriam machinationibus, principiis quantum potest occurrendum est. Surgentem ad exitium properantem flammam in ipso fumo, llulantes sentes in ipsa herba opprimere opus est. iinam minitans paries, antequam funditus corruat, icine ac fulcris sublevandus est, procumbentem in-

Suffragia violenta.

cassum eriges. Si furtis aut patrandis homicidiis, aliisque idgenus maleficiis, antequam eveniant, obviam itur: multo magis in salute patriae, non secus atque anima tutanda orientia discrimina propulsare ipsa ratio suadet. Siquidem in principiis omnium rerum status fundatur, non secus atque in exiguo seminio ingens arborum moles consistit. Ad haec Transyluana comitia a Caesare quoque Rodolpho legati advenerunt: Stephanus Szuhaius Episcopus Vacensis, Nicolaus Istvánfius regni Vngariae vicarius Palatinus, magni illius Erasmi Rotterodami olim auditor, vir gravis, et ipsa senectute venerabilis, et Bartholomaeus Pezzen, caesarei consiliarii, viri summo loco nati, et in rebus gerendis acres atque industrii, quorum genus et eximiam virtutem honestarum quoque litterarum excellens commendabat opinio. Quum vero hi appellerent, triduo ante, Episcopus Alphonsus, nuncius Pontificius legationis munere defunctus, Alba excesserat in Italiam rediturus. Huic cum cancellario Jósika mutua amicitia summaque necessitudo iam per triennium intercesserat, sed uterque ita in rem suam intentus, ut hoc solo nomine a sese dissentire viderentur. Nam Jósika ingenii et morum provinciae principisque prudens, favorem illorum assidue captabat, omniaque consilia ad acquirendum Transyluaniae dominatum intenderat; et Alphonsus Episcopus ad Pontificis gratiam et emolumentum, Rodolphique Caesaris dignitatem augendam atque amplificandam velut ad quandam amussim omnes actiones suas directas volebat. Hinc Transyluania excessurus, ubi Thordae legatos caesareos obviam habuisset, omnia Stephani Jósika consilia, quae adversus Imperatorem conflata ab illo erant, eis aperit. Jósika superioribus diebus cum res ad integrum spe-

Legati caesarei in Transyl.

Alphonsus Visconti Transyluaniam excedit.

Jósika proditur.

ctare videretur, se in principatum Transyluaniae ingerere voluisse, iamque nonnullos per eblandita suffragia in partes traxisse; satagere ne Germanus provinciam involet, cuius dominationem in odium omnium vocaverit; proinde id omnino dare operam ne Ordines patiantur alienigenum principem cervicibus provinciae imponi: ea pacta et conventa, quae clam a Sigismundo et caesareis legatis, invitis inconsciisque provincialibus conflata essent, pro irrito haberi, abrogarique deberi; ante libera omnium suffragia minime conveniens esse, praeiudiciis violentis, uniusque aut alterius furtivis conspirationibus reipublicae statum labefactari. Et hic quidem erat sub specie libertatis tuendae Stephani Jósika praetextus, scilicet ut ipse interregni occasione per emendicata studia, emtosque aliorum favores principatum invadere posset; quo se aliorum ut putabat iudicio dignum et suo non indignum esse arbitrabatur. At vel excluso Germano vix unquam Jósika voti compos futurus putabatur. Quasi vero, quem per paucos annos cancellarium Transyluania concoquere non poterat, eundem ferret principem, cui nec sua, nec maiorum virtus, non splendor domesticus, non natales, non favor populi ad eam capessendam dignitatem viam patefacerent. Porro Jósika antequam caesarei legati Szuhaius, Istvánfius, et Pezzen in Transyluaniam appulissent, suo quidem solius nomine, sed Sigismundo Principe conscio et authore, ad proregem Cassoviensem, Christophorum Tiffenpachium clandestinas litteras miserat, quae illi postea in exitium verterunt. Nam iam Sigismundus sive Stephani Jósika impulsu, sive suopte motus ingenio, incepti poenitere, ad novaque iterum consilia animum applicuisse ferebatur. Litterarum sententia erat: Ne Maximilianus Archi-

Josicae clandestinae litterae ad Tiffenpachium.

dux ingressum in Transyluaniam festinaret: nam Sigismundo Principi nondum sententiam ad plenum stetisse provincia sua emigrare, ac Rodolpho Caesari eam renunciare. Expectaret Maximilianus dum pacta conventa solidioribus firmamentis stabilirentur. Evanidis siquidem stipulationibus et verbis rem hactenus tractatam; nihil adhuc conclusum definitumque esse. Ipsum Sigismundum ad Caesarem profecturum, ac coram propositurum, atque decisurum, neve pactio, vel Caesari, vel sibi, vel provinciae fraudi esset, cautione qua debet provisurum. Haec et talia Jósika ex Sigismundi mente commiserat litteris. Ita autem Sigismundus de emigrando consilium cum Jósika coxerat, ut Transyluaniae imperium principis aut gubernatoris titulo in Jósikam tantisper reiiceret, dum ipse desponsam sibi Opuliam ingrederetur. Cui si Opulianus rerum status non ex animi sententia succederet, commutata voluntate rediens ac refugiens, principatum a Jósika, veluti vicaria potestate fungente, postliminio reciperet. Atque ita Germanus, et absente Sigismundo, et postea praesente ab omni possessione Transyluaniae excluderetur. Hoc vafrum Sigismundi commentum Jósika suis rebus accommodare molitus erat, ita ut abscedente in Opuliam Sigismundo, vacuum principatum, excluso Germano, ipse involaret, ac ore Sigismundum quidem in eius possessionem intromitteret, vi armorum utrumque repelleret. Sed his ineptis ac frivolis technis Sigismundus iuxta atque Jósika quam falsi fuerint, eventus postmodum ostendit. Nam hae subdolae machinationes, et plus stoliditatis quam artis prae se ferentes Josicae vitam eripuerunt, Sigismundo perpetuam famae atque existimationis maculam inusserunt. Caeterum has Josicae litteras ad Caesarem

Sigismundus et Jósika in texendis technis pene gemelli.

Rodolphum a prorege Cassoviensi missas, legati caesarei novissime in Transyluaniam missi ad Sigismundum retulerant, quae testimonio essent inventum esse e proceribus Transyluanis, qui initarum pactionum tabulas, in quas Caesar et Sigismundus pridem convenissent, convellere moliretur, concordiamque sanctissimo foedere ictam, tam alieno tempore intervertere conaretur. Turbulentam molitionem ad remorandum Maximilianum Rodolphique Caesaris animum a Sigismundo Principe et provincia abalienandum coeptavisse. Tantam confidentiam quemquam ausum esse, minime ferendum clamabant. Hic Sigismundus cum detectum dolum videret, quo inconstantiae suspicionem a se removeret, eas litteras se minime conscio scriptas esse dicebat, totamque invidiae molem, quae ob turbata consilia in se, eius machinationis authorem, incumbere videbatur, in Jósikam reiecerat; eum solum clandestinae conspirationis architectum insimulabat; eum tanti flagitii reum postulabat; Caesaris, reipublicaeque hostem declarabat; litteras fictas et ementitas suo nomini supposuisse dictabat, neve tantum scelus impune esset, perniciosumque factum exemplo latius serperet, condigno supplicio se puniturum minabatur. Adeoque derepente Jósika odio et indignatione Principis ac legatorum caesareorum obrutus est, ut praetorianis militibus exemto illi admotis, in ipso comitio captus, et in custodiam sit conditus; id fuit IV. nonas aprilis. Stephanus Lázár, eorundem militum tribunus, homo omnium bonarum rerum, praeter militaris confidentiae, expers, atque ad omnem principum nutum proclivis, paratus uno ictu vel cervicem reipublicae trucidare, horum aliorumque iussorum feralis minister erat. Erat Jósika Sigismundo non solum cliente-

Jósika in custodiam datus.

lae nomine addictus, sed et arcta necessitudine coniunctus. Nam et cognatam eius in matrimonium habebat, et filium ex ea natum sacris christianis Sigismundus initiaverat, ac lustralibus undis expiatum solemni ritu in tutelam adoptaverat; quae tamen coniunctio affinitatis, sacrae sodalitatis, publici muneris eiusdem, pontificiae religionis, itemque mutua secretorum omnium conscientia, ac summa utriusque tamque fraterna copulatio, nihil illi nedum ad libertatem, sed ne ad salutem quidem recuperandam adiumenti attulit. Caeterum quo festivius captivo Sigismundus illuderet, fornicem in arce ad custodiam eius legit popinae suae impendentem. Neve quid ad honorem captivitatis illi deesset, bullatis tapetibus, aulaeisque elaboratissimis fuliginosos parietes vestivit, ipse sua manu malleorum beneficio claviculos parieti affigens, quibus peristromata late suspenderet, scilicet ut extremum officii munus amico bene merenti pro dignitate persolueret. His ita comparatis, totus procerum et nobilitatis ordo talis viri casu commotus, ad Sigismundum mittunt summae dignitatis viros: Franciscum Teke et Albertum Pileum, iudicem regium Cibiniensem (ita alter consulum eius urbis vocatur), per quos orant, precanturque, uti primarium e nobilitate virum, et publico munere fungentem, tum vero arcta necessitudine non reipublicae tantum Transyluaniae, sed et ipsi Principi coniunctum, custodia soluendum curaret. Si quid esset, in quo vel Caesaris, vel ipsius Sigismundi maiestatem laesisset, curaret legitima iuris cognitione experiendum, nec libertatem nobilium virorum tam aperta violentia iret oppugnatum. Cuius potius fuerat publicum omnium ius et salutem sartum tectumque habere. Se omnes pro Jósika, quantolibet rerum et fidei pignore

Sigismundus compater Josicae.

deposito, vades futuros, eiusque ad diem sistendi vadimonium suscepturos, obligatosque nullam certam causae suae cognitionem eum unquam subfugiturum. Atque Sigismundus ita respondit, ut diceret in potestate Augustalium legatorum Josicam esse; nec se iubente captum esse, cuius vicem sane quam pro eo, ac deberet, vehementer doleret. Se ut provinciam, ita iurisdictionem omnem et potestatem commissariis caesareis resignasse. Proinde in se sitam non esse, eius vel comprehendendi, vel absoluendi facultatem. Quod solum posset, de soluendo ac in libertatem restituendo illo, summo studio ac diligentia ad Caesarem elaboraturum. Hoc modo Jósika, ubi dies aliquot in ea custodia fuisset, tandem exeuntibus diebus comitialibus in potestatem Bartholomaei Pezzen est traditus. Eductus custodia cum currum intempestâ nocte esset conscensurus, assistenti Eustachio Gyulaffio, cum quo et necessitudinis et eruditionis communicata habebat studia, et aliis e clientela sua, fortunam eius miserantibus: Haec sunt, inquit, praemia amicitiae regum. Ferunt Sigismundum Josicam iis conditionibus in principatum Transyluaniae substituere voluisse, ut postquam inde ipse excederet, totamque potestatem Josicae resignaret, decem aureum nummum millia quotannis Sigismundo, ubicunque locorum tandem is vitam degeret, Jósika dependeret. Nec conditionem atque principatus spem Josicam abnuisse. Quae res nihil a fide alienum iis videbitur, qui recte secum expendent Sigismundo semper hanc provinciam venalem fuisse. Qui tamquam tidiosus aliquis propola, putidam mercem quibus- et luentibus extrudere constitutum habuerit; nam et Sigismundi artes
lthasari Bathorio patrueli suo, quartum ab hinc
num in Italiam peregrinatum iturus, eodem pretio

Transyluaniam tamquam rem promercalem, ac nullius usus, addixerat. Sed postea ab hoc quoque incepto, desultoria levitate, in alia iterum consilia revolaverat. Vnde factum sit, ut quibus dolis Balthasarem fratrem, iisdem omnino Josicam circumvenerit, ac tunc illius, nunc huius exitio labem existimationis detergere voluerit suae. His artibus Jósika suaque sive crudelitate, sive ambitione captus atque irretitus, in carcerem est conditus: moxque compedibus oneratus, atque in potestatem legatorum caesareorum traditus; quae quidem eo omnino consilio potissimum fiebant, ut oppresso tam vel ipsi Principi gratioso viro, qui sane apud Sigismundum plurimum antea poterat, caeteris, qui infra huius magnitudinem essent, terror incuteretur, nec ulli, qui a Germanis recipiendis animo essent aversi, liberiora suffragia exposcerent, quam quae illis a Principe obtruderentur, cuius solius praeiudicium pro omnium iudiciis esset. Prorsus totum hunc conventum non comitia, sed furiosam quandam, et nulla lege, nulla aequitate, nullisque rationibus innitentem populi confusionem esse agnosceret, in qua vetus ille et verus consiliandi, deque republica constituenda tractandi modus nullus appareret, pro libertate adumbrata quaedam, ac in speciem ostentata tantum, non quae velles dicendi voluntas, sed quae nolles audiendi assentiendique violentia regnaret. Itaque ergo Stephanus Jósika ex summo olim favore et gratia in maximam invidiam subito deiectus, Sigismundo paulo post Transyluania excedente, Zakmarum Vngariae ditionis arcem est deportatus, ubi non multo post iuvenis optimus, nec illa clade dignus, vitam supplicio finiit. Omnia eius bona, res mancipi, praedia, possessiones, arces, latifundia, quibus ad invidiam usque a Sigismundo

Comitiorum foeda servitus.

erat amplificatus, in fiscum sunt redacta. Vxori Barbarae e Füziorum nobilissima stirpe prognatae, quae Principem cognatione attingere ferebatur, et filiolo Sigismundo, Gerend castellum cum quibusdam pagis est attributum, unde nobilis matrona, et praesentis fortunae acerbitatem ferret, vitamque sustentaret, et praeteritae sortis desiderium leniret. Erat in ditione Josicae arx Déva, ad Marusium edito loco sita, ac munitissima, quo si se ille recepisset, sane saluti suae melius consuluisset, sed enimvero paucis datum est prospicere et cavere impendentes casus. Multos fati vis inexorabilis in exitium trahit. Nec infelix omen illi defuit. Antequam in comitium intraret, primo statim mane comitialis diei, eques extra suburbia animi gratia deambulatum ire perrexit, ac dum per demissitia Georgianae portae tabulata ingreditur, quae subductaria catena subtolli atque deiici vicissim solet, forte in hiantem rimam asserum ita gradivi equi pedes implicati sunt, ut ipse sessor luctanti ac sese expedire conanti equo, e vestigio effunderetur. Infaustum omen ipso eventu comprobatum est. Capto atque in vincula condito Jósika, quo ab eius poena terror ad omnes permanaret, Sigismundus insuper Thomam quemdam cognomento Magni stipatorem, iuvenem e militari ordine, domi bellique non obscurum, ob nonnulla verba in oppressam comitiorum libertatem ab illo prolata, ac delatorum opera, quorum plena aula erat, ad Sigismundum perlata, nocte intempesta capiendum, ac nulla interiecta mora, eodem silentio tenebrarum, in patibulo ontibus extra urbem erecto, afficiendum suspendio uravit. Praeclaram scilicet rem facturum se opinatus, auspicia comitiorum a caedibus ordiretur, ac postodum non meliori eventu, quam omine, regnum Ro-

Consilia sanguinaria et comitia.

dolpho Caesari resignaret; ipse nuperrima, recentique suorum caede cruentus in Opuliam proficisceretur. Quae omnia quam ingenti cum omnium dolore patrarentur, dici satis non potest, tacite querentium liberos homines, qui ex antiquo maiorum decreto, receptoque iure patrio inviolabiles essent, indicta causa, nec vel momento temporis ad cognoscendum crimen interiecto, pro unius libidine carceribus, suspendio, capite plecti; quos nisi citatos, convictos et damnatos, nefas fuerat quacunque de causa, nedum in capitis discrimen deiicere, sed ne in vincula quidem rapere; sed haec quiritatio frustra fiebat. Non solum enim omnis legitima iuris actio sublata erat, sed ne favor quidem ullius in oppressorum auxilium subveniebat. Vbi si libera vox alicui excidisset, is erat rerum status, ut confestim in eius necem funes ac secures a praetorianis carnificibus expedirentur, plane ut civile ac intestinum malum, in viscera reipublicae grassans, sed in fumo adhuc haerens, totam eam congregationem videre esset; bellum sine hoste conspiceres, populorum fremitum, non suffragia, extortum non ultroneum assensum esse cognosceres, et quod factu atrox, visu miserabile erat, more Sigismundianis temporibus usitato, damnatorum poenas, qui vel in vincula coniiciebantur, vel securibus indicta causa caedebantur, ne simplex esset crudelitas, bonorum direptio et confiscatio sequebatur. Quo sordido et infami quaestu ita rem suam infames Principis asseclae locupletare didicerant, ut nihil in tota supellectili haberent, nisi rapinis et maleficio partas, e sanguineque suorum civium raptas opes. Vidimus indignas proscriptionum tabulas in archivis cudi, vidimus procerum bona, veluti quaesita ex hostibus spolia, in fiscum coacervari; vidimus cruentarum pecunia-

Pacis imago quovis bello atrocior.

rum parricidiali collatione parasitos, ciniflones, sycophantas, sutores, cinaedos, quadruplatores ditari: et quod visu miserrimum erat, ipsos patriae carnifices sanguinariis opibus locupletari. Et cum haec indigna toto iam quinquennio fierent, ita bonis senatoribus et aliis proceribus, quorum intererat ad reipublicae salutem invigilare, silentiarius Harpocrates linguam obsignaverat, ut in tanta rerum ruina omnium, ne minimum quidem facere auderent, plerisque argentangina fauces obstruxerat: nemo erat, qui publicam salutem privata gratia commutare vellet. Quae foeda ad omnem memoriam formido, privatique commodi studium effecit, ut divina humanaque omnia postmodum everterentur. Haec mihi dissimulanda non fuerunt, etiamsi scirem ingrata eorum auribus futura, qui his nefariis artibus per illa aerumnosa reipublicae tempora turpem quaestum fecerunt, ac victum quaeritarunt; utque fidem, sic linguam, quae pars hominis ad foedas quasque servitutes prona est, ad nutum principum venalem habuerunt. — Atque utinam in his narrandis ego potius mentiendo laberer, quam ii, qui in has miserias rempublicam praecipitarunt a fide et constantia decedendo lapsi essent. Sane si ii, quorum superciliis inniti publica salus videbatur, a firmitudine animi convenienter instructi fuissent, non tot haberemus intestinarum aerumnarum, non fidei existimationis iacturam irreparabilem, non cladis publicae, non privatorum malorum tantum pelagus, quae iam ad extremam usque reipublicae perniciem pervaserunt, quocirca dum, ubi furenti iuveni atque in exitium suum et pa- e ruenti, laxatae sunt ad quidlibet audendum ha- iae, et quod nihil aequi factu promptum erat, servi- r attentatum est: tunc primum imminentium malo-

Iuvenum consilia seniorum consiliis coercenda

rum fundamenta iacta sunt, tunc primum apertus campus ad ruinam patefactus. Praeceps ille Principis inconsulti animus, tarditate et gravitate seniorum sufflaminandus erat, temeritas et pertinacia firmitate animi, maturisque consiliis frangenda. Si haec nihil proderant, a brutis fuerat exemplum capiendum, scimus omnes duo esse consultationibus valde inimica: celeritatem et violentiam, quarum haec nihil ex ratione, neque ex libero arbitrio quidquam fieri vult; illa temere et inconsiderate praecipitat consilia. Horum utrumque cum fit, non potest nisi apertum reipublicae discrimen, malum vergere. Nam coactum praecipitatumque suffragium poenitentia comes subsequitur, mox indignatio, dissensio, voluntatum commutatio poenitentiae succedit; ac tandem (id quod fieri necesse est) a privatis dissidiis et simultatibus in rempublicam redundat pernicies. His ita constitutis, cum Sigismundus Princeps propositum de Transyluania Rodolpho Caesari tradenda ad senatum retulisset, ad rogationemque accipiendam Ordines cohortatus esset, non defuerunt, quos tam insolens facti novitas vehementer perturbaret. Proinde, ne quid temere decidere viderentur, placuit animum Sigismundi iterum periclitari, et ab emigrandi, patriamque deserendi proposito, si posset, dimovere. Aut si ea omnino illi sententia stetisset, saltem ne traditam, atque a maioribus acceptam libertatem in eligendo voluntariis suffragiis principe adimeret. Videbant ex Principis inconsiderantia et meticuloso plerorumque assensu, rem in funestum discrimen vocari; ex quo non posset, nisi ingens animorum dissensio, atque ex hoc intestinum ac domesticum ingens malum exoriri. Quodsi rem pulcram venustamque Sigismundus duceret alieno servitio se submittere, id exemplum

Non suffragiis sed vi Princeps imponitur.

sibi soli induceret, non etiam populi cervicibus, praeter omne ius et fas, imponeret. Multum interesse reipublicae, salutis publicae, communisque concordiae, principem habere non per vim intrusum, sed consentiente omnium mente atque voluntate accitum, volentibus ac liberis liberum imperare: iret Sigismundus, ageret, faceret peregre, quidquid ipsi libido esset, modo libertatem publicam missam faceret. Nec Rodolphum Imperatorem recte et ordine facere, qui per unius inconsulti iuvenis circumscriptionem clam regnum sibi parare contenderet. Furari hoc esse principatum, non suffragio adipisci. Non pacem et quietem provinciae his artibus, sed perpetua discordiae fomenta, seri. Iisdem artibus retineri regna, quibus pararentur; experientiam rerum omnium magistram dictare, vim et dolum non diuturni magistrum officii esse. Haec sapientiores quique inter se queri, iam tum eorum praesagi quae postea acciderunt. Ne vero quicquam intentatum relinquerent, missus est denuo ad Sigismundum Franciscus Teke, e primaria nobilitate vir eximius et prudens, ac comitis Thordensis honoraria praefectura fungens. Precatus est omnium provincialium nomine, ne tam alieno tempore patriam derelinqueret; consilia, quae ea de re coepisset, consideratissimis rationibus expenderet; delectum, non impetum aliquem animi in tanti re momenti ad agendum proponeret. Omnibus in rebus temeritatem et inconsiderantiam damnosam esse, sed quae cum patriae discrimine coniungitur, multo omnium periculosissimam esse. Si vero popularium suorum, et gentis tantum taedium coepisset, ut nemine abdicante ipse sponte magistratu abiret, saltem libertatem, qua hactenus in principibus creandis usa provincia esset, illibatam sacrosanctamque relinqueret; non ita a prudentia inopem esse

Franciscus Teke.

Transyluaniam, quin sibi tam de principe providere, quam de salute publica consulere in medium, ac prospicere possit. Sanctiones divi Andreae Regis, in cuius verba iam inde ab eo saeculo omnes Vngariae reges, omnisque nobilitas iurare soliti essent, sartas tectasque haberet, ad earum normam ac praescriptionem more maiorum et iuramentum et fidelitatis obsequium exigeretur. Ad ea Sigismundus, non sine indignationis significatione ita respondit: ut negaret se ad aliorum, sed ad suum arbitrium rem gerere. Hanc esse stabilem ad salutem viam, quam ipse moliretur, et non aliam ullam. Non esse hoc suum solius praeiudicium, sed sapientissimorum aliorum principum, Rodolphi Caesaris, senatorumque eius consilium. Nolle se inconsultos arbitratus vulgi sequi, sententiam salutarem ab opinione multitudinis seiunctam se velle amplecti. Qui initum foedus et conventa non solum ad conservationem huius patriae, sed totum orbem christianum utilia detrectaverit, communi omnium consensioni se subduxerit, videat ne dum pertinaciam suam contradicendo fovet, prius eam amittat, quam ad poenitendum tempus habeat. His ita minaciter a Sigismundo nunciatis, cum nulla cuiquam amplius via sese subtrahendi, imperataque detractandi superesset, non tam sponte, quam potentia iubentis, linguaque magis quam mente, in sententiam illius primum senatores et primores quique, ac mox universa nobilitas, reliqui auctoritatem priorum pro ratione sequentes, eodem omnes pedibus et quidem cothurnatis abierunt. Ancipitibus periculis circumventi, non audebant se aperto eius furori dissentiendo obiicere. Nempe admonebat singulos propriae salutis, Josicae aliorumque casus. Malebat quisque tacendo iugulo cavere, quam loquendo

patriae, libertati, consulere. Quae propter confestim edictum promulgatum: quilibet nobilis, eques, optimas, imus, medioximus, qui vel a se partum, vel avitum patrimonium, fundum, possessionem, praedium, donatione, inscriptione, emtione, usucapione, quomodocunque acquisitum immunitateque donatum, veluti certae nobilitatis insigne; aut villam, fidelitatis et obsequii praedam, municipaliumque officiorum quodlibet pignus in hoc regno Transyluaniae vel in adiunctis eius regionibus habuerit, possederitque, e vestigio, in verba Rodolphi Caesaris, Regis Vngariae iuret. Qui abnuerit, detrectaverit, senatus consulto se subduxerit, capitis ac bonorum omnium reus erit; nec secus perduellionis tenebitur, damnabitur, plectetur, acsi ferrum et ignem in patriam immisisset. Ad tam minax edictum, neque fausta admurmuratio populi, neque favorabilis assensus est sequutus, sed moestum potius silentium animos omnium suspendit; adeoque omnes decretum e vestigio abrogaturi, si in libera suffragia itum fuisset, quam probaturi videbantur. Nihilominus pro se quisque, privato servitio, publico iussu satisfacturi, dixerunt omnes sacramentum, primi senatores, subinde proceres alii, ad postremum nobilitas, et Ordines, sed nec vultu, nec animo satis affirmantes, adeoque titubante atque ambigente conscientia. Qui litterarum saltem vernacularum gnari erant, recitatis de scripto verbis iuraverunt. Litterarum ignaris, concepti iurisiurandi verba ad formulam praeivit auspex. Absentes qui essent, conventu extemporario in singulis provinciae tractibus, quos nitatus vocant, habito ad eandem normam et praeiptum, ut quisque iurarent praeceptum est. Ne vero itatis motu provinciales ad ingenium redire, fidemiuramento alligatam tergiversatione ulla fallere

Amyclaei senatores silentio et se et patriam perdiderunt

Iuratur in verba Rodolphi Caesaris.

atque eludere possent, pro se quisque suae manus subscriptione, sigilloque adiecto, solenne sacramentum, quod dixerant, ingenti, ad id ipsum volumine confecto, muniverunt. Quod postea ad Imperatorem Rodolphum, per Bartholomaeum Pezzen, iuris utriusque doctorem et consiliarium Caesareum delatum est, sempiternum Transyluanici nexus monumentum. Haec etsi non sine tacito fremitu necessitas captivis ad parendum mentibus imposuerat, nemo tamen ita ingenium in potestate habuit, quin decreti violentiam clam palamve non carperet, sanctionemque iuramenti in praesens non cavillaretur; plane ut iam tum praesagire quisque animo posset, eum rerum statum non diu duraturum, ac dominationem germanicam propediem provinciales cum fide exuturos. Capita pactionum, in quae conventum est, haec fuerunt: „Vt postquam Sigismundus Princeps, tam nunc e provincia, quam olim e vivis discederet, hoc statim temporis articulo, Transyluaniam in potestatem Rodolphi Caesaris tradito; proceres, nobilitas, universique Ordines, ipsum Caesarem, legitimosque eius successores, qui reges Vngariae essent futuri, pro iusto legitimoque principe agnoscunto, et colunto, fidem qua illi iuramento se alligassent, sancte conservanto; eosdem pariter utrique amicos, eosdemque inimicos habento; nec vel manifesta vel clandestina consilia adversus illum publice privatimque capiunto, conflantove; quamcunque formam gubernandae provinciae Caesar praescripserit, eam non gravate suscipiunto; omnia quae eius famam violare viderentur, aut sive eius, sive provinciae in discrimen vocarent salutem, pro viribus propulsanto“. Quo vero mutuum iuramentum inter partes firmius coalesceret, ipsi quoque legati Caesarei, Episcopus Szuhaius, Istvánfius, et

Nullum violentum perpetuum.

Caesari legati iurant.

Pezzen praeeunte verba Demetrio Episcopo, per illud vinculum fidei, quo Caesar regno Vngariae esset obligatus, ipsius Caesaris nomine iurauerunt, fidemque suam ac Caesaris in conditiones suas obstrinxerunt. Imprimis uti Caesar Rodolphus omnibus optimatibus, proceribus, antistitibus, nobilibus, sacrisque omnibus et profanis huius provinciae inquilinis atque indigenis, privilegia, libertates, status, publicaque omnia ac privata iura, quae a divis regibus et principibus promanassent, servaturus esset, donationes, immunitates, diplomata decessorum principum, ipsiusque Sigismundi, rata, firmaque habiturus, quatuor diversa religionum genera, Pontificium, Calvinianum, Lutheranum, Arrianumque, uti mala bene posita, tranquillitatis publicae ergo toleraturus: omnia provinciae munia, praecipuarumque arcium praefecturas Vngaris demandaturus. Consiliarios, senatores, in regni aut aulae administratione, nonnisi Vngaros habiturus. His ita patratis, conventionis tabulae, Alberto Pileo, consuli urbis Cibiniensis, viro multis magnisque animi et fortunae dotibus conspicuo, sunt traditae, quas in eius urbis archivo, sub fideli custodia deponeret. Hinc etiam initae cum Sigismundo pactionis suffragia descripta. Et Sigismundus quidem Transyluaniam Caesari, eidemque Regi Vngariae, eiusque legitimis successoribus, iure sempiterno, irrevocabilique permutatione traditurum se obstrinxit; cui contra ex Caesaris benignitate, Opuliae, Ratiboriaeque ducatus regionum, quamdiu Sigismundo vita suppeteret, pleno iure cede-t: defuncto eo, totum ius, totaque eorum potestas Caesarem postliminio rediret. His in hunc modum tis atque peractis, ne quid temere Sigismundus fe-se videretur, cuius invidia ad omnes, infamia ad se

Diomedis et Glauci commutatio.

Oratio Sigismundi Principis Transyluaniam Rodolpho resignare in Opuliam abituri.

inclinatura esset, decimo a conventu die, postquam omnia pacta conventa inter se ad exitum deducta essent, frequenti omnium Ordinum concione, hora undecima meridiana in comitium non sine ingenti doloris significatione prodiens, patrio sermone, ut ab omnibus intelligi posset, latinis raro intermixtis, in hunc modum verba facere auditus est: „Quod felix ac faustum esset, mihique, inquit, ac reipublicae Transyluanicae bene eveniret atque feliciter, novam, et antea a paucis tentatam, gubernandi Transyluaniae rationem, vestro omnium, fideles nobis dilecti, consensu, in praesentia sanximus, nosque et nostra omnia in fidem Romani Caesaris, optimi ac potentissimi patroni, tradidimus. Enimvero omnis temeritas vitiosa est, sed quae cum discrimine patriae coniungitur, longe perniciosissima habenda est. Maxime autem quod a principibus, rerum humanarum primoribus peccatur, plane capitale, nulloque supplicio expiabile censeri debet. Quae quoties mihi in mentem veniunt (veniunt enim saepissime), toties mecum omni sollicitudine, cura, animique intentione trutino, ecquaenam esset periclitantis patriae salutarior et tutior gubernandi ratio. In qua quidem tutanda, et in meliorem statum reponenda, si mihi non modo vires, verum etiam vita deficiat, id mihi praeclarum et iucundum putarem. Dubitemne ego enim pro patria mortem occumbere, quod Codri, Cecropes, Curtii, aliique non dubitaverunt sponte facere? Si vitam pro patria honestum est ponere, cur non et ea, quae vitam comitantur, relinquere? Cum autem ipse a vobis, optimates amantissimi, ob nostri, familiaeque amorem, pene ab ipsa infantia, electus a vobis, et creatus fuerim princeps huius provinciae, ecquidem nihil ipse quoque unquam ad immortalitatem nominis

mei praestabilius et optabilius duxi, quam ut vobis in amore responderem, meamque salutem cum vestra coniungerem. Ecce autem dum his cogitationibus animum intendo, omniaque consilia ad salutem patriae conformo, nova rerum facies rempublicam invasit, non illa quidem ex Dei benignitate hactenus poenitenda, sed discriminis et laborum plena. Proinde ut hic rerum status salutariore fine clauderetur, ad nova rursus consilia animum revocare placuit; atque ita iam fere a quinque annis, in hoc turbulentissimo Otthomannici et Christiani Imperii statu, cum nihil mihi magis in votis esset, quam ut inter hos duos monarchas, qui nec vincere nec vinci sine meo periculo poterant, patriae meae providerem: effugere non potui, quin alterum amicum, alterum hostem haberem. Nam quod nonnulli tamquam mediam et tutissimam consilii viam, ut quiescerem ab armis, ostendebant, ea non media sed nulla fuisset, — quid enim aliud, quam neutro gratia stabili, velut qui eventum expectando, fortunae applicarem mea consilia, praeda victoris fuissem? Vidimus, et videbimus (ita nunc Europae status) eos, qui ignavia aut prava calliditate armis abstinuerunt, acerbissimas poenas soluisse. Ieci, velut ille ad Rubiconem aleam, eo proposito, ut maluerim me cuicunque fortunae submittere, quam vel minimum quidem contra leges religionis et conscientiae facere. Christianus Christianas secutus sum partes, quod quantum et commodi et emolumenti toti Christianitati attulerit, apud omnes in confesso est. Quanto Transylvaniae honori, familiae Bátoriae gloriae fuerit, ab ipsa veritate coti inimici etiam ipsi confitentur. Magnum est, quod eo, absit verbo iactantia, nec vero illud ipse mihi, d Deo soli tribuo: Transyluania me ducente, de

Zinano, triumphatore fere totius mundi (testantur Asia, Africa et Europa) uno eodemque tempore quasi de toto terrarum orbe Dei beneficio triumphavit, ita ut videamus ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas bene gerendas fortunam divinitus adiunctam fuisse. Taceo cives liberatos, patriam conservatam, auctam, amplificatam opibus, oppidis, castris, arcibus, civitatibus, tractibus, regnis. Hoc unum potuit immortale contingere mortalibus, ut immortalitatem nominis, cum felicitate animae una coniunxerimus. Quae cum ita sint, veniunt mihi saepius in mentem, qui fiat, ut nulla unquam sit laetitia, nulla animi quies, nulla felicitas, quae non habeat sibi adiunctam vicissitudinem cuiusque fortunam mutari, consilia corrumpi, ita ut omnia perpetuae alterationi obnoxia esse videamus. Quos diu prosecuta est fortuna, repente velut fatigata destituit, et quos plurimis beneficiis ornaverat, ad duriores casus solet reservare, quibus quidem casibus, prae caeteris omnibus principes sunt obnoxii, et certe utinam soli: sed cum sint publici, in publicum etiam haec vicissitudo transit, ut causa unius omnes patiantur. Comperimus siquidem manum iniicientibus fatis, hebetari sensus hominum et obtundi, et fit, quod est miserrimum, ut quod accidit, merito accidisse videatur, casusque in culpam transeat. Quo itaque salutarius, fatis quoque non adversantibus, patriae afflictae consulam, Imperatori Romano Rodolpho secundo, Regi Vngariae, Transyluaniam, patriam scilicet meam trado, voveoque commodi causa, non lucri et dignitatis maioris expectatione, ac velut lenocinante ambitione, non timore adductus, tamquam pusillanimus dux populorum, non taedio curarum, non — quid ergo? honore divino, amore Christianitatis, patriae et propinquorum,

salutisque publicae causa facio. Qui hucusque bene de patria meritus, nolim fortunae cum mea exiguitate coniunctae, patriam a me conservatam et auctam committere. Nolim mea debilitate, fortuitoque aliquo casu accidere posse, ut quod Christianus Orbis iam fere a quinque annis maximo cum commodo sensit suo, salus patriae, fidesque in discrimen vocetur. Nolo patriae meae ita in vita deesse, ut post mortem iure de me conqueri possit. Nolo ut in ea pericula incidat, unde et dissensiones, et semina belli civilis, et alia pleraque mala oriri possint. Volo bono publico consulere, vel cum ipsa etiam diminutione et rerum mearum et capitis. Patria enim est cui me totum, res, vitam denique ipsam debeo. Et haec non immerito, quod enim cum maximo animi dolore dicere cogor, vident omnes meam orbitatem, advertunt humanae vitae fragilitatem, tempora belli prae oculis sunt omnibus, varios casus et periodos vitae hominum intuentur: quis me non ignavum, inquam, ducem populorum accusaret, si modo in vita ipsa de successore non inquirerem? et siquid subito humanitus mihi accideret; quis non videt, in quantas angustias, pericula, et miserias totum hoc regnum involueretur? Non deessent profecto publicae pacis turbatores, qui mallent rempublicam in periculum, quam privatam suam causam, coniicere. Atque ita ne omnia dicendo, nihil vestris animis videar cogitandum relinquere, dicam solum: per pericula perveniretur ad grandius periculum. Accedit illa insuper grati animi voluntas, quam certe debeo et Imperatori, [illegible]mquam Regi Vngariae, et ipsi regno Vngariae: in [illegible]nc patriam meam, qua gestio, ex qua quicquid [illegible]m, sum; ad authorem videlicet et cives meos, et [illegible]gnum Vngariae gratum refero. Qua ratione divi

principes ante me, aut ego possederim, non disputo, sed qua possideam, iusta profecto ac legitima. Id et ex regni huius in me amore et benevolentia, quia electus, et ex clementia Romani Imperatoris, et coronae Vngariae, quia confirmatus sum, patet. Ego inquam ita barbaro et ingrato animo fuerim, ut patriae meae, propter me electum, securitatem non in vita procurem? Imperatori Romano, et coronae Vngariae propter confirmatum gratiam, fidelitatem et observantiam non demonstrem? Quod si nec pietatis in patriam causa, nec grati animi ergo in coronam Vngariae et Regem eius, Imperatorem Rodolphum hoc facerem, deberem tamen hoc vinculo iuramenti et ego, debet et mea patria, quod quidem volens iuravit. Nec vero a me primum tentatum est concordiae Germanicae vinculum. Meminisse poterunt eius temporis aequales, Ioannem quoque secundum Transyluaniae Principem, infidum illud Turcici foederis iugum e cervice Transyluaniae removere conatum fuisse; sed antequam salutaris ille cum Maximiliano Caesare syncretismus perficeretur, Ioannem Principem e vivis excessisse. Videbat nempe ille Turcicam amicitiam, non nisi fraudem, imposturam, ad Christianosque in perniciem alliciendos pedicam et massam esse foreque. Nec quemquam ita ab ingenio prudentiaque inopem esse arbitror, qui haec per sese non pervideat: hoc me movit, hoc ad praesentia consilia pro salute patriae in tempore capienda impulit. Salutem non temporariam Transyluaniae, sed perpetuam (modo Deus adsit) moliri volui, cedat solum ad nominis divini gloriam. Ego, qui et a patria ornatus, et a vobis conservatus, quibus vitam etiam debeo ipsam, libenter hoc onus et servitium subibo, deque iure meo decedo. Et sic fortu-

tunam, velut tunicam, magis concinnam probavero, quam longam. Nec desunt exempla optimorum regum et imperatorum: quidam ex illis hac eadem causa, quidam etiam de leviore hoc fecere. Hayto Rex Armeniae, Guibertus Princeps Lotharingiae, Bamba Rex Hispaniae, abdicato regno, monasticae vitae se consecrarunt. Alphonsus castus, eiusdem regni Rex, Carolum Magnum Imperatorem vocavit, cui cederet. Michael Curopalates Imperator, Orientis Imperium reliquit. Michael Parapinacius, ipse etiam Orientis Imperator, instituto Ludovico successore, monasticam vitam ingressus est. Theodosius Imperator Orientis Leoni Isauro volens cessit. Leo iunior Imperator, et ipse Orientis, diadema suum alterius capiti imposuit. Maximianus Imperator Romanus, abdicato magistratu, in vitam privatam se contulit. Diocletianus sponte imperiales fasces relinquens, in propriis agris consenuit: qui cum ab Haeraclio et Galerio ad iterum recipiendum imperium invitaretur, recusavit. Quid dicam de Carolo quinto, optimo et augustissimo Imperatore? Nonne is etiam volens se imperio abdicavit tempore nostro? Quod igitur tot reges, tot imperatores laudatissimi fecerunt, cur mihi patriae conservandae gratia idem facere non liceat? cur mihi vitio verti debeat, quod illis laudi ductum est? Ego potius officio videar magis mihi functus esse, cum hoc pacto patriae meae consulam. Et hoc modo omnis spes potiundi amplius Transyluaniae familiae Bátoriae adimitur. Quasi vero iam Transyluania pristinae libertatis oblita, et in serutem perpetuam redacta, miseram degere debeat vin, nisi uni familiae nolens volens subiecta fuerit. teor familiam Bátoriam a compluribus annis in Vnria et Transyluania eam fuisse, cui magnificentia,

splendore, virtute, multae inferiores, paucae pares, haud scio an ulla praestantior fuerit, ex qua viri generosi et fortes, qui multis laboribus exantlatis, multo et suo et suorum sanguine profuso, ad id semper adnixi sunt, ut de patria quam optime mererentur, non ut Transyluaniam in perpetuum sibi suoque imperio vindicarent, sed ut eius amorem tamquam patriae sibi devincirent. Quibus ex illis regni gubernacula concessa, sciebant civium non servitutem sibi traditam, sed tutelam, nec rempublicam suam esse, sed eos reipublicae. Proinde non perpetua, haereditariaque fuit illis haec provincia. Sed temporaria, suisque conditionibus et limitibus circumscripta. Porro non desunt aliae quoque causae, quae me hanc provinciam Rodolpho Caesari resignare iubent, quas suo cuiusque iudicio perpendendas relinquo. Postremo quia non ignoro tum ob aetatis tyrocinium, tum ob tantarum rerum molem, cui sustinendae par esse vix potui, multa me deliquisse, ob quae mihi vel crudelitatis vel impotentis animi, inconsultique facti crimen impingi poterat, peto a vobis ne id, quidquid non tam data opera, quam lubricae aetatis vitio, in tanta rerum magnitudine peccavi, fraudi mihi criminique detur. Enimvero eorum, qui in alto aliquo gradu sunt positi, ea conditio est, ut non possint omnia ex aequilibrio ad certam semper lenitatis et aequabilitatis normam temperare. Saepe affectus, principes, saepe subiectorum inmoderata ingenia, saepe licentia popularis, ad vindictam acuit. Hinc factum est, ut partim minis, partim severitate, ad ea perficienda sim ipse quoque uti coactus, quae mihi Christianisque populis salutaria fore, et honesta videbam. Idque maxime cavere volui, ne (quod aiunt) bovem currus traheret, atque auriga

invitus equis ferretur. Oportuit putrida membra re- Sigismundus perorat.
secare, ne pars sincera traheretur. Ad extremum vos peto, ne fidem eam, qua vos in praesentia Caesari clementissimo et optimo patrono obstrinxistis, violetis, sed ad omne tempus integram et incorruptam conservetis.“ In hunc modum Sigismundus Princeps, uberiore verborum complexu, pro concione verba fecit. Erat enim vernaculae pariter latinaeque linguae expedita facultate praeditus, orationeque ad vulgarem popularemque sensum accommodata locuples, ita, ut ex ea aetate (agebat tunc annum XXV.) promptam dicendi copiam, non ab re omnes admirarentur. Ex qua quidem eius oratione, in hanc omnino sententiam habita (nam singula pene verba ex ore dicentis, memoria excepimus) non obscurum fuit colligere, quae illum spes, quaeve fiducia, ad tradendum Rodolpho Caesari regnum impulerit; quamquam multa alia animi sensa dissimulatione presserit. Cum finem fecisset, varie audientium animos illius sermo confudit, eoque magis, quod in eo mentem dolore impeditam, vocem gemitu debilitatam omnes viderent. Nam sive iam incepti poeniteret, sive discedentem patriae suorumque desiderium torqueret, fluctuantisque animi consilia mentem alternarent: sane non potuit sui compos esse, affectumque in potestate habere. Perorantem Stephanus Episcopus, legatus Caesareus excepit, praemissisque nonnullis, quae in rem erant, culta sermonis ubertate respondit, petivitque tum Caesaris, tum omnium provincialium nomine, ut, quoniam Caesar quoque Rodolphus, datis ad
n litteris obnixe rogaverit, hortatusque fuerit, uti
nnato in praesens profectionis consilio, in gubernanda
endaque provincia perseveraret, se quoque commu-
us omnium precibus obsecrare, propositum differ-

ret, nec tantam incepto obstinationem adiungeret: ne tam alieno tempore, cum hostis Turca et Tartarus iam prae foribus ad rerum mutationem invigilaret, novi alicuius periculi occasionem praeberet. Provinciam, quam tanta virtute, tamque egregie hactenus defendisset, sua praesentia stabiliret. Si vero penitus statutum cum animo ac deliberatum haberet regno se abdicare, eam saltem aestatem, dum exeat, opperiretur. Bellum quod felicibus auspiciis inchoasset, feliciore victoria terminaret. Satis superfuturum temporis, quo regionem in potestatem Rodolphi clementissimi Imperatoris tradere possit, si ea omnino sententia sederit. Ad haec verba Sigismundus, altum ab imo pectore trahens suspirium: sero sapiunt Phryges, inquit. Quo adagio non obscure indicabat se poenitere quidem incepti, sed iam inconsultum propositum corrigere salua dignitate et existimatione sua integrum non esse. Stephanus caetera subtexens: „quandoquidem, inquit, Serenissime Princeps, videmus tibi sententiam stetisse, pergere, ire, fixumque ac destinatum in animo esse provincia sponte excedere, non dubitamus, quin haec, quae moliris, singulari quadam numinis providentia fiant, cuius instinctus te ad maiora quaedam et salutaria reipublicae Christianae negotia trahit. Proinde nos quoque de Caesare clementissimo spondemus, nihil illum curae, nihil laboris, nihil denique omnium omissurum, quae in rem tuam, Serenissime Princeps, Transyluaniaeque salutem fore iudicaverit.“ Hoc dialogismo finito, Demetrius Episcopus Transyluanus ad orationem Principis, communi Ordinum nomine responsurus breviter quidem, sed sapienter ita sermonem temperavit, ut diceret, omnem ordinem, omnemque statum acerbe nimis, ingentique animi dolore ferre, tam intem-

Demetrius Napragi.

pestivum Sigismundi Principis e gremio suorum discessum, quem cum ad magnas spes, ad regni huius hereditariam possessionem, ad gentiliciam patrui, maiorumque suorum gloriam augendam velut in finibus suis educavissent, summo animi desiderio cupivissent, si propositum animi immutare posset: ne patriae statum in altum pelagus deductum, in mediis procellis destitueret, eo maxime tempore, cum illi sua ope succurrendum fuerit. Verum cum haec Deo authore (ut credi par est) gerantur, generosamque eius mentem coelesti quodam afflatu concitatam videant, minime se profectionis rationes excutere accuratius velle. Proinde liberam discedendi potestatem (id quod necessitas imponeret) in medio se relicturos, acturosque illi gratias pro eo, quod hactenus in communem omnium salutem impendisset, officio et benignitate, peterentque veniam delictorum omnium, et offensionum: polliceri insuper fore, ut apud Deum obsecrationibus pro eius incolumitate instarent; omni denique religione sacramenti, quo se olim Ordinibus obligasset, exsolueret. Ad haec Sigismundus: „Ego, inquit, quantumlibet sortis humanae exemplum specter, ibo, in fidemque Caesaris optimi, me provinciamque trado. Nec tamen ubicunque fuero, vestri curam studiumque ulla ex parte deponam. Nec mihi unquam patriae, vestrique charitas exolescet. Sentietis me patriae conservandae gratia in hanc peregrinationem induisse, nec mihi quicquam prius fuisse, quam ut vestram salutem, vel cum iactura vitae meae, si ita in fatis est, limere queam. Habebitis igitur me posthac non Prinem vestrum, et dominum, cuius tituli dignatione nunc exsoluo, sed amicum, et in omnes casus paum, vestrique studiosum necessarium.“ Haec dicenti

moeror lacrimaeque simul spiritum et vocem intercluserunt, valeque omnibus dicto, se in conclave recepit. Populum moestum diu silentium tenuit, reputantem secum, quid ille ageret, quam infelix toti orbi spectaculum sese exponeret, quam temere propositum iuvenili ardore raptus praecipitasset, cuius ingenium quovis turbine versatilius, et ad omnia velox, ruens magis quam procedens, sufflaminandum potius, maturisque consiliis velut freno coercendum, quam calcaribus instigandum fuerat. Alii illius sortem, tantamque capitis diminutionem miserari: plerique omnis provinciae immutatum statum gemere, male sibi publice privatimque ominari. His ita peractis Sigismundus triduo, postquam perorasset, compositis omnibus convasatisque, quae ad profectionem necessaria erant, non sine ingenti dolore Alba excessit. Iam tum curis cogitationibusque ita anxius, ut plerique augurarentur, non fore diuturnum id animi propositum, quod in praesentiam tam pertinaciter tutatus esset. Adeo usque quod inconsultum et praeceps est, diuturnum esse non potest. Nam cum paucos menses absentem, temere initum consilium, in quod se solo authore, ut semper solitus ingurgitaverat, non sine magna inconstantiae nota ab exilio retraxit, ineluctabiliumque malorum ansam praebuit. Quidquid in aerario facti infectique auri atque argenti fuerat; quidquid in publicis exactionibus iam multo tempore coactum fuerat, ne stipendio quidem militibus ac bene merentibus servitiis reddito, exhausit, ac partim in Stephani avunculi sui arcem Görginum avexit, partim Claudiopoli fidei Emerici Bognerii Chiliani magnarii negotiatoris credidit, ut inde commodiore opportunitate, alio, quo visum esset, asportandum curaret; ut autem hic quoque sui similis apparet, immen-

Sigismundus Alba excedit.

sam aliarum rerum supellectilem, quibus aerarium principum, diligentia et parsimonia refertum erat, cum asportandi facultas non suppeteret, ne cui amplius usui esset, tamquam successori, sibique adeo invidens, protrivit, ac varie profligavit: thoraces, cassides, enses, aera, ebora, chlamides, paludamenta, exoleta militiae instrumenta, ac belli pacisque ornamenta, a priscis regibus velut illustria quaedam anathemata et monumenta, ad eam aetatem transmissa, nec magis a materia, quam a vetustate eximia, detracto, si quid inerat, auro et argento, aut comminuta, latrinis immersit, aut in usum mediastinorum apparitorum dissipavit. Reconditas litteras a Turcarum Imperatoribus iam inde a principio initorum foederum missitatas, aliaque regum et principum diplomata, maximarum rerum momenta continentia, in acervum congesta, iniecto igne concremavit. Pigmeorum quinque calvarias, ovi gallinacei magnitudine, a Solymano Turcarum Imperatore Ioanni secundo Principi olim missas, in puerorum plebeorum ludicra oblectamenta cessisse vidimus. Et tanta infirmitate et levitate erant, ut ex ebore caelatas esse diceres, nisi subtilissimae suturae, totaque ossis facies, genuinum cranium esse indicio fuissent. Mathiae Regis inclyti gladio et balteo gregarius miles accinctus est. Ioannis Hunniadis, et Skenderbegi Epirotarum Principis, ad vivum expressi olim vultus, confractis tabulis, inter purgamenta aulae computruerunt. Infinitum esset omnia arma, signa, tabulas, quae ille varie profligavit, recen-
re, prorsus ut qualis tota vita fuerit, hic temporis
iculus, quo Transyluaniam reliquit, liquido osten-
it; qui non satis habuit prodigendo tantam rei fa-
liaris lacunam acquirere, nisi eam cum fama et exi-

Aerarium proteritur

stimationis iactura coniungeret; facultates et opes, quas antea verrerat, ad postremum incenderet, demoliturus et ipsos aulae parietes, ne quis unquam praeter se iis amplius potiri, frui, atque uti possit, si potestas id faciendi penes se solum fuisset. Aulaea tamen e Turcia Venetiisque insano sumtu conquisita, quibus parietes penetralium domorum superbissime vestiti erant, pene sola successori sibique adeo reliquit. Ipse tribus duntaxat actuariis rhedis, iis quae ad usus quotidianos domi peregreque pertinere videbantur, instructis, in Vngariam paucis post diebus, atque inde nulla interiecta mora in Opuliam, non diu illi fato destinatam, excessit. Secuti sunt illum e domesticis aulicis pauci admodum, nec alii, quam quos ipse sui exilii comites adoptaverat, octo aut decem numero! In iis Franciscus Hunniadinus, medicae artis, quam in Italiae luce diu comparaverat, doctissimus, poeta item nostri temporis excellens, qui iam per multos annos Sigismundo fidelissimam navaverat operam, et Emericus quidam ab oppido Vngariae Sixo oriundus, aulicorum redituum Albae promus condus, quem provisorem vocant, homo alieni appetens, sui tenax, et ut in eo munere fieri solet, ex aliorum incommodis sua gnarus parare commoda. Hic alter Veres, in Vngaria ob Agriae et Tokay opulentarum arcium male gestam administrationem, repetundarum postulatus, cum rationes ad acrarium referre non posset, peculatus damnatus fuerat, utque se supplicio exolueret, in Transyluaniam furtim profugerat: nec multo interiecto tempore, ita se malis artibus in Batoriorum Principum notitiam ingesserat, ut ab infamis aulae ministeriis, per alia atque alia ut solet, servitia, sensim ad altiora subrepens, tandem provisoratus, ut vocant, offi-

cium adipisceretur, unde anhelantem inopiam nonnihil recreavit. Hic igitur ob admissum antea transfugium non ausus in Transyluania remanere, quae iam in Germanorum potestatem erat redacta, Sigismundo se applicuit, cuius patrocinio protectus, destinatum nequitiae suae supplicium subterfugeret. Caeterum quae fuerit causa, cur Sigismundus maiorum suorum virtute ac fortitudine partam, habitatam, excultam possessamque provinciam, tam alieno tempore, tam temere, tam nullo certo evidentique crimine adactus, reliquerit, scio multi requirent. Nec ab re sane. Stabile enim et constans imperium; coniugium ex imperatorio sanguine, pene supra genus et meritum suum; nominis famam ob Turcarum vires fractas, Sinanumque profligatum; opulentam provinciam, ad bene beateque vivendum habilem, vim opum maximam, si modo tenax quaesitorum fuisset, fidum suorum obsequium, patrocinium potentissimi Caesaris, aliaque omnia ex sententia acta: ille tamen nescio qua animi intemperie concitatus, maluit liberum dominatum exilio commutare, initum coniugium nulla certa de causa divortio convellere, late evagantem, et virtute partam nominis famam humo affligere, patrimonium suum donativo, proprium alieno, perpetuum temporario, liberum principatum beneficiario, popularem cognatamque gentem peregrina commutare. Et quum caeteri mortales, prae cupiditate gloriae et imperii omnium rerum humanarum, atque adeo etiam vitae suae obliviscantur; quae ad honores, et vitam beate degendam ducunt, per ignem ferrum, perque omnia discrimina petant: hic ea nia, animine magnitudine, haud scio, an egestate revit, abiecit, conculcavit, uno verbo Diomedis et auci famosam permutationem renovavit. Quod sane

Cur Sigismundus Transyluaniam fastidiverit.

tam insolens ac inauditum exemplum, multi ad posteritatem admirabuntur. Nam iam et ipsa vitia ab aetatis tyrocinio hausta, rerum gestarum gloria obscurari coeperant, omnis in eo naturae vitiositas senescebat, virtutes maturescere videbantur. Nunc cur pulcherrima rerum initia, tam pudendo exitu clauserit, ac tamquam plena mulctralia calcibus everterit, nemo magis quam ipse, si modo et ipse, novit. Non raro enim homines coeco impetu duntaxat, non consilio, certaque ratione ad aliquid faciendum rapiuntur, id quod fieri necesse est, ubi suo ingenio confidentes, ex se tantum non ex aliis consilium capiunt, quum se plus quam alios mente valere putant, suique amore capti in Narcissum vertuntur, temeritate in Phaethontem, cupiditate animi in Midam, sera poenitentia in Epimetheum, furore denique ac mentis coecitate in Orestem, aut Athamantem. — Quamquam autem varias causas ipse Sigismundus deserendae Transyluaniae praetexuerit, nihil tamen magis eum, ut in hos laqueos se indueret, impulit, quam iuvenilis ardor ad omnia praeceps, inconsulta crudelitas, spes nescio quae honorum et gloriae, in summa ea omnia, quae adolescentium animos, calore aetatis in alia atque alia consilia desultoria levitate raptos, in constantia perseverare non sinunt. Sed maxime instigabat illum divortii faciendi praeceps voluntas, nam cum nulla iusta de causa, castissimae coniugis imperatoriae neptis parum secunda Iunone ductae consuetudinem aspernaretur, putabat faciliore via nuncium illi remittere posse, si se Transyluania abdicaret, eamque Rodolpho Caesari regendam et possidendam traderet. Haec dum in hunc modum non sine ingenti Transyluanorum omnium dolore administrantur, interea Andreas Cardinalis Báthorius, qui

Desiit in piscem mulier formosa superne.

cum fratre germano Stephano natu maiore in Polonia degebat, ubi audisset Sigismundum patruelem suum Transyluaniae renunciare velle, eamque in potestatem Rodolphi Caesaris tradere destinasse, ingentem animo concipiens dolorem, in eundem conventum Albensem ad Sigismundum, antequam provincia excederet, legatum cum litteris misit, Mathiam cognomento Syllam, iuvenem liberali doctrina politissimum, natione quidem Illyricum, sed ita linguae Vngaricae gnarum, ut pene pro Vngaro haberetur. Intercesserat Cardinali cum Sigismundo Principe, patruele suo, iam quartum annum, ob domesticas caedes a Sigismundo patratas, capitale, ac plane Vatinianum odium. Nam Sigismundus Balthasarem Bátorium, patruelem suum, et Cardinalis fratrem germanum, cum praestantissimis aliis procerum luminibus indicta causa pridem extinxerat, nec solum parricidio potitus erat, sed etiam insuper ingentem praedam, ex sanguine clarissimorum civium congesserat; ob quam importunam crudelitatem, non apud domesticos tantum, sed apud caeteros quoque ingentibus invidiae flammis flagrabat. Cardinalis cum Stephano fratre germano exul in Polonia agens, quo fraternam caedem, quocunque tandem modo ultum iret, ardens odio atque ira impotentissimum et superbum Sigismundi dominatum, libidinibus, paricidiis, caedibus, rapinis, avaritia foedatum, per ora omnium principum Poloniae, Italiae, atque Germaniae, acerrimis philippicis, omnibusque verborum dehonestamentis laceraverat, ad ipsumque summum Pontifem traduxerat. Nec Sigismundus inflictam infamiam, [illegible]uo animo tulit, paribus Cardinalem vituperationi[illegible] incesserat. Quidquid in tota vita, ab avaritia et [illegible]bitione, ab omni denique crimine offendisset, ad

Andreae Cardinalis ad Sigismundum nuncius.

Sigismundi et Cardinalis inimicitiae.

Pontificem et Cardinales nudaverat. Hoc mutuum odium totos iam quatuor annos tenuerat, et quanto antea ardentiore charitate inter se amaverant, tanto nunc infestior alter alteri imminebat. Ad postremum Cardinalis ubi audisset Sigismundum avitum patrimonium Transyluaniae externo dominatui subiugaturum, simultatem, quam spatium temporis non nihil iam diminuerat, deponere, et ad reconciliandam gratiam animum adiungere constituit, memor cum inter omnes, tum potissimum inter fratres, amorem immortalem, odium mortale esse debere. Proinde inimicitias, quae hactenus eos exercuissent, satius duxit tum ad dignitatem et existimationem utriusque recolligendam, tum ad publicam incolumitatem erigendam extinguere et in perpetuum oblitterare, quam perpetuis fomentis et flabello iniuriarum exagitare. Magni esse animi, iniurias pietati donare, seque vincere; contra imbecillis esse ingenii, perpetuis simultatibus aestuare, nec animum in potestate habere posse. Quo magis igitur Cardinalis fraternam charitatem ex inimicitiis revocasse in gratiam demonstraret, misit ad Sigismundum Syllam cum summa amoris et fidei testificatione. Is Albam Iuliam appellens, ac semel atque iterum potestatem cum Sigismundo colloquendi adeptus, multa tum praesenti oratione, tum scripto, quae ad rem videbantur fore, cum illo tractavit; sed irrito conatu, cum iam Sigismundus resignato magistratu, in legatorum Caesareorum potestatem totam regni administrationem tradidisset. Et Cardinalis quidem literae in hanc sententiam erant scriptae: se, etsi intellexerit Sigismundum Principem de Transyluania deserenda cogitare, adduci tamen, ut crederet, non potuisse; eo quod subinde oculis suis obversaretur eius virtus, et

Cardinalis literae ad Sigismundum.

labores, quos in acquirenda Transyluania tum ipse, tum maiores eius indefessos subiissent. Nunc, quando certis authoribus acceperit eius de patria derelinquenda voluntatem, quam hactenus maiores eius contra omnes hostes virtute tutati essent, non potuerit vehementer non commoveri et ingemiscere, quod a tam praeclara Bátoriorum familia tantum Dei donum abalienaretur, et quod ipse se in discrimen, patriam in periculum, familiam in ludibrium vocare pergeret. Quapropter pro communi et patriae et familiae suae bono, vehementer se rogatum velle, adeoque precibus instare, ut a proposito desisteret, ac potius patriae periclitanti sua prudentia et magnanimitate subveniret. Si vero ulterius in patria persistere nollet (quod illi sane ruinae futurum esset) saltem quid sibi, quid familiae, quid patriae ac omnibus bonis expediret, diligenter secum expenderet. Videret sedulo quid ageret, quo progrederetur; sciret nihil in rem suam, honorem, existimationem magis pertinere, quam patriam veluti nidum suum promovere, hanc augere, hanc ornare, ex qua ipsemet virtutes plane regias acceperit. Qui vero vel tractatus essent magis tuti, vel conditiones magis firmae et durabiles, quam quae cum cognatis veluti sua carne et sanguine inirentur? Haec se pro suo in illum et patriam amore et fide significare voluisse, ne ullo unquam tempore honori, dignitati, et utilitati eius deesset. Proinde rogare se, ne de re tanti momenti, de patria, de tota familia, consilia sua praecipitaret. Quae si secum accuratius perpenderet, non dubitare se, [illegible]in animadverteret, omnia ex re et dignitate atque [illegible]ilitate sua futura. Haec ad Sigismundum Cardinalis, [illegible]ibus, ut videtur, tacite sibi, aut fratrum cuipiam [illegible]am struere ad Transyluaniam acquirendam putaba-

Zamoscyus. tur. Et Sylla quidem Cardinalis, ac Ioannis Zamoscy cancellarii Poloniae nomine: omnibus ad persuadendum explicatis argumentis, nihil ab ulla parte laboris omisit, ut Sigismundum a tam inconsulta mente dimoveret. Sed frustra omnia. Amens pertinacia, quam ille constantiae nomine venditabat, ita illum devinctum tenebat, ut patriam Transyluaniam non visa, non explorata, sed auditione tantum accepta Opulia, idest aurea aereis permutaverit, easque spes ratas esse iusserit, quas postmodum poenitentia iacturaque famae redimeret. Sed in proximis comitiis toties ab eo petitum atque obsecratum erat; si bene consultum rationibus suis vellet, mitteret saltem aliquem e suis, qui de Opulia certa omnia referret, qui fundi, qui reditus, quae civitas, qui populi, denique quis rerum status isthic esset, bona fide renunciaret. Caveret ne solis pollicitationibus fidem haberet, coecos impetus consideantia et providentia regeret, ex re prius sibi quam ex tempore consuleret, hoc modo et famae et commodis et saluti suae optime esset prospecturus: verum ille nihil horum in animum inducere: dicere ad haec consilia manum se non versurum. Vsque adeo omni bonorum opulentia satiatus, ne cogitando quidem exquirere volebat, quid esset frui, et quid item carere. Porro Mathiae Syllae nihil aliud a Sigismundo responsum, quam conventa ea et pacta, quae inter se et Rodolphum Caesarem intercessissent, iam ad exitum perducta esse. Quocirca quum iam mutare consilium nec honestum, nec integrum sibi sit, malle se provinciam, quam pacti foederis fidem deserere. Destinatae quoque erant ad Cardinalem literae, sed legatus Sylla rerum omni circumstantia expensa, satisque sibi responsum esse arbitratus, ne quid adversi a Germanicis

Sigismundus cum ratione insanit.

legatis, potestatis iam compotibus pateretur, composi- Sylla clam discedit.
tis clam ad profectionem omnibus, intempesta nocte ex suburbio, ubi ille iussu Principis comi hospitio a Stephano Nyírio, cive nobilitate et virtute honestissimo exceptus fuerat, nullam amplius praestolatus dimittendi atque expediendi se veniam, occupata opportunitate, silentio noctis se cum suis subduxit, cuius fuga ubi illucescente die cognita esset, protinus a Caesareis legatis missi sunt, qui illum reprehenderent. Verum Sylla cautior insequentium incitatissimos omnes cursus perpulcre elusit, atque in tutum recessit. In hoc conventu Albensi de Iaurino, Adolphi Svarcembergii Iaurinum recuperat Svarcemberg.
et Nicolai Pálffi strategemate capto, maxima fama increpuit, quae primum quidem, ut fieri solet, cum fidem multitudini non faceret, auribusque magis quam animis acciperetur, atque ideo ob turbatum Transyluaniae statum, quo melius componi posset fictam esse, ut saepe alias, plerique suspicarentur. Postmodum tamen certioribus res nunciis adlata, non plus famae quam fidei apud omnes habere coepit. Quapropter, ne quid laetitiae omnium communi deesset, ingentibus tormentorum tonitribus, spectabilis ac pauco militum sanguine partae victoriae monumentum cohonestandum Sigismundus Princeps et legati Caesarei curaverunt. Id oppidum Turcae Ianok vocant, idest combustum ex eo, quod Solimano ad Viennam expugnandam olim appropinquante, fortuito incendio suborto conflagratum esse perhibeatur. Captae urbis argumentum, ex literis ipsius Svarcembergii ad Rodolphum Caesarem septimo post recuperatam arcem die datis, at-
e postea a Rodolpho ad Sigismundum Principem
ssis, bona ex parte accepimus, verbis nonnihil mu-
is, ne solennis aularum dictio frequentibus soloe-

cismis offendens, tenorem orationis deformaret: nihilominus verborum sensu ea religione et fide tractato, ut nihil de sententia detereretur. Miserat cum Imperio Rodolphus Caesar Adolphum Svarcembergium clarissimum hac tempestate ducem, reique militaris imprimis peritissimum, in eam Vngariae superioris partem, quae Turcarum incursionibus prae aliis obnoxia est: negotiumque illi dederat, uti hostium consilia, acris animi vigilantia, quoad eius fieri posset, exploraret; si quid infestius molirentur, fortitudine propulsaret, adeoque ad recuperandas arces, quae superioribus annis amissae essent, acrem curam, diligentiamque quocunque tandem modo posset, adhiberet. Iret, ageret, faceret, quidquid in rem fore arbitraretur. In labore perferendo industriam cum summa prudentia, prudentiam cum fortitudine coniungeret. Laborum suorum praeter gloriam et laudem, ingens praemium esset reportaturus. Quia vero simplex consilium raro sortitur felices successus, Diomedis Vlyssisque exemplo, Svarcembergio Nicolaum Pálfium, Vngarum magni peraeque nominis, magnaeque virtutis ducem adiungit, uti duobus pariter euntibus, viresque ac consilia conferentibus, tutior conatus, feliciorque eventus adversus vafrum bellacemque hostem succederet. Accepto Svarcembergius et Pálffius imperio, cum viderent praeter alia castella Iaurinum, magni momenti arcem, quadriennio ante, a Sinano Basa deditione occupatam, magno non minus Vngariae quam Austriae esse impedimento, universos ingenii viriumque nervos, ad eam strategemate recuperandam, intendere constituerunt. Vix enim eo obice incolumi in comparanda adversus Turcas victoria ullos progressus fieri posse spes erat, quantumlibet duces Caesarei numerosis legionibus accincti

Svarcembergio Pálfius adiungitur.

belli fortunam periclitarentur. Ac primum quidem Svarcembergius captivorum tam Turcarum quam Christianorum opera, quibus redimendae libertatis gratia, ultro citroque oberrare, ex indulta utrinque potestate fas est; tum vero rusticorum, negotiatorumque ministerio, qui commeatus importandi, vel mercium gratia, quae urbanis usui sunt, tuto commeare solent, omnia prius exploravit, ac quo in statu portae, propugnacula, traiectus, viae, pontes, semitae, urbanique angiportus essent, luculenter didicit. In his Matthaeus quidam Felnémeti Vngarus erat, Pálffii quondam miles manipularis, sed qui praelio quodam interceptus, totos tres annos Iaurini in vinculis atque verberibus misere vitam traxerat. Is tunc primum lytro depenso in libertatem se asseruerat, et ad Pálffium rursus merendi stipendii gratia redierat. Hic Svarcembergium et Pálffium non urbis statum duntaxat, sed etiam omnia, ut res se habeat, edocet ordine. Animos Turcarum summa securitate languentes, et nihil hostile suspicantes, cessatione et otio torpere: excubias male haberi, loci fiducia, pene omnes omni cura defensandae urbis supersedisse. Ad haec quae vis Turcarum in praesidio, quis locorum situs, aditus, propugnacula, moenia, portae, omnem denique arcis figuram exponit. Ne vero tanti rem momenti, ex horum aut illorum tantum fide quae plerumque fluxa aut dubia est, tentare Svarcembergius videretur, fidissimis insuper militibus negotium dat, ut ignoto, speculatorioque habitu, intra extraque urbem omnia perlustrarent, explorarentque stationes, vigilias, excubias, praesidia, cohortes, arma, tum vero quam diligenter sua quique munia pensaque in urbis custodia peragerent, accuratissime observarent, ut tandem ex oculorum suorum fide omnia referentes, aleam

iaceret. His ita comparatis, quum iam ad expeditionem omnia essent in procinctu, proxime Komárom Svarcembergius copias duxit. Vbi Nicolaus quoque Pálffius, cum lecta militum manu, quos pro tempore et pro re tum e praesidio Komáromiensi, cui cum imperio praeerat, tum e vicinis castellis ad signa contraxerat, Svarcembergio se coniunxerat. Quamquam autem superioribus diebus, turbinibus, nivibus, torrentiumque incursu auctis amnibus, aliaque veris intemperie nonnihil a proposito ambo duces retardati essent, ne qua tamen amplius mora incepto impedimento esset, ad VI. calendas apr. quod felix et faustum esset, ab Komáro munitissima Danubii arce, circiter horam primam pomeridianam Iaurinum versus moverunt. Komári totos duos menses in Petardis (alii Petarras vocant) conflandis et aedificandis aedilis Lamarche, qui et Lamars, vacavit, cui Svarcembergius adhibitis paucis e domesticis suis, frequens affuit. Ea machina recens Gallorum inventum est, ad demoliendas portas, urbesque furtim capiendas, imprimis opportunum; recentiores quidam helepolim ex Ammiano Marcellino nuncuparunt; quamquam nonnihil a veterum helepoli diversum. Porro ne Danubii traiectus (nam Komárum in ingentem Danubii insulam, qua divortium fluminis coit, insinuatum est) ullam moram exercitui iniiceret, superiore nocte, quam inde moverent, complures naves, rudentum catenarumque vinculis connexas, ac superne tabulatis constratas, Danubio imponendum duces curaverant, cuius pontis beneficio totum agmen per otium traiici absque mora posset. Ne vero socordia architecti, cui pontis aedificandi cura credita erat, aliquid remorae inceptis faceret, restim atque suspendium illi interminatus est Svar-

Petarda machina.

L. XXIII.

cembergius, nisi eadem, qua inchoasset, nocte summam manum universo operi imponeret. Copiarum numerus Gallos nongentos habuit; Valesios milites, quos Vallones vocant, totidem; Germani e praesidio Strigoniensi trecenti accesserant, e Komáromiensi quinquaginta. Vngarici nominis mille equites, totidemque pedites, quibus accedebant septem turmae cataphractorum vexilla; tubae, tympana, tibiae, et quidquid ad acuendos in pugna militum animos, cum aperto Marte res geritur, usurpari solet, adhibita quidem sunt, sed edicto severissimo cautum, ne quis, nisi signo a ducibus dato uteretur, capitale esset, qui vel tormentum manuale exploderet. Iam vero duces quam Komáro moverent, quatuor ante horis expeditos milites diversis in locis, qua eundum erat, in statione locaverant, ne transfugarum exploratorumque opera, ullam clandestinae molitionis indicium ad hostem pervenire posset. Danubio traiecto, nihil prius Svarcembergius duxit, quam ut universum agmen in certos ordines dirigeret, non ignarus nihil in re militari potius esse, quam ordinis rationem, cui si virtus accederet, ita demum verae militiae muneribus exercitus perfungi posset. Quapropter ducibus cohortium, praefectisque singulis, suum ordinem, suasque stationes certis legibus designat, et nequid errare in functione possent, charta descriptam rerum officiorumque seriem tradit. Ita progredientes eodem die ad amnem Czonczonem pervenerunt, quem, quia vadabilis non erat, navium, lintriumque commoditate, quas antea isthuc magno numero 'uces submiserant, non difficile transmittunt. Eo suerato circiter horam nonam, silentio crepusculi usi, d alium amnem duxerunt; cuius vadum, quia traiectus atiens erat, nullam moram maturantibus iniecit. Hic

quia aquandi commoditas suppetebat, eam noctem traducere libuit, postero die, profundo statim diluculo, tenebris sensim remittentibus, inceptum iter prosequuntur. Vbi milliare Vngaricum progressi essent, ne directum ubique iter sequentes, hostibus sui videndi copiam forte facerent, diverticulo versus Németium pagum ad dexteram usi sunt, ac in quadam valle delituerunt ad quartam usque illius diei pomeridianam horam. Hic loci, quum quidam eques tormentulum aeneum incautius forte tractans casu explosisset, vix commilitonum deprecatione evasit, quin e vestigio suspendio plecteretur. Ea die complures ciconiae supra tacitum agmen volitantes, ac inter se quasi ludibundae, tum vero multi angues in itinere visi et occisi, militibus fausto omini fuerunt. In eadem valle, dum in stativis haeretur, ne inconsciis aliis tanti rem momenti Svarcenbergius aggrederetur, praesente Pálffio, caeterisque ducibus consilium suum de Iaurino strategemate tentando aperit, ac situm Iaurini ad amussim in lintea tabula delineatum, praefectis cohortium, omnibusque adeo qui ordines ducerent et quorum id scire multum interesset, luculenter proponit; omnia loca ad invadendum occupandumque opportuna illos edocet, sua cuique munia, suas partes, ordinem, modum, viam invadendae urbis sedulo inculcat; et ne quid a praescripto aberrari posset, ad hanc normam per membra digerit, primum omnium postquam urbi successum fuerit Gempius Badacurtius (vulgo Baupcourt) cum centuriis suis primas tenebit, secundisque auspiciis oppugnationem inchoabit, machinam Petardam cataractae seu clathratis foribus ingressum grandioris portae claudentibus admovebit, illaque inflammata ita cancellatum obicem feriet, ut latum irrumpen-

Ordo invadendi Iaurinum.

tibus iter aperiatur. Iis patefactis aedilis Lamars earum machinarum fabricator, grandiorem petardam in decumanam portam diriget, eamque subito ictu ita demolietur, ut Gempius post principia latens, cum suis centuriis recta irrumpere, ad interioremque portarum partem pervadere possit. Hoc modo occupato derepente omni portarum introitu, in vestigio V. Generalis Obenburgius cum quatuor cohortibus Gallorum et Vallonum, Gempio suppetias accurat, coniunctisque viribus hosti fortiter resistunt, donec ipse quoque Babacurtius cum suis centuriis se illis adiungens, ad omnem bene gerendae rei opportunitatem intenti alteram platearum, quae forum ad dexteram respicit, repente occupent. Quia vero iam in urbem penetratis maioribus opus fuerit viribus, cum ipse quoque hostis periculo animadverso, ad propulsandum impetum omnes vires intensurus sit, Oberbergianas cohortes e vestigio sequantur duae aliae Gallorum turmae, Vallonum duce; qui ubi primum portae insinuati in apertum urbis irruperint, dexteram petent, et plateam forum versus porrectam ipsi quoque occupabunt, occupatam tuebuntur, idque maxime dabunt operam, ut postquam foro ipso, urbis loco primario, potiti fuerint, proximos insuper vicos, omnesque angiportus fortiter obtineant. Dehinc totus Vngarorum peditatus, a dextera laevaque parte summa adhibita celeritate, huc omnem curam et industriam intendat, uti bina propugnacula, Vngaricum et Caesareum, quae Albam Regalem versus vergunt, in potestatem redigant, atque inde nes vicinas munitiones in aggeribus occupent. Vnris succedat cum Italicis cohortibus Don Lopez, qui, niliter ut Vngari aggeres capessent, Vngarisque xilio succurrant. Hoc sequetur agmen domini Stras-

soldo, qui ubi primum urbem ingressus fuerit, proximo ad laevam in patenti aliquo loco consistat, nec inde, nisi iussus quoquam decedat. Tandem cum universo Gallorum Vallonumque exercitu residuo peditatuque Germano ipse Svarcembergius ingrediatur, et recta in forum contendat, ut inde laborantibus rebus, quaecunque necessitas tulerit, opem ferre possit. Eius agmen subsequetur cohors Gallica equitum domini de Huyn, qui et ipse recta in forum maturet, summoque studio adnitatur, uti illud barbaris remotis, si qui forte isthuc confluxerint, occupet. Hos dominus de Verleine cum suis turmis sequetur, qui, ubi portam ingressus fuerit, spatium inter domos et aggerem occupabit, et ad Danubium, nisi pugnae necessitate impeditus fuerit, enitatur, idque imprimis operam dabit, ne hostis in ulla urbis parte se se reparet, viresque dissipatas globo facto recolligat; Nicolaus Pálffius cum Vngarico equitatu, cum curribus, aliisque impedimentis, cum tribus insuper cataphractorum turmis in campo, in utriusque fortunae eventum extra urbis portas consistet, invigilabitque, ne vel oppidani Turcae desperatione adacti erumpant, atque evadant, vel finitimi suppetias laborantibus afferant. His in hunc modum ordinatis, ubi duces in tractum Tatae arci finitimum exercitum duxissent, proposito edicto severe interdixerunt, ne quisquam in ullam villam, ullamve domum rapiendi cuiuslibet rei gratia divertat, omnem vim, omnemve iniuriam a vicanis et paganis abstineat, ordinem, qui in procedendo praescriptus esset, sedulo observet: locum, stationemque suam firmiter quisque tueatur, ubi urbi successum fuerit, rerumque status praesentem pugnam poposcerit, ducum, praefectorumque iussis obtemperent: capitale fuerit, quicunque ad col-

ligendam praedam se converteret, liberum impunitumque sit, tam intempestivum raptorem, tormento, gladioque in vestigio, vel a quolibet commilitone confodi. Communem victoriam, communem praedam fore, aequaliterque in singula capita distributum iri, modo quod fortium virorum officium fuerit, strenue fungantur. Quibus ita constitutis, summo quam potuit tenebrarum silentio, exercitum Svarcenbergius porro agit, ac relicto post tergum omni equitatu, cum expeditissimo peditatu et machinis praecessit. Qui cum coenosas paludes, locaque alia caricosa, foedaque sentina squallentia, ac femorum tenus pertinentia, non sine ingenti difficultate, militumque gravi colluctatione superasset, tandem ad Racemberg appulit, atque inde hora noctis undecima, procul a Iaurino constitit; ne vero hostium excubiis strepitum equestrium tumultus, aut hinnitus ullam insidiarum suspicionem iniicere posset, totum equestre agmen, uti praescriptum erat, duce Pálffio in proximo campo, ad omnem occasionem intentum, restare iussum est. Ipse Svarcembergius cum delectis peditibus propius urbem contendit, omnes machinas portis admoturus, tamque audacibus et praeclaris coeptis, singulari numinis providentia feliciter eventus respondit. Nempe tanti est prudentia tum in omnibus actionibus, tum in re militari, ut unius ducis ingenium et industria pro multis sit armatorum millibus. Haec moliens Svarcembergius, quo vigilum Turcarum mentes ab observanda porta aliorsum traduceret, submittit quinque Vngaros habitu Turcico adornatos, et linguae orum gnaros, qui ab aversa urbis parte cum excubiribus sermonem miscerent, ac subsidiariam manum, iae a Turcis per eos dies expectabatur, iam iam affore nciarent. His illinc colloquio vacantibus, Svarcem-

bergius silenti admodum opere machinas expediri iubet. Quum autem per id tempus luna quidem pernox esset, sed ita nubibus obtecta, ut plus tenebrarum quam lucis haberet, subito omni caligine discussa, puro, spectabilique lumine disserenavit. Quae res importuna non parvo nostris terrori fuit, verentibus ne Turcae, qui in excubiis erant, Christianorum adventum perspicacius, intuitu ad lunae radios persentiscerent; quem tamen eorum pavorem, ingruentia paulo post nubila et orbem lunae densa caligine veluti quodam operimento obducentia nonnihil discusserunt. Adversa quoque aura, ab urbe leniter spirans, sonos, qui in eo conatu excitarentur, opportuno reflatu differebat, nec ad excubiarum aures pervenire sinebat, Omnia accommoda ad explicandas insidias fortuna fecerat, itaque tenebris sese intendentibus, secunda omnino noctis vigilia, cum tuta nempe, tranquillaque omnia hostes putarent, Svarcembergius suas cohortes ad centenos forte et vicenos quinos passus proxime pontem admovet, ac statim, uti praescriptum erat, Babacurtius petardam minorem ad portam pensilem intendit. Sed enimvero ubi sulphureo pulvere, ad vestibulum foraminis arctioris extanti, ignitum funiculum admovisset; vix exigua edita flamma reliquam materiam in viscere machinae latentem, ignis non corripuit, nec penetravit ad intestina. Proinde omnis conatus hic quidem in irritum abiit, quod sane ad rem conducibile et salutare putatum est. Nam exaudito fragore primae petardae magno numero Turcae protinus ad portam advolassent, ac procul dubio ea adhuc superstite ingressum cohibuissent. Hoc itaque frustratus conatu Babacurtius, protinus aedilis Lamars, ingenti sane animo, ac imperterrito accurrens, cancellatam catara-

Adoritur Iaurinum Svarcembergius.

ctam, in quam machina frustra directa erat, ligneo tantum vecte adhibito recludit, fragore edito non magno. Hic statim adolescens Turca, qui in excubiis erat, primus omnium animadversis insidiis, ad arma, quam potest, omnia praesidia conclamat, atque eodem momento, omnem moram vincente celeritate, aedilis grandiorem petardam portae decumanae admovet, eamque Babacurtius inflammat, tantoque impetu vastis tabulatis impingit (nam id genus tormenti tamquam fulmen, solida, et ictibus renitentia validius perrumpit) ut protinus foramen aperuerit, binorum hominum capax: per id cavum Babacurtius primus irruit, ac post eum alii etiam securibus ac bipennibus armati atque ad portam convellendam destinati irrumpentes cardinali scapo ac valuis eversis, caeteris cohortibus latum ad ingrediendum iter patefecerunt. In ipso limine tres aut quatuor Turcae, qui primi ad insolentem strepitum accurrerant, hasta sunt confossi. Ac protinus ingenti tormentorum portarumque ruina caeteri excubitores perterrefacti, ad arma omnem reliquam Turcarum militiam altissimo clamore concitant, hostesque adesse nunciant. Turcae hos dies, quibus inopinata clade affecti sunt, festos habuerunt, proinde religione inducti omni genere comessationis et laetitiae transegerant. Sunt qui solennia sponsalium nobilissimi cuiusdam Turcae celebrata esse referant. Sed potissimum ob loci securitatem, hostisque distantiam, omni formidine vacui in utramque aurem dormiebant. Praeerat arci Arzlan Passa, gravi tunc veterno obrutus, qui ab uxore, [illegible]am ex Vngarica stirpe ortam, belli iure ut solet, [illegible]tivam in matrimonium habebat, ad insolitum tu[illegible]ltum excitatus, vix animi compos lecto exilit, tuni[illegible]que raptim, ut trepida in re, indutus, arma corripit,

Iaurinum capitur.

ac torto circum brachia pallio, cum domestico agmine portam versus contendit. Is praesenti periculo consternatus, postquam cohortatione, quam tempus et necessitas suggerebat, suos ad subsistendum propulsandumque hostem aliquamdiu animasset, victus necessitate, tandem ad propugnaculum, quod secundum portam erat, reiectus est, ibi postmodum a milite quodam gallo, tormenti globo traiectus, occubuit, triginta circum corporum selectissimorum agmine stipatus. Caput iacenti ademptum, ac deflagrante pugna in propugnaculi prima suspensum. Vxor et filiolus Viennam postea deportati. Interea Turcae globo facto, turmatim manipulatimque, semivestiti, semique armati, prout eos repentinus pavor congregaverat, alii ad portam quae petarda deiecta fuerat, alii ad forum, locum urbis primarium, denso agmine convolant, ac formam aliquam iusti exercitus conflare conantur, ut validioribus viribus hosti resistant. Sed quum ad occupata a Svarcembergianis loca, difficile se aggregare possent, in ipso conatu passim iumentorum more mactabantur. Quibus desperatio fiduciam, moriendique cupiditas animos suppeditabat, hi laudabiliter moriebantur. Et sane bona eorum pars viriliter pugnam inibat. Proinde nostri quoque hostem ferocem, nec facile iniuriae opportunum nacti, maiore vi, qua quisque agminatim confluxerat, in Turcas irruebant. Foeda strages ubique oritur, alii super alios afflicti cumulatim cadunt, clamor et strepitus ingens, consternatio et gemitus, eiulatus, minae, cohortationes, plangores, armorum conflictus, adeoque horrenda noctis facies, omnia atrociora faciebant, nec Turcae quicquam cedebant. Cun enim evadendi facultatem nullam superesse viderent Danubii circumplexu, arcisque munitione tamquai

aves cavea undequaque clausi, ipsisque portis et aggerum minis densa manu Vngarorum stipatis, vel inviti pugnare cogebantur, necessitatemque in audaciam converterant. Adeo autem moriendi ardor illos in pugnam acuerat, ut terni quaternive, ex omni numero, veluti rabie quadam perciti, ac stricto ferro viam sibi per medios hostes aperturi, tanto impetu in Svarcemburgianos se se intulerunt, ut aliquot centurias portam versus in fugam converterint. Nec minore ferocia in Gallos, Vallones, Germanos, Vngaros, qui iam magno numero omnia urbis aperta loca occupaverant, desaevierunt. Tres ferme horas nostri cum iis acri certamine depugnantes, vix tandem agmen illorum fregerunt. Neque id impune: nam cum occumbendae mortis species prae oculis obversaretur, summo quam potuerant conatu enitebantur, ne inulti caderent. Itaque ducentos e christianis quodam in loco occiderunt, ac pariter et ipsi immoderatae fortitudinis poenam luerunt. Sane omnibus ducibus maximam admirationem movit insignis Turcarum audacia, tanta enim animi praesentia ac robore in mortem ruerunt, ut quidam ex iis lanceis et pilo per ilia transfossi, nihil tamen a pugnando desisterent, et vel semineces ac moribundi alios e Svarcemburgianis vulnerarent, alios occiderent, victorque pariter et victus eodem in loco mortem occumberent. Magno impedimento Gallis, Germanis, Vallonibusque ac morae fuit, quod tormenta manuaria (ut in repentinis incursibus solet) ad ictum tardius excutere potuerint, praesentis pugnae festinatione o e onerandi tempus eripiente. Quapropter cominus g liis, contis et lanceis res agebatur. Ipsi Vngari g liis recurvis, quos acinaces vocant, ad ictum infer lum magis, quam ad confodiendum habilibus mul-

tum momenti ad victoriam attulerunt. Deiectis e foro publicisque urbis locis Turcarum cohortibus, multi eorum ad propugnacula confugerunt, quos non minoris erat operae loco deturbare, quam munitissimum aliquod castellum admotis tormentis expugnare. Quod tamen refugium nihilo plus illis profuit, quam caeteri conatus. Nam Svarcemburgius adhibitis suis ipsorum tormentis, quorum iam aliquot in potestatem redegerat, ita eos turbavit, ac dissipavit, ut nullus amplius locus, ubi tuto consisterent, superesset. Primores Turcarum Gemliani, Besliani, Aghae, Alaj Beghi, Ianciar Aghae, ubi res perditas vidissent, in iisdem propugnaculis ei aggeribus magno edito virtutis documento interfecti sunt. Pars quaedam Turcarum in vastum quoddam propugnaculum sese receperant, qui desperatione melioris eventus, mortis magis, quam vitae cupidi, metum in rabiem verterunt, ac puluerem tormentarium, in propugnaculi complexu fornicibus clausum, repente inflammarunt, quo facinore se pariter ac e nostris plurimos praesenti exitio perdiderunt, ut nulla praeda liberorum corporum hostis victor, praeter cadaverum, disiectorumque caementorum potiretur. Occupatis et in potestatem redactis primoribus urbis locis, eodem tenore impetus in privatas Turcarum aedes factus, multi enim eorum desperata salute latebras ad conservandam vitam quaeritaverant. Sed differebant magis quam vitabant supplicium. Effractis valuis, disturbatisque obicibus omnibus, promiscue quique, mulieres ac parvuli, primo militum furore trucidati, tenebris omne aetatis et sexus discrimen co - fundentibus. Multi per urbis compita, perque angipo - tus procursando, dum caedem fugitant, caedi occurr - bant. Reliqui Turcae tantae suorum cladi superstite ,

postquam res desperatas vident, animis pariter et viribus succumbentes, sese in arbitrium victorum dedidérunt, atque ita omnis Iauriensis militia Turcarum partim vivi, partim mortui, in potestatem Svarcemburgii cum ipsa arce est redacta. Cadavera caesorum in profluentem Danubium sparsa, ad bis mille fere, capti septingenti, qui latebris, subterraneisque cellis clausi, ubi debellatum esset, salute, sed captiva donati sunt. Caesi e Svarcemburgianis ducentis amplius, vulnerati ad quingentos. Multa mancipia christiana liberata. Nongenti equi melioris notae reperti, super haec immensa inaestimabilisque armorum supellex omnis generis. Tormenta bellica currulia, quorum nec magnitudo, nec forma eadem, ad quingenta, pulueris tormentarii quingenta doliola, plumbi librae quinquies mille, pilarum ferrearum diversae magnitudinis XXV millia. In turri quadam inventae plus quam tres auri argentique tonnae, tonnae singulae centum millibus thalerum constant. Praeterea septem fornices, farina, melle, oryza, butyro, carne, varioque commeatu referti, quae biennii obsidioni ferendae sufficere putata sunt. Et haec quidem fuit Iaurini nobilissimae arcis expugnatio, astu militari Svarcemburgii et Pálffi confecta, quae sane arx, nisi singularis numinis benignitate, horumque ducum industria recuperata fuisset, vix sane spes erat, aperto Marte, viribusque quantumlibet immensis, unquam expugnatum iri.

RERVM VNGARICARVM

PENTADIS V. LIBER II.

ARGVMENTVM.*)

Stephanus Episcopus, et Istvánfius, constituto Transyluaniae statu, Michaelem Valachiae Principem in fidem Rodolphi Caesaris foederant. Ad haec Tatarum Regem Alipem, in partes Christianorum pellicere nituntur. Nam quum Turcarum Imperator abdicato Alipe, Fetum fratrem illi in imperio Tatarico subrogasset, et parricidiali bello eos commisisset, plane aversum a Turcis animum Alip gerere ferebatur. Hanc occasionem in partes trahendi arripiendam rati commissarii Caesarei, Ioannis Bernátfi et aliorum missis legationibus, sollicite quidem elaborarunt, sed ob turbatas postea Transyluaniae res, is conatus sperato successu caruit. Iesuitarum collegium Varadino exturbatur, frustra renitentibus commissariis Caesareis. Andreas Barchiay Turcas magna clade afficit. Zatarci Mehemed Bassa ingenti apparatu in Transyluaniam evertendam mittitur. Ad cuius adventum trepidare Transyluania, alia atque alia consilia capere, Maximilianum Archi-Ducem, quem Caesar ad Transyluaniae principatum legissé ferebatur, assiduis nunciis accersere. Sed dum ille cunctationem suam provincialium votis praeponit, Sigismundus Batorius interea, Opuliae pertaesús, dissimulata persona, ex nec opinato in Transyluaniam refugit atque a provincialibus, et uxore Maria Christierna, denuo in principatum recipitur, frustra commissariis reditui ejus intercedentibus. Inde Sigismundus litteras et legatos ad Maximilianum mittit, Gabrielem Hallerum et Lucam Trausnerum, per quos causas suae reditionis reddit, et Maximilianum placare satagit. Josica Zathmari capite plectitur. Haec gesta mensibus Maio, Iunio, Iulio, et Augusto, anni millesimi quingentesimi nonagesimi octavi.

---

*) Az argumentum későbbi kézzel — a XVII-ik század második felében iratott fel.

Interea dum haec in hunc modum in Vngaria, secunda nimium Vngarorum fortuna administrantur, discedente in Opuliam e Transyluania Sigismundo Principe, legati Caesarei, qui commissariorum titulum ferebant, Stephanus Szuhaius Episcopus, et Nicolaus Istvánfius, quos supra diximus, maiore authoritate quam multitudinis favore vicarium magistratum ingressi, nihil antiquius habuerunt, quam ut luxatum Sigismundi abitione provinciae statum corrigerent, conponerentque. Quapropter partim blandis sermonibus promissisque, partim modesta largitione, stipendiorum solutione, aliisque artibus, quae ad demulcendam, in officioque continendam multitudinem conducere arbitrabantur, sibi omnes demereri constituerunt. Videbant enim sapientissimi viri, quamlibet levem offensam in tam diversis hominum studiis, praecipitibusque ad res novandas provincialium animis periculis obnoxiam esse: leniter itaque in principio agendum esse censebant, dum coalitis ad concordiam hominum voluntatibus germanici dominatus plantarium firmiores radices ageret, ipsaque mutatio invidiam novitatis exueret, quod fieri aliter non poterat, nisi ipsi commissarii Caesarei, opinione mansuetudinis et moderationis, tum vero bene merendi studio et favore, maiorem gratiam ad populum colligerent. Ergo illi non ignari harum rerum, plebis statum, quam potuerunt, commodissime fundaverunt, ordinarios arcium praefectos, ne quid a se turbatum locoque motum videretur, eosdem quos Sigismundus constituerat, approbarunt; iurisdictiones per suos quosque tractus incolumes reliquerunt; maiam vim debiti stipendii, quod Sigismundus in nonibus reliquerat, profectioneque sua antiquaverat, ne meritis servitiis bona ex parte soluerunt. Pediti-

Stephanus Szuhai et Istvánfi ineunt vicarium magistratum.

bus praetorianis caeruleatis, qui per omnes menses stipendiantur, ac per cohortes et manipulos divisi sunt, eosdem et duces, quos antea habuerant, permiserunt, et iisdem stipendiis affecerunt. In iis rerum temporibus gestarum qualemcunque consignatorem, maiori ad bene de patria merendum animo affectum, quam facultate praeditum, singulari benignitate sunt conplexi; quippe ipsi literarum studiis iuste atque doctissime eruditi, quid literae poscerent, optime norant. Proinde literatori illi, quamdiu his patronis uti licuit, nihil habenti nihil defuit. Codrus Croesum vixit, et nunc multa parcimonia illi pro divitiis est. Mundam inopiam patronorum inopia factam, eo animo fert, quo alii immensas opes vix ferre possent. Porro legati Caesarei quum nihil sibi reliqui ad summam diligentiam in republica bene constituenda fecissent, id insuper dederunt operam, ut non magis domi iustitia, quam foris fortitudine, rem administrarent. Nam cum Tartarorum Turcarumque palantia agmina ob immutatum Transyluaniae statum, ansam praedas agendi agrosque depopulandi se nactos esse arbitrarentur; opportunitatem rerum et temporum secuti, quidquid in rem suam conducere putabant, nihil eorum omittebant. Ne quid ergo ab illis detrimenti respublica acciperet, statim, ubi soluto Albae conventu, maiorum minorumve gentium omnis nobilitas domos repetiissent, commissarii edicto promulgato diem dixerunt, ad quam diem armati omnes convenirent. Locus ad castra contrahenda apud Sebesum Saxonum, oppidum Albae vicinum, captus est, ut inde qua usus posceret, ad omnes casus praesto essent. Huc tormenta, tela missilia, magno numero ex armamentario evecta. Stipendia commeatus alia tempestive praevisa. Commercia, rerumque venalium mercatus ad

Castra ad Sebes. Saxonum, oppidum.

certam aequabilitatem redactus, fora, macella, tabernae, merces, esculenta, quae ob aedilium incuriam neglecta dissolutaque erant, taxato pretio in iustam moderationem sunt redacta, omniaque alia legitime curata, quae domi, militiaeque essent necessaria. Iam vero quia Sigismundus immoderata effusione non solum aerarium ad faecem usque exhaustum erat, sed et publici omnes reditus in eas angustias redacti, ut abalienatis a fisco fundis, villis, pagis, oppidis, vectigalibus, redemturis, scripturis, fodinis, metallariis, salariis, quae antea iuris publici fuerant, vix superesset, unde saltem victus ad principalem dignitatem tuendam Maximiliano Archi-Duci, qui ingressurus provinciam ferebatur, suppeteret: constituerant commissarii Caesarei omnia ad certam aequabilitatem quandam redigere; inutiles sumtus circumcidere, iniquae fidei possessores ab involatis possessionibus depellere, inconvenientes Sigismundi donationes ad sua cuiusque promerita restringere, bona, quae iuris principalis fuissent et a Sigismundo non in usum reipublicae, sed in luxum privatorum nobilium collata erant, fisco vindicare. Verum enimvero honestissimum et utilissimum hoc propositum, temporum, quae postea secuta sunt, ratio penitus evertit. Nam quod non solum dolendum, sed etiam pudendum erat, tam multifariam distracta, atque in indignos dissipata erant pleraque omnia, ut complures nullis in rempublicam meritis, nec virtutis, sed coecae cuiusdam fortunae beneficio emergentes, in summas opes atque honores a Sigismundo conspicerentur evecti, quorum fastus, et acquisitus non tis honestis artibus splendor, dici non potest quantoere in oculos eorum incurrerit, qui suis et maiorum enefactis conspiciendi, praemio virtutis fraudati es-

Commissarii dissolutas provinciae res corrigere student.

sent, angustiamque suam diuturna patientia sustinerent. Saepe auditus est Sigismundus dicere: sibi totam Europam satis non esse ad explendum liberalis voluntatis suae desiderium. Quo sane verbo non e satis moderato animo prolato insanam cupiditatem cum summa effundendi libidine coniunctam indicasse videtur. Quid enim satis esse potest immoderate profuso, ac aerarii loco Danaidum dolia habenti, nam certe non minus est, cui nihil satis esse potest, quam qui nihil habet. Caeterum quia Sigismundi discessu, foedus inter eum et Michaelem Transmontanae Valachiae Principem, quem Vaivodam Thracum lingua, idest: militarem ducem vocant, interruptum irritumque factum esse videbatur, placuit commissariis et patribus, ut nulla interiecta mora, quam posset tempestivius, Michaelem idem cum Rodolpho Caesare et Transyluanis foedus connecteret. Nec enim ab re verebantur, ne homo novitatis cupidus, et in rem suam plus aequo intentus, in tanta mutatione domi vel peregre aliquid turbaret, quod illi non minus sperare quam facere fuerat promptum, tanti rem momenti non e senatoribus demandandam uni aut alteri censuerunt, sed ipsi omnino duumviri Caesarei eo officio defungi voluerunt, Casparo Kornis uno e duodecim virum senatorum in societatem negotii assumpto. Exierat iam eius anni ver, aestasque in solstitium adoleverat, cum Stephanus Episcopus et Istvánfius, in Transmontanam Valachiam, quam Transalpinam non satis probo verbo vulgus vocat, profecti, Michaelem in civitate sua primaria Tergovistia convenerunt, cui, qui rerum status esset, quae consilia pro tempore ineunda, in rem sapienter consulendo exposuerunt. Nec ille moram salutaribus admonitionibus interposuit. Iuravit in verba Rodolphi Im-

Sigismundi insanabilis animus.

Commissarii Michaelem Valachum Rodolpho Caesari foederant.

peratoris, eandemque societatem, idem foedus, easdem pactorum conditiones cum Caesare se habiturum, conservaturumque pollicitus est, quas cum Sigismundo Batorio habuisset, in foederibus, in iudiciis, pace, bello ac denique omnibus quae Caesar Rodolphus cum Turcarum Imperatore pangeret, ad nutum eius solius se conformaturum. Sumturum se arma illius iussu, eiusdem iussu depositurum; pergeret modo susceptam Christiani Imperii causam tueri, atque ita suam quoque promovere, ne ipse Michael in mediis periculis destitueretur. Per idem tempus a Pontifice quoque Romano literas Michael accepit, in quibus admonebatur, ne a pia Christianorum causa secessionem faceret, sed in foedus et societatem Rodolphi Caesaris se aggregaret; perniciosum insuper schisma, quod omnium malorum causa esset, abiiceret, et ad unitatem Ecclesiae Catholicae Romanae toto animo se adiungeret; Deo enim placato et propitio, tum demum coeleste auxilium et prospera cuncta expectanda essent, adversus communem et infestissimum nominis Christiani hostem. Sed enimvero optimus Pontifex, hac quidem in parte oleum et operam apud barbarum perdidit, aethiopemque dealbare conatus est, inveterato errori mordicus adhaerentem, atque a suorum sacrificiorum placitis, ne transversum quidem unguem discedentem. Fertur Michael nonnihil caperato naso literas et monita Pontificis suscepisse; indignatus, dogma religionis, quam ipse profiteretur, ab eo carpi et improbari. Itaque ad ea Pontifici rescripsisse, ac vicissim mo-isse, ut reiectis Italicis erroribus, ad veram commu-nem Graecarum Ecclesiarum se populumque Chri-anum reduceret: ita fore, ut pestilens Turca e cervi-us orbis Christiani propulsari posset. Patrato cum

Pontifex Michaelem Romam contendit.

Michaele foedere, cum tres dierum hebdomades commissarii abfuissent, Albam redierunt, caetera domi, quae ad quietem reipublicae pertinerent, composituri. Eodem omnino tempore Ioannes Bernátfius, Sigismundi Principis secretarius, vir summo ingenio, rerumque usu praeditus, cum Ioanne Posonio, viro peraeque acri et industrio, ex Tartaria Tauricana, quae ultra Bosporum Cimmerium spatiosis in campis late fusa est (unde et nomen Cremmiorum accolae habent) reversi sunt. Missi erant hi superiore bruma a Sigismundo Principe, conciliandae amicitiae, foederisque sanciendi gratia, ad Alipem Keraium Tartarorum hoc temporis Hanem (sic illi regem vocant) qui ab opinione fortitudinis Gazi, idest miles animosus cognominatur. Haec Tauricana Tartaria Europae atque Asiae colliminio includitur, ac cis et ultra Boristhenem, ad Tanais usque ostia evagatur. A Selimo Turcarum Imperatore, Solimani patre subiugata, imperioque Turcarum iam fere centum annos obnoxia facta. Regia stirps antiquissima et nobilissima istic Kerai est, alii Kirai sive Girai pro soni affinitate pronunciant. Mathias Michovius, qui centum abhinc annos vixit, in libro de utraque Sarmatia, Kirei dicit, ex qua familia id temporis Mehemed Kirei Han fuerit. Porro huic Alipi cum Turcarum Imperatore Mehemede non levis intercesserat hac tempestate simultas, parato ad omnem opportunitatem imperium eius excutere, si parem voluntati facultatem nactus esset. Nam Keraium Mehemed Turcarum Imperator, ob recusata sibi superiore anno in expeditione Vngarica ad Agriam auxilia, imperio Tatarico abdicaverat, ac fratrem eius Fetin illi substituerat. Nec Feti tam potentis heri patrocinio fultus, imperium recusavit. Proinde suae libidini ma-

Bernátfi et Posoni a Tartaro redeunt.

Alip Kerai Tatarorum Han.

Tartaria intestino dissidio laborat.

gis, quae regum natura est, quam aequitati morem gesturus, maiore animo, quam spe regni eripiendi, copias conflat, auxiliaque undique tum e suis, quos in partes traxerat, tum ab Imperatore Mehemede subrogat, uti fratrem Alipem imperio abire sponte nolentem, per vim deiiciat. Sed dum Feti vitam fratris per nefas appetit, ipse propriam, ut assolet, amisit. Siquidem Alip tam importunae fratris ambitioni obviam iturus, nulla in re sibi defuit, ad omnes casus auxilia providit, impiamque illius audaciam bello refutare constituit. Ita instructa acie congressi cum utrinque magna caede pugnatum esset, Feti victus, eque suorum funere elapsus, in tutum evasit. Idem postea fractis rebus suis fratri reconciliatus, non diu ingenium in potestate habuit. Sive enim Turcarum Imperatoris, sive suorum instigatione, suaque adeo impotentia stimulatus, homo sua sponte levis, pacem involat, novumque de integro bellum adversus fratrem Alipem conflat. Sed neque repetitus eius conatus felicius cessit, victus enim, ac ferro, manibusque fratris elapsus, ubi salutem suam exilio redemisset, ad novam cum fratre reconciliationem animum iterum adiecit, confisus post binas etiam capitales hostilitates, locum aliquem reconciliandae gratiae superesse. Alip timens ne recusatam veniam frater in desperationem verteret, et in successionem regni, quod aliter non potest, tertio quoque armis se ingerere annitertur, extremaque omnia tentaturus esset, quando ultima desperatio cogit homines omnia audere: ipse similiter fraternae perfidiae exemplum secutus, assimulatam gratiam fraude velare instituit. Cum enim videret aliter insidiis opprimi non posse hominem, tam ad salutem suam circumspectum, quam apud Imperatorem Turcarum gratiosum

blanditiis insidiosis benevolentiam ementitus, fratrem ad ineundam denuo concordiam, praesensque colloquium ad se pellexit. Quem ubi in penetralia cubiculi sui recepisset, ac velut in secretum sermonem sevocasset, subornato procursatore, protinus trucidandum curavit, captivi cuspidata securi militari, quam ciacanam nostri vocant, tanto impetu impacta, ut ea vertici inpressa, derepente et momento irrumperet, atque ille e vestigio animam efflaret. Hoc perpetrato parricidio, ne simplex esset impietas, Alip super omnes fratris liberos et nepotes, qui septem fuisse dicuntur, consimili occidione trucidandos curavit, ne quisquam ex ea stirpe ad spem involandi imperii Tatarici animum erigere unquam posset. His ita confectis, Alip iniuriam non ferens, qua ab Imperatore erat affectus, quod fratrem in se armasset, imperiumque in illum transferre conatus esset, foedus, quod inter se ictum habebant, pro irrito habere constituit, clandestinamque conspirationem cum Christianis, ac primum cum Michaele Valacho, et mox cum Sigismundo Principe inire voluit, quorum innixus favoribus, in Turcam una cum illis arma caperet. Hanc materiem seditionis, occasionemque, quae fluxa admodum et volatica esset, in tempore arripiendam ratus Sigismundus, Bernátfium et Posonium cum donis submiserat, ut quae maxime ad rem conducere viderentur, cum illo tractarent. Huic legationi mittendae occasionem ipse Alip Tatár Hán suppeditaverat. Nam Sigismundo Principi praevalentem equum glaucum, una cum stratis pretiosissimis, anno superiore mense novembri dono miserat, cum literis, in quibus, forte an studio, Sigismundum fratrem et consanguineum suum scripserat. Tum Sigismundus eam rem in iocum vertens, laetari, exultare, gratulari sibi

Feti a fratre per insidias interficitur.

Alpis et Sigismundi mutua necessitudo.

tam insperata consanguineitate. Proinde vicissim literas ad eum dedit, benevolentiis plenas, et sacrarum literarum exemplis refertas. Eae a Luca Varadino secretario Principis erant contextae, eodemque idiomate Vngarico ad Hanem missae. Argumentum eiusmodi forte fuit: Qualiter ab uno conditore totius mundi, Deo, par hominum primum creatum fuerit, atque ex eorum seminio totum postea genus humanum propagatum. Hanc longinquam cognationem, coelo, ac hominibus rem fore gratissimam, si nova necessitudine utrique redintegrarent. Quod ita sane fieret, si mutua adoptione, alter alterum in fratrem et consanguineum adsciscerent, ut quos natura longo spatio diremisset, eosdem mutua voluntas in amore copularet. Petere itaque se, ne hanc fraternam coniunctionem ac primae stirpis, naturae et virtutum cognationem aversaretur, sed potius non tantum in idem foedus, sed in eandem omnino charitatem Sigismundum Principem pro fratre sibi adoptaret. Haec, et talia ad Tatarem Sigismundus. Quae ille, ut erat ad omnia quae machinaretur, ingenio imprimis apposito, simulatione tantum et ostentatione benevolentiae favorem barbari sibi demereri in animum induxerat. Ergo Bernátfius et Posonius, Moldavia superata, Boristheneque transmisso, ubi ad Baxezarai, regiam Tataris civitatem, quae gentili illorum lingua hortense palatium significat, adpulissent, comiter, uti par fuit, accepti sunt; nihil illis nonmodo ad honestum victum, sed nec ad laetitiam quoque defuit. Cibus illis arietina caro potissimum ta est. Nam equinam, quae indigenis in deliciis est, attigerunt quidem. Ioculari sermone, ut reor relan est, veretrum caballinum, nervis omnibus et tenibus evisceratum, atque inde uva passa, butyro,

aliisque condimentis fartum, botuli vice, regiae mensae, et legatorum, illatum, atque inter opiparas epulas rehabitum. Caeterum Bernátfius et Posonius eo rem apud Alipem deduxerunt, ut pollicitus fuerit fore, ut si penitus a Turcarum societate se subducere non posset, tantopere illius potentiae obnoxius, daturus tamen esset operam, in eamque rem fidem suam interpositurus, ut nullo unquam tempore Transyluaniae esset nociturus, haecque promissa sancte servaturus. Aliorum quoque Christiani nominis principum amicitiam, si ita res ferrent eorum secundiores, pollicitus est se culturum, utque omnia illi de se meliora sperarent, enixe elaboraturum. Haec summa totius legationis, aut non multum his diversa. Ne vero cum Christianis hanc principibus factam consensionem, a fide quoquo modo laborare, aut aliquid fraudis habere suspicari quis posset, diploma foederis iureiurando firmatum per Hazanem Agham stabuli regii magistrum, summae dignitatis virum Tatarem, ad Michaelem Vaivodam Alip misit. Atque idem Michael per Petrum et nomine et natione Armenum, virum praestantissimum, et eundem Hazanem Agham, easdem conventionis tabulas ad commissarios Caesareos in Transyluaniam transmisit. Quo vero magis hic prolixus in rem Christianam Alipis animus praemio aliquo obstringeretur, ita inter eum, et Michaelem, ac commissarios conventum est, ut quotannis ab his quinquaginta florenorum millia Alipi soluerentur; cuius summae dimidium praesenti pecunia adolescente statim aestate dependeretur, reliquum in exeuntem autumnum differtur. His ita inter se pactis, videbatur conventis utrinque statum iri, nisi Sigismundi ex Opulia reditio, temporumque status immutatus barbari quoque animum simul im-

Petrus Armenus.

mutasset. Ne quid tamen, quod in rem esset, a Caesareis duumviris praetermitteretur, placuit iterum legatos ad Tatarem expedire, animumque barbari si non ad ferendum auxilium, saltem ad deliniendam, pretioque demulcendam eius vim sibi devincire. Remissus est ad Tatarem Hazan Agha, ac simul adiuncti illi legati, idem Posonius et Georgius cognomento et ortu Thrax, qui postea praeclaris aeque ac scelerosis facinoribus per Transyluaniam populis innotuit, ac tandem decapitatus est. Per hos et literae et munera non exigui momenti missa sunt, quibus barbari amicitia redimeretur, et de quinquaginta florenum millibus spes illi luculenta data. Haec dum ita geruntur, Varadienses, novandarum rerum ansam nacti, conspiratione facta sacerdotes Iesuitici Ordinis, qui paucis ante mensibus in urbe sedes fixerant, per tumultum eiiciunt. Erat in civitate Italus quidam, nomine Franciscus Castaldus, patria profugus, qui exhaustus opibus, et nummorum impensis, domum quam in media urbe dotale uxoris patrimonium habebat, sacerdotibus accepto pretio clam vendidit. Hi occasionem sese in urbem insinuandi arripientes (nam antea extra urbem habitabant), emptas aedes sacello aedificando destinarunt; conductis operis, cum nihil sibi reliqui ad summam extruendi diligentiam fecissent, in tempore absolverunt. Hoc primores urbis qui iam pridem damnato a Romana Ecclesia dogmati Calviniano nomina dederant, cum existimarent nihil aeque turbandae reipublicae dissoluendaeque suae religioni esse, quam si Ieitae in media urbe templum collegiumque adempti ıciam et vires ad maiora audenda patrocinio Prinis Pontificii freti compararent, legatos ad Sigisndum Principem Albam superiore anno miserant,

Posonius et Thrax ad Tatarem legati.

Iesuitae Varadino exturbantur.

nobilissimae familiae, luculentaeque fortunae homines tres: Gasparem Darabotem, et duos Georgios, alterum cognomenti Sartorem praetorem urbis, alterum Deacum, idest Literatorem, civem Varadiensem. Horum primus Darabos, totius eius Regionis, quam comitatum Bihariensem vocant, Sartor, nobilitatis universae, Diacus, senatus plebisque urbanae nomine venerant. Qui ubi potestatem adeundi Sigismundi impetrassent, supplices oraverunt, ne pateretur Pontificios sacerdotes contra tot regni decreta, sua ipsius Sigismundi manu, signo, iuramentoque confirmata, sedem in urbe figere. Satius fore discordiam omnium malorum ansam, semel amoveri, quantum posset, quam Pontificiis istis in civitatem per illicitos cuniculos insinuatis, discordiae sempiternae fomitem accendere, et cum publicis regni constitutionibus cautum toties fuerit, ne Romanae religionis sacrifici, non modo delubrum non erigerent, sed ne sacra quidem sua, neve ullas ceremonias in urbe peragerent, quaenam licentia, quod ius esset privatas cuiusdam aedes praetextu emptitii fundi in sacellum convertere? collegiumque ibi fieri erigere, ubi nulli maiores rem divinam fieri unquam vidissent? Orare itaque summa animi submissione, uti illos in pagum vicinum extra urbem illis destinatum, totque iam annis inhabitatum amandaret. Futurum id esset, non urbis solum tranquillitati, sed et ipsis quieti et emolumento. His, et talibus precibus, tantum abest ut aliquid impetrassent, ut potius Sigismundus Princeps iam antea accusatione eorundem sacerdotum, in Varadienses inflammatus, legatos eorum verberibus in aulae porta Albae male mulctatos ignominiosissime remiserit, litterasque dederit ad praefectum arcis Georgium Kiralem, ad nobilitatem, ad omnem denique

Sigismundus legatos Varadienses male mulctat.

Varadiensem ordinem probrosissimis conviciis et minis refertas. Quove magis supplicium cum infamia iungeretur, infamia denique et contumelia ad authores legationis redundaret, ternas plagas singulis legatis impingi iussit, qui numerus de more apud Vngaros nequam furciferis infigi solet, probrosiusque ducitur, quam si denis plagis, aut luculentiore fustuario quis afficeretur. At tunc quidem Varadienses impressum alte animis stomachum, totamque eam iniuriam per se satis indignam, silentio atque patientia presserunt. Profecto paucis post mensibus, in Opuliam Sigismundo, cum Varadienses illatam sibi legatisque ignominiam necdum concoxissent, Principis abitione metu levati, in magnamque spem erecti renunciant sacerdotibus Iesuiticis, cederent urbe, irent Zoeloes (is locus Varadiensis agri pagus est; urbi pene contiguus) ubi ipsis praestituta a principio esset statio. Non enim se passuros in urbe in cervice reipublicae eos ultra residere. Consultius fore, si eminus inter se amarent, quam cominus magnae alicuius defensionis ansam invicem praeberent. Verum illi non modo urbe se excessuros negarunt, sed insuper privata magis alicuius e suis petulantia (id quod fidei propius est) quam omnibus consciis atrocissimis conviciis, mordacibusque scommatis inscriptam chartam suggesto, unde Calvinianus sacerdos concionem habere solet, clam affixere, catulos Lutheri et Calvini intempestivo partu editos, demoniorum seminaria ex inferis enata zizania eos appellantes; brevi fore, ut quod exilium illis, quod malum minitarentur, in sua ipsorum capita rediret et recideret. Caeterum cum non modo diuturna iniuriae dissimulatione, sed et recenti irritatione dolor plebis accrevisset, conspiratione subito inita, concursuque

facto, populus plebsque furens, in sacellum unanimes irruunt, ac bipennibus, vectibus, dolabris, tuditibus, aliisque fabrilibus ferramentis, totum aedificium a fundamentis evertunt, arbores fructiferas succidunt, omniaque alia quae fano adiuncta erant, profanant: prorsus ut nullus isthic locus, ubi amplius haererent, superesset. Quia vero exasperatis vulgi animis nihil est impotentius, crudescente in maius ira, iam in ipsos etiam sacerdotes manum iniicere perrexerant, nisi praefectus arcis Georgius cognomento Király, id est Rex, missis militibus, tum vero e primoribus nonnulli, qui sedandum quam acuendum populi furorem malebant, vi, minisque illos ab incepto removissent. Erat Varadini Calvinianae sectae minister Ambrosius Dereskeius, vir populari eloquentia concionibusque facundus, eoque nomine plebi imprimis carus, qui totius huius seditionis invidiam commissarios Caesareos sustinebat, solus eius facinoris reus postulabatur, quippe cuius impulsu plebs ad tumultum ciendum semper proclivis, ad delubrum evertendum excitata fuisset. Sed ille partim concionibus, partim literis datis, publice privatimque omnem suspicionem eius criminis ab se removit, ut qui nedum author, sed ne conscius quidem inceptae turbae fuerit. Hac plebis intemperie accepta, Maria Christierna Princeps, et duumviri Caesarei, qui Albae adhuc degebant, ad quos constituendae reipublicae negotium pertinebat, ne haec seditionis fax in maius incendium spe impunitatis erumperet, habito super ea re senatu Demetrium Episcopum Transyluanum, Christophorum Keresztúrium et Stephanum Tholdium legatos Varadinum mittunt, Pontificiae religionis homines, magnaeque prudentiae ac virtutis senatores. Qui ubi isthuc appulerunt, ab

Legati commissariorum Varadinum.

omni senatu, urbanaque multitudine, magna officiorum frequentia sunt excepti. Appropinquantibus urbi honeste excultum militum atque civium agmen obviam honoris causa processit,tormentorum bombis ex arce gratulationis ergo illis applausum, quorum uni, cum maior vis pulveris quam pro captu tubi inserta esset, aenea moles violenta flamma in partes disrupta est. Quam rem inauspicatissimae legationis prodigium interpretatae sunt mentes superstitione devinctae. Per hos Maria et commissarii, quae in rem fore videbantur, Varadiensibus nunciarunt. Mirari se adeo cur tam alieno tempore tranquillitas publica, et quies civitatis ab illis turbata esset. Iesuitici sodalitii sacerdotes, qni depenso pretio emptam domum in delubrum rebus divinis destinatum, convertissent, per vim ab illis urbe eiectos sacellumque sacrilega plebis audacia eversum esse. In quod nihil iuris, plebem urbanam populumque usurpare, licitum fuisse, ratio ipsa et maiorum sanctiones, saerosanctique ordinis auctoritas sat argumento esset. Cum et a Sigismundo Principe, privilegio ipsis indulto, eorum incolumitas et immunitas roborata fuisset. Tum vero maiorum sanctorum hominum decreto, quod convellere nefas esset, fixum licitumque fuerit, privata profanaque loca cultui divino, ex sententia sacri ordinis vindicari, nec licere profanis manibus ullo pacto ea violare. Quid potuisset Turca vel Tatar atrocius patrare, quid animi ab omni Deo alieni crudelius audere? laesae maiestatis crimen sacrilegio cumulatum: sacrilegium ne conscientia quin delictorum, et poenitentia expiatum; non solum os homines, sed adeo deos immortales, contaminasima rebellione esse violatos. Hoc facinore iurisiudi sacramentum, quo se nunc primum Rodolpho

Caesari obstrinxissent, violatum esse, nec sane satis praeclarum initium fidelis obsequii eos praebuisse. Quietem exiguam foris ab hoste indultam esse, domi tranquillitatem publicam, a quibus minime conveniebat, interpellatam esse. Seditionem ordinum civitatis venenum esse, intestinamque discordiam, externis bellis occasionem subministrare solere. Ea longe atrociora haberi, quae non a iuratis hostibus, non licentia militari, non more belli, non iure victoriae committerentur, sed a domesticis et indigenis par factionem patrarentur. Non esse sibi obscurum, Ambrosium Bereskeium, eius loci ministrum vafrum et seditiosum hominem totius eius conspirationis authorem fuisse, quem ut brevi suae audaciae poeniteat, legumque et magistratus severitatem sentiat, summam se daturos operam nunciarunt; quapropter monere se, petereque adeo, ne sacerdotes Catholici urbe removeantur; suus illis locus, suusque ordo maneat sacrosanctus, id delubrum, quod evertissent, denuo restauraretur: nihil illis molestiae crearetur, saltem dum Maximilianus Princeps, qui brevi affuturus esset, principatum ingrederetur; qui de his et aliis, ex communi omnium bono senatusque statuturus esset. Ni huic salutari admonitioni, in praesentia parerent, fore ut sacerdotes per vim exturbati, si a nolentibus nunc nequeant, ab invitis non multo post, sint ius suum laesamque dignitatem repetituri. Haec ad Varadienses domina Princeps, et commissarii. Verum illi in consilium cogitationum suarum confidentiam et rationem adhibentes, legatis respondent, literasque ad Principem Mariam dant, hoc argumento scriptas, ut dicerent, se nullius discordiae authores exstitisse, Pontificios sacerdotes primos omnium turbandae tranquillitati urbanae ansam prae-

buisse. Toleratum his aliquot mensibus id malum in urbe fuisse, non tam confessione, quam patientia populi, caventis, ne incitata discordiae flamma, impotentia principum in maius incendium exardesceret. Hanc quum occasionem eiiciendi illos, sua ipsorum immodestia dederit, tempus suggesserit, necessitas iusserit, ius et aequum permiserit, se non potuisse ultra illos in cervicibus suis sustentare. Proinde non esse cur hoc factum crimini sibi daretur, se non recusaturos, quin aequi iuxta et iniqui causam cognoscerent. Delubrum illorum quod in urbe media fixissent, evertisse, ne a parvis principiis, ut solet ortum incrementum, vires diuturnitas conciperet, ac tamquam oculis fici, ita illi tandem formidolosi urbi incumberent. Non fuerat fas Italo Castaldo inconsulto senatu, insciisque civibus, clandestino extraneis hominibus, et religione, omnique vitae genere a nobis discriminatis, domum suam pretio addicere, ac institorio more, id, quod iuris urbani fuerat, ad quaestum furtim nundinari. Nec sacerdotibus istis ullum ius hic in urbe emendarum domuum fuerat, cuius mancipii colore ex aedibus aedem extruerent. Id ius mercandi indigenis civibus, non externis proprium a Principis peculiarique privilegio indultum esse. Cui non solum sanctio publica, sed ipsa adeo ratio, iusque gentium suffragatur. Nec defuissent ex civibus urbanis, qui vel tantidem vel pluris eam domum emissent, nisi mercatores isti venaliciam praedam contra leges urbis praeoccupassent. Si nemo popularium fuisset inventus qui emeret, sic quidem, in clandestinam mercem se illis ingere licitum fuisset. Satius itaque duximus neutrius artis aedes esse, quam oppresso privilegio, et quiete bis per vim ab illis perque nefas possideri. Ne vero

Varadiensium ad commissarios responsum.

quis, inquiunt, temere hoc nos fecisse, criminari posset, extant tria ordinum, patrumque decreta, diversis annis in publicis regni comitiis promulgata, ipsiusque Principis Sigismundi manu, sigillo, iuramento, diplomateque confirmata, in quibus peculiari sanctione senatusque consulto cavetur, ne pontificiae religionis sacerdotes ullo iure, praetextu, titulo in regni penetralia recipiantur. Omnis eorum insociabilis societas exitio sempiterno plectatur. Nominatim autem ne Varadinum ullius vi, aut potentia inferrentur. Illatos sive magistratu sive populari manu fas esse impune propulsare. Authores, qui id unquam ausuri essent, non fortunarum modo, sed vitae etiam discrimen subirent. Haec universae provinciae conclusa consultaque, istos temerario ausu contempsisse, delubrumque in penetralibus urbis frivolo praetextu erexisse, se in urbem per nefas ingessisse, quietem populi turbasse, ferendum bene moratae reipublicae non fuerat. Sigismundi Principis aequitatem et benignitatem ad amoliendum malum supplices imploravimus: non modo preces nostras abiecit, sed insuper legatos nostros viros honestissimos et nobilissimos contra omnium ius gentium, summa cum omnium nostrum ignominia publice fustibus caedendos Albae curavit, literasque ad nos dedit, insolentibus conviciis, e plaustro atque stabulo haustis, ac maiestate principali prorsus indignis, refertas. Quis animus tam abiectus, patientia tam servilis, populus ullus tam ad miseram servitutem natus, qui haec aequo animo sustinuerit? si primum istorum sacerdotum apud nos contubernium furibundi Principis patrocinio innixorum, tam infestum, tam atrox fuerat, quid putemus reliquum aetatis futurum fuisse, funestum nempe et multo sanguine redundans.

Maluimus itaque damnosos sentes in herba evellere, quam postea radicibus actis frustra in iis eradicandis desudare. Maluimus serpentem in herba latentem antequam in draconem adolesceret, everso nido praeoccupare, quam postea irritis plagis in nostram perniciem irritare. Non sat erat Sigismundo Principi contra universi regni suaque adeo decreta, praeterque omne fas, Pontificios sacerdotes in oppida nonnulla Devam, Vincium, Borberecum, Zilahum, Benedictum, aliaque Transyluaniae loca, per vim cervicibus populi imponere, nisi hanc quoque civitatem liberam illorum iugo subiiceret. Tyrannidem in regni viscere exorsus, quam in finitima quoque late transferret, quod sine insectatione eius dignitatis dictum velimus. Quid igitur nobis crimini datur, si quod aequum et fas erat, tum vero ordinum, senatusque consultum non modo permittebat, sed et iubebat, Catholicos scilicet istos temere se in viscera civitatis ingerentes, excluderemus? Hac non Ambrosius concionator noster, vir pius et pacificus viam nobis in his exequendis praeivit, qui non modo facti, sed ne incepti quidem conatus, nec ullius conscius sane fuit. Nostrum omnium facinus, nostra culpa est, si modo culpa dici debet, quod fas et iura provinciae totius, non modo permittunt, sed et iubent. Haec et talia Varadienses ad Principis ac commissariorum mandata. Quae res postea maioribus ingruentibus periculis sensim elanguit, ac quidquid erat, silentio antiquatum est. Et commissarii cum sedandam potius, quam ultione exasperandam iniuriam nsultius ducerent, ad formandum rerum praesentium tum, animum intenderunt. Nam cum Maximilianus chidux, quem Caesar ad regendam Transyluaniam m imperio missurus nunciabatur, tardior et cunctan-

tior ad capessendum magistratum veniret, multa tum domi, tum foris timebantur, ne in hoc periculosum interregnum incurrerent, praesertim cum a Turcis quoque et Tartaribus, omnem belli procellam in Transyluanos incubituram plerique ariolarentur. His diebus mortuus est Varadini Albertus, cognomento Király, id est Rex; Georgii, arcis eius praefecti frater germanus, vir sine controversia rei militaris non modo scientissimus, sed etiam peritissimus, eius virtus, in bello Moscovitico primum, dum stipendia sub divo Stephano Poloniae Rege facit, enituit, inde in patriam reversus, vix ullum praelium his quinque annorum spatiis exstitit, quorum ille magna pars non fuerit, nomenque suum praeclaris facinoribus non nobilitaverit. In Valachia Michaele Vaivoda duce, Tartaris Hanis ex sorore nepotem, ingenti praeda, mancipiorumque opulentia onustum, ex Vngaria a capto Iaurino per Valachiam, in Tartariam redire contendentem, ad Serpetes pagum non solum castris exuit, sed et ipsum Hanis nepotem cum praecipuis quibusque Tataribus delevit. Sinanem Passam formidabili apparatu Transmontanam Valachiam ingressum apud Kelugrainum pagum, memorabili illata strage retardavit. Abailam Turtokaium Ciernavodam (id nominis nigram aquam interpretamur) Nicopolim, Gergivum, aliaque Valachiae castella, Turcarum deiectis inde praesidiis, Valachiae cervicibus detraxit. Ad Temesvarum bis irrito licet successu oppugnatum, insignia tamen virtutis suae documenta reliquit; in Agnano bello, cum Mahomede Turcarum Imperatore commisso, magnam laudem fortitudinis, vel summorum ducum testimonio tulit. Moriturus acinacem (gladium vocant, falcis instar recurvum) quo tot res bello praeclare gestas obiverat

Albertus Király mortuus.

velut insigne quoddam anathema nominis sui, cum centum aureis nummis Sigismundo Principi, iam tunc in Opuliam emigranti, testamento dicavit. Quae cum ille accepisset, confestim uni e suis apparitori, nobili adolescenti Balthasari Eördög donavit. Inter haec dum Maximilianus Archidux, ad capessendum Transyluaniae principatum, sollicitis omnium votis expectatur, ne Turca otiosus spectator alienae cunctationis esset, fortunam audaci aliquo facinore experiri constituit. Quod illi rebus Transyluanicis ad interregnum redactis, tum sperare tum praestare proclive admodum fuit. Ex nec opinato igitur magna Turcarum moles, a Temesvaro, et circa praefecturis ad signa confluens, Chanadum a Marisi ripa situm, derepente obsedit, ut antequam Mehemed ingentibus cum copiis Constantinopoli in Vngariam appelleret, (nam iam adventare se rebatur) primum eo anno belli fortunam ipsi auspicarentur, victoriaeque imminentis, quam animo conceperant, florem primi delibarent, sed illos viribus confidentes fortuna non ex animi sententia affecit. Est Chanadum extra quidem Transyluaniam, sed Transyluaniae ditionis ad Marisum fluvium oppidum, quod tertio ab hinc anno cum Sigismundus Temesvarum oppugnatum iret, eiecto Turcarum praesidio, in potestatem redegerat. Id florentibus olim Vngariae rebus, episcopium nobile fuit oppidum, cum praesidio tenebat Ioannes More, vir animi promptus et impiger. Ioannes More.
Is cum adventantem hostem, auditione accepisset, quo maioris fiduciae significatione suis animum adderet, T cis adimeret, obviam cum non magna sed valida n tum manu illis occurrit. Vbi cum tumultuario p elio velitatus esset, seque imparem hosti vidisset, i ppidum revertit, ad propugnationisque artificium

omnes ingenii nervos intendit, sub exitum Iunii mensis obsidio tentata, eo omnino consilio, ut Mehemedi Passae universas Turcarum vires ductanti, Chanado in potestatem redacto, tutam viam a Lippa expugnandam, atque inde in Transyluaniam evertendam patefaceret. Septem duntaxat muralibus tormentis oppugnationem Turca periclitari voluit. Nec quicquam omisit, quod incutiendi terroris, dilapidandorum murorum, oppugnandaeque arcis esset, sed ut usu plerisque venit, si primus impetus ex sententia non cadit, fiducia corruat, animique desperatione meliores eventus frangantur; ita hic quoque Turca, constantiam cum virtute non coniunxit, ac quasi obsessum tantum atque oppugnatum, non etiam expugnatum venisset, non diu in proposito perseveravit. Amissis enim suis permultis, cum obsessorum animos, magno edito virtutis documento, ad omnia belli pericula ferenda promptos, ac expeditos cognovisset, collectis signis, conclamatisque vasis, qua venerat eodem, turpis ignaviae relicto ad Chanadum monumento, tacite rediit. Hanc repulsam ut magis memorabili facinore Turcae deluerent, vix binae dierum hebdomades intercesserant, cum Zuliman Passa Temesvariensis, cum duobus circiter Turcarum millibus, et septingentis, non tam bellum inferentis, quam latrocinantis more, diu dissimulatam ac secum coctam impressionem in Lugas oppidum fecit. Est Lugas Temesvaro oppositum castellum, triginta millibus passuum, idest quinque milliaribus Vngaricis, alterum ab altero dissitum. Quibus interiectum spatium cum sylvis, ac coenosa Temes amnis uligine, stagnantibusque lacunis obsideatur, no facile ultro citroque ob impedita et iniqua loca, excursionibus operam dare hostes possunt. Verum quia ac-

Andreas Barcsai ad Lugasum Turcas caedit.

stas torrida intemperie fervens, omnia loca humore exhauserat, Passa temporis opportunitatem secutus, non prius sperare, id quod ante mente conceperat, quam praestare potuit. Obtinebat Lugas cum praesidio Andreas Barchaij, vir ex nobilissima familia oriundus, et militaris virtutis laude vix ulli in Transyluania secundus. Ea praefectura Turcis finitima, post amissum centum abhinc annos Severinum, Banatus titulo a Transyluanis regitur, sed ubi nec potentiae, nec dignitatis ea est amplitudo, quae olim fuit, tam provincia, quam honoribus in angustos terminos redactis. Itaque ergo Andreas Banus, exploratorum opera (quae cura in rebus bellicis maximi res momenti est) Passae insidiantis mentem intellexerat, seque ita ad propulsandum hostem instruxerat, ut quem pari militum numero non vinceret, animis et pertinacia pugnandi vinceret. Primum omnium arcem, quae oppido adiuncta est, fida custodia munit, murorum minas et propugnacula tormentis instituit, ne si violentior impressio fieret, facultate pugnandi obsessi destituerentur. Peditum cohortes, qui tormentis humeralibus merent, per compita oppidi disponit: vicorum extrema, in quae Passa impressionem facturus nunciabatur, armatorum densa phalange munit. Ipse Andreas valida peditum equitumque manu, extra oppidum ad bina passuum millia in insidiis subsistit. Quibus ita ordinatis negotium dat Georgio cognomento Giuracae, aedili annonario, quem provisorem vocant, ut simulatque Passa ad primum ab oppido lapidem appropinquet, exploso e summa turri
menti grandis tonitru indicium faciat proximantis
stis. Sed ille sive trepidatione turbatus, sive dum
arum rerum sollicitus satagit, mandati immemor,
propinquantis hostis, non prius ullum documentum de-

dit, quam ad ipsa omnino suburbia Passa constitisset. Iam et hoc ducum oppidanorum mentem vehementer percusserat, quod ex qua oppidi parte, hostilis irruptio nunciata fuerat, et ubi validam peditum cohortem ad excipiendos primos impetus locaverat Andreas, repente hostis ad aliud oppidi latus ex necopinato irruit, ubi cum binas aedes incendissent, quo maiorem oppidianis terrorem incuterent, nostri ad vim arcendam tum prompti expeditique accurrerunt, ut caesis nonnullis validius inferentes gradum, extra suburbia Turcas protruserint. Interea Andreas Banus, qui in insidiis Passam praestolabatur, accepto licet serius, quam par erat, tormenti fragore, suos ad pugnam educit, ac mox Passam aggreditur, qui nullas foris insidias latere suspicabatur, sed securus proxime oppidum expeditissimis stipatus armatorum millibus, eventum oppidanae pugnae opperiebatur. Tanto impetu Andreas in hostem fertur, ut non diu anciptiti Marte sit pugnatum: Lugasini virtute, Turca numero praestabant, eaque res effecit, ut primum quidem ambiguo praelio vires utrique periclitarentur, ad postremum tamen non dubio eventu rem nostri expediverint. Itaque dum pedites stannearum pillularum tormentis excussarum procella Turcas impetunt: tum etiam equites praelongis hastis armati, ordines disturbant, ita confertam Turcerum aciem dissiparunt, ut pene primo statim inpulsu, desperatione secundioris pugnae, fugam viderentur meditari. Nec multum operae et temporis intercessit, cum loco illos submovent, submotos fugant, fugientes late consternunt. Ipse Passa cum primoribus trepidus per alia, atque alia compendia iter permutans, Temesvarum evasit, nec postea praegustata Andreae virtute aleam cum eo est periclitatus; suo malo edoctus, audaciam contra audaces non semper esse tutam. Magnum

fortitudinis, et eximiae virtutis decus effulsit in hoc praelio Ioannis Capturii centenariae cohortis peditum ducis, qui ad Vngaricum corporis robur animi excellentiam magnitudinemque addiderat, famamque celebratione multorum antea praeliorum secunda fortuna inter omnes militares duces comparaverat. Hic una cum aliis summae fortitudinis viris Michaële Vajda, Ioanne Lugasio, Francisco Fodore, magna virtute huius praelii procellam sustinuit, repulit, retudit, oppidum ab exscidio tutatus est, ferrum et flammam ex hostium manibus extorsit. Periere ex Turcis pro numero non multi, quingenti circiter. Nam cum Vngaricus exercitus, vix quincunce par esset copiis Turcarum, longius insequendi hostes nec voluntas nec facultas ducibus fuit, occultiores hostis insidias verentibus, propter obstacula syluarum, quae perpetua fere intercedebat. Caesorum capitibus trophea aliquot onerarunt. Ea sic statuuntur. Trabs ardua humi defigitur, quae antequam erigatur, terebrarum beneficio, densis foraminibus ab imo ad summum usquequaque versum, perfoditur, in foramine sudes oblongae bicubitales, aut etiam tricubitales, creberrimo ordine incuciuntur, oblique sursum versum prominentes. In earum praeacutos apices capita a corporibus recisa infiguntur, ut procul intuentibus, ingens arbor dispersis ramis hispida appareat. Atque haec est recens forma Vngaricorum trophaeorum, a Turcis quoque iam usurpata, si quando alternans Mars secundiore praelio illos afficit. Haec aestas et magna veris pars, torrido sole vehem s, exsiccaque fuit; ac pluvialis humoris plurimum in ga. Proinde sementem, quae iam in culmos adolevet, insigni calamitate plerisque in locis affecit. M coelum veluti superioris temporis stitim, contra-

Trophaea Vngarica.

Siccitas in Transylvania.

ria tempestate repensaret; tanta pluvia terras sub messem obruit, ut arvà passim diluvio stagnarent, Fulmina ad terrendos magis, quam plectendos mortales a natura comparata plerisque in locis non exiguam cladem intulerint. Claudiopolis urbis suburbium ultra Samosum amnem fulminea culpa magna ex parte conflagravit. Monasterium magnae Matri Virgini sacrum, ad primum supra urbem lapidem, sacrilegus Iupiter totum combussit, nec coelite patrona, nec ope humana vim incendii restinguente. Albae quoque nonnullas aedes, sed sine flamma perstrinxit. Nec ulla aestas fuit coelesti igni magis obnoxia. Eadem aestas et autumnus infamis fuit, memorabili ad posteritatem peste bubuli generis pecorum. Mali vis non erat peregre advena, sed a partibus Valachiae in Transyluania exoriens, occidentem versus sensim proserpsit. Nec usquam limites egressa, velut indigena provinciae imminente bruma in natali suo solo extincta est. Omne pecus aliud a contagione immune fuit. Bubulum genus duntaxat, et id quidem domesticum, clades stravit: trecenta amplius boum millia hac clade absumpta esse, (ut tunc erat Transyluania admodum pecorosa) constans omnium opinio est, quod miserorum colonorum fortunas vehementer afflixit. Febris venas et vitalia inflammabat, quapropter malo correptae, insedabili siti torquebantur, et cum ad lacus atque amnes bibendo implerentur, e vestigio concidebant, vitamque misere exhalabant. Vix ulla tertium diem a morbo superabat. Medicamenta, ut in re misera meticulosa credulitas solet, varia adhibita, sed parvo cum successu. Fuerunt capt religione animi, qui hoc quoque in prodigium verterint, et cladem ab his pecubus ad heros perventuram augurarentur, cui infausto omini anno insequenti, e

Pestis pecorum in Transyluania.

postea eventus sane respondit. Quae dum in hunc modum fiunt, interea Turca et Tatar, fatales Vngarorum pestes, e Thracia et Scythia ingentibus copiis exciti, in Vngariamque venturi, ad Danubium appropinquauerant. Alip Keraius Tatarum Imperator transmisso Euxino Ponto, in Bulgaria residerat, vires cum Turcis coniuncturus. Qui etsi prioris iniuriae memor, ut supra diximus, difficulter ad Turcarum societatem se aggregaret, tamen cum se tantopere illius potentiae obnoxium videt, ne ante tempus ex dubio hostem manifestum se faceret, iussui Imperatoris Turcarum morem gerere constituit; ne vero eam, quam cum Transyluanis pepigerat necessitudinem ulla de causa abrogaret, irritamque faceret, unde forte sibi inconstantiae crimen merito impingi posset, legatos ad commissarios Caesareos in Transyluaniam mittit, praestantes viros, quorum alteri Cefersha, alteri Alexandri erat nomen; et ille quidem Tatar, hic autem Graecus origine erat, sed ipsi Hani penitiorum uterque consiliorum conscii, una cum his Ioannes quoque Posonius et Georgius Thrax, quos superioribus mensibus commissarios ex Transyluania ad illum missos fuisse diximus, retroversi sunt. Legatio Tatarica in specie quidem alia re ipsa fuit, eo omnino consilio rem utrique iis ambagibus involuentes, ne Turca aliquo indicio hanc Transyluanorum et Michaelis Vaivodae cum Alipe Tatare clandestinam consensionem persentisceret. Nam in literis, quas Alip dederat, pollicebatur se interpretem conciliatoremque pacis apud Imperatorem Turcarum fu-
ırum, si modo Transyluani, ipseque Rodolphus Caesar
l firmam, constantemque pacis durabilis necessitudi-
ɔm animum adiicere vellent. Caeterum quae per le-
ıtos verbis nunciaverat, ea talia erant, ut diceret, se

Alip Tatar legatos ad consiliarios mittit.

omnem vim, omnemque iniuriam a Transyluanico imperio amoturum, idque foederis rudimentum, quod superioribus mensibus cum eo commissarii et Michael pepigissent, pro sua modestia et humanitate sancte conservaturum. Interea, quia inopi exhaustoque a solo militem ductaret, iuxta ictas nuper conventionis tabulas, de donativo aliquo sibi provideri petebat, quod mutuae inter se concordiae esset documentum. His ita nunciatis, Alexander cum Georgio Thrace ad Rodolphum Caesarem missus est, qui initi foederis conventa illi enarrarent; Cefersha cum Ioanne Bernátfio ad Alipem Hanem cum denis millibus tallerum missus est, quam summam Michael totidem millibus auxit, adiuncto iisdem praecipui nominis Boiero suo, qui quae in rem et salutem Valachiae atque Transyluaniae pertinerent, summa diligentia perficerent. Quae quidem omnia prudentia et sapientia legatorum Caesareorum, Stephani Episcopi et Istvánfii, eo consilio administrabantur, ut dum Maximilianus, Princeps Transyluaniae a Rodolpho Caesare designatus, fastidiosa mora (nam iam quartum mensem ab exitu Sigismundi in dies singulos affuturus nunciabatur) spem provincialium destituit, animosque eorum longa sui exspectatione corrupit; Turca interea et Tatares nonnulla re, vel spe pacificationis suspensi, muneribusque deliniti, a vexanda populandaque Transyluania vim abstinerent, consiliaque sua segnius exequerentur: iam aestas inclinaverat, autumnusque appetebat, cum imminentis belli terror, quod a Turca impendebat, per omnium ora et mentes non sine sollicitudine ingenti pervagari, adeoque metus magis quam spes animos hominum versare coepit. Erat Mehemed e penitiorum consiliorum primoribus ordine sextus, cognomento Zatarci, quod

Tatar et Passa in Vngariam contendit.

gentili Turcarum lingua machaeram lanioniam significat, quod nominis non ideo a vulgo traxit, quod lanius fuerit, sed militaris ferociae et fortitudinis elogium est. Quippe qui dimicando tam ingentibus vulneribus hostem conscindat, quam lanii solent bubulos artus dolabra insecare; talia cognomenta Turcae non ipsi sibi adsciscunt, sed militare vulgus solet primoribus, quorum fortitudo cognita est, indere: uti saepe nomina fortuito acquiruntur non eliguntur, casu imponuntur non ratione. Sic Ferhad Passa, quem proximis annis Turcarum tyrannis interficiendum curavit, et cui Sinan in bello Valachiano successor datus est, niger serpens adpellatus est, ob formidinem scilicet, quam hostibus incuteret, aut ob astutiam, qua illos circumveniret. Proinde hic Zatarci Aulona, urbe Albaniae Adriaticae, fuit oriundus, quae regio Aegypti strenuissimorum a principio virorum fuit velut equus Troianus, nec genus infra virtutem habuit. Fuit enim cognatus Mehemedis illius Passae, qui olim Temesvarum irrito conatu oppugnavit; et qui postea mortem Sulimani sub Zigetha arce prudentissimo astu, ne ad aures Ianizarorum penetraret, celavit. Is Zatarci, corporis atque animi viribus praepollens, omnis militiae imperatoriae summus magister, quem Zerdarem persico verbo vocant, plena cum potestate creatus est. Proinde immensis totius pene Orientis atque Europae viribus accinctus, formidabilis in Vngariam adventabat. Satis certum atque exploratum est, in penitiore Imperatoris consilio, quod divinum vocant, fixum ac delibe-
atum stetisse, uti Zatarci, omni reiecta cunctatione,
otam eam belli molem in Transyluaniam expugnan-
lam convertat, quidquid valeret ad eam delendam,
mnes vires admoveat; tanta mala, quae Transyluani

370157A

Turcarum populis intulissent, perfidiam rebellionis, omnemque eorum inconstantiam per omnes belli clades ultum iret. Sane Transyluania nunquam maiori discrimini obiecta, nunquam capitalibus periculis, ultimoque adeo excidio propior fuit. Verumenimvero credo ita diis immortalibus visum, ut extremam huius provinciae ruinam in alia tempora differrent, nec derepente hac tempestate tamquam coelo in capita ruente opprimi paterentur, sed per lentas clades, tardosque cruciatus, veluti defecta viribus corpora postmodum consumerentur; nec Turca, internecinus Christianorum hostis, sed Christianus Christianam provinciam everteret. Prae omnibus igitur Transyluani in quos tanta belli vis non incerto modo rumore incubitura praedicabatur, sed et ex Polonia, Moldavia, et Transmontana Valachia certo nunciabatur, principe destituti, interque sacrum et saxum quod aiunt haerentes, plurimum in commune erant solliciti. Dubias omnium mentes spes et metus angebat, sed metus praevalebat. Quisque ex suo ingenio periculum metiri; sed pars multo maxima ob tam deploratum provinciae statum male ominari. Omnis cladis, si quae contingeret, quod abominarentur, Sigismundus et Maximilianus insimulabantur rei, omnem ruinam his acceptam referri debere plorabant: quorum ille tam alieno tempore, sive desperatione servandae provinciae, seu qua de causa alia, patriam extremis malis laborantem deseruisset; hic vero, quod desponsam sibi provinciam, tam cunctabundus, tam tardus, tam testudineo gradu, tarda belli formidine incumbente accederet, timorem magis quam magni atque excelsi animi virtutem in tam ancipitis fortunae provinciam adferret. Sane Sigismundus animadverterat Turcam Transyluano nomini ve-

Transyluania trepidat.

Maximilianus Archidux frustra expectatur.

hementer infensum esse, omnibus nervis exitium et pestem meditari. Nam et Sinan Valachia profligatus, et Temesvarum bis oppugnatum, castella plurima capta, copiae caesae, multa alia, ingentem Imperatori Turcarum bilem conciverant, quin non obscuris indiciis senserat Sigismundus, vertente anno, omnes vires in Transyluaniam intensurum. Videbat Sigismundus in se parum spei ad resistendum, nihilo plus in Germanorum auxilio positum esse. Maluit flagrantem lapidem, antequam consumatur, Germano tradere, ut ille potius quam ipse impendentis ruinae causa esse videretur. Et cum ita ineptiret, tamque aperte in voluntarium intentum et ipse rueret, et provinciam praecipitaret, coelestis tamen benignitas omnia eius furiosa consilia in meliores convertit eventus, exitiumque, quod ille sponte accersiverat, a capite provinciae avertit. In tam formidoloso Zatarciani belli conatu augebant populorum metum opiniosissimi homines, qui ad omnes calamitates animum submittere solent; in iis astrorum speculatores, quorum ominationes plenis saccis Cracovia, eius artis officina (si modo ars est, ac non potius artis ludibrium), per omnes terras evolarant: obnoxium fore eum annum gravissimorum bellorum motibus, quae plus illatura essent periculi, quam incussura timoris. Idque ex lunae binis deliquiis, solis item una eclipsi, tamquam horrendis et ingentibus totius mundi obscurationibus, dira quaeque et (saltem) superum omnium, inferumque deorum ope averruncanda denunciabantur. Accedebat ad iniiciendum timorem devinctis uperstitione animis bicipitis vituli prodigium, quod Prodigia.
lichael Valachiae Princeps, sub idem omnino tempus, d Mariam Principem et legatos Caesareos miserat, im etiam diversa ex regni parte equinus foetus iti-

dem biceps, nonnullaque alia nunciata erant. Quae ne omnino vana forent prodigia, certis ad fidem eventis postea comprobata sunt. Nam Transyluania in bina ternave principum capita desciscens, ac nunc hoc, nunc illo ad lubitum repudiato, magna ad omnem posteritatem memorabilique clade, desertae constantiae luculentas poenas dedit. Sane per haec afflictissima tempora non principum aut procerum prudentia et virtus, quae nulla fuit, rem Transyluanam, ne praeceps rueret, sustentavit, sed sola fortunae indulgentia, impendentem eius ruinam retardavit, in aliaque tempora distulit. Pependit enim ad exitium tota provincia, non secus ac gemmea gutta matutini roris, summis herbae apicibus conglobato in se orbe inhaerentis. Deerat levicula aura, quae vacillantem et trepidantem, tenerosque suos casus timide sustinentem parvo flatu humi decuteret. In tanta ingruentis belli formidine nihil aeque aliud terruit animos hominum, ac ingens fusilium tormentorum numerus, quae Mehemed magno molimine secum trahere ferebatur; quibus neque nomen unum erat, neque forma, neque magnitudo. Accedebat Ianizarorum agmen ad XX millia, et quae turba maxima fuit praelongis hastis (sarissas vocarunt Macedones) armatorum ad quinquaginta millia, alia militum farrago ex omnibus orbis partibus collecta multo numerosior, quibus sustinendis terra laborare videbatur. Nec minus ipse tanti exercitus dux, cautus, et ad rem circumspectus, secundaque semper militia adversus Persam et passim alibi rebus Turcarum administratis inexpugnabilis habebatur. Nec erat quisquam, qui virtutem eius, cum summa felicitate dexteritateque pugnandi coniunctam, in publicam Vngarorum cladem opinione non traheret. Tota non Europa modo et

Ingentes copiae Turcarum.

Africa, sed totus insuper Oriens, veluti suis excitus sedibus, huc confluxisse videbatur. Certe in regia urbe Constantinopoli fuisse militum tantam infrequentiam accepimus, ut praeter inertem plebem vix ullus militiae idoneus Turca viseretur. Equidem non bos loquens: Cave tibi Roma, ut olim, sed praesentissimus atrocissimi belli strepitus in auribus Transyluanorum resonabat, nec mutum pecus dictabat, sed ipsa oculorum fides denunciabat: Cave tibi Transyluania. Quo circa in tanto ingentis belli terrore duumviri commissarii, ab animi magnitudine magis, quam a viribus parati, in rem sapienter consulendo nihil omittebant, quo et provincialium animi in fide retinerentur, et Turcarum immensis viribus obviam iretur. Ad Sebesum Saxonum oppidum conventus indictus est, quo omnes proceres, ordines et regni nobilitas, suis quisque militibus et armis pro more instructi, tum e plebe decimus quisque armis ferendis idoneus convenirent, proximeque oppidum in castris considerent, unde ad omnes casus, quos necessitas imponeret, praesenti ope praesto essent. Quia vero durissimis temporibus omnem opem arripere salus publica iubet, iussi sunt insuper pro numero hominum atque periculo e vicenis quibusque portis (portae singulae denas, quindenasque colonorum domos, plusve minusve, uti facultates et fortunae eorum habent, continent) singulos milites bene armatos ipsi eorundem tractuum comites in bellum legere, et ad constitutum diem praesentare. Quae manus etsi non tam ut caeteri valida, tamen non nihil ad rem conret momenti. Nam et fama, quae res cunctas ex ditione magis, quam ex visu divulgat, conflatas e ibuscunque hominum generibus copias, pro armatom millibus, adversariis renunciat. Vnde fit, ut si

Commissarii Caesarei rem satagunt.

virtute non terreri, multitudine tamen saepe moveri hostes soleant. Hoc modo commissarii cum exercitum nullum habere putarentur, magnum repente conflarunt. Iam et Maximilianum ducem, missis aliis super alios nunciis orabant, obsecrabantque ut damnatis omnibus aliis consiliis adventum maturaret: nec veniret modo, sed repentinus advolaret, omnemque adhiberet celeritatem; rerum praesentium statum moram et cunctationem non ferre, provincialium animos inter metum Turcarum et eius exspectationem pendulos, pene ad salutem desperasse. Totam rem in tam periculoso interregno, ad defectionem spectare eoque rem praecipitatam, ut eruptae seditioni, iam pene dux magis desit, quam voluntas; properaret ipse occupare hominum studia suo adventu, antequam ad alia consilia animum adiicerent. Iam Csanadum, iam Lugasum, aliaque castella, obsidionibus, depopulationibus, incendiis tentata esse. Et haec nihil esse prae iis, quae imminerent. Ingentium malorum tempestas, non tantum auribus sed oculis perciperetur, occasionem arriperet, quando sciret, non rebus tempora, sed temporibus res servire, sicut navim absque gubernatore omnibus esse obnoxiam fluctibus; sic sane principe destitutos provinciales, in quem spem et fiduciam difficillimis suis temporibus convertere possent, ad omnes casus nutare, animum despondere, defectionem meditari: proinde vix posse in tanto impendentium malorum metu a damnosa aliqua secessione cohibere, nisi tempestivus ipse adveniret, cuius praesentia pro multis armatorum millibus esset; satis se certum atque exploratum habere, Mehemed Passam omnem Turcarum potentiam ad Transyluanos obtinendos conversurum: caedem et extremum excidium toti provinciae spirare, hanc po-

Maximilianus Archidux ne quicquam accedit.

pulorum cladem, quae iam prae foribus esset, maturaret tempestivo adventu avertere. Haec et talia Stephanus Episcopus, et Istvánfius, commissarii augustales ad Maximilianum: sed Maximilianus hoc a milite et pecunia imparatus, sive velut e specula contemplabundus, exspectabundusque, in quamnam Vngariae vel Transyluaniae partem Mehemedis Passae innumerabiles copiae incumberent, ut illuc demum, si posset, praesenti ope accurreret, diem ex die trahere, ac penitus adventum differre et procrastinare, quae sane eius cunctatio, minime ab animi magnitudine profecta, mirum in modum animos omnium affecit. Potissimum vero primores provinciae de rerum summa solliciti ad commissarios instabant, creberrimis nunciis Caesarem interpellandum esse, ne in tanto discrimine cunctationem saluti omnium praeponeret; primum omnium, quod se facturum recepisset, (ad) Maximilianum fratrem germanum tum militem tum pecuniam mitteret, ut saltem primis hostium motibus occurri possit: neque exspectaret, dum immanis hostis provinciam esset ingressus, ac tum demum res Transyluanorum eversas respiceret. De capite totius provinciae, omniumque provincialium agi, nunquam Transyluaniam maioribus periculis obiectam. Nonne eandem esse rationem privatorum malorum et publicorum discriminum: caetera maleficia iuris remedio tunc coercentur, atque plectuntur, cum peracta sunt publico periculo; nisi ope tempestiva provideris, ubi evenit, frustra demum Deum, hominumque fidem implorabis. Dum salus in integro [illegible], tunc est saluti prospiciendum, recto consilio, celitate, auxilio. Vbi iacuerimus, conclamatum est de [illegible]bis; ex nostris eventibus Maximilianum Archidu[illegible] a suis rationibus providere, nec ipsi honestum est,

Principi obstandum.

nec nobis quicquam ad salutem opportunum; praesentem necessitatem non posse ferre tarda consilia. Videret Maximilianus ne patronorum cessatione ac vi hostium coacti, fidem cum tempore mutarent, positisque armis, honestas ab hoste conditiones, quod necessitas iuberet, accipere cogerentur; fides servanda esset, ubi utrique ex aequo servaretur, promissisque invicem staretur, cum fides utrosque mutua stipulatione obliget. Non adstringi eius religione, cum pars a conventis recederet, cupere se Rodolphi clementissimi et potensissimi Principis imperio regi, idque in votis semper magis habuisse, quam in tam potentis hostis vicinitate, ab angustis et imprudentibus principibus opem, cui ferendae impares essent, implorare aut humilibus obsequiis hostium perfidiosam indulgentiam adulari. Sed cum salutis tutandae ratio ultimum humanorum operum remedium flagitet, cogerentur Transyluanici inviti operam dare necessitati, cui nemo nisi insanus repugnaret, et cui venia merito danda esset. Haec et talia non sine gravi querela Transyluani persuasum plerique habuere, non fuisse animum Maximiliano prius ingredi Transyluaniam, quam videret, Mehemedis Passae ingentes copias in quamnam Vngariae partem oppugnandam se converterent. Proinde tantisper exspectatione sui decretique subsidii spe Transyluanos suspendere voluisse, donec ipse sua consilia, suasque vires eo converteret, quo maxime tandem reipublicae salus vocaret. Aut si cum Turca signa conferendi potestas non daretur, quod vix spes erat, futurum ad Cassoviam, aut Posonium, eminus fumum, et incendium Transyluaniae spectaret. Dum tam anxiis provincialium omnium votis Maximilianus Archidux ad capessendam Transyluaniam expectatur, Sigismundus Princeps interea, qui iam

Sigismundus Batorius refugit ex Opulia.

quartum mensem in Opulia exulabat magis, quam vitam agebat, non minus loci, quam fortunae pertaesus, coepit ad alia consilia animum adiicere, uti semper inconsultum, quodque factum poenitentia comes sequebatur, quo vitio iuventus, tum ob aetatis tyrocinium, tum consilii indigentiam, sed maxime ob ingenii desultoriam levitatem imprimis laborare solet. Ergo praecipitatum prius consilium consimili remedio emendaturus, clavumque impactum, quod aiunt, clavo excussurus, de repetenda Transyluania cogitare coepit, sero tandem animadvertit se Glaucum egisse, aurea, aereis permutasse, id quibus modis exequi posset, omnem eo cogitationem mentemque defixit. Redeundi ex Opulia mentem imprimis suggesserat illi Emericus, cui ab Sixo Vngariae oppidulo et patria et cognomen erat, fortunae Sigismundi et itineris comes, sed in rem suam magis quam illius rationes appositus. Nam quum desiderium amissorum in Transyluania bonorum, tum vero familiae suae filiorumque labentem se absente fortunam aequo animo ferre non posset, non suadere modo, sed summa etiam ope orare Sigismundum institit, ut damnatis omnibus, quae hactenus cum Germanis pepigisset commerciis, specie amplissimis, re inanibus, domum ad suos reverteretur. Huc si animum adiiceret, futurum dixit, ut ab omnibus Transyluanis, apud quos sancta adhuc eius memoria exstaret, gratissimis animis reciperetur. Reditum suum, quem hactenus tutum temporis ratio fecisset, rogabat, ne otiosum cunctando faceret, occasionem in tempore arripiendam docebat. Vo- l rem illam esse, nec semper ad res pro voto gerendas p cibus hominum obnoxiam. Pactorum vim ac iura- m itum, cuius religione Transyluanos violenter Ger- m ius obstrinxisset, eodem astu quo ille invitis iniecit,

Emericus Sixai.

reiiciendum esse dictitabat. Satis siquidem certum est cum iniuria libertatis publicae factum, nec a volentibus susceptum. Ea indole generosos quosque animos esse, ut alienigenum dominum, maxime per vim atque cuniculos intrusum, minime ferre possint, sui sanguinis principes cupere, ad eum toto animi impetu rapi. Consideraret, quam indigne secum actum esset, non modo provinciam Transyluaniam, sed etiam salutem suam in quantum discrimen coniecisset, perpenderet secum quanto astu ab summo fastigio ad medium detractus esset; ut tandem a mediis ad ima praecipitaretur. In uno tugurio domi inter suos tutior esset, quam hic peregre inter alienos in munitissima qualibet urbe, corrigeret hunc errorem, quamprimum in patriam redeundo. Quid iuvaret alienam pollicitationem, exilio, aut certe exitio suo fovere? cum certissimis argumentis exploratum haberet, nunquam sibi hunc vitae statum, in quem se temere induisset, fore emolumento, nunquam fidem praemissorum, quibus circumscriptus esset, exsolutum iri. Ita enim usu comparatum esse, ut quo quisque regum aut caesarum maiore maiestatis opinione polleret, eo in promittendo, modo in rem suam conducat, splendidiore apparatu, tum vero tardiore, et quandoque nihil profuturo effectu, animos credulorum suspenderet. Sibi quidem defectionis a Christianorum partibus consilium non placere, nisi necessarium fuerit, sed hoc tantum dicere: hunc scrupulum, qui conscientiam eius affligeret, domi inter suos tutius, commodiusque tractari posse. Hic in eas ventum esse angustias, ut ne iustae quidem expostulationi, nedum corrigendi siquid offenderet, tutus locus superesset. His et tali bus querimoniis cum Emericus Sigismundi animum inter redeundi, perseverandi consilium, dubium, iam

que adeo sua sponte facti poenitentem, sibi obnoxium fecisset, non multum cunctatus Sigismundus, ne quis casus propositum turbaret, revertendi sententiam arripuit. Ante vero quam in eam se fugam indueret, statuit animos provincialium, sed maxime Stephani Bocskai avunculi sui mentem periclitari, quem sciebat semper alienum fuisse ab iis consiliis, quae ipse dudum de relinquenda Germanoque tradenda Transyluania coepisset. Hoc propositum quo commodius perficeret, misso clam ad illum in Transyluaniam Benedicto Machielio, viro singulari fide et industria praedito, quem e Transyluania pridem excedens comitem sui itineris, fortunaeque asseclam adoptaverat, verbis, literisque nunciat, se agnoscere errorem suum, poenitereque inconsulti facti, in qua Italorum Germanorumque vanis promissis praecipitatus esset. Sed cum mortalium delicta ex consilio, non ex casu aestimari soleant, nec ea quae ex errore, sed quae data opera patrant, pro criminibus habeantur; aequum sane fuerit, hic quoque commissae per imprudentiam culpae magnam partem sibi detrahi. Multa interdum vel a prudentissimis viris fiunt, cum vel spes, vel desiderium, vel gravis aliquis affectus mentem incessit, qui postea, ubi spe sua dejecti, exspectationeque delusi sunt, ad nova capienda consilia animum appellunt, erroremque commissum sapientioribus cogitationibus corrigere solent. Dei solius est eventus rerum respicere: homines dubiis opinionibus speque incerta aguntur. Tu itaque, inquit, cognate charissime, in quo totius vitae meae dignitatisque] esidium fixi, laboranti mihi obvenias precor, si (a mihi sanguinis tecum coniunctio intercedit; si (im spem ab initio publice privatimque de me aluisti, ; uid denique de te bene unquam sum meritus, id

Sigismundi redituricntis ad Boeskaium nuncius.

totum tibi in praesentia ante oculos propone, id intuere. In gremio vestro sum natus, vos me educastis, aluistis, instituistis, ad principale fastigium promovistis, unde vana credulitate captus, eo angustiarum sum redactus, ut rerum humanarum vile spectaculum habear; tot honoris nominisque insignia et ornamenta, quibus me decoraveratis, mea culpa, mea unius temeritate missa occiderint. Non possum itaque non fateri, quantopere dulcis patriae desiderium, conspectus vestrum iucundissimus, contubernium meorum, vestrorumque omnium charitas, redeundi animum sollicitet, urgeat, laceret. Si amastis me puerum, si adolescentem, ne committite, ut is amor vester in difficillimis temporibus, ad patriam recuperandam, remorae mihi sit atque impedimento. Scio me aetatis et ingenii lapsu, ob assiduas eius regni procellas, fecisse nonnulla, quae me ab amore vestro excludere possent, sed ea talia fuerunt, ut nisi vel lacessitus iniuria, vel publici emolumenti spe ductus fuissem, nunquam sane fecissem. Nam quod ad alia vitae meae officia attinet, ubi primum aetas consilii compos fuit, vestraque omnium benevolentia in id fastigium sum evectus, unde me inconsiderantia mea praecipitem dedit: nihil feci, credo, quod non fuerit idem rationibus vestris conforme, nihil quod non ex usu reipublicae, nihil denique quod non ab omni sorde et iniuria alienum. Si nonnullis dignitatis meae amicis, referre hactenus eam quam debui gratiam non potui: certe dabo operam, ut posthac referam; habebo quidem semper dum vivam. Quae omnia, si quam de me spem in reliquum vobis facere poterunt, per id omne, per quidquid vobis charum est, per nomen Batorium, quod semper venerabile fuit ei provinciae, vos precor, date operam, ne hoc exilium, in quod meo errore deductus

sum, perpetuo mihi dolori, exitioque sit. Vestram fidem, vestrum consensum imploro, qui mihi omnis opis indigo salutaris portus, tutumque refugium fuerit. Id si mihi praestiteritis, quidquid vitae posthac supererit, quidquid fortunarum, quidquid dignitatis, vestrae fidei, summaeque in me charitati, grato animo, grataque memoria, omni tempore referam acceptum. Haec et talia Sigismundus ad avunculum suum Stephanum, in quo omnis spes eius reliqua erat; etsi enim Bocskaius ab rerum novandarum materia vehementer abhorrebat, tamen cum videret praesentem rerum et temporum conditionem eam esse, ut nisi ipse tempestiva spe succurrat, per aliorum cunctationem extremum provinciae Transyluaniae excidium instaret: noluit deesse et patriae et nepotis sui saluti: videbat immensas Turcarum vires ad delendam Transyluaniam incubuisse, omnium animos ingenti metu suspensos, queritando atque ingemiscendo opis aliquid, cui innitantur; queritare, omnia initia consequentis ruinae prae foribus esse; Maximiliani ducis tarditatem nihil ad salutem publicam conferre: quem si ulla provinciae cura angeret, in tempore veniendum esse, non post tempus, sane conveniebat. His anxiis curis Bocskaius satius duxit Sigismundum restituere, ac praesens periculum, quod a Turca impendebat, eius praesentia avertere, quam dum alienam oscitantiam sequitur, periculum provinciae accensere. Rem cum Demetrio Episcopo Transyluano communicat, sensit eum quoque a Sigismundo recipiendo non esse alienum, nam et huic non satis recte
im legatis Caesareis conveniebat, et Bocskaius non-
illas offensiones dissimulatione secum premebat. Et-
im, cum a Sigismundo superioribus annis summus
ilitiae magister, quem generalem vocant, lectus esset,

Bocskaius Sigismundum reducere contendit.

commissarii, quasi de fide illius ambigui, munus illi abrogaverant, et in Casparum Kornis transtulerant. Sed neutrum privatae offensae a fide sane dimovissent, nisi Turcici belli formido et salus patriae ad nova consilia capienda illos traxisset. Plus se patriae, quam aliorum gratiae debere sciebant; iniquum esse putabant, ut dum ipsi in alios essent officiosi, in semetipsos sint impericulosi, et dum fidem incassum servare tenentur, animum cum patria perdant, ad cuius salutem, velut ad quandam amussim, et fides, et omnia quae vitam comitantur, essent conformanda. Non deesse in iis fidem dicebant, qui ad patriam conservandam omni studio contenderent: in iis deesse, qui cum in fidem suam alios receperint, fidem patrocinii desererent; dum ipsi salui sunt, quid de aliis fiat, parum curarent. Haec secum Bocskaius sollicite versans, Sigismundo per eundem Machielium renunciat, ac iubet eum omnia de se quantum in se esset, bene sperare, modo salua dignitate et aestimatione sua id fieri queat. Suffragabantur Bocskaio in restituendo Sigismundo e primore nobilitate duo insuper, Volphgangus Kornis, et Albertus Almasius, cui Literatoris ascititium nomen erat; ac praesertim Albertus, Sigismundi liberalitate in non contemnendas opes evectus, nihil non agebat, quo illum denuo Principem haberet, etiamsi Istvánfio legato Caesareo tam arcta necessitudine esset coniunctus, ut filius eius ex non legitimo thoro acquisitus putaretur. Quo vero Machielius aliquo integumento hunc suum in Transyluaniam reditum velaret, finxit se, rerum earum visendarum gratia, quas penes Bocskaium Sigismundus reliquerat, missum esse; imo partem illarum nonnullam se, uti visum esset, evehere velle. Qua omnia ita clam commissarios agebantur, ut nulla su-

spicione fucus animadverteretur. Et quia Sigismundi equi, quos in Opulia habebat, tyrunculi erant, et novelli, Machiedius quo expeditior ille esset ad redeundum, tulit ad illum gradarium firmum, et quamlibet longi itineris patientem. Hoc modo Sigismundus compositis clam, convasatisque omnibus, quae in opibus suis maioris momenti putabat, et quae facili onere secum avehere posse rebatur, unionum, gemmarumque thesaurum, assumptoque Benedicto Machiedio, cui ob perspectam fidem plurimum fidebat, et quem antea ad Bocskaium amandaverat, atque insuper agasone unico, singularibus equis, intempesta nocte Opulia egressi, quasi aliud negotium sequentes, recte Cracoviam in Poloniam rapuerunt iter. Quo cum Sigismundus clandestinus appulisset, Regem ad audienda sacra in templum solenni pompa euntem prosecutus est, ac omnem aulae, sacrorumque apparatum coram contemplatus. Nam quo fugam atque faciem tectius dissimularet, accensi personam ac pallium vilissimis rhenonibus suffultum indutus, in Machiedium personam suam, tum Cracoviae, tum alibi, toto eo itinere, transtulerat, uni Machiedio serviebat, illi uni ad omnia ministeria apparebat, eum solum observantia famulari et obsequio venerabatur. Reliquit in aula Opuliensi, cum potiore opum parte Franciscum Huniadinum medicum, virum gravem et doctrina insignem, nec ad eiusmodi versipellem fugam appositum, et Emericum Sixovium; quibus sedulo mandavit, ut quam tutioribus compendiosioribusque itineribus posent, eius fugientis vestigia insectarentur. Hi omnem im auri atque argenti, facti vel infecti, caeliti el rudis metalli secum traxerunt. Reliquum omne amulitium recta per Vngariam in Transyluaniam con-

tendere iussit. In his fuerunt nobiles adolescentes, satellites ac apparitores sui, Balthasar Eördögh et Ioannes Desoefi, qui duabus rhedis domesticae supellectilis partem vehebant. Sed hi, dum Transyluaniam contendunt, ad Tokaium in Vngaria reprehensi sunt, et ad Maximilianum ducti. Quos ille suae potius bonitatis et clementiae, quam alienae levitatis memor, saluos postmodum et incolumes una cum rebus omnibus dimisit. Huniadinus et Emericus per Sarmaticos saltus in Poloniam, ipsi insinuati, in Transyluaniam demum redierunt. Et Sigismundus quidem hoc tam ambitioso diverticulo, bifariamve ac trifariam dispertito itinere ideo usus est, ut si forte taciturnae abitionis fama emanaret, insequentium siqui forent, vim et manus effugere possent. Ita ille peregrino viatorisque habitu, quo tutius elaberetur, caelatus, paucis post diebus in Transyluaniae fines evasit saluus. Iam vero, antequam Opulia moveret Sigismundus, miserat ad Caesarem Rodolphum, Pragam, Alphonsum Carillium, summi ingenii sacerdotem Iesuitam, eique negocium dederat, ut summa quam posset contentione cum Caesare ageret de Episcopatu vel Vratislaviensi, vel Olmuciensi a Pontifice summo impetrando, uti spes iam pridem esset ostensa, et de quinquaginta florenum millibus, quae iuxta conventionis tabulas ipse Caesar ad diem annumeranda pollicitus esset. Et quia iam semissis anni ab resignata Caesari Transyluania effluxerit, aut totum, aut saltem eius summae dimidium Caesar in tempore redderet, ac felicia auspicia reliquae in posterum solutionis faceret. Deinde quia Opuliana aula fatiscentibus ob aetatem aedificiis, ita vitiata fuerit, ut vix aedes habeat mediocris fortunae homini accommodas, nedum principali dignitati idoneas, petere Sigis

Sigismundus Rodolpho Caesari simulac Transyluaniae imponit.

mundum, dignaretur Caesar pro sua dignitate ruinosas has et male materiatas aedes convenientiore aliquo, et honestiore, atque ad habitandum magis opportuno palatio commutare. Esse in Boëmia oppidum Leithomis Mariae Manrichae, Vratislai Pernestaini viduae pignori inscriptum. Ea summa a Sigismundo depensa, iuberet Caesar viduam cedere loco, ac Sigismundo arcem cum oppido resignare. Ad quae Caesar benigne respondit, se hac quoque in parte morem petitioni eius gesturum, omnique studio et benevolentia commodis eius et dignitati in tempore provisurum. Nec multo post Sigismundus, quam Carillium ad Caesarem amandasset, Sigismundum quoque Sarmasaghium, quem e nobilitate Transyluana comitem itineris secum in Opuliam eduxerat, virum et generis claritudine, et doctrina liberali nobilissimum, ad Caesarem legat eandem pecuniae summam, et alia, quae conventionis fuerant, repetitum. Caesar Carillio et Sarmasaghio sollicite instantibus, ac Sigismundianarum offutiarum penitus inconscius, ne quam expostulandi de se materiam relinqueret, postulatis omnibus ita annuit, ut non libenter solum et prolixe, sed etiam in tempore voti compotem Sigismundum se facturum pollicitus fuerit. Ea autem viginti quinque florenum millia, quae ex convento, semestri deberentur, protinus per Lazarem Henkel, negociatorem magnarium Viennensem, praesenti pecunia Sigismundo anumeranda iussit. Ita Sarmasaghius accepta pecunia, in Opuliam, quam potest gnaviter contendit. Vbi cum ne vestigia

Sigismundus Sarmasaghi ad Rodolphum

dem Sigismundi deprehendisset, eodem tenore, nullis s viarum ambagibus, recta per Vngariam in Tranuaniam revertit, ac pecuniam Sigismundo exhibuit. c ambagiosa fuga, pecunia fallaciose emuncta, plus

labis Sigismundo, exitii populis Transyluaniae, quam detrimenti Rodolpho, moderatissimo Caesari, inflixit. Cuius imminutae maiestatis noxiam per unius hominis mobilitatem commissam, memorabili ad omnem posteritatem documento, cumulatissimis sane suppliciis tota Transyluania postea luit. Dum hoc modo Sigismundus in Opulia, non satis felici ad futuros rerum eventus auspicio miscet, confundit, turbat: interea Maria Christierna Princeps, matrona ut corporis dotibus excellens, ita vita et moribus sanctissima, quae ab Sigismundi in Opuliam excessu Albae residere hucusque iussa fuerat, quod Maximilianus Archidux patruelis suus ad provinciae principatum lectus magistratum ingrederetur, redire ad matrem in Styriam constituit. Nam cunctationis eius et tarditatis pertaesa, tum vero Turcici adventus rumore perturbata, minime tutum sibi rebatur imbecillo opportuno iniuriae sexui in provincia, principe atque omni ope destituta, ulterius haerere. Quae iam antea iter ingressura fuerat, nisi ob Maximiliani frustra expectati absentiam vicariam potestatem obstinere iussa fuisset, uti nempe eius authoritate, praesentique maiestate, provincialium animi a novandis rebus inhiberentur, constantiusque in fide perseverarent; interregni tempus, quod Maximiliani cessatio fecerat, ipsa sua praesentia expleret. Iussi sunt discedentem dominam comitari cum lecto nobilitatis agmine, Demetrius Episcopus, idemque Cancellarius, et Christophorus Kereszturius, viri senatores, quorum hic magister aulae principalis erat, quem anteambulonem dicunt, diuque eo munere functos fidelissimam in omni fortuna dominae Principi operam navarat. Aderat his Sigismundus Comes a Turre, Italus, Maximiliani Ducis necessarius, et multis in Transyl-

Maria Christierna e Transyluania reditum parat in patriam sed occupatur a Sigismundo.

uaniam legationibus functus. Ita praeparatis ad profectionem omnibus Alba movere, cumque abeundo Claudiopoli substitissent, postera die ex destinato iter aggressuri, ecce nobis ex nec opinato Sigismundus Princeps, Opulia derelicta, Claudiopoli constitit, quo eadem insecuta nocte, qua Domina appulerat, furtim receptus fuerat, secunda omnino vigilia noctis ineunte a consulibus urbis, Michaele Katonaio, et Emerico Bognero Chiliano, viris primariis, et in ea republica clarissimis; id fuit ad XII. Cal. Septembris. Hic Sigismundus singulari rota inconstantior, utriusque principatus possessionis sponte sua exutus ac velut in bivio haerens, ne fortunam suam omni fulcro carentem data opera praecipitaret, non se fortunae, quae caeca est, permisit, sed animi singulari magnitudine sublevavit. Primum omnium amborum consulum fidem, qui in ea republica plurimum poterant, sibi adstrinxit, subinde et eorum, apud quos gratam sui memoriam esse sciebat. Interea tamen consules Katonaius et Bognerus, quorum ille primarius, hic Iudex Regius vocatur, ne quid temere fecisse viderentur, unde in se fluxae fidei crimen, in rempublicam periculum aliquod immineret, vel redundaret, quando satis sibi conscii essent Rodolpho Caesari sacramento iuramenti sese obligatos esse, senatum confestim, ac centum viros patres, ad quos reipublicae constituendae negotium spectabat, eadem intempestae noctis hora convocandum curant, de Sigismundi reditu ad eos referunt, quid facto sit opus consultant. Rogantur sententiae, tandem in hanc [illegible] omnibus itur: Sigismundo significandum esse, se, [illegible]od commodo eius fieri posset, Albam ad commissa[illegible]s Caesareos totius reipublicae nomine nuncios mis[illegible]os, qui de eius reditu certiores illos facerent, hoc,

rerum circumstantiam et statum temporum postulare. Non abnuit Sigismundus. Missi postera statim die Stephanus Seres, patria Zechi dictus, vir praetorius, et Ioannes Longus, perspectae virtutis et prudentiae cives. Hi profecti, cum legatos Caesareos convenissent, renunciant Sigismundum Opuliae Ducem, quem nuper Principem Transyluani habuissent, cum quatuor solum famulis inopinato ingressu in urbem se insinuasse, ac Dominae Mariae Principi denuo se adiunxisse, imperitare, atque ex principali dignitate omnia administrare. Scire se Rodolpho Caesari iurisiurandi vinculo obligatos esse. Proinde ne ea res civitati fraudi esset, totius reipublicae nomine se missos esse, uti exquirerent, quidnam in repentina atque improvisa re facto sit opus? Tum Szuhaius et Istvánfius novo et inexspectato malo perculsi, ac vix mentis compotes: quid aitis inquiunt, quid hoc est rei? quid factum? cur intromisistis, ac tamquam dubitando, identidem idem quaeritare. Tandem Seres, cum rei novitate maiorem sibi audientiam fecisset: Nos, inquit, Sigismundum Claudiopoli adesse nunciamus, idque ex oculorum nostrorum fide confirmamus. Heri pene concubia nocte, quum Pauli Melithei, Caesarei in Zacmar tribuni, oneraria rheda, demissa ductaria catena portis emitteretur, earundem silentio tenebrarum, oscitantibus custodiis, in urbem Sigismundum penetrasse, ac postmodum Sigismundo, comite Italo internuncio, ad dominam Principem se aggregasse, ac quod satis certum est, singulari illam affectu complecti. Haec narrantibus Claudiopolitis, Stephanus Bocskai et Caspar Kornis, penes quos secundum commissarios omnium rerum potestas erat, interveniunt, de Sigismundi reditu percontationem redintegrant, deliberant, quibus consiliis insperato discri-

Commissariis Sigismundi reditus renunciatur.

mini obviam eant, inquirunt. Tandem ad Claudiopolitas Szuhaius, tota etiam mente turbatus, Siquid, inquit, iussum fuerit, eritisne nobis dicto audientes, atque obedientes? Ad ea extempore altero legatorum, quidquid iussum fuerit, se publice facturos affirmante: imo nos, inquit, Seres, nuncii reipublicae vice adsumus, mandata ex fide exposuimus, extra id, quod nobis praescriptum erat ad dicendum, quid respondeamus, non habemus; siquidem ad ea cives absentes nostris verbis in praesentia obligare, quorum ipsi sint conscii, nec nostrae spontis est, nec muneris, et siquid privatim nos spoponderimus, id fortassis populus publice ratum minime sit habiturus. Proinde siquid nobis, quod referendum sit, a vobis mandabitur, id bona fide vicissim ut senatui nostro renunciemus, praestabimus: Vltra haec quicquam civitatis nomine polliceri nostrum non est. Ad extremum legati Caesarei producta in longum consultatione Claudiopolitis respondent, et quod, inquiunt, nos de refugo Sigismundo in tempore certiores fecistis, in eo sane fidei vestrae opportune consuluistis. Quod ille per incuriam vestram urbi successit, hac noxa non levem existimationi vestrae notam impressistis. Nos itaque pro ea authoritate, qua publice fungimur, vobis serio iniungimus, ac fidem vestram iuramento solemni pridem alligatam ad ea quae mandamus praestanda obstringimus, ne praeter Caesarem Rodolphum, Regem Vngariae, alium quempiam pro Principe agnoscatis, in neminis alterius nomen transitionem faciatis. Sigismundus Dux Opuliae, suarum rerum privatim agendarum gratia in provinciam venit, ut amicus, affinis Rodolphi, Caesari necessarius, bene hactenus quidem. Si vero tamquam Princeps in provinciae imperium se ingerere, ac novam rursus domi-

Commissarii, quam possunt, Sigismundo authoritatem abrogant.

nationem usurpare molitur, nec Sigismundo, nec Mariae Christiernae, quorum ille nuper, haec dudum, omni potestati renunciarunt, ulla in re obtemperetis, quidquid iusserint, reiiciatis, omnibus viribus, quantum in vobis est, obsistatis; in summa, ad id praescriptum, in quod paucis ante mensibus Rodolpho Caesari iurastis, in omnibus vos conformetis. Id ni feceritis, vobis cogitandum relinquimus, quae sera contemptorum iussorum poenitentia, quaeve poena comes vos consequatur. Iam vero Sigismundus, nullo instructus satellitio, nullisque opibus adiutus, postero statim diluculo, quam Claudiopolim appulisset, toto sordidus habitu, ne fortunam suam omnibus pene tutaminibus destitutam funditus corruere pateretur, quae iam in propinquum videbatur adducta discrimen, uno vel altero suorum comitatus, coniugem Mariam adiit, quae divortio credebatur separata. Illa insperato eius adventu turbata, cum vereretur, ne haec repentina facti novitas aliquam honestae suae famae maculam iniiceret, dubia aliquantulum restitit. Sed cum data fide significasset Sigismundus se, suaque omnia, in fidem et voluntatem Rodolphi Caesaris, ut antea permissurum, nec ab ea, quae inter se et illum intercessisset, sanctione vel latum unguem discessurum, nec a foedere Christianorum defecturum; tum vero coniugii fidem, pactaque mutua, in quae ambo, tactis utrinque sacris, ante convenissent, sancta illibataque servaturum, non difficulter Domina, quod iam ipsa quoque necessitas imponebat, in eius fidem coniugalisque amoris necessitudinem concessit. Huic amborum consensui cum frustra refragarentur Episcopus et Kereszturius, et se ad Sigismundum denuo applicare recusarent, dolentes delegatum sibi Dominae educendae comitandaeque munus, intempestivo eius interventu

Sigismundus ad coniugem se applicat.

turbari convellique, unde sibi negligentiae malaeque fidei crimen infligi posset, iussu Sigismundi in custodiam sunt conditi, qua tamen paucis post diebus soluti. Ita res tantis involuta ambagibus, Sigismundi opera sensim discussa atque expedita est. Quae omnia ille tamquam histrionis personam indutus ita agebat, ac si in theatro quopiam comicam fabulam lusum venisset, sed quae in exitialem tragoediam non multo post tempore verteretur. Idem Davus, qui in epitasi turbaverat catastrophen, tranquillare constitutum habuerit. Et Sigismundus quidem in tam eversis rebus ideo coniugii novam coniunctionem acquisiverat, ut apud Rodolphum Caesarem priorum offensionum memoriam deleret, et pristinae reconciliationem gratiae contraheret; sed enimvero tam desultoria nunc fide in coniuge recipienda usus est, qua pridem in tradenda Rodolpho Transyluania usus erat, dignus omnino, qui, ut olim Demetrius ille Rex, ita hic talis aureis ad exprobrationem puerilis levitatis notaretur. Equidem hoc receptae coniugis studium magnum protinus Sigismundo favorem omnium conciliaverat, praesertim eorum, qui illum intus et in cute nondum cognorant, sperabant hanc coniunctionem pignori fore, deinceps ad concordiam cum Caesare confirmandam, et coniugii fidem illibate servandam, tum vero ad provinciae res fidelius posthac administrandas felix incitamentum. Qua quidem opinione quam fuerimus decepti, tristissimus rerum eventus postea ostendit. Ac statim, quam non vero, sed ficto animi affectu coniugem optimam et pietate eximiam acceperit, manifeste declara-

Nam etsi Albam eodem curru invehentes, omni iugali amore illam prosequi simulaverit, paucis ıen post diebus, alio ipse atque alio divagatus, ab

omni eius consuetudine sese subtraxit, ac pene semividuam in toro geniali destituit, donec tandem Andreae Cardinali resignaverit totum principatum, atque ita provinciam simul, et ipsam dereliquerit, prorsus ut quam mobiliter Deae Constantiae illum, tam leviter Iunoni pronubae litasse manifestum fuerit. Tanta in illo ingenii mobilitas fuit, ut vicissim nunc coniugum, nunc viduum, nunc exulem, nunc Principem se mallet, ac tamquam tunicam exueret per vices atque indueret, coniugium simul et imperium habere et non habere perinde duceret. Nec quid Rodolpho tali Caesare dignum, nec quid suis commodis conveniens, quid provinciae salutare esset, satis cum animo expenderat, itaque fluctuantibus undis vacillantior, cum per omnia fortunae ludibria se ipsum atque alios versat, miserabilibus exitiis rempublicam involuit. Porro Sigismundus statim ubi Claudiopolim appulit, misso ad Stephanum avunculum uno e suis nuncio (is tunc in castris ad Sabesum aberat), renunciat se reversum in patriam; ageret, faceret, quidquid in rem suam conducere arbitraretur, favorem popularium, studium populorum, voluntatem omnium, propensionem, maxime autem procerum in se postliminio recipiendo, consensum, omnibus quibus posset modis eblandiretur, nihil hic ab ulla parte curarum laborisque remitteret. Quod quidem Bocskaius summa cum ingenii dexteritate perfecit. Erat siquidem per ea adhuc tempora Sigismundus mira quadam fortunae indulgentia in omnium animis gratiosus, et qui miseratione magis quam miseriis dignus iudicaretur. Quapropter tum recordatione paterni regis, maiorumque eius promeritorum, tum vero, ut odiosa Germanici nominis dominatione solueretur, vix quisquam erat, qui alienum ab

Sigismundus denuo recipitur.

eo recipiendo animum gereret. In iis Demetrius Episcopus et Cancellarius Transyluanus ferebatur, a Sigismundo Principe utraque nuper dignitate ornatus, et arcis Gyalu dominio donatus, cui omni officiorum constantia respondere aequum et conveniens ducebat. Etsi autem ad praesentem rerum et temporum rationem sese in speciem accommodare videretur, non obscura tamen induratione voluntatis, ad Sigismundum magis reducem, quam ad Germanorum dominationem propendebat, prorsus ut fama per ora hominum emanaverit, Sigismundum, cumprimum in Transyluaniam refugisset, quo tutius lateret, in arce Episcopi Gyalu, Claudiopoli vicina, dies aliquot tantisper commoratum fuisse, dum expediundi destinati occasio suppeditaret. Eo factum esse, ut Dominae Mariae Claudiopolim appellenti pene in vestigio Sigismundus affuerit, quippe e proximo omnia momenta temporis emigrandae Dominae velut e specula contemplatus, nam fortuitum fuisse utriusque occursum, et tanto loci intervallo, vix quisquam sibi persuadere poterat. Ergo Bocskaius, ubi reducem Sigismundum nepotem accepisset, nullam amplius consultationem de eo recipiendo interposuit. Coelestium benignitate ad salutem Transyluaniae illum reversum esse existimabat, eius praesentia omnem ruinam, quaecunque a Turca immineret, aversum iri praedicabat, eoque proclivius se illi applicuerat, quod totus a Germanica dominatione aversus, legatorumque Caesareorum potestatem non satis aequo animo ferebat. Idcirco neque consultationibus publicis, isi raro, se adiungebat, nec militiae, ad ordines ducendos, publicaque munia capessenda animum adiicieat: sed tamquam privatus aliquis suarum tantum rem negotium agebat, promptus nihilominus et paratus

omnia officia obire, quae illi publice iniungerentur. Prorsus ut iam tum appareret solitariam eius sollicitudinem nonnihil ad novandas res, consiliaque alia cudenda vergere. Ergo Bocskaius cum reverso Sigismundo fidem et obsequium applicuisset, caeteri, qui infra eius magnitudinem erant, et qui aversum a Sigismundo animum gerere videbantur, inter se intueri, capita conferre, ac quidnam facto esset opus sollicite dispicere. Verum enimvero Sigismundi factio, ita reliquos ambiguos et haesitantes in partes vel invitos traxerat, ut paucis interiectis diebus, vix ullus existeret, qui ad orientem Sigismundi denuo fortunam se non aggregaret, non iurisiurandi, non Caesareae maiestatis, non sui, non aliorum memor. Nam etsi Caspar Kornis, secundum Bocskaium primae notae senator, et opibus atque hominum propensis studiis validus, penes quem copiarum omnium summum imperium erat, Caesareas partes enixe tueretur, quod illi postea apud Sigismundum in magnam invidiam vertit: ubi tamen ad conditiones ventum est, quod iam ab invito pene necessitas extorquebat, in eius fidem et obsequium se contulit. Ac commissarii Caesarei, tam subita animorum commutatione visa, quid in rem iam praecipitatam consulerent, quid facerent, omnibus praesidiis destituti quo se converterent, quorum fidem implorarent, plane ignorabant; in vadoque haerebant, si qui essent, qui nefas ducerent pati Transyluanum nomen tali perfidiae et inconstantiae nota perpetuo sigillari: eos sane potentiorum consensus ita oppresserat, in consiliisque capiendis subiecerat, ut non possent hi ab illorum sententiis, sine ingenti tum vitae, tum fortunarum, tumultusque discrimine diversi abire. Fuerunt etiam, qui cum spem omnem de reditu Sigismundi in perpetuum

abiecissent, ea fiducia freti, gravissimis criminationibus Sigismundum absentem in gratiam Germanorum prosciderint. Verum illo ex improviso revertente, timere sibi coeperunt, ne forte quidquid interea dictum in eius contumeliam, vel factum in iniuriam esset, ultione persequendum statueret, ac inter alios Petrus quidam Peterdius, homo dicax et linguae intemperantis, qui paucis ante annis ex Vngaria profugus in Sigismundi familiaritatem scurrilibus ineptiis se insinuaverat, quibus ille nimio plus aures et animum adiungere solebat, saluti suae consulturus, Transyluania clam effugit. Nam etsi a Sigismundo invidiosis opibus esset excultus, quippe qui palatii quoque vicaria praefectura supra suum meritum cohonestatus fuerit, multis tamen probris (ut et hominum genus Gnathonicum inconstans et desultorium) cum absentis Principis famam lacerasset, non ausus redeuntem exspectare, effugio salutem sibi quaesivit, sua prius conscientia, quam aliorum iudicio damnatus, in Vngariam elapsus, Cassoviensis camerae triumvir fuit designatus, qui tamen prius mortem quam munus obiit. Filius adolescens Adamus, quem unicum habuit, procerae staturae, adeoque longurio, ubi se denuo ad Sigismundum contulisset, tandem in clade ad Gorozlo occubuit. His ita se habentibus, cum totum Transyluanum nomen, alii etiam inviti aliorum vestigia secuti in fidem et obsequium reducis Sigismundi se contulissent, abrogatoque prioris iuramenti sacramento, quo se Rodolpho Caesari paucis ante mensibus adstrinxerant, denuo in verba Sigismundi iuraverunt. Eandem fidem, quam pridem Germano velut obsidem dederant, nihil sunt veriti Sigismundo tradere, ac tandem subtractum illi pignus hic vicissim oppignorare. Ipse quoque Sigismundus

Petrus Peterdius.

In Sigismundi verba iuratum.

veluti novis auguriis initiatus, solemni quidem ritu, sed parum auspicato iuravit: Se decreta regni, privilegia, senatus consulta, tum vero libertatem omnium ordinum sartam tectamque habiturum, religionum statum eo loco, quo in praesentia esset, toleraturum, Alba Iesuitici sacerdotes ordinis remoturum, a Varadiensibus illatam de nuper exclusis pontificiis sacerdotibus offensionem et iniuriam, in perpetuam oblivionem silentiumque deducturum, nec unquam eo illos reducturum; omnium aliorum dictorum et factorum, quae se absente, praesente, intercessissent, veniam omnibus facturum, modo posita pertinacia, tum Varadienses tum alii, ad Transyluanorum societatem eundemque principem se aggregarent; pacis denique et tranquillitatis reipublicae negotium omnibus viribus curaturum. Ad haec perficienda Sigismundus extemporarium primorum nobilium conventum Tordam ad certam diem indixerat, ubi rerum statum, insperato suo reditu non nihil interpellatum, communibus consiliis componeret, atque tranquillaret. Aderat huic principum consultationi, quae aliquot dies tenuit, Paulus Melithius Vngaricarum copiarum in oppido Zatmár praefectus, quem capitaneum dicunt. Siquidem in ipsis diebus, quibus Sigismundum ex Opulia refugisse nunciatum erat, collecto raptim citatoque agmine, in Transyluaniae fines Melithius ingressus fuerat, uti omnium studio prior ipse occuparet, aut conflata seditione animos provincialium ab reduce Sigismundo alio abstractos tamdiu in discordia detineret, dum maioribus copiis Maximilianus dissidentibus imminens, vel invitos vel volentes in suam potestatem redigeret. Sed omnis Melithii conatus in irritum cecidit. Prius enim quam ipse Transyluaniam attigisset, Sigismundus ita omnium voluntates praesentia sua

Paulus Melithius.

sibi conciliaverat, ut facile tamdiu exspectati candidati, adeoque ob damnosam taediosamque moram fastiditi conatus, consilio celeritateque sua praeverterit. Permissum Melithio ut relictis in finibus, quas secum duxisset copiis (mille armati qua equites, qua pedites ferebantur) ipse cum paucis Tordam occurreret, ubi una secum de omnibus, quae in usum reipublicae foedusque cum Rodolpho Caesare ictum facerent, ageretur. Adfuit Melithius, consultaque Principis et patrum audivit, redeuntemque Albam Sigismundum secutus, paucis post diebus, Zathmarum, unde venerat, revertit. Caeterum Sigismundus, ne ob derelictam nulla de causa Opuliam manifestis tacitisque criminationibus conscinderetur, querebatur tum apud Melithium, tum apud omnes sibi Opuliae et Ratiboriae traditione impositum esse. Nam cum quinquagena millia aureorum annua de ordinariis eius reditibus conflari posse promissum esset, vix octo millia spes esset colligi posse, etiamsi summa diligentia in extorquendo, cautio in pensitando adhiberetur. Esse quidem locum amplum et piscosum, qui exiguos illos reditus tribus aut quatuor florenum millibus augeat, si quando pisculenta merx vilitate fori non elevatur. Oppidum Falkenberg muro cinctum, aliaque loca, quae antea Opulianae ditionis fuerant, partim oppignorata, partim aliis titulis abalienata, proventus annuos vehementer imminuerint. Mille quingentis colonorum pene mendicorum capitibus vix universus ducatus habitetur. Tota regio plana, sterilis, ac ne feris quidem frequentata, rura nedum] ccho, sed ne sobriae quidem Cereri accommoda.] inde nec Episcopa promissa, nec destinata quinqua-] ita millium florenum summa integre exsoluta, nec] iiceus galerus a Pontifice, amissae Transyluaniae

Opuliae annui reditus.

praemia reddita essent, eumque esse statum horum promissorum, ut vix pollicitis unquam satisfactum iri putaretur. Quapropter noluisse se ulterius inanibus verbis circumscribi, ac spem praesenti iactura emere. Voluisse, dum in tuto esset certioribus stabilioribusque pactis vitam fortunamque suam munire: quae cum celeritate consiliorum temerariaque crudelitate in captiones inducta sit, aequum fasque fuerit, sanioribus cogitationibus corrigere; cuiuslibet esse errare, nonnisi insipientis in errore perseverare; nullum poenitenti meliorem portum esse, quam mutationem consilii, quae in sapientem quemque cadere possit. Prudentis esse cum astu sit circumspectus, quoquo modo se expedire, in libertatemque vindicare. Interea tamen minime se a salutari illo foedere, quod inter se et Caesarem ictum esset, recessurum, nec passurum, ut sua unius causa publicum decretum, iuramentumque omnium irritum reddatur, unde ad omnes, ignominia cum perfidia coniuncta, ad se labes existimationis, et dedecus redundaturum esset. Sunt qui Melithium a commissariis Szuhaio et Istvanfio, cum ea militum manu ante adventum Sigismundi accitum in Transyluaniam putent, uti nempe Bochkaius et Stephanus Ciakius, Sigismundi propinqui, tum etiam alii, qui de revocando illo consilia cepissent, in ipso incoepto opprimerentur; sed inter haec tarditatem Melithij a Sigismundi celeritate anteversam esse; et sane patefacta conspiratione, fama erat, latebras queritare coniuratos, quorum conatus Sigismundus si forte frustratus fuisset, ingens sibi periculum creassent omnes, quicunque de restituendo illo consensissent. Literas Sigismundi, quas tertio statim post die, quam Claudiopolim refugisset, ad Maximilianum Archiducem dedit, licet dictionis no-

Literae Sigismundi refugi ad Maximilianum.

satis limatae, ac nonnihil aculeatas, ad verbum subiecimus, in quibus videre est, quam ipse ab vana opinione imponi sibi passus est, ac tandem ab experientia, quae stultorum magistra dicitur, poenitentiam fuit mutuatus. Multis, inquit, et arduis causis incitatus, praesertim singulari illa promptitudine in augustam domum Austriacam, qua semper erga illam affectus fui, commodo reipublicae Christianae, desiderio integritatis Hungariae, quam pristino flori restituere omnibus artibus contendebam, salute et conservatione Transyluaniae, reliquarumque partium illi subiectarum permotus, quas sub imperio suae Maiestatis Caesareae et coronae Hungariae, unde avulsae erant, meo studio applicatas, sperabam facilius et tutius conservandas: quin etiam nonnullorum, praesertim suae Maiestatis Caesareae (in quo tamquam in piissimo patre et Imperatore iustissimo spem omnem collocaveram, in gremium eiusdem tamquam filius ad patrem, saltem ob solam animi mei inclinationem confugere debebam) pollicitationibus illectus, provincias meas partim sanguine meorum, partim a maioribus meis partas et conservatas, fertiles, populosas, nobilissimas, et paucis in Europa comparandas provinciis, sine ulla sanguinis iactura, sine caede, sine tumultu, et sine expensis ad manus suae Maiestatis assignavi, cum maximo honoris, dignitatis, familiaeque meae detrimento. Nudus fere, tantis exutus bonis, ad pedes suae Maiestatis provolutus veni, et fabula omnium principum factus, negligens nominis mei, in sola suae Maiestatis cle- ntia spem totam vitae meae posueram. Verum pro omnibus quam indigne tractatus, et quam foede lusus sim, Vestra Serenitas pro sua prudentia sola nsiderabit. Pro tam insigni provincia casas, pro

fertili solo arenam, pro palatiis magnifice ornatis nudos ruentesque parietes, pro glorioso et laudabili facinore crimen insaniae, pro rerum egregie gestarum gloria infamiae turpitudinem et Christiano principe indigna convitia consequutus sum. Taceo reliqua cum tempore vestrae Serenitatis in notitiam ventura magis. Nunc autem tam inexspectatae mercedis impatiens redii ad meos in patriam, et cum Serenissima dilectissimaque coniuge mea, proprias res, et ad nos per pacta et conventiones ex parte suae Maiestatis ruptas et non servatas vicissim devolutas possideo. Quare Serenitas vestra non est quod gubernationis Transyluaniae ingentes molestias suscipere laboret, quin potius eam vim, quam ad custodiam corporis in Transyluaniam secum adducere decreverat, in partibus circa Agriam contra hostes vertat: sic hostis devictus in Thraciam profugiet. Caeterum me totum sicut antea iis legibus suae Maiestati, et augustissimae domui Austriacae commendo, ac Serenitati vestrae felicia omnia precor. Ex civitate nostra Claudiopoli XXII. die Augusti anno Domini MDXCVIII. Haec Sigismundus, animi vitium erroremque suum alienae culpae adscribens; qui semper maluerit se duce errare, quam aliorum consiliis ac monitis erudiri. Caeterum ne Sigismundus suo reditu Rodolpho Caesari ac Maximiliano Archiduci contumeliam, sibi inconstantiae notam, toti provinciae perfidiae crimen infligeret, statim ubi rediit, ex eodem conventu quem Tordam indixerat, solemni legatione mittit ad Maximilianum nobilissimos, et usu rerum prudentiaque eximios viros Gabrielem Hallerum et Lucam Trausnerum Claudiopolitanum, per quos rationem sui reditus immutatique consilii, quod tenue inivisset, reddidit, honestissimisque deprecat o-

Haller et Trausner missi ad Maximilianum.

nibus veniam ab eo si quid peccatum esset petiit, pollicitus totam eam causam se in eius bonitate repositurum, nec commissurum, ut a Christiano foedere, et ab Austriacae domus clientela, cui fidem et vitam suam devovisset, vel latum unguem discedere velit. Se diversum ab eo sentiendi animum, in rebus reipublicae Christianae conducibilibus, nec habere, nec habiturum, si modo eius quoque benevolentia rebus suis et aequissimis postulatis refragata non fuerit. Non diffiteri se errasse, et depravata sua iudicia fuisse, quum Transyluania excessurus, violenta populis indixisset comitia, suffragiorum illis ademisset libertatem, verum rogare, ne sibi fraudi foret, si nunc resipisceret, experientiamque ducem, quae rerum magistra esset in republica gubernanda, sequeretur. Videre se ex usu, huius provinciae fore, si popularis princeps suis populis imperaret, cuius lingua, mores, ingenium, habitus, tota denique actio, atque alia ad conciliandum subditorum favorem faciunt, nihil a populi usibus degeneraret. Petere se potius, uti apud Rodolphum Caesarem, benignissimum patronum, Maximilianus deprecator intercederet, ut siquid eius Maiestatis animum in hac rerum novitate offendisset, nostrae inconsiderantiae remitteret, condonaret. Et Gabriel et Trausnerus, non Principis modo Sigismundi nomine, sed etiam primorum quorumque nobilitate procerum, verbis et literis compluribus, eorundem signis obsignatis fidem et obsequium Maximiliano detulerunt, nec se a Chistianorum foedere defecturos nunciarunt; siquid simultatis in ac mutatione principibus intervenisset, qua pristina orum necessitudo convulsa esse videretur, quidquid l esset, inter se ipsi ex aequo et bono componerent, ad mutuae gratiae reconciliationem animum adiun-

gerent. Non enim esse aequum, ut privatae dissensionis eorum incommodum in Christianam rempublicam redundaret. Cum haec Haller et Trausnerus Cassoviae perorarent, erant cum Maximiliano Archiduce primariae authoritatis viri, ac in bellicis rebus peritissimi duces, Georgius Basta, Paulus Nyarius, Melchior Rhederus et Ferdinandus a Rossis Italus, in quorum senatu, quum de iis rebus Maximilianus retulisset, benigne respondit: sibi numquam propositum fuisse, Christiano cruore gladium suum foedare, praesertim cum non desit atrocissimus hostis Turca, in quem quam par erat, una omnium consentiente voluntate, arma stringere, ac ne nunc quidem, inquit, licet indignis lacessitus iniuriis, ad vindicandas offensiones animum adiicere libet. Quidquid est, id mei magis, quam alienae levitatis, Christianique emolumenti memor, voluntaria oblivione exstinguam. Eat Sigismundus, agat, turbet, quantumlibet: sua illum immoderatio olim castigabit. His ita apud Maximilianum transactis, non multo post, commissariis quoque Caesareis, Szuhaio Episcopo et Istvánfio, benigne et prolixe habitis donisque excultis, ad Caesarem potestas redeundi a Sigismundo data est. Ii si primum refugiente Sigismundo liberali custodia mensem circiter clausi essent Albae, tamen postmodum composita utcunque ac sopita transfugii illius invidia, in gratiam denuo restituti, ac utrinque reconciliati, incolumes dimissi sunt. Eorum etiam operam ad pristinam concordiam cum Caesare resarciendam, temperandasque icti nuperrimi foederis tabulas Sigismundus destinaverat. Quia vero suam unius salutem parum ad rem conducere vidit, nisi esset cum salute reipublicae coniuncta, id quoque summo studio a Caesare per eosdem commissaris

Maximilianus placatur.

Szuhaius et Istvánfius dimittuntur.

petiit, ut quoniam iam autumnus appeteret, certumque et exploratum esset Turcam ex reditu suo occasionem ad labefactandum provinciae statum arrepturum, adeoque in Transyluaniae partem aliquam incubiturum, Caesar pro sua benignitate tempestivis auxiliis succurreret, uti ad hostem procul distinendum primas belli partes, extra provinciae fines occupare posset, quod ipsi Caesari, Vngarorumque omnium saluti maxime conduceret. Haec et talia ille ad Caesarem, iam etiam quia intempestiva abitione Sigismundi, foederis initi religio, quae cum Michaele Valachiae Vajvoda superioribus annis inita fuerat, soluta convulsaque videri poterat ne ea res publicae Transyluanorum incolumitati fraudi esse posset, misso ad illum Stephano Bodonio nobilissimo et prudente viro, interversum sua culpa foedus renovare in easdem conditiones, quas antea proprio nomine Sigismundus condixerat, pangere denuo constituit: tum vero quia ob Turcarum immensam vim, quae in Transyluaniam vastandam adventare nunciaretur, malum iam propemodum in postibus haereret, petere uti aliquam militum manum subsidio mitteret, quo imminentis hostis impetus retardari possit. Nec fuit hac in parte irritum Sigismundi postulatum. Paulo enim post, cum iam ad Varadinum oppugnandum Mehemed Passa immensas Turcarum vires admovisset, bina Valachorum equitum peditumque millia duce Leg Aka a Michaele missa sunt. Porro his (se) in hunc modum habentibus, Rodolphus Caesar in iustas iras Sigismundi levitate inflammatus, animoque exaspe- ris, quod desponsam Maximiliano fratri suo pro- viam Sigismundus importuno suo reditu praeri- pisset, misso Zakmarum Ioanne Marino Ragusino Ilmata, viro multarum rerum usum habente, Ste-

Stephanus Bodoni ad Michaelem Vajvodam missus.

Stephanus Jósika capite plectitur.

phanum Jósikam, qui in vincula isthuc traductus fuerat, ut diximus securi percutiendum publice curavit, eo ipso omnino Augusti mensis exitu, quo ante quadriennium Sigismundus Princeps, ex Josicae aliorumque

Volpbang Kovacio cancellarius interficitur.

nefaria machinatione Alexandrum Kendium, Volffgangum Kovaciocium cancellarium, aliosque viros incomparabiles interficiendos, indicta causa curaverat. Et Marinus quidem, cum quo antea Josicae singularis necessitudo intercesserat, ne videretur talis viri, vitam temere impetere in periculumque vocare, adhibitis ad cognoscendam causam nonnullis, iure rem experiundam videri voluit. Proinde illum affectati Transyluanici Principatus insimulando, reum maiestatis postulavit; de dolo malo, de immani ambitu, de coniuratione, de perfidia, capitis accusavit: quippe qui veritus non esset in destinatam Maximiliano prouinciam importuna ambitione se ingerere, optimatum animos in partes distrahere, ac omnibus modis seditionis materiam serere. Etsi autem nemini obscurum foret, non id ius legitimum, sed accusationem duntaxat esse, nullis testibus, nullisque argumentis innixam, lata tamen sententia est, crimen illud Josicae perduellionis teneri, capitalisque noxae haberi, quod cum ita pronunciatum esset, videretque Jósika, causam suam, ob alienam iniuriam potentibus praeiudiciis esse confossam, nec certissimis argumentis damnatam, tanta tamen animi magnitudine, fortunae iniquitatem tulit, ut nec ipse multis crimen diluere sit paratus, nec iudicibus ad ampliandam causam supplex fuerit. Quo circa quum ultimam mortis necessitatem sibi adesse videret, minim animum ita in potestate habere potuit, quin Sigismundum Principem, malorum suorum ac publicorur omnium authorem, crudelibus diris ad extremum us

que spiritum incesseret. Quem cum ab ineunte aetate constanti semper fide, observantia et amore coluisset, nunc per summam et inauditam fraudem, nullo suo merito in carcerem atque in mortem ab eo proiectus esset. Qui nondum saturatus tot praestantissimorum procerum sanguine, etiam publicam salutem in ineluctabilia mala praecipitare, patriamque externis prodere quicquam pensi habuerit, atque etiamnum per carnificinam bene merentium amicorum et ad patriae salutem devotorum civium sanguinariam manum foedaret, animique libidinem tyrannicam expleret; qui et suum in Opuliam discessum ab innocentium caede auspicatus fuerit, et foediorem regressum sanguine terminaverit: prorsus ut quocunque, malis furiis agitatus, mentis inconstantiam converteret, nonnisi suorum sanguine cruentus, ac turpissimis inconstantiae ac perfidiae notis inustus, per ora mortalium vagaretur. Praeterea Jósika, quum iam exspes vitae esset, ac ad mortem occumbendam se penitus devovisset, quo Sigismundum ultione quacunque posset persequeretur, cogente uti iussum erat Marino, omnia Sigismundi acta, facta, consilia, clandestinas molitiones, scelera, delicta, quae clam alias hactenus fuissent, vitae denique totius labem, ad extremas usque sodomiae atque necromantiae foeditates nudavit, quae omnia per actuarium scribam excepta, ad Rodolphum Caesarem ipse idem Marinus postea detulit. Ad postremum perductus Jósika, cum pauca pro sui purgatione dixisset, ac veniam pro more ab omnibus implorasset, prae arcis porta, adhibito ab ergastulo Turca carnifice plexus est, atque in aede oppidana, [illegible]que ullo funeris officio sepultus. Erat Jósika ex [illegible]ram Sebesso Valachorum oppido, quod extra limites [illegible]nsyluaniae ad Danubium vergit, nobili quidem fa-

Josicae philippica in Sigismundum.

milia, sed neque opibus valenti, nec ullis claris facinoribus praestanti oriundus, iuvenis a principio infra mediocrem etiam fortunam constitutus. Sed propter singularem fortunae felicitatem, et Sigismundi Principis liberalitatem, nonnihil suo etiam ipse adiutus ingenio, ex infimo pene sortis gradu, in summos et amplissimos honores provectus fuerat, atque etiam cancellariatus quam vocant munere honestatus. Id honorum omnium, qui seu togato, seu sagato contingere in hac provincia possunt, pene summum est, officiorumque omnium secundum Principem tamquam solstitium. Talem adeptus Jósika dignitatem, ac blandientem fortunam tenaci cursu sequutus, ex illo honorum fastigio, cum iam quo ultra progrederetur, nisi ad principatum, nullus superesset locus, eamque maiestatem sorte sua longe augustiorem ambiret, fortuna illum retroegit, ac conatus eius refutavit. Ita siquidem usu quotidiano, naturaque ipsa comparata quaeque videmus, ut quae in summum provecta sunt, ac progredi ultra nequeunt, ruina quadam ut retro revoluantur necesse est. Batoriorum Principum, et Stephani Regis Poloniae, ab ineunte aetate alumnus fuit. Qui una cum Andrea Batorio, primum in Poloniae Craccovia, deinde, Romae in Italiae luce, honestis disciplinis imbutus, magnam ab initio spem de se praebuit. Reversus ex Italia post memorabilem illam ad omnem posteritatem summorum Transyluaniae Procerum caedem, ita sensim apud Principem Sigismundum, ne quicquam aemulis remittentibus favore et gratia crevit, ut longo intervallo alios omnes post se reliquerit. Qua quidem fortuna (uti semper repentinam felicitatem invidia comitatur) non sine magna aliorum aemulatione fruebatur; eam tamen ipse magno animo contempsit, donec ex eo gradu ad longe

miserrimum statum, et mortem, magno cum rerum humanarum ludibrio deiiceretur. Subrogatus est Josicae in cancellariatus munere Demetrius Napragius, Episcopus Transyluanus, a Sigismundo superiore anno designatus. Hic in Vngaria Agriensi praepositura, quam vocant, cohonestatus, cum immanitas Turcarum urbem Agriam occupasset, honesta missione a Rodolpho Caesare impetrata in Transyluaniam se receperat, ubi illum Sigismundus vix alibi beneficium et operam commodius, positurus, primum Episcopali dignitate, hinc senatorii ordinis honore ac cancellariatus munere amplificavit *).

Napragi succedit Josicae.

*) A 134-ik laphoz a hol Jósika lefejeztetéséről van szó, a bécsi codexben Szamosközy kezével irt következő jegyzet áll, külön papirlapon:

Immo quo crudelius Nobilissimo viro Josice, Germanorum procacitas illuderet ut est miseria quelibet ludibrijs exposita, truncatum corpus ne loculo quidem ullo dignantes pronum caverne iniecerunt, ac caput non ceruici, sed ad Nates inter pedes proiecerunt, ac terra ingesta sepulchrum appleuerunt.

RERVM VNGARICARVM

PENTADIS V. LIBER III.

ARGVMEMTVM *).

Transyluania in Sigismundi ex Opulia refugi potestatem se conferente, praeter Keovár et Huzt finitimas arces, Varadienses quoque in fide Rodolphi Caesaris constanter perstiterunt. Missi nihilominus ad eos legati Pancratius Sennyeius, Stephanus Toldius, Petrus Giczius, et per vices alii, qui peterent ne Varadienses a reliquo corpore Transyluaniae se divellerent: in eiusdem Principis Sigismundi, in cuius antea fuissent, imperium concederent. Sed Georgio Királ, praefecto arcis, et compluribus aliis pertinaciter renitentibus, operam legati luserunt. Haec dum fiunt, interea Mehemet Passa, ad delendam Transyluaniam, uti iussus fuerat, sensim appropinquat. Qua re Sigismundus et proceres, quando se impares illi viribus vident, tota mente consternati, legatos ad illum mittunt,Pancratium Sennyeium, Casparem Kornis, et Georgium Palaticz, qui multo simulationis artificio et pollicitationibus ad Varadinum obsidendum, a Transyluania amoverent. Quo dum ille pergit, Cianadum Transyluaniae ditionis opidum, frustra propugnante Francisco Lugasio, occupat. Orodium Ioannes Selestius incendit, ac se Varadinum cum suis confert. Mehemed ubi Varadinum copias admovit, etiamsi nihil sibi reliqui ad summum expugnandi conatum faceret, tamen assidua pluviarum tempestate impeditus, oleum et operam omnem perdidit. Quae res illi, sed potissimum quod a Transyluano se ludificari fuerit passus, in exitium postea vertit. Dum Mehemed apud Varadinum rerum satagit, sub idem omnino tempus Germanus et Vngarus Budam obsident, suburbia expilant, omnes ad expugnandam urbem virem explicant, sed idem exitus huius quoque oppugnationis, qui Meheme-

*) Az „Argumentum“ — a XVII-ik század második felében iratott be a Codexbe.

danae ad Varadinum. Michael quoque Valachiae Princeps, occasione absentiae Turcicae utendum ratus, Bulgariam ad Haemum usque montem ingentibus cladibus evertit. Haec gesta ad exitum anni millesimi quingentesimi nonagesimi octavi, mensibus Septembris, Octobris, Novembris et Decembris.

Posteaquam ex Opulia inconsulte adita refugisset in Transyluaniam Sigismundus, ac denuo, velut excussus a foris Palinurus nondum convulsa penitus a naufragio carina, ad eadem gubernacula tractanda inauspicato admotus esset, omne statim Transyluanum nomen, partim voluntarium, partim invitum in eius fidem se contulit, sperans fore, ut a cuius temeritate in altum abrepta esset navis, eiusdem sanioribus consiliis in salutarem aliquem et tranquillum portum appelleretur. Etsi autem nemini erat obscurum, recenti adhuc earum rerum memoria in omnium animis haerente, quantis caedibus nobilitatem contaminasset, profusionibus opes publicas profligasset, totam denique patriam gravissimis tempestatibus involuisset; ne tamen maioribus motibus ansam praeberent, singulari quadam erga illum charitate ducti, sed coelestibus iratis, genioque admodum sinistro non denuo reciperent Principem, confidebant aetatis inconsultae vitia in meliorem frugem illum revocaturum, ac quicquid antea deliquisset, salutariore poenitentia correcturum. Verum enimvero, quam fuerint opinione falsi, quamve inaestimabili pretio spem eam Transyluani emerint, ingentium malorum moles, quibus postea ille ipse Transyluaniam contruit, satis demonstravit. Soli Varadienses extitere, qui non tam lippi fuerint in eo pervidendo, quam cae-

teri Transyluani, credo, quia cum ea urbe genitalem auram primum hauserit, initiumque vitae ceperit, populares eius qualis intus et in cute foret, acutius fuerint intuiti, tum vero ex praeteritis non absurde coniecturam fecerint eundem illum fore, qui hactenus fuisset, nec pilos, quos semel induisset, unquam mutaturum. Proinde fidem magis suam, quam ipso cogente Sigismundo Germanis obstrinxerant, quam fallaciosam eius gratiam secuti, in officio constanter perstiterunt, idque stomacho magis, rationibusque opportunis dederunt, quam novarum rerum odio. Nam cum iniuriam ob insertos urbi, Iesuitici ordinis sacerdotes, tum vero ablegatorum suorum ignominiosam plagam, qua nuperrime a Sigismundo Albae erant affecti, nondum concoxissent, plane aversissimum ab eo recipiendo animum gerebant, omnemque coniunctionem et necessitudinem, quam Sigismundus prius convellerat, repudiarunt. Nihilominus Sigismundus, ut illorum animos periclitaretur, atque in eandem cum Transyluanis societatem pertraheret, misit Varadinum ad eos pelliciendos Pancratium Sennyeium et Stephanum Toldium, senatorii ordinis homines, et in primore nobilitate, virtute et prudentia excellentes, qui eos pristinae fidelitatis et coniunctionis admonerent, neve committerent, ut ipsi soli defectionis a genuino haereditarioque Principe authores essent, unde inter cognatos populos armis disceptandi occasio emergeret. Principem Sigismundum, foederis cum Rodolpho Caesare initi pactum sartum tectumque habere velle, iuramenti religio, qua obstricti essent, ne cui ea res fraudi esset, se curaturum, ut quamprimum ad modestiores reducta conditiones aut temperaretur, aut antiquaretur. Petere itaque, ne reiecto populari Principe, alienigenae se applicarent, neve novos socios veteribus

Varadienses Sigismundum non recipiunt.

Legati Varadinum.

praeferrent, neve tam alieno tempore, cum Turca iam pene prae foribus haereret, ad occasionemque discordiae advigilaret, seditionis authores ipsi soli haberi velint, seque a Transyluanici imperii corpore resecarent, inter quos, eosdem omnino populos, dissidium civileque ac intestinum malum oriri, non minus impium esset, quam calamitosum. Polliceri se de Sigismundo Principe, parem officii gratiam relatum iri, nec commissurum, ut ulla in re benignitatem eius et favorem essent unquam desideraturi. Si quid Sigismundus Princeps opinionis errore, publicique emolumenti fiducia non satis prudenter fecisset, in quo spes eius delusa irritaque facta fuisset, nunc id aequum duxerit, patriae salute urgente, ipsaque adeo necessitate flagitante, corrigere. Nec dubium esset, quin ipse brevi ostenderet, hoc vestrum obsequium honestum vobis fore, multisque de causis utile. Nam et immensas Turcarum vires, qui viam ad vos invadendos urbemque expugnandam affectant, et iam pene prae postibus haererent, pacis conciliandae fiducia e cervicibus vestris alio esset aversurus. Iam vero quid attinet Sigismundi Principis virtutem et felicitatem ob oculos vestros proponere, quae duo nisi in illo iuvene opportune affuissent, satis exploratum est omnibus, non de finitimis arcibus duntaxat, sed de communi patria nos periclitaturos iam pridem fuisse. Nec sane cuiquam obscurum esse potest, quae in civitatem hanc merita Sigismundus contulerit. Huius Principis, patris, fratrum, patruique diligentia cum summa sapientia coniuncta, arx Varadiensis, im- ensis sumptibus, diversis temporibus exstructa, fir- ita, munita, feliciter gubernata, quietem vobis et otium perit. Hic Jenő, Lippam, aliaque Turcarum castella vicibus vestris detraxit, suoque imperio adiecit. Hic

Turcarum copias, quae vobis imminebant, exitiumque meditabantur, saepius caecidit, fudit, fugavit. Hic tot annos praesidium Varadiense suo stipendio aluit, rempublicam beneficiis ditavit, omnes omni genere libertatis sibi devinxit. Imminebat iam tot annos non capitibus duntaxat vestris sed universae Transyluaniae, Valachiae, atque Vngariae saevissimus hostis; quis communi omnium discrimini sese opposuit? Sigismundus. Quis fortissima dextera de omnibus pene orbis terrarum plagis triumphantem Sinanem fugere coegit? Sigismundus. Quis denique Mehemedem Turcarum Imperatorem, dubiam ancipitemque victoriam ex Agriano praelio domum reportare coegit? Sigismundus. Quis Turcarum Hanem sub Temesvaro vinci posse docuit? Sigismundus. Quis ab Euxino ponto ad Tibiscum usque tot terras totque populos ditioni subiunxit? Sigismundus. Et huic parere vos recusatis, qui tam ingentibus meritis non vos modo et Transyluaniam, sed universum Christianum orbem affecit. Genuinum dominum ferre non sustinetis, ut alienigenam feratis. Submiserunt se huius fascibus utraeque Valachiae: extero Principi extera regna: vos domesticum Principem in hac urbe natum, in crepundiis vestris enutritum, popularem, ac plus quam civem vestrum excludere patria, loco natali exturbare, cunis suis spoliare non abhorretis, non impium ac seditiosum esse ducitis? Defendit vos ab immanissimis hostibus, ut defensori vestro haec praemia referretis? Aedificavit vobis arcem, ut ille suis aedificiis excluderetur? Clientelam vestri suis stipendiis fovit, beneficiis ornavit, ut sint a quibus desereretur? Incunabula originis suae hic statuit, ut ea convelleretis? Quod hoc ingrati animi argumentum, quod illiberalis

ingenii documentum est! viventem Sigismundum et spirantem ab iis deseri, a quibus ne sepulcrum quidem mortui fuerat deserendum. Quapropter vos, viri Varadienses, per Dei hominumque fidem, per omnia officia, quae homines hominibus coniungunt, per quicquid vobis sanctum est, hortamur, petimusque, ne a partibus Transyluanorum, Principisque Sigismundi secessionem faciatis; sed potius bene meritum Principem omnibus obsequiis et necessitudinis officiis vobis adiungere pergatis, quod si feceritis, iam sentietis fidelis animi uberrimum vos praemium reportaturos. Haec et talia Pancratius et Toldius ad Varadienses; sed frustra omnia. Erant siquidem Varadini complures praecipuae authoritatis viri, quorum nutum caeteri intuebantur, qui Sigismundi dominationem ob immoderatum eius imperium iusto ac debito odio aversarentur. In his Georgius cognomento Király, id est rex, praefectus arcis, qui obscuro quidem loco, tenuique sorte, e pago Gijagy vel inquam Gagy Sixoviensis tractus in Vngaria oriundus, Batoriorum Principum munificentia, suaque industria et virtute adiutus in splendorem domesticum fortunasque non exiguas una cum fratre germano Alberto fuerat provectus. Secundum hunc publici nuncii (munere) fungebantur Stephanus Stephan et Georgius Korlattuith, portarum custodiae praepositi, Franciscus Maxai et Bartholomaeus Somogyi, cohortium ductores, non ignobiles, et Caspar Diacus, id est Literator, vir quaestorius, et stipendiis militum persoluendis praefectus, itemque praetor urbanus Georgius Sartor, quem legatum nuper Sigismundus clavis fustibus male mulctandum, ut diximus, Albae curarat, ac summa cum ignominia ad Varadienses remiserat. Hi non minus privata quam publica iniuria ex-

Georgius Király.

asperati, quemvis malebant, quam Sigismundum Principem pati; quo circa Georgius Rex et alii negarunt se ullo modo commissuros, ut solemni iuramento ictae firmataeque cum Rodolpho Caesare foederis tabulae a se violentur, unde sibi sempiternum perfidiae crimen inuri posset; pluris sibi suam fidem et existimationem esse, quam Sigismundi gratiam et favorem. Quamobrem se in Rodolphi Caesaris potestatem, cuius esset, arcem traditurus, in cuius verba ipso impellente Sigismundo paucis ante mensibus iurassent. Ageret Sigismundus cum Caesare de restituenda illa: sibi in animo non esse, existimationem fidelibus officiis, multoque labore ab initio collectam, eius gratia in discrimen adducere, fideique iacturam facere, quae semel amissa, sicut anima, nunquam eo postea rediret, unde semel discessisset. Sigismundum dubiis suis multa polliceri, atque etiam iureiurando promissa, modo sua interesset, solenne haberet in speciem constabilire. Caeterum ubi res tranquillae essent, tam nihil eorum praestare, quam diis atque hominibus contestatis iurasset, quam quae nihil ad se pertinerent. Plura eius inconstantiae, impotentisque animi experimenta se habere, quam timere unquam potuerint. In eundem lapidem toties offendere ingenii esset dementis, et ab omni rerum usu derelicti. Non est igitur cur cumulatis aliis supra alias cladibus fidem eius amplius periclitemur. Sat patientiae datum est, sat exhaustum publice privatimque miseriarum. Iret, ubi res humanas pro libidine Sigismundus turbare, opes publicas conturbare, divina humanaque omnia miscere, promptum haberet; hic nihil esset quod amplius speraret. Cum n Regis haec dicentis sententiam omnes Varadiens s urbis primores omnesque Ordines discessissent, Pa -

cratius et Toldius irriti legationis paucis post diebus domos redierunt, et Varadinum munitissima urbs, totusque ille partis Vngariae tractus Krasznensis, Bihariensis, et Zolnok mediocris comitatuum nomine celebratus, qui pene dimidium Transyluaniae aequat, frequens populis, uber agris, crebris munitus castellis, Sigismundi turbulentis temerariisque artibus a corpore Transyluaniae abscissus, atque in Rodolphi Caesaris potestatem redactus est. Ne vero Sigismundus tanti rem momenti intentatam adhuc relinqueret, legatus est iterum eodem Stephanus Toldius et Petrus Giczius, per quos totam molem Turcicarum copiarum, quas Mehemed ductaret, ad Varadinum expugnandum intentam nunciavit. Cum itaque vix spes esset Varadienses sustinendis illis pares esse, salutarius fore, si urbem in potestatem Sigismundi committent. Id si facerent, Sigismundum, sicut a Transyluania, ita a Varadino alio vires barbarorum omni studio et conatu diversurum. Hoc si tam praesens ad salutem consilium repudiarent, propediem experimento discerent, hanc obstinationem manifestam ad eorum exitium viam futuram. Ne vero quid ad arcem tutandam praesidii deesset, missurum extemplo ad eos Stephanum Csakium cum validissima peditum equitumque manu et Moisem Szekelem, cum duobus Siculorum millibus, aliosque itidem militaribus laudibus claros duces, qui etiamsi quid a Turca immineret discriminis, ab omni parte incolumitati urbis providerent. Si vero se in fidem Germanorum contulerint, sciant se eosdem exitiales eventus habituros quos Agria, Zigetum, Gyula, Caniza, aliaeque arces habuissent. Nec sperarent Maximilianum Archiducem ulla ope eos sublevaturum, quippe destinatam quoque eius tutelae Transyluaniam,

Varadinum e Transyluaniae corpore divellitur.

Toldius et Giczius iterum Varadinum missi.

maluerit a Turcarum crudelitate prius obrutam videre, eminusque exitium eius contemplari, quam valido praesidio, tempestivaque sua praesentia laboranti succurrere. Toldius praefectus, nondum Varadinum appulerat, cum certa fama audit, Melchiorem Rederum et Paulum Nyarium, Rodolphi Caesaris duces, viros domi iuxta ac militiae illustres, cum cataphractorum peditum duobus millibus, et quingentis equitibus, in arcem receptos, ac denuo omnes in verba Caesaris Rodolphi sacramento adactos esse. Hoc modo Toldius altera quoque legatione frustratus, postquam nec consilium, nec coeptum procedere posse videt, ne viso quidem Varadino, irritus spei, ad Sigismundum revertit. Praeter hos autem diversis antea temporibus praemissus erat eodem Stephanus quoque Bocskaius, ipsius Principis Sigismundi avunculus, summae authoritatis et prudentiae compos vir, cuius solertia et virtus totam rem Transyluanicam, ne rueret, per id tempus moderabatur, et qui praefectura Varadiensi superioribus annis multa cum laude functus erat. Sed eius quoque omnis opera ad irritum cecidit. Denique cum Sigismundus frenato furore Mehemedis Passae, delinitoque prece et muneribus illius impetu, omnem illam Turcarum vim a Transyluania avertisset, ac Varadinum versus certo tendere cognovisset, ne quid ab officio et pietate christiana alienum faceret, novissime misit Melchiorem Bogathium, nobilissimum virum, qui Germanicis ducibus Redero et Nyario renunciaret, Mehemedem Passam omnem sui belli vim ad Varadinum expugnandum conversurum: curarent, quae ad propulsandum bellum pertinerent, ne imparatos dirus hostis opprimeret. Se quidem summo animi conatu ac christiano amore eniti velle, ne laborantibus Var-

diensium rebus deesset, sed in tam convulso et labefactato mutuae conventionis foedere non videre, qua ope, quibusve consiliis praesentem eorum statum sublevare posset. Melchior Varadinum ingressus, ac sub custodia habitus, omnique aliorum colloquio prohibitus, paucis post diebus ad Principem remissus est. Haec dum in hunc modum non satis secunda Transyluanorum fama atque fortuna administrantur, interea Zatarci Mehemed Passa, innumerabili Turcarum multitudine, totiusque pene Orientis et Europae viribus succinctus, Danubium superaverat, non minore omnium formidine, quam ille armatus esset militum multitudine. Ad Panciovam citerioris ripae accolam pagum infra Belgradum, veteribus Taurinum, ubi utraque ripa ab altera non totis senis stadiis distat, pontem partim ex navigiis tenaci catenarum et rudentum nodo connexis, partim sublicis, sicubi vortex earum patiens esset, in vado defixis, flumini imposuit. Nam iam toto ante anno materiam ad eum usum copiose congerendam curaverat. Centum viginti onerarii pontones molem pontis sustentabant, praeter sublicas quae ad utramque ripam fluminis vado per seriem incussae extabant. Inde codices ligonum, in grassos asses per quadrata dolati, ratiumque instar in latitudinem pontis adaequati, superne navibus instrati sunt. Neve vacillarent, roboreis, aut ferreis clavis trabium subiectarum dorsis affixi sunt. Totum id tabulatum tiliaceis axibus constabat, ne pontones gravarentur quernarum, aut aliarum solidiorum materiarum onere. I extremo utrinque ponte, ad fluminis crepidinem, c trorum instar munitionem ex aggregata humo ac f sa constituit, quam vallo ac fluvialis undae circump tu confirmavit, ibique praesidium hinc atque illinc

Mehemed Passa copias Danubium traiicit.

ternorum armatorum millium tormentis probe instructorum posuit: ne velitarii hostes, clandestina irruptione pontem vel incendio abolerent, vel ferro abrumperent, vel carina pertusa in profundum ingurgitarent, vel alia aliqua calamitate afficerent. Nam per
Deli Marco. id tempus Deli Marco, magni animi iuvenis genere Thrax, et multorum praeliorum ancipiti fortuna exercitatus, collecta voluntariorum, quos Haidones vocant, magna manu, totum illum tractum ad Danubium usque et ultra frequentissimis impressionibus vexabat, Turcarumque, nihil adversi expectantium, cohortes saepissime ceciderat, onerarias illorum naves in Danubio interceperat, omnibusque belli cladibus clam palamque illis imminebat, quae res non parum Turcarum fortunam, animosque afflixit. Cuius audax excursio eo usque diversis temporibus evagata fuit, ut ad Zaridalem usque montem, qui citerior Haemi appendix est, et Hebrum fluvium, qui nunc Morizza vulgo, omnia Turcis infesta fecerit, praesertim cum collectis undique et castra conflatis praesidiis Turcarum vires peregre in Vngariam abiisse acciperet. Sed dum Marco tam audacter Turcas infestat, fortunam, quam propitiam matrem esse putabat, adversam, tandem novercam expertus est. Sequenti enim anno, quam haec Zatarci Passae expeditio fuisset, Marco maioribus animis quam viribus Danubium praedatoria manu, quam ductabat, traiiciens ac in Bulgariae penitiora furtim insinuatus, cladem, quam Turcis inferre parabat, ipse accepit: ingenti praeda onustus dum reditum molitur, a Bego Cladovensi, quem antea expilaverat, vicissim supplantatur. Caesis omnibus commilitibus suis, ipse graviter saucius captus, ac Constantinopolim deductus est.
Prodigium. Caeterum Mehemedi Passae in transmittendo exercitu

triste est oblatum prodigium. Quo viso hariolatores ostentorumque interpretes Turcae (ut est hoc hominum genus supra modum superstitiosum ac vanis religionibus deditum) nihil fausti de futuro belli eventu pronunciarunt. Repentinus turbo, sudo tranquilloque coelo coortus praetorium equitem, decumane vexillo spectabilem, in medium Danubii gurgitem e ponte deturbavit, qui subita fluvii voragine absorptus, nec vivus, nec mortuus amplius apparuit. Passa nihilominus, etiamsi eam rem in religionem apud Turcas vertisse sentiret, pergit exercitum porro agere. Copiae Turcarum uno omnium consensu, qui vel rem diligentius explorarunt, vel aliud negotium sequuti legati coniecturis numerum perscrutati sunt, supra ducenta millia fuisse feruntur. Qua immensa belli opulentia Passa exultans, fertur ex primoribus Turcarum percontatus, an tota Christianorum facultas esset tanti, ut tuto eam vim hominum expectare auderet: illorum quemdam respondisse: Christianorum quidem quamlibet magnas copias se scire non expectaturas, sed paucas tamen turmas, intrepide tantae multitudini se obiecturas. Quod sermonis aenigma cum Passae ad intelligendum non satis proclive esset, eundem Oedipum nodum explicasse, ac dixisse: multas superesse Christianorum arces, quibus inclusae paucae cohortes universam huius belli molem sint excepturae. Quod verbum etiamsi vere, parum tamen opportune de Turcarum virtute prolatum, non nihil Passae animum offendit. Nec vero dum haec ita geruntur, clausis quod aiunt oculis tantum belli procellam Transyluanus neglexit. Cum enim ideret de Transyluaniae potissimum capite haec coitia agi, quod viribus non poterat, astu perficere onstituit. Technam, qua paulo ante Germanum cir-

Transyluanus copias conflat.

cumscripserat, in Turcam denuo explicare destinavit, ac tamquam laqueo mentem barbari et consilia irretivit. Periculi itaque magnitudini serio ut pareret experrectus atque perculsus Sigismundus, cum videret alterutrum esse faciendum, ac aut pacificationis praetextu hostem potentem deliniret, aut iis viribus adventantem exciperet, quae boni et facilis exitus spem praeberent — equidem ita utriusque effectus rei erat deploratus, ut neutrum cum certa fiducia spes esset perfici posse — nihilominus fortioribus consiliis supersedens, consultius duxit, bellum trahendum, aut tantisper hostem detinendum, dum tempestas illa belli remitteret, temporisque opportunitas e manibus Passae eriperetur; aut si id non succederet, concordiae conciliandae praetextu barbarum alio amovendum, et simulationibus potius, quibus bella constant, vires eius enervandas, quam temere cum tam vasto hoste exiguas vires provinciae periclitari, quibus deletis (quod omen superi averterent!) tota protinus Transyluania hostilis victoriae praemium futura esset. Proinde cum a Caesare Rodolpho, ob turbatum sub reditu Transyluaniae statum, nec pecuniarium subsidium, nec militem missum iri videret, ad ea consilia quam primum explicanda, id quod necessitas videbat, animum appu-

Stephanus Ovarius ad Zatarci Passam.

lit. Missus est itaque primum ad Passam Stephanus Óvárius, frequentibus legationibus in hostium rebus illorumque animis perscrutandis exercitatus, per quem Sigismundus nunciavit, se pacis negotium, quod varie hactenus interpellatum esset, sincere cum eo tractaturum, modo ad mitiora consilia animum Passa adiiceret, quorum consentiens voluntas, utrique non mini ; grata, quam salutaris esset futura. Óvárius non mag ; ad animum Passae perscrutandum, quam copias ex·

plorandas missus, ita munere perfunctus est, ut et mentem Passae cognoverit, et belli apparatum, sub specie legationis per otium speculatus fuerit. Enimvero tanta erat Turcarum fiducia, ut etiamsi sub legationis persona copias suas exploratum Óvárium missum esse suspicarentur, tamen illo nihil retardato, passim ut luberet, per diffusa late castra omnia investigandi, oculisque perlustrandi potestatem ultro concederent. Adeo Passa suis viribus confisus, in certa spe victoriae erat, ut ne hostes quidem latere suas copias voluerit. Redeunte Óvário, ac vix ullam spem pacis adferente, nihil tamen destitit Sigismundus, ut quocunque modo ingens discrimen a Transyluania dimoveret. Quapropter missi sunt iterum ad Mehemedem Passam Pancratius Senneius, palatii principalis praefectus, Georgius Palaticius, banatu, quem vocant Lugasiensi, superioribus annis, summa cum laude defunctus, et Volphgangus Kornis, magnae dignitatis et prudentiae viri, quibus negotium datum est, uti cum Passa, quam optimis possent conditionibus foedus et pacem saltem in speciem paciscerentur; munerum promissorum verborumque illecebris tantisper barbarum demulcerent, dum tempus et occasio, rerum gerendarum opifex, e manibus illi efflueret. Hi Lippam, finitimum Turcarum provinciae oppidum, ingressi, per internuncios cum Passa et Tatarum Hane Alipe, quem pacis interpretem conciliatoremque per Bernatfium ut supra diximus pridem conduxerant, quam accuratissime potuerunt, in certas conditiones foedus sancire non estiterunt. Quidquid artis, ingenii, pollicitationum, erborum habuerunt, id totum ad persuadendum explicuerunt, ac modo fidem facerent, ne fidei quidem pro ore pepercerunt, se totos ac provinciam Transylua-

Senneius, Palaticius et Kornis ad Passam.

nicam in fidem et clientelam summi Turcarum Imperatoris commissuros, ac perpetuo in eius patrocinio permansuros; quidquid hactenus cum Germano intercessisset foederis, pactorum concordiae, id totum in perpetuum obliteraturos, rescissuros, ac irritum facturos; nihil cum illis amplius commercii clamve palamve habituros, omnem illi nuncium protinus remissuros, sed ad Imperatorem summae authoritatis legatos et obsides iam missuros; firmam, constantem, aeternamque concordiam cum eo pacturos. Passa promissorum ingentium vi delinitus, verborumque illecebris captus, eo tandem perductus est, ut totum pacis ineundae arbitrium ad Imperatorem suum reiiceret, et se quidem tantisper, dum pacis actio decideretur, a Transyluania invadenda manum inhibiturum diceret; caeterum, in his Sigismundus staret, quae tanta fide confirmasset: nullam fore amplius cavillandi eludendique materiam, quin ad primam statim occasionem, ferro, flamma, omnique belli clade Transyluania deleretur. Iam vero antea, quam haec fierent, Sigismundus universam nobilitatis rempublicam, omnem militarem manum, nulla cuiquam immunitate concessa, tum vero e plebe vicatim, oppidatimque, decimum quemque armis idoneum conscripserat, atque apud Devam oppidum in castra coegerat, ubi Marisus fluvius, Transyluaniae latiores valles emensus in angustiora montium discidia sensim insinuatur, et ob loci habitum iniquiora commeantibus itinera praebet. Saxonicis urbibus et liberis civitatibus, plura, quam alias de more imperata subsidia. Colosvarum ducentos quinquaginta pedites, duce Nicolao Literatore, et Martino Fenesi, in bellum misit, publico civitatis stipendio autoratos, armisque optime instructos. Iam Sigismun-

Sigismundus exercitum conflat.

dus cum universa suorum manu, qui ad XVI millia censebantur, apud Devam subsistens, ac velut e specula circumspectans, in quamnam Transyluaniae aut Vngariae partem vires Passa intenderet, id maxime dedit operam, ne ulla tam formidabilis exercitus pars in Transyluaniam per aliqua compendia irrumperet; nec irrupit sane. Nam Sigismundo sinceram fidem, constantiam Turcarum Imperatori summis atque extremis contestationibus spondente, omnem eam barbarorum molem, quae Transyluaniam primo statim impetu devoratura videbatur, ad Varadinum obsidendum dimovit. Qua re vix dici potest, quanto periculo universam provinciam levaverit. Cuius astus et in quamcunque partem versatile ingenium, vix unquam alias magis salutare patruae fuit. Hic pater et conservator patriae, in aliis idem eversor et desertor dici haberique potuit; remedium ab eadem hasta invenit, a qua Telephus vulnus acceperat. Itaque et in Transyluania evertenda Mehemedem, exitum populis spirantem, verborum lenociniis Sigismundus propulsavit; nec in Varadino expugnando fortuna voti compotem illum reddit. Porro Sigismundus ut ad haec belli discrimina aliquanto instructior accederet, pro magno negotio habuit Michaëlem quoque, Valachiae regulum, secum ad bellum sustinendum invitare; sed ille periculum, quod ipsi e Bulgaria a Turcis imminere posset, causatus, se quidem in praesentia suppetias venire posse negavit, missurum tamen auxiliares manus quas posset. Et miserat quidem ille, ut modo meminimus, non contemnenm Valachorum manum. Iam Zatarci Passa, relictis de causis Transyluania ad dextram, temporis, aerisque rationem secutus, immensis copiis ad Ticum, amplissimum Vngariae fluvium, appulerat. Est

Tibiscus fluvius.

Tibiscus ex omnibus fluviis, qui Danubio miscentur, nulli pene secundus. Oritur ex Sarmaticis montibus, qua parte maxime Vngaria assurgit, in tractu Maramarusiensi, Vngariae, Transyluaniae, et Poloniae finitimo. XV auctus fluminibus ita invalescit, ut sive opulentia aquarum, sive amnium affinitatibus, sive usibus humanis, post Danubium secundas in Vngaria obtineat; tribus statim a fonte milliaribus navigabilis est, sed usu eius abstinetur eo, quod navigiis pariter ac agris aeque sit infestus. Nam nimia amnium, qui in eum se ingurgitant, tum vero torrentium crapula temulentus, lymphatorum in morem furiose quandoque grassatur, riparumque angustias dedignatus, vicina quaeque devastat, syluas eradicat, in vadumque oblimat, pagos evertit, Turcarumque more foedera omnia rumpit, nec fidem ullam cum accolis servat incolumem. Quapropter plerisque in locis, perfidiosum et fallacem, vastis coërcent agricolae aggeribus, suoque illum alueo fluere cogunt, ne velitaribus eluvionibus, sata pascuaque aecolarum colonorum depopuletur. Ni his vinclis illum versipellem Protea, agrestes castigarent, vix ullam sementem cum fructu percipere possent. Vbi ad Campaniam Vngariae per cautes et declivia fatigatus egressus est, modestius fluit, nec tam praecipitat fluxum, credo civium accolarum humanitatem imitatus, oppidorumque praesentiam reveritus. Piscossimus omnium habetur adeo, ut totius fluvii triens piscis vulgo putetur, sane tractus omnes, per quos delabitur, piscium praestantissimorum copia opulentat. Ad Tokaium oppidum, pigrum Bodrogum; ad Zolnocum, lutulentam Zagyvam; ad Namen lymphaticum Zamosum meum popularem; ad Ciongradum, ambitiosum Chrisium, ad Zegedinum denique vertumnum Marisum excipi-

Postquam Mehemed Passa late belli terrore fuso ad Marisum pervenit, magnam virium suarum partem sublegit, qua Csanadum episcopium, olim oppidum, ubi commodus ad exercitum traiiciendum portus erat, in potestatem redigeret. Nam abhinc triennium a Sigismundo expugnatum, magno obstaculo remoraque Turcarum rebus fuerat, hinc enim ad Zegedienses, tria milliaria inde remotos, et Gyulenses, tum vero Temesvarienses Turcas, perpetuis excursionibus vexandos, summa erat iniecta opportunitas. Praeerat Csanado Franciscus Lugasius, praesentis vir animi, et militaribus exercitiis inter praecipuos quosque celebris. Is nec ingenio loci, nec opere munitum castellum turpe futurum arbitratus sine sudore et sanguine hostibus tradere, praeque ignavia subito cedere, primum omnia quae ad propugnandum usui essent, ad bellum instruit, praesidia per stationes disponit, tormenta expedit, nec quicquam sibi ad summam diligentiam reliqui facit. Bis centeno stipatus iuventutis tantummodo robore, potentissimi hostis vires si non frangere, certe morari atque ardorem illum pugnandi, quem prae se ferrent, debilitare statuit. Frondes carpere, si radicitus vastam arborem extirpare nequeat, in rem, famamque, atque etiam in solatium videbatur esse. Sciebat in tam perdito Transyluaniae statu nihil sibi auxilii a Sigismundo, nec a quoquam missum iri. Quocirca eam desperationem in fiduciam vertens, quod viribus deerat, animi constantia supplere constituit. Lippa quidem arx proxima erat, sed illa quoque eidem discrimini ita obnoxia, ut Csanado periclianti nedum auxilium mittere, sed ipsa potius auxiliaribus subsidiis destituta, alienam opem implorare videretur. Ad oppidum itaque in potestatem redigendum

Csanadum per vim capit Turca.

Turcae incubituri, rebantur fore ut Franciscus copiarum ingentium adventu deterritus, sua sponte oppido facesseret. Qua opinione cum multum falsi essent, viribusque ad id impetrandum opus esse vidissent, aliis protinus artibus rem aggrediuntur. Primum vineas proxime oppidum agere, mox tormentis, quorum summa erat apud Turcas facultas, muros dilapidare, propugnacula fenestrasque intercipere, omniaque adeo obsessis infesta facere. Franciscus contra vim maiore vi repellere, impressiones propulsare, quod viribus diminutum esset, animis et cohortatione integrare. Multi e Turcis, nonnulli e Franciscanis cadere, mirari Turcae hominum audaciam, nec coniectare poterant, quamnam spem tam pauci alerent, ut adversus tantam vim vel digitum extendere ausint. Ex quorum sane obstinatione ominari ceperunt, longe gravius, quam pro numero hominum, sibi instare discrimen: non tam muris, quam cum viris intercedere certamen. Totos septem dies in oppugnando Csanado immunito oppido Turcae consumpserant, cum Lugasius se, suosque ad meliora reipublicae tempora reservaturus, non pacisci deditionem, cuius conventa pro more Turcae violaturi essent, sed clandestina eruptione in tutiora secedere constituit. Proinde qua via quave vi incolumes abire possent, circumsidentibus oppidum Turcis, per omnesque exitus excubias agentibus, cum iis, quos penes se habebat, mutuae inter se virtutis stipatoribus et satellitibus sollicite consultavit. Erant qui deditionem faciendam dicerent, sed inconstantia et perfidia hostis, non uno experimento cognita, ab eo consilio omnes retrahebat. Conscientia patratae erga Turcas rebellionis, illatarum illis cladium, ereptarumque arcium recens memoria, desperationem praestan

dae, quam Turcae sponderant, fidei, vehementer in animo Francisci augebant, nec videbat cur ultra ad certum exitium duraret, ac nulla cum spe auxilii, nulliusque emolumenti fiducia, fortissimorum virorum corpora ad praesentem lanienam obiiceret, praesertim cum iam non Csanadum tantum, sed omnis ille circumcirca tractus innumerabili Turcarum agmine esset obsessus, ut ne in fuga quidem ulla spes superesset. His angustiis constrictus, cum nullam rationem inire posset, quae certam salutem polliceretur, nec res dilationem ullam pateretur amplius, Franciscus aut magna pati, aut magna audere satius esse ratus, ita ad suos verba fecisse dicitur: Quanto in discrimine versemur, viri fortissimi, videtis omnes; quocunque oculorum mentisque aciem convertimus, omnia obsessa Turcarum agminibus videmus, nec durandi amplius, nec evadendi, nec auxilii spes superest: at superest infractus in periculis animus. Et cum omnibus aliis partibus victi simus, fortis animus vinci nondum potuit. Omnis deditio misera, sed quae ne salutem quidem pollicetur, miserrima. Nam cum hostis natura saevus et immitis, tantam suorum cladem et nunc et alias a nobis editam, reminiscatur; tum vero quod non tam vincendi spe, quam resistendi quadam obstinatione cursum victoriae eius remorari sumus ausi, ita in nos delendos exacerbatus est, ut si mille iuramentis incolumitatem nobis profiteatur, nihil omnino eorum sit praestaturus. Patientiam quamlibet militarem hae angustiae vicerunt. Dandus est igitur sanguis crudelissimo hosti, sed ita dandus, ne se impune acceisse sentiat. Ne vincti, acti, in compitis et agris diracti, inertium pecorum more iugulemur. Degenerum talis occubitus, viri fortes fortiter mortem oppetunt.

Franciscus Lugasius suos milites cohortatur.

Nam et servitus, simodo ea nos dignati fuerint hostes, quid est nisi lenta, perque varios cruciatus in longum producta mors. Sane optabilius fuerit honeste ac semel cum laude morte defungi, quam misere diu torqueri; semel vitam ponere, quam eam per centum mortes in longum prorogare. Promethei instar nec vivere, nec posse mori. Neque vero imprudentes pueri sunt imitandi, qui valetudine correpti, malunt doloribus ad extremum discrutiari, quam amara potione medicari. Quod cum ita sit, commilitones amantissimi, una nobis superest, vel ad salutem, vel ad mortem via, uti nempe clandestina eruptione, per hostium agmina, per excubias, per stationes, per universam denique barbarorum molem vi viam nobis pandamus, salutemque armis aperiamus, aut si ita sors tulerit, non inulti moriamur. Hoc si fecerimus, mortem nostram in lucro ponemus, laus et gloria nos consequentur, talisque interitus vita erit, non interitus. Diutius enim vivunt post mortem honeste obitam viri fortes, quam in hoc aevi curriculo, exiguis admodum temporum spatiis circumscripto. Eamus igitur praestantissimi commilites! hacque dextera vel salutem nobis, vel vitam paremus, demusque operam, ut si evaserimus, mirentur nos hostes, si moriemur, invideant nobis. Fleant illi nobis cadentibus, non rideant, lacrymasque suas cum sanguine nostro, pariter ac suo misceant. Cognoscant se eo pretio mortem nostram emisse, ut postea poeniteat eos mercimonii, fruantur non donata, sed chare, adeoque carne et sanguine ipsorum emta victoria. His ita a Francisco dictis pro se quisque eius oration incensi, ancipiti vel vitae, vel morti sese devoverunt Nec deerant qui suaderent, uti duobus vel tribu commilitibus assumptis, clandestino a suis se Francis

cus subduceret, ita fore, ut et linguam, et habitum-ementiti, paucitate Turcas fallerent: contra nume rosa manus vix unquam tam tacite exitum moliretur, quin Turcarum excubiis sese proderent. Sed Franciscus militare decus salute sua prius atque antiquius ducens: Ego vero, inquit, nolo tot meorum clade pudendum subterfugium saluti meae quaerere. Tam mihi vitam quam mortem communem cum his habere volo. Tanta fiducia generosi animi fuit, ut non dubitaverit ab ipsa desperatione salutis salutem petere. Quibus ita constitutis, ne abitionis consilium Turcae animadverterent, Franciscus tormenta, suis quaeque stationibus posita, acsi praesentis irruptionis discrimini obviam eundum esset, puluere sulphureo, pilisque onerari iussit, hinc incensos funiculos, certa dimensione ad inflammandum puluerem extorquendasque pilas, singulos singulis tormentis applicavit. Atque ita adornatis ad emigrandum omnibus, intempesta nocte reclusis portis, ac ponte stramentis paleaque instrato, ne equorum ungulae sonitu fugam proderent, oppido cessit, tantaque dexteritate omnes Turcarum excubias fefellit, ut non solum viros, ad omnem militiae duritiem roboratos, sed et mulieres militari more galeis thoracibusque indutas in tutum deduxerit. Nam ubi porta egressi non multum spacii processissent, suapte sponte aenea tormenta, funiculorum lento incendio ad puluerem proserpente ingenti fragore alia post alia, in medias hostium stationes evibrari sunt cepta. Et quia maiore vi puluegeminatisque, aut etiam triplicatis pilis, erant one-a, ne ulli amplius usui hostibus essent, ingenti cum pitu varie disrumpi. Hinc Turcae opinati obsessos erumpendum confligendumque eas tormentorum

Lugasi cum suis Csanado excedit.

procellas instruxisse, pro se quisque isthuc accurrere, advigilare, propulsare vim, si qua inferretur, ac penitus nihil minus cogitare, quam obsessorum in tutiora receptum. Nec tamen absque ullo pugnae discrimine fortuna illis viam ad elabendum patefecit. Dum enim tenebris circumfusi pergunt, in stationem Turcarum forte incurrunt, et quia necessitas aut perrumpendum, aut retro cedendum, certoque exitio occumbendum instabat, armis viam facere constituunt, ac spem desperatione quaesitam, tamquam ducem fortissimum sequendum proponunt. Dabat et nox occasionem ad hostes loco profligandos, et animus. Ducenti viri mulieribus intermixtis, quingentorum hostium catervam irrumpunt, caedunt, sternuntque, non spe victoriae, sed mortis ultione in hostem grassantur. Nec diu obices hi Franciscum remorati sunt: Turcae siquidem pudorem tenebrarum velamento tegentes, loco cedunt, animumque abiicientes sensim palantur, putantes maiorem virorum numerum, quam revera esset, ipsis instare, atque ita abeunti Francisco, cum suis, ac uno tantum ex omni cohorte milite amisso, opportunum effugium subministrarunt. Quum Turcae illucescente die se falsos esse, hostesque oppido cessisse vidissent, cladem acceptam ad irritum cadere siverunt, vacuumque oppidum in potestatem redegerunt. Franciscus cum suis incolumis primum Lippam, atque inde in Transyluaniam rediit. Cum ob cives servatos debitum verae virtuti praemium a Sigismundo expectaret, nihil accepit, non nescius honores et opes in indignos semper illum, non in bene meritos patriae cives prodigere solitum. Quapropter benefactorum iucunda recordatione se ipse consolatus, recte putavit ex omnibus praemiis amplissimum fore praemium et fructum virtutis, ipsam laudem et gloriam. Hoc modo Francis-

cus ducenta fortissimorum virorum corpora, e Turcarum faucibus praesentique exitio eripuit, ac Sigismundo non exiguo imposterum futuro adiumento restituit. Tum vero, ne ad oppugnandum Varadinum integris viribus Mehemed Passa accederet, ingenti cum virtutis suae documento effecit; victoriae spem, quam ille sibi proposuerat intercepit, ac reiectarum a Varadino Turcicarum virium palmam Franciscus primus defloravit. Leonidae trecentorumque Spartanorum famam, ad Thermopylas, certiore fide, ipse in se transtulit. Eo maior et nobilior hic noster, quod et hostium audaciam fregit, illustrique facto et ipse supervixit, et generosae iuventutis robur, non in temerariam ac nihil profuturam mortem prodegit, sed laboranti patriae opportuno tempore reddidit. Nondum Cianadum a Turca occupatum erat, quum Ioannes Scelesteius, vir strenuus ac manu promptus, multisque certaminum experimentis in re militari clarus, Orodium, incenso eversoque praesidio, una cum suis omnibus reliquit, ac Varadinum se contulit. Est Orodium binis a Lippa, denis a Varadino milliaribus dissitum, perantiquum eius partis Vngariae oppidum, sed ruinis ac depopulationibus in superioribus Vngariae cladibus desolatum. Ab Orode Vngarorum olim duce conditum fertur, cuius nominis memoria in Parthorum Rege agnoscitur, qui Crassum Romanarum copiarum ducem cepit, et occidit. Fuit, dum res Vngariae felicius haberent, sacerdotalis praeposituae, quam vocant, nobilis sedes, instrumentorumque publicorum celeberrimum archivum; verum postea labentius Vngarorum rebus, totum id tabularium, Turcarum iuriae ereptum, Albamque Iuliam translatum fuit. Vbi aidquid antea Turcarum furori eorum hominum dilientia subtraxerat, id totum, perditis his temporibus,

Lugasii laus.

Orodium.

barbariores Turcis Christiani memorabili clade deleverunt, tanto edito foedissimae crudelitatis argumento, ut cum insatiabilis eorum rabies vivorum sanguine expleri non posset, etiam in mortuorum defossa cadavera saevierit, et cum literariis chartis bellum gesserit. Itaque antiquissima diplomatum monumenta, unde certa eorum documenta temporum peti poterant, unde ad consignandas historias materia amplissima suppeditabat, unde maiorum clarissima facta ediscere promptum erat, varie dissipata, discerpta, irreparabilique ruina deleta sunt. Nec magis a barbarica militum rabie profectum est, ut haec labes praeclaris illis monumentis imprimeretur, ut incomparabilis thesaurus everteretur, ut antiquarum memoria rerum favilla obrueretur, denique ut lux rerum gestarum extingueretur, quam a principum et procerum nostrorum perdita incuria, qui maiorem rationem privati commodi, quam publici emolumenti habuerunt. Porro Orodium, ubi praeter veteres parietinas, et antiqua rudera nihil supererat, Scelesteius post recuperatam Lippam a Sigismundo Principe impetraverat possidendum, eumque locum novis munimentis, si non ad Turcarum vim immensam sustinendam, tamen ad velitationes eorum, repentinasque excursiones coercendas valide reparaverat, aggeribus, fossisque instruxerat, quod sane castellum Lippae maioris momenti oppido, non exiguo erat adiumento. Quia vero calcis atque caementi facultas non suppetebat, glebae cum gramine et aggere multo, in speciem quadratorum laterum, a cespite recisae, in latitudinem vicenum pedum coacervabantur, intra illas passim saligni suberinique stolones et virgulta ad radicandum accommoda inserebantur, ita ut fruticantes ramuli foras, radices autem implexis

Orodium restaurat Scelesteius.

inter se fibris lateque diffusis propaginibus, aggerem introrsus catenatim atque reticulatim convincirent. Huic seriei alia atque alia glebarum manus iniiciebatur, alternisque rami substernebantur. Ex huiusmodi coagmentatione eductus Orodii murus adversus tormentorum concussiones validissime stabat, nec facile pilarum impetus admittebat, in ipsa virgultorum et glebae lenitudine globis intermorientibus. Quamquam autem is murus, terrena coacervatione, materiaque facile parabili compactus, pinnarum serie intertectisque propugnaculis urbici muri, speciem procul aspectantibus exhiberet, tamen adversus ingentes Imperatorias copias, arduis tormentorum molibus, et hominum viribus instructas, pauxillum ad propugnationem momenti conferre videbatur: Scelesteio praesidiariorum, tormentorumque aliorum, quae ad propugnandum usui essent, munimentis destituto. Cum itaque Scelesteius videret se castellumque suum minime tantis hostium viribus par futurum, everso incensoque illo, et ad habitandum plane inutili facto, Varadinum cum suis se contulit, ubi, maiore cum virtutis suae documento, parem viribus animum periclitaretur. Iure enim indignum arbitrabatur, vilis castelli cavea incluso nullam dari materiam fortitudinis ostentandae, ubi vel captus, vel interfectus, ignobili, nec ullo ad comune emolumentum conducibili, ad posteritatemque memorabili facto esset occasurus. Sequutus est Scelesteium Nicolaus Senneius, liberae militiae Vngarorum (Haidones hos vulgus vocat) in Bastanisque expeditionibus ductor non ignobilis. Qui etsi certo scirent omnem Turcici belli vim ad expugnandum Varadinum contendere, tamen nihil imminenti discrimine deterriti, maluerunt fortis atque excelsi animi magnitudinem

tamquam ducem cum ratione sequi, ac nemine iubente Varadinum sponte ingredi, quam ignavo timore perculsi dedecus aliquod in re militari committere. Capto, occupatoque Csanado, Lippa expugnanda Passae occurrebat, cui tunc Georgius Barbelus, captus quidem pedibus ac manibus ob valetudinis assiduos dolores, sed ingentis animi vir senex praeerat. Id oppidum Passa, etsi sciebat fore, ut si a tergo relinqueretur, non nihil sibi impedimenti creare posset, ne tentata quidem tamen eius oppugnatione, ad dextram incolume missum fecit. Idque eo omnino consilio, quod iam Sigismundus in pangendo pacis foedere abstinendaque Transyluania ad Passam elaboraret. Tum vero sperabat Passa futurum, ut capto Varadino, sine sudore et sanguine, profugiente inde praesidio, Lippa potiretur, si Transyluanus pacis conditiones forte pro more eluderet. Deinde vero magni dux nominis non temere arbitrabatur integras totius exercitus vires ad Varadinum magni momenti arcem adferendas esse, neque latebat eum minime convenire ingentibus apparatibus loca invadere parvi momenti, unde praeter opinionem ingens periculum creari, laus et gloria non magna comparari possit. Nam quemadmodum acutissima acies gladiorum, si in rebus minutis caedendis haberetur, fit inhabilis postea ad incidenda maiora, sic potentissimi exercitus vires et impetus si in exiguis rebus restringantur ac debilitentur, statim concidet illa fiducia et animi alacritas, adeo, ut ad magni postea momenti rem plane sit ille ingens apparatus impos, prius victus a desperatione, quam ab hoste. Ergo Mehemed Passa missa facta, et ad dexteram relicta Lippa et Jenő, Chrysioque ad pagum Fahid (id nomen sublicium pontem Vngaris valet) exercitu traiecto, ad Varadinum immensas copias ap-

pulit), ex qua expugnata ingentem sibi gloriam hariolabatur, tantamque Turcarum Imperio se adiecturum accessionem rebatur, quanta hocce annorum curriculo, abs quo Turcici belli tempestas Vngariam invasit, Christianis erepta non esset. Instigabat Passam non levis etiam occasio. Nam Varadiense praesidium, quod ex Germanis et Vngaris constabat, ingenti inter se dissidio laborare acceperat, quae res illi ad oppidum in potestatem redigendum imprimis erat opportuna. Hanc autem famam ex vano ortam, suspicio erat a Transyluanis disseminatam, quo nempe imminentis Passae vim, a suis iugulis alio diverterent. Est Varadinum ad extremas radices montium Carpaticorum, qui Transyluaniam in amphitheatri speciem cingunt, ad Chrysium amnem positum, qui Tacito Cusus dicitur, si modo vera est lectio; estque unus e sedecim, qui Tibiscum in Danubium, hunc denique in Euxinum Pontum involuunt. Tergemina origine Chrysius, totidemque alueis, longiusculo inter se intervallo distantibus, e Transyluanis montibus, qua occidentem spectant, in Vngariam effunditur, damnosa eluvione pagis pariter ac campis infestus, siquando imbrium torrentiumque insolentia irritatur, ac furore captus extra se rapitur, aquarumque impotentia late insanit. Omnesque adeo Transyluaniae fluvii, quia per spatia vallium prona atque derupta feruntur, plane fanatici sunt, inconsideratoque temeritate cerebrosas praecipitant undas. Tripartito fluens Chrysius, triplici quoque appellatione distinguitur. Nam qui Varadinum medium transit, Rali cognomento afficitur. Qui ad Gyulam tendit, Albus ncupatur. Qui his intermedius fluit, Nigri Chrysii nen habet, eo quod aquas obscuriores quam relitrahat. Et licet ita nominibus dividantur, tamen

Varadinum.

Chrysius fluvius.

ipsi inter sese et undarum violentia, et patria montanaque origine, et terrarum quas obeunt spatiis, cognati sunt. Atque ideo eiusdem consanguinitatis memores omnes tandem infra Gyulam, una mente, unoque ore consentientes, pariter coeunt, cognominaque sua confluenti donant. Chrysius quod ramenta, micasque aureas trahat, a iunioribus dictus est. Rapidi Chrysii amplitudo ad Varadinum Arno Florentino, aut Tiberi Romano, aut Medoaco Patavino ex aequo respondet. Is itaque, posteaquam e vallibus Carpaticis, quibus perpetuo subiugatur, sese expediit, pacatior ultra Varadinum per campestria fluit, nec tamen ab ingenio ita discedit, ut non ambitioso, multisque maeandris obliquato itinere procedat, in eo saltem sui dissimilis, quod modestior incedit, et tranquillior; putes illum Iunonium quoddam ingredi, nec tam esse mente quam antea captum. Hac gravitate, et incessus maiestate, mirum quantam ab omnibus accolis pagis ineat gratiam. Interea tamen, quia multam vim arenae e Transyluanis montibus secum detrahit, frequentibus syrtibus vadum operit, sabulisque alueum oblimat, unde fit, ut in varios maeandros fluxum detorqueat. Demum ubi populos optimis piscibus multaque cancrorum opulentia ditavit, apud Csongradum oppidum alueo suo excedit, imperiumque aquarum, pertaesus peculiaris dominationis tamquam Transyluanus princeps, Tibisco per manus tradit, quantumlibet refragantibus cognatis amnibus et torrentibus, atque ita quidquid antea nominis, quidquid undarum late per omnes suae ditionis fontes acquisiverat, in momento amittit, atque inglorius et ignobilis reliquum aetati in omne tempus degit. Porro Varadinum extra quidem Transyluaniae complexum situm, sed eius tamen pro

vinciae ditio est totiusque eius partis, quae Transyluano paret, metropolis. Is tractus qui Bihariensis comitatus nomine censetur, patet circuitu ad triginta tria milliaria ungarica, quae ducentis passuum millibus comparamus. Verum hoc terrae spatium Varadiensis secessio his diebus secum traxit. In hoc complexu arces complures sunt, oppida multa, pagi frequentes, quae regio dimidio Transyluaniae aequari potest, si portarum, quas vocant, in censu agendo numerus ineatur. A divo Ladislao Rege Vngariae, quem sacerdotum centuriae Sanctitatis dignatione affecerunt, et in coelitum album inscripserunt, civitas condita memoratur. Equestris statua eius memoriae dicata Varadini adhuc superest, quam Ioannes eiusdem urbis Episcopus, Sigismundo Rege et Maria imperantibus, ponendam curavit; ea ex aere fusa, auroque tota olim superfusa, iustam aequitis magnitudinem habet, quantus Antonius Imperator in arce Capitolii Romae, Gatta Melata Patavii, Bartholomaeus Coleoneus Venetiis conspiciuntur; licet haec nostras rudioris sit artificii, quippe ab indigenis Polycletis Colosvariensibus, Martino et Georgio, ut ibidem titulus indicat, elaborata. Ipse Rex sublimis amazonicam securim dextra sustinet, cui tres proxime assistunt aerei itidem reges pedestri figura, Magorum simulacra, qui primi omnium ex gentibus infantem Messiam donis cohonestarunt. Ibidem sepulcrum quoque eiusdem divi Regis reverentissime, dum prisca religio stetit, cultum est. Nec Sigismundus Caesar et Rex Vngariae, tot regnorum dominus, licet peregre mortuus, ...um sibi sepulturae locum testamento legit, quam ...radinum. Thermas perennes habet, quinque millibus ...ssuum supra urbem, uberrimo fluxu, atque ad mul... morbos salubres; in earum calidis rivis palmares

Equestris statua divi Ladislai.

pisces oberrant, edules quidem, sed fatui plane saporis; frigida illis praesentaneum exitium est. Vrbs est non ad usus modo humanos, sed ad delicias etiam condita. Nec vinetis optimi vini feracibus, nec latissimis arvis destituitur: dicas hic non Cererem tantum, et Bacchum habitare, sed totum copiae cornu effusum esse. Quae res facit, ut cives habeat humanissimos, solertes et facillime agentes, feminas eximia specie, sexum omnem atque aetatem generosa indole, negotiatores opulentos, tota denique civitas virorum morumque dignitate nulli urbium in Vngaria atque Transyluania postferenda. Quae tamen omnia hac Turcici belli tempestate extrema pene clade sunt deformata. Opulenti Episcopatus sedes a principio fuit. XLVII episcopos ad haec usque tempora ea urbs habuit. Primus Colomannus, Geyzae II. Regis Vngariae filius fuisse traditur, qui postea in summa regiae stirpis orbitate a Pontifice resecratus, sceptrum et coronam accepit. Hunc postea alii per seriem secuti sunt, illustris prosapiae viri. Nostra tempestate Martinus Pete, cancellarius regius eius dignitatis titulum habet, de genere polyplusio magis, quam (quod in ea muneris functione caput erat) polymusaeo. Arcem urbs habet in medio, domibus quaquaversum remotis validissimam, amplis, vastisque propugnaculis, tum vero fossa excultam. Ioannes, divi Ioannis Regis filius, et qui postea secuti sunt Transyluaniae Principes, singularem in ea munienda collocarunt operam, et novissime ab Octavio Baldagara, caesareo architecto, Stephani Poloniae Regis studio, ad eam normam est redacta, ut ad omnes casus pene inexpugnabilis fieret, et quod a natura non haberet, ab opere et industria acquireret munimentum. Quaterna circiter in circuitu stadia arx continet, ac quinque pro-

Martinus Pete.

pugnaculis instructa, ab aquilone, portae (nam unicam tota arx habet) proximum propugnaculum bino nomine est: alii siquidem mancum vocant, quod in altum non usque adeo sit surrectum, alii Nyilas, eo quod a Michaele cognomento Nyilas id est Sagittario fuerit conditum. Hoc a Turcis puluere sulphurato in cuniculos adacto pene totum eversum fuit. Confine huic Aranyas, id est Auratum nuncupatur, a divo Stephano Poloniae Rege aedificatum, ideoque dictum, quod gentilitium insigne Batoriorum Principum, tridentes lupini, in aurato opere isthic fuerit asculptum. Hoc Chrysium ad bina stadia praeterfluentem respicit. Tertium ab oriente, Magni Thomae propugnaculum est, a conditore credo denominatum, id Venetias prospicit: ita ea suburbia vocantur, quod humecto loco sedeant. Regium propugnaculum austro obiacet, et nomen habet, quod ab Ioanne Transyluaniae Principe, Ioannis Regis filio fuerit exstructum. Id amniculum quemdam, qui Pece vocatur, e thermarum aquis ad agendas molas isthuc corrivatum, proxime intuetur. Hoc quoque a Turcis cunicularíis insidiis et puluere tentatum, atque etiam clade nonnulla affectum est. Quinto Terreno propugnaculo nomen est, idque occidenti obvertitur. In huius intestinis fundamentis egesta alte humo Turcae penitus inhabitarunt. Ergo Mehemed Passa, quod ille felix et faustum sibi fore sperabat, ex discordi Transyluaniae et Varadinensi, quae fama increbuerat, dissensione ansam obsidendi Varadinum arripiens, ad prid. Cal. Octobris, illuc duxit, eamque ita innumerabili multitudine undique cinxit, ut vix ulla spes esset expugnatur non iri. Quumprimum Sigismundus Princeps de tri i obsidione celeris tabellarii nuncio certior factus est, id omnino temporis pila inflatili, quae Italica

Propugnacula arcis Varadiensis.

Varadinum Zatarci Passa obsidet.

vocatur, veteribus follis pugillatorius, sese Albae oblectabat; collusores Italorum greges habebat, cum quibus in altum propulsam vesicam alternis iactabat, pendentemque pugnis incursabat. Ei oblectamento, Italorumque iocularibus dictis ac factis, quibus, supra quam conveniens eius dignitati esset, animum adiunxerat, non sine magno existimatationis dehonestamento totos dies vacabat. Accepto tristi nuncio, nihilo commotior Sigismundus, ac ne lusione quidem intermissa, quippe cui salus publica posterior esset frivolis nugis, non prius exercitatione ludicra discessit, quam tempus ad cibum et quietem capiendum, eum revocaret. Interea adventante Turcarum ingenti vi, plurima oppidanae, vicariaeque plebis multitudo Varadino, in finitimis circa tractibus, Turcici belli terrore perculsa, correptis ut potuit sarcinis, et in plaustra iniectis, ut quemque pavor impellebat, diverse abire, ac peregre rapere fugam, alii Zakmarum et Cassoviam versus, licet non satis tuta per Germanos et militum praedatoriam manum via, alii in Transyluaniam, alii alio, incertae ac periculosae viae se dare, sine rectore, sine duce, neque alienis consiliis, neque suis satis ad elabendum expediti. Imbellem familiam, aetatisque ac sexus imbecillem turbam, lacrymis, viae labore, fameque exhaustam secum per omnia discrimina raptare. Miserabile fugientium populorum agmen omnia itinera, saltus syluasque impleverat. Quorum fuga cognita, Tatares ad velitarias excursiones promti atque agiles, fugientium vestigia insequi, per omnes vias, saltus atque compendia trepidam multitudinem indagare, et quia ea ignara militiae, improvida mali, inopsque consilii, et nullo duce, sed inconsulta formidine ferebatur, a Tataribus capi, caedi, turmatim catervatimque prosteri,

Miserabilis fuga Varadinensis tractus.

retrahi, et in miseram servitutem rapi. Nulla satis diserta lingua, nullum ingenium tristissimum eorum temporum statum satis eloqui potest, nam et propinqua castellorum moenia, paucorum militum capacia, dare quidem spem ad refugium, sed ad resistendum, aut diu in obsidione adversus universi exercitus Turcici robur durandum, nullam dabat. Tam luctuosam foedamque rerum conditionem, tantam vastitatem ei Vngariae regioni illatam, iam inde a principio rerum nostrarum raro antea ulla aetas viderat. Et quod dictu acerbum, factu impium est, per principum furorem, per oscitantiam et foedam ignaviam primorum populi, omnis ea clades, aliaque inducta. Privatas cuiuscunque miserias recensere nec facultas est, nec potestas. Publica omnium clades, singulorum calamitates, animis satis suggeret. Georgius Sartor Praetor urbis Varadinensis, cum in Transyluaniam contenderet, cum familia ac nonnulla clientum suorum manu, et iam abeunte die, in cuiusdam sacerdotis Valachi aedes divertisset, fugae et lassitudinis remedium brevi quiete capturus, derepente denso Turcarum agmine circumvenitur; cumque obsessi tormentorum pilulis vim inferentium diu propulsassent, iniecta tandem flamma, a diro hoste omnes ibidem loci exusti sunt. Nec foederatis oppidis immanitas barbarica pepercit. Debrecinum, amplum et copiosum oppidum, ac vicinos circa tractus, multis ante annis Turcis vectigales, Tatar irrumpens rapinis et caedibus foede deformavit. Interea dum haec aguntur, missus est a Maximiliano Archiduce ad Sigismundum Principem nobilis vir Nicolaus Zagvai, [illegible]anarum portarum Cassoviae praefectus, quem por[illegible]bum vocant, per quem Maximilianus nunciavit, s[illegible]niserari et non sine lacrymis intueri imminentem

Georgius Sartor praetor urbis Varadinensis.

Nicolaus Zagvai a Maximiliano ad Sigismundum legatus.

Christiano populo ruinam, proinde depositis offensionibus cupere se afflictas res Varadinensium ope aliqua sublevare. Cui rei ne Sigismundus quoque deesset, pro communi omnium salute quam posset elaboraret. Se Georgium Bastam, cum delecta copiarum parte propius Varadinum missurum, ut si solidum obsessis auxilium ferre nequeat, salutem hostiles copias lacessendo carpat, ac quidquid possit detrimenti illis inferat; ita futurum, ut infestatus assiduis hostis incursionibus a proposito diverteret, aut certe quantum de viribus illorum, tantum de animis quoque diminueret. Petere itaque, ut coniunctis si non viribus, saltem consiliis, ad oppugnandos barbaros Sigismundus quoque operam suam conferret. Et Basta quidem, summi dux et animi et consilii, Zakmaro egressus, Varadinum versus duxerat, atque idem Sigismundi dux quoque Moses Székelly fecerat (is qui postea ad Coronam, quam incuriose lacrymabilem Transyluaniae pugnam obierat, tam fortiter in ea mortem occubuerat) et cum Siculorum valida manu, ad Somlyo castellum in castris consederat. Dum hic haeret Moses, quarto nonas Octobris, septuagintaquinque Siculos submittit, qui Turcis insidias pararent. Ii profecti forte praedandi frumentandique causa, centum Turcas, totidemque Tatares ad Misle pagum evagatos, e proxima specula conspiciunt. Expectant dum omnia cilicia et saccos impleant, iumentaque onerent; id ubi factum est, ex improviso eos adoriuntur, centum amplius ex illis caedunt, quinque et viginti vivos capiunt, equos plus centum rapiunt, atque ita praeda onusti, ad Mosem redeunt. Ex iis Moses aliquot Turcas et Tatares Sigismundo, iam tum in castris ad Colosvarum haerenti, misit. Nam Sigismundus Princeps simulac Mehem-

Siculi Turcarum turrim caedunt.

dem ab Lippa iter divertisse, ac Varadinum obsedisse inaudivit, confestim motis ab Deva castris, per mediam Transyluaniam Varadinum versus, qua Chrysius amnis sinuoso praecipitique cursu evoluitur, copias deduxerat, quae ad XV armatorum millia accedere ferebantur, ad Sebesumque, Bánfiorum procerum castellum, residerat, non tam ut Varadinensibus auxilio subveniret, cui impar omnino erat, quam ut inde, si qua irruptio in provinciam fieret, aut propulsare, aut saltem retardare posset. Iam vero antequam Varadinum obsideretur, e nonnullis non magni momenti castellis, quae vi Turcarum sustinendae minime paria esse putabantur, et quae Varadinensis urbis fortuna ad alterutrum eventum secum trahebat, deserto praesidio, milites sese contulere Varadinum. In iis erat Sarkad castellum Gyulae proximum, ideoque hostili iniuriae supra modum obnoxium. Lucas cognomine Magnus castello, Martinus Angelus manipulo peditum praeerat. Hi recte arbitrati Varadinense praesidium sanguine suo potius tutandum esse, quam in vilis castelli cavea ignavo et nihil in commune profuturo fato occumbere, primorum ducum iussu Varadinum transiere, ubi cum insigni fortitudinis laude omnia militiae munia alacres obiere. Triduo ante, quam Mehemed cum universa Turcarum mole Varadinum applicaret, decem millia suorum praemiserat, qui et locum castris metandis idoneum legerent, et situm urbis contemplarentur, et animos oppidanorum tentarent. Vbi hostem adventare cognitum est, Paulus Nyarius pari potestate cum Redero, ut diximus Varadini praefectus, cum delecta militum manu ex urbe obviam Turcis occurrit, ac tumultuario certamine tamquam agonalia acturus, praeludium belli auspicatur. Cumque inf-tus inter se hostis singuli bini ternive concurris-

Sarkad deseritur subducto Varadinum praesidio.

sent, alii gladiis et tormentulis cominus eminusque sese lacessissent; ubi acriorem crudescere pugnam Nyarius videt, et se Turcis imparem intelligit, diremta velitatione in urbem se recipit. Ita utrinque virtutis periculo facto, ac nonnullis interfectis et sauciatis diversim abiere. Demum Zatarci Passa Varadinum, quod illi male vertat, totis simul viribus appellens, oppugnationem orditur. Principio oppidum, quod arci adiacet, non usque adeo firma munitione incuria superiorum temporum praeditum, adhibitis et machinis et viribus expugnat, unde reiecti praesidiarii in arcem se conferunt, quae ad omnes casus invicta stabat. Potitus oppido Turca, vineas circum arcem agit, corbes ingesta humo adiungit, tormenta bellica propius admovet, ac intentissima cura omnes vires ad expugnandam arcem explicat. Adornatis in hunc modum omnibus machinamentis, moenia quatit, dilapidat, disiicit. Interea obsessis nulla quies, quippe qui interdiu tormentorum inflictus contrariis ictibus retundunt, vim ex aequo vi repellunt, et ad omnia obiecta pariter respondent; noctu adhibito ingenti studio quassata moenia reficiunt, hiatus aggesta terra refarciunt, aggerata materia et multa trabe refulciunt, ut omnes hostis conatus ad irritum cadant, obnixe operam dant. Cum Turca suas molitiones parum proficere, omnesque labores eludi videret, aliam confestim machinam contexit, ad suffodienda Regii propugnaculi fundamenta cunicolario opere aggreditur, ut ex improviso eversis moenibus, ad impressionem faciendam latum iter patefaciat. Senserunt obsessi fraudem Mehemedis, sed quibus obstaculis perfossioni obviam irent, magna vi Turcarum ad defensandum suorum manum assistente, vix ullam expedire poterant rationem. Id quod factu licet arduum, tamen a-

Varadinum oppugnat Turca.

gis promptum erat, contis et gladiis, tum vero tormentorum ictibus, fodientes intro extrave commeantes incessebant. Martinus Angelus, vir magni roboris et animi, ac militari laude praestans, Turcam cuniculo erepentem, adacto in iugulum acinace, interfecit. Tandem ubi fundamenta satis perfossa essent, puluerem sulphuratum hostis facto cuniculo immittit. Sed hic quoque non satis ex animi sententia dolus successit, sive enim vastiora essent propugnaculi moenia, quam ut vis subiecta flammae subvertere posset, sive pauciore quam par erat immisso puluere, sive inperitiae molitorum artificum fuerit adscribendum, per ipsa cuniculorum ostia concitati ignis vehementia erupit atque expiravit; quod gravissimo quidem terrae motu concussit propugnaculum, sed sede sua minime exturbavit. Nihilominus ad impressionem faciendam classicum cani iubet Mehemed. Tum Turcae scalas applicare, tormentorum globis ad murorum minas collimare, propugnatores deiicere, caedere, ac nihil sibi reliqui ad occupanda moenia facere. Contra oppidani oneratos hostibus muros pro virili defensare, totis connixi viribus Turcas deturbare, subeuntes moenia tormentorum procellis dilaniare, omnia loca sanguina ac caede funestare. Multi conflata pice et sulphure confestim irruentes barbaros exurere, omnibus telis vim arcere. Nec defuere, qui apum crabronumque conquisita antea examina in medios eiacularentur, quorum aculeis impetitus hostis gravius discruciaretur. In hac et caeteris oppugnationibus Ioannis Scelesteij virtus imprimis enituit, qui novo machinamento puluerem sulphuratum ciliciis involuit, a linteo funiculo ignescente per oras ita traiecit, ut s aulae eiaculatus esset saccum, atque in confertos p iecisset, protinus in flammam puluis emicaret, sae-

voque incendio adstantes ambureret. Nec mulieres partes propugnandi suas segniter obivere. Congestum saxorum acervum in hostem densa procella depulerunt. Omne genus missilia, quae furentibus ardor pugnandi subpeditabat, exturbarunt, hostes obtriverunt, ac sane non leve momentum ad reiiciendam barbarorum vim adtulerunt. In iis Stephani Stepanis ancilla memoratur, Elisabetha nomine, ingentis animi virago, quae virorum quamlibet virilium munus, praeclaro ad alias sui sexus exemplo, sane obivit. Acinace accincta et lancea armata binos simul Turcas in murorum vertice pugnam cientes, uno impetu transfodit, ac foras praecipites dedit, nonnullos illatis vulneribus deturbavit. Tandem ipsa, dum pugnandi ardore incautius in hostem grassatur, oblita sui sexus et periculi, immoderati animi poenas dedit honestas, plumbeo tormenti globo per adversum pectus traiecta. Ibidem periit Thomas Budaeus Colosvariensis, Thomae filius, ingentis animi iuvenis, et plures alii ex Vngaris et Germanis. Elusa hac ad regium propugnaculum impressione, cum se Turca parum proficere videt, viribus obstinationem, huic denique artem iterum subiungit, ad subvertendum mancum propugnaculum spem convertit. Nihil ab ulla parte intentatum relinquit; quando satis intelligit, in potestatem redacto Varadino ingentem terrarum tractum Imperio Turcarum accessurum, adeoque ad Transyluaniam occupandam potentissimum aperiri campum. Quaterna Turcarum et Asaporum millia ad agendum cuniculum destinat. Asapi sunt operae rusticanae, ad omnia belli onera, quae usus expeditionis postulat, obeunda in bellum contracti. Magna pars Christiani sunt, et quia non fidunt illis, inermes. Hos per vices fossioni succedere, terram egerere, egesta fossam implere iubet. Iam cu-

niculus per obliquatos et tergiversantes anfractus ad ima fundamenta penetraverat. Sensere obsessi malum, sed quibus remediis avertenda pestis esset, plane nihil habebant. Itaque ergo nitrati et sulphurati pulueris centumpondium in penitiora viscera cavernarum Turca ingerit, linteum funiculum apponit, qui ad certam horam, lento igne ad puluerem proserpente, concitatissimum incendium ex nec opinato suscitet; exinde ostium pestilentissimi antri crassissimo muro obstruit. Hoc modo caecus ignis, in penetralibus cuniculi curvatisque giris antri aestuans, quum, quo sese effundat, nullum habet spatium, nictu oculi totum simul propugnaculum, non sine ingenti propugnatorum strage, late evertit. Tum ad ingentem motum tota arx concuti, inopinato fragore et ruina aures impleri, animi consternari, favilla et denso fumo omnia circum loca obnubilari. Hic repentina utendum occasione barbarus arbitratus, multa simul armatorum millia, quae antea ad expectam ruinam in pugnam instruxerat, fossam superare, arcique succedere iubet. Proinde pars per eversa fundamenta vi viam intro aperire, pars per scalas in muros arrepere, cominus iuxta atque eminus oppugnare, pro se quisque in fastigium eniti, aut per rudera fuligine atque sanguine horrentia in urbem penetrare. Primores Turcarum verbis pariter atque exemplo animare militem, precibus minas, minis denique plagas miscere. Ducenta asprorum millia proposita, qui princeps aut per hiatum ruinarum, aut muro superato signa in urbem intulisset, qui huic succederet, dimidium eius summae. Antesignanis idem praemium, quod signiferis ascensum occupantibus. Nec obsessi praesenti discrimine circumventi, ad quaelibet pericula propulsanda sibi deerunt. Omnia tela, quibus repellendi hostes essent,

explicant, caede, strage, cruore omnia miscentur. Hic Georgius Király, idest Rex, brachium tormenti ictu amisit, quo vulnere inter primam curationem animam expiravit. Erat Italus Comes Ioannes Marcus Insulanus Bononiensis, equestris vir dignitatis praeclarus, qui egregiam laudem fortitudinis inter primos retulit Sed dum incautius puluerem tormentarium tractat, tota facie ambustus, non leve periculum incurrit; cuius vulneris praeclara vestigia, ac verae virtutis signa, dum vixit, in facie prae se tulit; non deformatus iis cicatricibus, sed magni potius atque excelsi animi argumentis honestatus. Cum diu acerrimo marte depugnatum esset, tandem Turca hic quoque et animis et viribus fractus, victoriam obsessis reliquit. Tenente obsidione duces de rerum summa solliciti, Andream Sipos, idest Vtricularium, gregarium e peditibus militem, ad postulanda subsidia arce emiserant, qui falsis omnibus hostium custodiis, ubi saluus ad Bastam venisset, Varadinum vicissim remissus est. Quem propitia semel fortuna reversum cum iterum duces clandestino eodem submisissent, ad extremum altera legatione simul et vita defunctus est, nec usquam amplius vel visus vel auditus. Infiniti est operis, omnia momenta defensatae arcis singillatim describere. Satis fuerit generatim dixisse, ac summa rerum capita attigisse. Totos trigintaquinque dies urbs oppugnata, quo temporis spatio pene totidem cruentissimis impressionibus est impetita: quandoque in serum protracta dimicatio, quandoque per diem duplicata oppugnatio. Nec tantum humanis viribus arx defensa, sed ut profani hostis consilium penitus interciperetur, coeleste quoque numen praesto fuit, ne unicum Transyluaniae propugnaculum in immitissi-

mae gentis potestatem incideret. Quocirca continentes pluviae ac coelo defusus largius quam alias humor non solum Turcis urbem impressione aggredientibus humum coeno madefecerat, sed et campos ita inundatio torrentium et Chrysii obruerat, ut et carris ineluctabiles et iumentis inequitabiles fecerit. In ipsis Turcarum castris milites poplitumtenus cum limo luctabantur, foeda ubique illuvie omnia plena erant. Tormentorum moles aliaque bellorum impedimenta, foeda voragine impressa luto inhaerebant. Quae omnia ita divina benignitas Chistianis amica, barbaris infesta fecerat, ut coelum pariter ac terra in profanae gentis cladem conspirasse viderentur. Ex quo tandem Mehemed non solum spe potiundae arcis, sed et magna exercitus parte amissa, flens ac moerens ab oppugnatione recessit, malum ac pestem imprecatus Sigismundo, qui a Transyluania invadenda ad obsidendum Varadinum fallaciosis imposturis eum abegisset. Fama est, ex vero vel vano hausta incertum, apud Turcas rumore promulgatum fuisse (ut est huius gentis ingenium admodum religiosum) aereum equum divi Regis, quem diximus, hinnitum edidisse, idque Turcarum auribus exceptum, laetum, et victoriam obsessis prodigium eos interpretatum fuisse. Quae res effecerit ut ab obsidione, desperatione magis capiendae arcis impulsi, quam viribus exhausti, in tempore recesserint. Sed enimvero nihil aliud quam temporis importunitas Turcarum animos fregit, et declinans in hyemem autumnus eos a male suscepta expeditione retro signa eferre coegit. Itaque postridie Kal. Novembres omnis ppugnatio intermissa, tormenta in castra revecta, asa collecta, ac postero die, eodem quo venerant itiere, omnis multitudo Belgradum regressa est. Com-

meatu eo solo, qui a Stephano Bocskaio arcis olim praefecto, superioribus annis eodem fuerat congestus, Varadinensis obsidio tentata est. Camelorum tanta fuit in exercitu hostili multitudo, ut cum singillatim post se iuncti longa serie procederent, aliique aliorum vestigia inculcarent, quacunque sunt acti, profundis fossis campos exaraverint, ac per singulorum gressuum spatia, innumeris vestigiis porcas fecerint colliculorum instar assurgentes. Eo autem proclivius vestigia vastorum iumentorum solo imprimebantur, quod terra madore infirmata et resoluta, altius ungulas eorum admitteret. Quae sane camporum vulnera, vix unius alteriusve seculi diuturnitate obliterari sua sponte, atque in cicatricem obduci, complanarique poterunt. Discedente Turcarum innumera colluvione, vicina quoque circum castella, e quibus praesidiarii, desperata locorum salute, in tutum recesserant, aut in quibus firmiter consederant, metu simul sunt levata. Restitit abbatia Regiae Dexterae (sic Bonfinius locum appellat, Hungaricum sequutus idiotismum) tribus mil-
Szent Job. liaribus supra Varadinum, ad Beretoum amnem sita, eiusque praesidiarii nonnullorum Turcarum vim, qui incendium castello pagoque interminabantur, fortiter
Kerekl. repulere. Poterat Kerekium quoque, Stephani Bocskai castellum, praesenti fiducia Varadini fortunam expectare, adversusque Turcarum et Tatarum quantumlibet validos impetus durare, nisi Stephanus Arackay praefectus arcis, statura magis et effigie oris, quam fide atque constantia spectabilis, Tataribus illud diripiendum reliquisset, plurisque valetudinem, quam honestam famam duxisset. Cuius postmodum ignaviae labem, captus Zakmari, ac diu in custodia habitus, suspendio exspiravit. Enimvero sicut domestica cura,

reique familiaris negotium, ita et militaris ratio duplici imprimis vitio laborare solet: ignavia et stultitia. Ignavia est propter metum deserere praesidium, sicut ob inertiam deserere rei domesticae studium. Stultitia est propter temeritatem rem male gerere, sicut familiarem prodigere iuvenilis insipientiae est. Nec secus decoquit publicam salutem inconsideratus imperator, quam tiro haeres et per aetatem rudis rem familiarem. Iam et Telegdum, binis ad Chrysium supra Varadinum milliaribus, effugiente cum omni suo satellitio Blasio Telegdio, in cuius ditione arx erat, in hostium potestatem sine sudore et sanguine pervenisset, nisi a Francisco Petse generoso et magni animi iuvene servatum fuisset. Is enim rerum statu, qui nondum erat deploratus, animadverso, damnata trepidatione, confestim assummit e velitaribus turmis nonnullos, atque e castris Sigismundi Principis in desertum castellum migravit, adversusque omnes hostium incursiones fortiter conservavit. Hoc modo Transyluani clypeo magis quam armis toto hoc anno usi, defensioni tantum suae, non pugnae vacarunt, singulari numinis benignitate hostium animos ad deteriora consilia detorquente. Nam si infinitae illae Mehemedis copiae, ad Transyluaniam evertendam destinatae, constantioribus animis proposito incubuissent, in tam aegro, suaque sponte labente provinciae statu, haud cuiquam dubium esse potest, quin, si non extrema pernicies, ingens certe clades inferri provinciae potuisset. Soluti Turcici belli metu Transyluani, cum ferociam hostium magna ex parte remisisse vidissent, putarentque fore, ut nullam amplius eo anno molestiam provinciae facesserent, depositis armis, quieti se dederunt. Et Sigismundus Princeps copias, quas adversus

Telegd.

Mehemedem conflaverat, in hyberna dimisit, atque ipse simul Albam revertit. Vbi quia valetudinis non satis erat compos, sive ex autumni intemperie, sive curis et molestiis, seu qua alia de causa in morbum lapsus, curando, medicandoque diu vacavit. Haec dum in Transyluanis partibus geruntur, nec Germani interea et Vngari strictim, et quasi per transennam tantam belli procellam spectarunt. Nam simulac Mehemedem ad Varadinum copias suas admovisse audierunt, utendum opportunitate hostisque absentia arbitrati, nulla interiecta mora, ipsi quoque ingenti cum apparatu, Kal. Octobris Budam obsederunt. Est Buda metropolis Vngariae, pulcherrimo ad aspectum loco posita. Nam ipsa modice edito monti incumbit, Danubiumque subter labentem, et Pestum, ab oriente flumine solo diremptum, e summo despicit. Citra Danubium, qua Pestum est, ingens campus panditur tamquam vasti maris planities, quam oculis terminare nequeas, nullis collibus, nisi coacervatis sabulosis molibus, totus is tractus interpellatur, aquarum omnium, praeter coelestium indigus, ieiunus, ac sterilis, frequens tamen pagis et oppidis, nullo muro cinctis, quae putealibus aquis fontium defectum supplent. Vestitur crebris iuniperorum betularumque dumetis, atque aliis arborum fruticumque syluis, quae sabulosam humum amant. Tota regio armentorum incredibili ubertate pollet, isque solus quaestus indigenarum fortunas opulentat. Est e privatis Vngarorum civibus istic, qui decem boum millia in pecuariis habet, unde ingens Turcarum fisco accedit vectigal. Vltra Danubium ad Budam longe alia loci facies. Omnia amoeniora, montium, syluarum, vinetorum, camporum, fontium, amnium laeta frequentia. Ipsum urbis iugum in

Germanus Budam obsidet.

Budae situs.

se coactum, atque in orbem rotundatum ita se succinxit, ut aequatam planitiem urbi condendae indulserit; suburbia Danubiotenus descendunt, nullis quidem cincta muris, sed aedificiorum continua moenia instar murorum habent. Exiguis platearum et angiportuum portis intercluduntur, et vallorum obicibus muniuntur. Ab occasu remotis in bina, ternave passuum millia montibus valle magna lataque in hemicycli speciem cingitur, cuius vallis cornua ab ortu solis et septemtrione Danubio utrinque clauduntur. A meridie annexa est extremae urbi arx, splendidissimis tot retro regum aedificiis superba, cui, valle intercedente, mons divi Gerardi tota urbe atque arce praecelsior imminet. A Danubio, qui montis infima allambit, incisis rupibus praeceps. Quae vero ex Gerardino cacumine arx demissior obnoxia est tormentorum validiorum iactibus, non ut ad scopum figendum collimatis, sed ut ad percutienda fortuito obvia temere emissis: ideo Turcae ad removendum offendiculum superioribus annis, ab expugnato a Christianis Strigonio, mediocre castellum monti imposuerant, praesidioque muniverant, ne hostis Germanus occupato eo vertice, subiectae arci pilarum eiaculatarum procellis insultaret: Budanam et Pestanam ripam sex et sexaginta pontonibus iniectus pons utrinque complicat, qui bruma appetente quotannis convellitur, membratimque reponitur, ne conglaciato Danubio, hybernaque tempestate disiiciatur. Exeunte hyeme, ubi glacierum moles verno aëre soluta, flumini detracta est, operis adhibitis rearatur, magno mancipum et redemptorum, qui Iudaei plerumque sunt, lucro: quilibet enim commeantes, equites aeque ac pedites, quae magna semper turba est, tum vero plaustra oneraria, pro singulis iumento-

rum coniugiis singulos nummos ungaricos pendunt. Habet urbs subtus moenia ad Danubianam ripam, thermas aliquot natura calentes, elegantibus excultas aedificiis; earum uni, quae Passae balnea hoc tempore vocantur, olim Felheviz, id est supernates thermae duplici fonte scaturiunt, exiguis inter se spatiis discreto, quorum alter frigidissimas fundit aquas, et (quod mirere) odore sulphureo, alter ferventissimas odoris expertes. In huius undis, quarum vix vel digiti patientes sunt, palmares pisces oberrant, cibis inutiles, si quidem tanta est eorum teneritas, ut ad primam coccturam in tabem liquescant. Horum duorum fontium rivuli, aequabiliter modificati atque inter se certa proportione temperati, structilibus tubis subter terram latenter ductis in eundem alueum, seu castellum balneorum infunduntur, ac Turcarum primoribus salutares praebent lotiones. Alterae thermae ripenses, et ipsae quinis stadiis a Passanis descendunt, ac pariter Gerardinum montem in arcem imminentem suspiciunt. Hae Vngarorum rebus florentibus Alheviz, id est infernates thermae sunt vocitatae. Sunt et aliae promiscuis vulgi usibus destinatae, quarum omnium aqua medicamentosa est, ob naturas metallicas sulphuris, aluminis, et chalcanthi, per quorum venas emanat. Ergo Adolphus Svarcembergius, cui Caesar totius exercitus imperium tradiderat, Budam ducens, nihil antiquius habuit, quam ut Gerardinum castellum in potestatem redigat, sed prius quam quod speraverat consequi efficeret, ipsi Turcae de sua locique salute desperabundi, incenso castello, in urbem se receperant, satius ducentes de rerum summa in urbe primaria vires periclitari, ac si ita fortuna ferret, occumbere, quam in vili castello nihil in commune pro-

futuro interitu vitam ponere. Reliquias castelli, ne amplius restaurari possit, a fundamentis Svarcembergius evertendum curat. Mox deinde ad urbem in potestatem redigendam se accingit; qua vetus Buda est, inde et castra ponit, et initium oppugnationis auspicatur. Cui dum summo studio ac diligentia vacat, ne qua pars urbis a belli clade immunis sit, suburbia, quae magna et frequentior urbis pars est, primum omnium expugnari ac diripi iubet. Ad faciendam impressionem Germanici nominis milites, Gallos, Valonesque adornat, eo omnino, ut putatum est, consilio, ut expugnati suburbii gloria et praeda penes hos potius resideat, aut ut divisis Germanorum et Vngarorum viribus, aemulatione inter se virtutis, alteri alterorum exemplo ad rem gerendam fortiter invicem accendantur. Itaque edicto cautum, ne quis Vngarus, Sclavo, aut congener quispiam Germanis sese misceat: qui secus fecerit, capite poenam luet Turcae suburbiorum angustias, aditus, portas, angiportus, valido tormentorum ordine, militumque robore muniverant. Nihilominus Germanus spe victoriae et praedae, validissimo impetu adoritur. Cruento certamine diu pugnatum. Ter irrumpentem Germanum, et in medias plateas et vicos penetrantem, ter Turca eiecit, et in castra redire coegit. Sub vesperam Vngaros eandem oppugnationem tentare Svarcembergius iubet. Hi firma incursione atque impetu armorum et animorum primum portarum munitiones evertunt, aditus patefaciunt, mox in medias Turcarum phalanges illati, magna eos strage fundunt. I le ad Passae aedes, quae ad ripam Danubii regiae i tar sita est, calore pugnandi provehuntur. Passae s uidem ex vetere Turcarum instituto, extra arcem, e rave urbem laxe et magnifice habitare solent. Nunc

Buda oppugnatur.

Ali Passa, qui urbi praerat, quia de totius civitatis capite agi videbat, intra moenia se receperat, plus ad summam rei conducere arbitratus, si urbem potius quam suburbia defendenda susciperet. Nihilominus aulam, omniaque circum loca, validissima armatorum manu obfirmaverat. Sed nullum isthic praesidium profuit, quin incensis late locis omnibus, in mediis fumorum flammarumque voluminibus, Passanam aulam Vngari expugnarent, omniaque caede et sanguine miscerent. Adeoque illos impetus animi, cupiditasque vincendi praecipites ad victoriam et gloriam egit, ut vastatis late suburbiis, et Passana aula, et thermis supernatibus a tergo relictis, ad Vizvár, idest aquarum castellum usque penetraverint. Est is locus moenibus inclusus, et ex arce per declive ad Danubium usque demissus, unde aquandi commoditas petitur, praesertim difficillimis urbis temporibus. Caesi hac et altera pugna e Turcis feruntur ad tria millia, tormenta aenea maiora et minora ad sexaginta parta. Ita occupatis suburbiis, proclivior ad occupanda urbis moenia opportunitas iniecta est. Quocirca ad diruendos muros intentissima cura Svarcembergius aggreditur. Ex adverso montis, cui Madárhegy, idest ab avibus nomen est, tormentorum aliquot versus urbem intendit, quibus ita eam partem dies ac noctes fatigat, quatit ac demolitur, ut multis millibus viam ad irrumpendum patefecerit. Verum enimvero uti fortuna similes eventus similibus saepe negotiis ministrat, ita sane quae causa Turcas a Varadinensi obsidione repulit, eadem omnino Christianos in Buda expugnanda frustrata est. Nam adversa tempestas, bellicis expeditionibus inimica, pluviisque continuis ac nivibus infesta, ita omnem spem acquirendae urbis Svarcembergio eripuit, ut nec tor-

mentis grandioribus ad muros dilapidandos, ut par esset, uti, nec per acclive montis latus, cuius dorso urbs imposita est, ad impressiones faciendas armati lubricitate soli impediti admoveri possent. Quantumlibet enim anniterentur, ipsa via lutulento madore imbuta omnes conatus interceperat, prorsus ut qua insisterent aut progrederentur, nullum locum sine casu et prolapsione haberent. Delecti nihilominus e singulis nationibus numerosa et validissima manus, qui urbi succederent, impressionemque tentarent; sed effectu parum profuturo res processit. Nam Turca eversorum murorum hiatus vastissimo intus aggere atque fossa resarserat, tum vero tormentis atque armatis ita instruxerat, ut multa simul ad invadendam urbem impedimenta Christianis obiiceret. Sed nostri Turcarum vim non ducebant tamen tanti, quin cum iis vires conferre auderent. Viae difficultas potissimum obstabat, cum qua magis, quam cum hostibus luctandum erat. Quum enim in fluente labe ob assiduum humorem liquescentis humi milites pedem ponere non possent, per singulos gressus fallente vestigio lapsantes, manibusque et pedibus reptantibus, quam procedentibus similes ad superandum arduum clivum eniterentur, nullum operae pretium faciebant, omnisque conatus ad irritum cadebat. Proinde necessitatibus humanis adversoque fato victi, id quod necesse factu fuerat, re infecta domos repetere sunt coacti, nec alium tantae expeditionis fructum reportavere, quam illatum suburbio detrimentum, eversasque Turcarum fortunas, qui istic magno numero sedes fi erant, quas tuto se inhabitare putabant. Hoc modo f tum est, ut uno eodemque tempore Turca in Varadi- n nsibus thermis, Vngarus in Budensibus laverint, illa- t acceptumque vicissim damnum utrique pariter sen-

serint. His itaque ita utrinque administratis, Mehemed Passa, ob rem male ad Varadinum gestam, non ausus Constantinapolim ad suum tyrannum reverti, tota ea hyeme Belgradi delituit magis quam degit, donec vertente aestate, mense Iunio cum novus illi successor Ibrahim Passa, secretiorum Purpuratorum Princeps, esset substitutus, iussu Mehemedis Imperatoris, abscisis fauci-

Mehemed Passa necatur.

bus, usitato illis supplicii genere, strangulatus est. Crimini illi datum est, quod tanto cum apparatu, non ad evertendam Transyluaniam, quo fuerat universis consiliis suffragiisque destinatus, sed alio vires converterit, totamque spem bene gerendae rei sua ipse inconsiderantia fefellerit, a Sigismundo pacificationis fraude illudi sibi passus fuerit, copiasque Imperatoris ad Varadinum importunis cladibus obiecerit. Missus est cum literis ad necandum Passam Ianizarorum tribunus quem Agam vocant, cum delecta lictorum manu. Quum literas Imperatoris Mehemed accepisset, in quibus ultima sibi necessitas mandabatur, easque oculis legendo percurreret, simulac ad locum devenit, in quo denunciatio mortis continebatur, toto consternatus animo et corpore, ac tamquam repentino percussus sidere, pene exanimatus est, ac pariter nondum perlectis omnibus e trepidis manibus literae humi defluxerunt. Tyranni iussum erat, uti aequo animo Passa mortem ferret, neve obluctando ullum contumaciae signum ederet; quidquid de se statutum est, patientia et obsequio toleraret. Passa exspes vitae, ac praesenti mortis horrore perfusus, momentum temporis sibi dari precatus est, dum crimina sua ultimis precibus atque obsecrationibus ad Deum exspiraret. Id ubi datum est, ferali n sella, quae illi ultima fuit, insidere iubetur, quos eni n Imperator hoc modo necari iubet, moderatiore qua n

credi posset, animo omnibus iussis obtemperant, non affectu, non aspectu, ullam indignationis speciem edunt, ac ne purgatione quidem sui tentata, incredibili patientia, acsi ad tribunal iudicis damnati ac manifesti criminis convicti essent, irrogatum supplicium subeunt. Ita iniecta gulae bubula chorda in eum usum parata, Passam lictores suffocant; omnia eius bona in fiscum illata Imperatoris. Huius Zatarci Passae memoriam grata recordatione colunt Turcae, a quibus etiam nunc cognominis vices Mehum, id est bonae memoriae Mehemed Passa vocatur. Sepultus est ibidem Belgradi, proxime monumentum Eucanis Begi. Hic Eucan summae authoritatis et prudentiae Beg fuit, Belgradi praefectura diu functus, sed ultimis temporibus parum prospere Mars illi aspiravit. Nam quartum abhinc annum Transyluanorum defectione, illatisque cladibus irritatus Eucan validam Turcarum conflaverat manum, Danubiumque quam potuit clandestino traiecerat, utque Transyluanis negotium facesseret, in tractum qui Halmos vocatur, ultra Caransebesium, Transyluaniae et Valachiae finitimum, duxerat. Quo cum inexpectatus hospes advolasset, ac late terrore fuso depopulationi vacaret, rusticae plebis multitudo, correptis derepente armis, quando de capite patriae agi videbant, ingenti numero e diversis locis concurrunt, hostemque adoriuntur. Quem saltibus inclusum, et inopinatis insidiis exceptum, magna strage fundunt, atque ibi Eucan exercitum pariter ac vitam amittit. Caput eius cana promissaque barba horridum, Albam ad Sigismundum Principem est missum, ubi in Georgiana porta pilo pe fixum contabuit. In huius Eucanis aula, Zerdares Passae, qui copiarum Turcicarum lecti imperatores sunt, Belgradi adhuc hospitari solent. Truncatum Eucanis

Eucan Beg Belgradi.

corpus, multo auro redemptum, ac Belgradi sepultum. Porro licet crudele factu et tetrum, militari tamen more hoc tempore receptum est, ut hostium caesorum corpora, non solum exuviis spolientur, sed et capita a cervicibus avellentur: id a Turcis iam principio usurpatum, Christianis quoque in morem venit. Proinde ut pari facinore crudelitas eorum compensetur, ab Vngaris quoque, sed in Turcas tantum, eadem consuetudo observatur, id uterque deformi facto studentes, ut testimonium aliquod privatae fortitudinis secum deferant, aliorumque commilitonum animos ad virtutem acuant, his quandoque ut numeroso hoste caeso, ex congestis verticibus trophaea erigantur; quale genus supra memoravimus. Nec raro contingit, ut cum famosi alicuius ducis caput peregre mittendum est, ne ob multorum dierum iter aestivo calore corrumpatur, cute exuatur atque ipsa servata qualicunque oris effigie, palea aut foeno infarciatur, atque ita victoriae documentum ad principes viros mittatur. Apud Bonfinium, rerum Vngaricarum scriptorem, lego Ioannem Hunniadem onerarium plaustrum, quod vix decem equi traherent, Mezethi Beg, et filii eius, plurimorumque Turcarum capitibus onerasse, atque ex Transyluania Budam usque ad Regem prosperae pugnae documentum misisse. Quamquam autem haec ab humanitate, a iure naturae atque a ratione deflectere videantur, quae in exanimum corpus minime saeviendum suadet, tamen (ut sunt haec tempora et mores) longe hodie a Christianis non solum in Turcas, sed etiam in Christianos immaniora patrari videmus. Nam ut pene infinita alia praetercam, quis non detestetur barbaram carnificinam, quae in Turcas ad Hatvanum, Maximiliano Archiduce captum, a Valonibus et Germanis exercita est? Quis

Crudele est capita et demere et palea implere excoriata.

diram miserae plebis per omnia cruciatus genera mactatae lanienam, in Transyluania Georgio Basta bellum gerente, non abominetur? Quis hodiernorum Thracum, quos Rátz vocant, quavis bestiarum feritate tetriorem diritatem non execretur? qui, ne a maiorum suorum perenni ac contestata crudelitate vel latum unguem descivisse videantur, omnia tortorum munia his miserrimis temporibus in Transyluania excrucianda implevere, prorsus ut prae istis crudelissimus quivis carnifex misericors videri potuerit. Et cum haec facimus, Christiani audire et esse volumus, scilicet, cum tamen potius cum quovis carnifice conveniat, quam cum Christiano milite. Nihilominus sacrum bellum nuncupatur, eo credo modo, quo a poetis sacri auri fames dicitur, et ab Hebraeis mascula scorta sacri vocantur. Sed haec frustra ad duces militares et milites querimur, quorum animi iam plane ad haec foeda et immania exercenda, quovis aprugno callo solidiore duritia sunt obducti, qui tunc optime omnes verae militiae partes se obivisse credunt, si quam sint in alios immeritos sanguinarii. Interea dum Varadinum a Mehemede Passa, Buda ab Adolpho Svarcembergio oppugnantur, Transyluania per variorum casuum ludibria a Sigismundo exercetur. Ne Michael, Valachiae Princeps, quem Vajdam dicunt, vir animi excelsi atque invicti robore praeditus, alienorum negotiorum otiosus spectator esset, collecto undique et ad signa vocato milite, validissimum exercitum conflat, ac per Danubium omnes copias intrepide traiicit, nam in Bulgaria duo Passae valida custodia in tractus observabant, ne scilicet Michael infestis armis Bulgariam (quam superiorem Mysiam veteres dixerunt) adoriretur. Passarum alteri Caramian no-

Michael Vajda Bulgar traiicitur.

Hafiz et Hadum.

men erat, alteri Hafiz Amhad, Hafiz autem barbara Turcarum lingua eunuchum significat, hoc ab Hadum differens, quod illis coles cum testibus et scroto a pectine penitus demetitur, ut nullum indicium, quo viri videantur, supersit. Hadum spado dicitur, eradicatis duntaxat testibus, pene incolumi, licet inerti. Hi Passae Valachiae ingenti cum manu Turcarum imminebant, et fama erat non ad propulsandum, sed ad inferendum Valachiae bellum eas copias conflavisse. Verum Michael satius ducens alienam terram quam suam belli sedem facere, non expectatis Passis, ut consilia sua promoveant, ipse prior invadere illos constituit, ita putans fore, ut si in hostico etiam parum prospere pugnaret, quod omen abominaretur, ipse tamen Danubius vel modicis praesidiis citra infestus, satis validus obex ad hostium conatus remorandos futurus esset. Quibus ita constitutis secunda militum voluntate navigiis et monoxylis lintribus mille quingentis ad eum usum antea praeparatis, Danubium improvisus traiicit, ac ad Nicopolim, Bulgariae oppidum, quam Valachiae Nigram Turrim nuncupant, ambobus Passis se in conspectum dedit. Erat lata planities, ad conserendum certamen imprimis accommoda. Passa XL millibus, Michael cum XXXII in aciem descenderant. Id Petrus Armenus, qui nonnullae militum cohorti in exercitu Michaelis praefuit, vere testatur, quem armatorum numerum, ne a fide laborare suspicer, non hominis solum authoritas persuadet, sed etiam non impedita dubitatione verisimilitudo. Nam sequenti anno idem Michael, in Andream Cardinalem, Transyluania submovendum, totidem fere armatorum millibus inva serat. Ducebat autem Michael delectam militum manum, nec ignarum belli artium; duces quoque et tri-

bunos multis proeliorum experimentis exercitatos, milites compluribus stipendiis, ad omnes belli casus induratos. Ita cum Caraimane et Amhade, altero viro, altero nec viro nec femina, aperto congressus marte, postquam ingenti illata clade eos stravisset, non exercitum tantum Turcarum delevit, sed et Caraimanem in acie interfecit, eunucho vix sibi salutem fuga redimente. Ingens equorum, camelorum, armorum, vexillorum, omnegenus spoliorum praeda parta. Hac fretus victoria, Michael confestim Nicopolim obsidet, tribus continue diebus tormentis, quae ad manum habebat, oppugnat, quassat, omnibus tentat viribus. Tandem, quia praeter spem ea contigerat oppugnatio, defectu sulphurati pulueris, obsidionem soluere cogitur, itaque ad depopulandam, pervastandamque Turcarum regionem animum adiecit. Cum autem profligatis Passis, vix quisquam esset, qui collecto denuo milite arma contra summeret, omnem equitatum late per Bulgariam effudit; ne vero quid a tergo fluviatilibus lembis adversi contingeret, tria militum millia ad riparum custodiam reliquit. Ipse decem dierum iter introrsus emensus, ad Haemi montis usque citimam partem, cui Zaridal nomen est, populabundus pervadit, ferro, flamma, omni belli clade Turcarum populos proterit ad Zaridalem, Dei oppidum est. Eius loci Passa omnem Turcarum, quam imperio regebat, rempublicam, et e plebe quoque Christiana armis ferendis idoneum quemque in castra contraxerat, Michaelem, ne ultra belli atrocitate evagaretur, prohibiturus. Verum Turca, pugnandi copiam alia atque alia subterfugia quaeritando detrectat, tandem fortunam, quocunque cadat, periclitaturus certamen conserit. Passa multis suorum millibus amissis, vix ipse in tutum evasit. Quocirca Michael ad Deium, et

Caraimanem et Amhadem Michael proelio sternit.

late circa omnem tractum, vasta depopnlatione, totis quadraginta diebus evertens, tandem ad Cladovam Transistrianae ripae arcem, ingentibus cum spoliis revertit. Begum Cladovensem, nescio qua virium fiducia congredi ausum, fudit, atque fugavit. Bulgarorum et Thracum plebem, Christianae pietatis ritum licet graeca superstitione colentem, cum uxoribus et liberis, et qui in eo belli tumultu convehi poterant, facultatibus et currubus ad duodecim millia capitum collegit, et Turcarum tyrannidi eripiens, in Valachiam incolendam et inhabitandam traduxit. Ingens praeda coacta, armentorum, pecuniae, atque aliorum spoliorum, quae diuturnis vectigalibus et rapinis Turcae coacervaverant, vis maxima, argentea, aureaque vasa permulta, vestes persicas, tapetia pretiosa, supellex plurima asportata. Hoc modo Michael, post longam funestamque Turcarum cladem, reducto in Valachiam exercitu, antequam milites in hyberna dimitteret, opimae praedae vim ingentem in eos distribuit, e manubiali pecunia auctionibus quaesita, octogenos quinos talleros in capita divisit. Ne Sigismundum Principem quidem eius expertem victoriae destituit. Ei tunc oppugnationis Varadiensis eventum eminus Claudiopoli velut e specula contemplanti, ingens et insigne vexillum misit,. quod Turcarum Imperator, alteri eorum Passarum, quos Michael ceciderat, veluti insigne officii et fortitudinis dederat, argenteo apice inaurato atque in cordis formam figurato, fastigiatum erat. Adiunxerat Michael spectabili vexillo, sicam insuper damasceni ferri elegantissimam, cuius vagina e mero auro conflato, rutilantibus gemmis illuminata erat. Quae quidem omnia e barbaricis spoliis nec dante, nec

accipiente Principe indigna, Michaël Sigismundo miserat, atque illustris et magni animi exemplum, ipsa re, veraeque virtutis testimonio ad imitandum illi proposuerat*).

*) A 194. laphoz a következő, Szamosközy kezével külön papirra irt s a bécsi codexbe bekötött jegyzet tartozik: Nem volt töb népe Mihaly vaidanak, hanem hatodfél ezer. Niolcz szaz magiar kopias volt, olah drabantok, curtanok, vgymint harom ezeren, kozakok, Raczok azon kiwwl. Nicapolnal keolt altal az Dunan. Nisz varost az hauasok keözeöt megh vöttek, vagtak le benne negyszaz törököt. Sok paraszt olahokat, Raczokat, Bolgarokat, vgymint tiz ezernel többet hozot altal az Dunan hauas alfeoldebe. Ha chyak tiz ezer embere lot volna akkor Mihaly vaidanak, Constantinapol ala szabadon el mehetet volna.

Egy más, XVII. száz. kéztől folytatva: Úgy, de meg vált volna mint jöhetett volna vissza. Talám mind aludtak volna akkor Török Jánosék?

RERVM VNGARICARVM

PENTADIS V. LIBER IV.

ARGVMENTVM *).

Desidente inter Turcam et Germanum bello, quod iure omnium gentium hyeme conquiescere solet, Sigismundus Batorius novam telam orditur. Simulata enim gratiae reconciliatione, et mutuae concordiae actione, legat ad Caesarem Rodolphum summae dignitatis viros, Stephanum Bocskaium propinquum suum, et Demetrium Napragium Episcopum, qui Transyluaniam denuo in potestatem Caesaris concessuram nunciarent, ac Sigismundum cum Maria coniuge in Opuliam rediturum, modo Caesar Opuliae ducatui oppidum Leitomist adijceret. Caesar ubi rata habuisset haec postulata, interim Sigismundus absente ad Caesarem Bocskaio et Episcopo, Cardinalem Andream patruelem suum e Polonia evocat, ac Principatum Transyluaniae, oscitantibus proceribus, et levitati eius suffragantibus, in illum traiicit. Bocskaius et Napragius tam importunam Transyluanorum inconstantiam in suum periculum interpretati, haesitare, trepidare, ac sollicite inquirere, quibusnam modis ab infelici legatione se expediant; tandem Caesar, suae potius clementiae, quam Sigismundi levitatis memor, legatos certis adstrictos conditionibus, liberos demum remittit. At Bocskaius fidem potius suam, qua Rodolpho Caesari obligatus erat, quam Andreae Principis gratiam sequutus, licet non sine ingenti bonorum iactura, in Vngariam emigrat. Sigismundus in Poloniam abscedit, et Maria Christierna

*) Az argumentum a XVII. század második felében pótoltatott a Codexben.

inauspicato Sigismundo nupta et ab eodem bis deserta, bisque recepta, Transyluaniam simul et maritum relinquit, ac in Styriam ad matrem redit. Jenenses Tatarum strategemate in insidias tracti caeduntur. Cardinalis legationes frequentat. Missi ad Tatarum Regem Alipem Stephanus Ovarius, ad Ieremiam Moldavum Ioannes Magnus, ad Michaelem Valachiae Principem Nicolaus Vitéz et Georgius Ravazdius, denique ad Regem Poloniae Sigismundum Gabriel Bánfi et Stephanus Kakas, et ad Rodolphum Caesarem Nicolaus Bogathius. Haec dum aguntur, Malaspina Episcopus in Transyluaniam a Clemente VIII. Pontifice Maximo missus Andream Principem in Christianorum partes traduxit. Classem Turcarum a Danubio Vngari disiiciunt. Tatares Vngariam foede depopulantur. Haec priore semestri gesta anno 1599.

Sequitur a salutifero natali Domini decimae sextae centuriae annus penultimus, qui Transyluaniae pene ultimus fuit. Quidquid enim hactenus perniciosis principum consiliis, clam palamve machinatum atque coctum fuerat, id totum in hunc et proxime insequentes annos, tamquam in communem miseriarum lacum fortuna effudit. Nec sane poterat perperam constitutis rebus, maleque iactis fundamentis aliquid superstrui, quod in salutem publicam firmum ac stabile esset. Quocirca quemadmodum male materiatae aedes, et a fundamento pariter et caemento prave constructae, ante tempus vitium faciunt, nec tam ob aetatem, quam ob architecti inscitiam cito concidunt, ita ii, qui ad clavum reipublicae sedent, si regimini suo non rectam ationem et sana consilia, sed libidinem et coecum nimi furorem fundamenta ponant, sane quidquid ei uperstruxerint, ingenti cum omnium ruina ante diem 1599.

corruet. Prius vero, quam hanc cum ab aliis, tum a Michaele Valacho illatam provinciae cladem attingamus, quaedam procerum Transyluaniae non consilia, quae nulla fuerunt, sed deliria et furores referemus, quibus ad insequentes calamitates lata ab illis via est patefacta.

Ergo Sigismundus Batorius, solutus Turcici belli metu, in hybernaque dimisso omni milite, ipse quoque hyematum Albam concessit. Vbi sollicitus cum de rerum suarum, tum de provinciae statu, quam superioribus diebus non minus inconsulta obligatione, quam temerario ex Opulia reditu, convulsum labefactumque esse videbat, ne ea res in magnum aliquod regni discrimen redundaret, habito super ea re consilio, constituit ad placandum, in magisque consentaneas, et tum sibi, tum provinciae conducibiles conditiones invitandum Caesarem Pragam mittere. Ad tanti rem momenti dextere obeundam destinavit Demetrium Napragium Episcopum Transyluanum designatum, et Stephanum Bochkaium avunculum suum, summae dignitatis et virtutis viros, quibus adiunxit Lucam quoque Trausnerum, Claudiopolitam, ortu Saxonem, virum eruditione et prudentia imprimis nobilissimum. His negotium dedit, ut omnia, quae tranquillandae provinciae, firmandaeque concordiae essent, intentissimo studio tractarent, atque deciderent. Ne vero metus publicis commodis obstaret, praemissus est Wolfgangus Kamuthius, vir e nobilitate Transyluana singulari ingenii dexteritate praeditus, qui publicae fidei literas impetraret, ac legatos impune ad Caesarem venire posse doceret. Nam quum Bochkaius refugientis ex Opulia ac recepti Sigismundi invidiam pene solus inter omnes proceres sustineret, eoque nomine Caesar

Sigismundus ad Caesarem Rodolphum legatos mittit.

illi nonnihil infensus esset, non pro minimo negotio habuit, de securitate ineundi itineris idonee sibi caveri. Proinde ne non omnia rite fieri putarentur, haud gravatim Caesar salvi commeatus diploma dedit, potestatemque ad se veniendi, et quaecumque vellent, libere tractandi concessit, atque ad omnia iusta et honesta, tum vero quae in rem Christianam conducerent, summa cum animi aequitate, propitioque favore descendit.

Ante vero quam Bochkaius cum collegis Alba iter ingrederetur, Sigismundus Princeps, ne e suo solius cerebro eam pacificationem moliri videretur, duodecim virum senatum, atque insuper primores quosque provinciae optimates Albam edicto convocat, ne scilicet quisquam queri postea posset, se inconsciis occulta etiam nunc consilia tractari, nec liberam populi suffragationem ad componendam discordiam, ac rite transigendum cum Caesare foedus adhiberi. Hoc modo in aulam Stephani Chakii congregatis omnibus, quum de mente sua Sigismundus in senatum eorum retulisset, facile ab omnibus impetravit, ut publico totius populi ac ordinum nomine, literae ad Caesarem scriberentur. Earum argumentum hoc omnino fuit: permitteret Caesar pro sua benignitate, Sigismundum hic in Transyluania, rerum, ut antea, potiri; neve eum cuperet exilio rursus patriam commutare. Ex Opulia illum reversum esse, sive locorum, sive permutationis, quam fecerat, pertaesum. Precari ne ea res illi, ac Transyluaniae fraudi esset. Rediisse Sigismundum, ut securiore ex loco constantioris conventionis negotium tractaret. Ne pergeret Caesar a Transyluanis ea postulare, quae incolumi libertate populi praestari non possent. Iam semel in animum Transyluanos induxisse, non vi, sed libertate suffragia sua in creando Principe

tueri, popularique potius, et indigenae Principi, quam alienigenae regnum patefacere. Si qua in re Sigismundus per vim, inconsultaque temeritate, publicam eligendi Principis libertatem superioribus diebus corrupisset, invitosque ad violentum iuramentum pertraxisset, pateretur Caesar pro sua aequitate, eius rei factique memoriam obliterari, ne in novo foedere ineundo, mutuaque concordia, ea una de causa sollicitarentur omnium animi. Qua una re, omnium discordiarum seditionumque materiam e feroci gente tolleret, ad novaque pacta stabilienda, secunda voluntate hominum, animos Transyluanorum pelliceret. Defectionis a Christianorum partibus consilium nemini Transyluanorum ullo modo placiturum. Et siquid hactenus ea in re tentatum esset, simultate tantum et occasionis, quam Turcae quaesiissent, surripiendae gratia factum esse. Recipere se ac polliceri, Transyluanos ab iis pactis, eoque foedere, quod inter Caesarem et ipsos intercederet, minime discessuros, modo Caesar ea benignitate provinciam complecteretur, quam hactenus experti essent. Orare itaque, atque obsecrare, ut si Transyluaniam salvam esse vellet, liberam esse pateretur, favoreque ac benevolentia complecteretur. Denique iurisiurandi religione, quae superioribus diebus, reclamantibus conscientiis per vim inicta esset, populum exsolueret: ita fore, ut mutuae concordiae, sempiternique foederis fundamenta recte iaci possent. Haec ordines et proceres ad Caesarem, ex Sigismundi mente, sed flagitiosarum simulationum plena, scripserant, ignari eorum omnium, quae ille clandestino in animum induxisset postmodum patranda.

Siquidem parte ex alia Bochkaium et Napragium plane contrariis mandatis ad eundem Caesarem secreto

instruit: se Transyluaniam Caesari iuxta priora pacta conventa resignaturum, inde protinus excessurum, nec unquam reversurum, modo Caesar Opuliae et Ratiboriae ducatibus, locum aliquem, et suae, et coniugis Mariae dignitati magis convenientem adtribueret. Haec cum ille tam constanti fide videretur agere, in neutro tamen proposito permansit. Nam abeuntibus ad Caesarem legatis, paucis post diebus in Cardinalem Andream principatum traiecit. Ita uno eodemque tempore Sigismundus et Caesarem et ordines Transyluanos, et ipsos denique legatos foedo ad omnem memoriam flagitio ludificatus est. Diceres hominem sidere quopiam afflatum, ac vertumnis iniquis natum, nec ad aliud quidquam, quam ad hoc, quod ageret, a natura procreatum. Sigismundi levitas.

Porro legati Napragius, Bocskaius et Trausnerus, Sigismundi levitatis penitus ignari, antequam Alba moverent, ne ille ab unis consiliis ad alia, ut solet, derepente transfugium faceret, fideliter sibi de omnibus ab eo caveri voluerunt. Nec abnuit Sigismundus cautionem, sed cum solita vanitate coniunctam. Vt itaque ab hac quoque parte securos eos redderet, una cum senatorum suorum collegio, diploma illis dedit manu sua, signoque, ut semper solitus, obsignatum, se nihil eorum quae ad Caesarem per eos nunciasset, modo ea impetrarentur, quidquam immutaturum, sed rata omnia ac firma habiturum, foedera, inducias, pacem, ac denique omnia quae pagerent, sancte conservaturum. Neve quid in se desiderari posset, pollicitus est fore, ut totam eam causam pro sua virili, omni genere favoris et diligentiae, domi iuxta atque peregre promoveret. His multa asseveratione a Sigismundo affirmatis atque constitutis, legati confisi

mansurum eum constantissime in iis, ad quae patriae incolumitate suadente, non impetu coeco animi, ut antea, sed certo iudicio senatusque suffragio accessisset, provinciam adeundi placandique Caesaris assumpserunt, ignari in iis mandatis, quae ipsi ferrent, vicariam suam fidem et existimationem, atque etiam salutem laborare, adeoque totius Transyluaniae exitium in illa legatione contineri.

Deprecatio legatorum pro Sigismundo ad Caesarem.

Nihilominus adulta omnino bruma Pragam profecti, cum potestatem conveniendi Imperatoris impetrassent, oratione ad praesentem rerum statum accommodata, Sigismundi, ac publico omnium provincialium nomine rogaverunt, obsecraruntque, ne Caesar ob Sigismundi Principis inconsideratam noxiam, aversum a Transyluanis animum gereret. Daret hoc suae clementiae, daret tyrocinio aetatis Sigismundi, ut quidquid commissum esset criminis, propter alia eius in rempublicam Christianam merita, remitteret illi atque condonaret, satis ipsum suorum erratorum poenitere; omnia quae fecisset, pro infectis habere malle. Damnare eum animo suo, ac detestari, quod benignissimi patroni clementiam tam importunis actionibus ad indignationem provocasset. Ad conditiones quaslibet dummodo tolerabiles, descendere denuo ac transigere velle. A Christianorum partibus se discedere nolle; eadem pacta, eadem foedera, quae antea cum Caesare pepigisset, rata, firmaque habere cupere. In Turcam se arma resumere, ac omnibus viribus ad Caesaris ac Christiani orbis mentem se aggregare. Non enim eo credulitatis animum cuiusquam deiectum esse, ut credi possit, Turcarum foedera sancta unquam durabiliaque fore; se certissimis experimentis exploratum habere, pro fide illos perfidiam, pro sinceritate simulationes, pro clementia

inhumanam crudelitatem, pro amicitia hostilitatem, denique pro auxilio eversionem suis clientibus praestare; iisque omnibus, qui illorum fidei se unquam vel commiserunt, vel commissuri essent, extremam perniciem meditari. His rationibus Vngariam occupasse, nec unquam Turcam hanc Christianitatis opprimendae artem remissurum, nisi tempestive Christiani Principes salutari syncretismo illorum nequitiae obviam contendant. Cum itaque in Transyluania quoque occupanda id potissimum operam dare Turcam videant, ut eam a Christiano Principe spe pacis abscissam, in eosdem laqueos trahant; nunquam se commissuros, ut a clientela et patrocinio optimi Caesaris vel latum unguem discedant. Quod vero ad ipsum Sigismundum attineret, polliceri se rediturum iterum in Opuliam, nec fidem et obsequium, quo se obligasset, rescissurum, modo Caesar pro sua benignitate aliquod oppidum Opuliae ditioni adiiceret. Vnde Sigismundus non indecore eius fortunae, quam sponte susciperet, statum ferret, et dulcis patriae, quam relinqueret, desiderium leniret. Nam Opulienses reditus longe infra suam spem invenisse, nec sibi sufficere ad sustinendum vel mediocris conditionis gradum, principalisque honoris, quem solo pene titulo isthic gereret, dignitatem tuendam. Denique profiteri atque polliceri Sigismundum se coniugem Mariam Christiernam certo matrimonio copulatam, amore quo par esset, stabili complexurum, nec ullo amplius divortio coniugalem fidem divulsurum, eandem in Opuliam ducturum, ac vitae omnisque fortunae sociam atque comitem perpetuo habiturum. Ad extremum precari, ut si Sigismundus principatu Transyluaniae abiret, pateretur Caesar pro sua benignitate libera electione populum frui, in locumque Sigismundi

e popularibus proceribus, quem vellent, creare, propitio Caesaris consensu accedente. Nam alienigenum dominum, quantumvis illustrem, cervicibus imponi, ac provinciam invitam in eius verba per iusiurandum adigere quid esset aliud, quam sempiternae discordiae fomitem, in turbulenta alias provincia incendere, ac tam alieno tempore, tranquillitatem publicam in discrimen vocare. Si vero Caesar certis de causis huic postulato non assentiretur, daret ad regendam provinciam unum e fratribus suis, cuius non solum viribus sed et dignitati salus publica inniteretur.

Conditiones in quas Caesar cum Sigismundo denuo convenit.

His in hunc modum peroratis, atque in sanctiore consilio accurate trutinatis, tandem postridie Nonas Apriles in has conditiones Caesar cum legatis Sigismundi foedus et concordiam redintegravit: vti Sigismundus Princeps Transyluania annexisque regionibus, omnibus bonis, dominiis, iuribus, iuxta superioris anni pacta conventa, quamprimum cedat, eamque cessionem conceptis verbis spondeat, ac sollemni diplomate confirmet. Vtique Caesar, simulac provincia Transyluania Sigismundus excesserit, oppidum Trebits aut Leitomits, cum solidis proventibus, omnique iurisdictione illi tradet, ac ducatui Opuliae et Ratiboriae adiunget: quae Sigismundus per omnem masculae stirpis directam seriem ex Mariae Christiernae connubio susceptam ac propagatam, iure eo, quo quis optimo, perpetuo cernat. Feminis iuxta priora pacta Pragensia prospicietur. Sigismundo vita decedente, ac prolis masculae vel sterili vel orbo, omne eorum locorum ius et dominium ad Caesarem postliminio saluum atque integrum recidat. Viduae Mariae Christiernae superstiti, dum vita suppeditabit, bona Transyluana, atque insuper Trebits aut Leito-

mits ubi degat, commodabuntur. Vtique Sigismundus, et Maria eius coniux, si haec bona, pecunia aut industria sua augere, vel abalienata redimere, vel aliena emere voluerint, id in ducatibus Opuliae et Ratiboriae, atque etiam in Bohemia, de iure atque ex aequitate acquirere, atque iis uti, frui, potirique licebit; ac de iisdem bonis emptis, redemptis, et legitime comparatis, deque rebus omnibus mobilibus et caducis tam ex Transyluania, tempore ultimae cessionis exportatis, quam postea acquisitis, utrique principum plena disponendi facultas ex asse concedetur. Ducatum utrumque Opuliae et Ratiboriae, ac priorem illam quinquaginta millium tallerorum summam, Caesar Principi certam pollicebitur, praeter quam summam quotannis aliquot millia tallerorum ex liberali et benigna affectione, prout res Transyluanae successerint, et principum observantia et devotio merebitur, elargietur, idque autenthicis literis promittet. Literae mercatorum de quinquaginta millium tallerum summa, cum cessio fiet, Principi tradentur, sicut etiam reditus ultro citroque a tempore cessionis futurae percipiendi. Titulos quos antea Sigismundus obtinebat, uti nempe Sacri Romani Imperii Princeps, dux Opuliae et Ratiboriae, itemque aurei velleris eques dicatur et inscribatur. Vt autem Princeps absque metu ullo ac suspicione rursum sese in Caesaris gremium, et in pristinam Augustae Domus gratiam secure ac tuto dedere possit, literae salui conductus et omnium praeteritorum factorum nunquam a Caesare vel Domo Augusta, quocunque sive suo, sive successorum suorum, consanguineorumve, et quidem signanter Maximiliani Archiducis nomine vindicandorum, venia et assecuratio promittentur. Status et ordines omnes Transyluaniae, consiliarii, comites, ca-

pitanei; officiales, praefecti minerarum ac fodinarum, iudices, nobiles, cives et cuiuscunque civitatis, gradus aut ordinis subditi, quantumcunque aut quomodocunque contra Caesarem, et Augustam Domum, sub inopinata illa mutatione deliquerint, absoluentur, et assecuratio generalis de ignoscendo praeterito, fide et verbo Caesareo expedietur. Literae privilegiales, donationales, et inscriptiones bonorum iuxta priora Pragensia et posteriora cessionis pacta, in omnibus confirmabuntur; privilegia, immunitates, ac iura dominorum, magnatum et nobilium, quemadmodum Caesar in omnibus suis regnis et ditionibus confirmat, etiam in Transyluania confirmabit. Donationes, alienationes, et occupationes quorumcunque bonorum mobilium et immobilium, dominorum terrestrium post reditum Principis utrinque factae, reciproce cassabuntur et annihilabuntur, et restitutio hinc inde tam in Vngaria, quam in Transyluania fiet. In Transyluania, qui rebus sibi praesit, aliquem e suis consanguineis Caesar mittere statuet. Commendationem apud Hispaniarum Regem Catholicum ad obtinendum subsidium aliquod pecuniarum Caesar continuabit. Pragensia priora et posteriora cessionis pacta conformabit. Harum conditionum confirmatio et impletio literis ac re, cum Caesareae Maiestati Princeps Transyluaniae, modo qui supra dictus est, cedet ac tradet, utrimque fiet. Haec totidem pene verbis, licet aulica latinitate sordentia, ex ipsis actis huc retulimus, unde promtum fuerit, Caesaris prolixum in Sigismundum animum cognoscere, nisi hic solita vanitate, vertumnum in hac atque alia parte egisset.

His itaque in hunc modum constitutis, ne non semper materiam rerum novarum suppeditaret Sigismundus, non expectatis legatis, dum a Caesare redi-

rent, ac vix dum reconciliata eius gratia, desultoria plane levitate, ad nova consilia animum iterato traduxit. Nam veluti veritus, ne ab ullo unquam, praeterquam a sese inconstantia vinceretur, novas in animo iterum coepit concenturiare ineptias. Itaque volubili mentis mutabilitate non minus a se toties, quam nunc ab omnibus discedens, eandem provinciam, in quam repetito principatu se ingesserat, quae nuper reducem ex Opulia summo favore complexa erat, quae sospitae eius fortunae gratulata fuerat, quae in fidem inauspicato se summiserat, uno eodemque anno pridem Germanis, nunc Poloniae Cardinali Andreae clandestino prodere constituit. Quae crebra actionum commutatio haud dubie demonstrat, non solum mobili illum, inconstantique ingenio fuisse, et ad omnes inconsultos affectus praecipiti: sed etiam tamquam excantato cerebro de mente ac sanitate exturbatum fuisse, ac quid de se vel praesentes, vel futuri sentirent, parum curasse; qui nihil sua ac reipublicae interesse putaverit, inconsideratissimam dementissimamque libidinem suam, cum periurio publico implicare, miseram patriam et existimationem suam, quam vita redimere debuerat, incendio pestilentissimo involuere; cum in tranquillo fuerit, in tempestatem ac malorum vortices se atque omnes ingurgitare. His atque aliis nihil secum expensis, postquam illi sententia sedit, turbare, miscere, evertere, nulla adhibita cum sanioribus consultatione, misit Poloniam ad Andream Batorium Cardinalem, patruelem suum, cum occultis mandatis Stephanum Cabosum, Vngarum Transyluanum, ac Iesuitici ordinis sacerdotem, per quem renunciat, se obliteratis omnibus offensionibus et simultatibus, quas hactenus nefariorum hominum opera mutuo exer-

Sigismundi levitas.

Cardinalem Batorium Sigismundus e Polonia evocat.

cuissent, sancta fraternaque concordiae iura cum eo renovaturum, ac perpetuo inviolabiliter culturum. Quamobrem rogare, uti damnatis omnibus aliis consiliis, quamprimum ad se in Transyluaniam veniret, ut quod dignitati et existimationi utriusque viderent conducere, paribus animis et consiliis constituerent. Ne quid vero ad securum iter Cardinali deesset, Sigismundus sua ipsius manu literas incolumitatis ad illum dedit, terna annularis sigilli impressione munitas, fraternique amoris et benevolentiae plenas. Haec in hunc modum Sigismundus; sed qui reconciliandae gratiae praetextu longe aliud moliebatur, idque simulationibus velaverat, ne ante tempus vel obscura suspicione animi propositum in vulgus emanaret, unde destinatis mora, impedimentum iniiceretur. Porro Sigismundus, Cardinalis, accersendi consilium, iam tum secum coxerat orsusque erat, quum Varadino per Turcas obsesso, ipse in faucibus Christianorum montium, ad arcem Sebes, ut diximus, Turcicae oppugnationis exitum eminus specularetur, quod constat tribus ante mensibus fuisse, quam Episcopum Demetrium et Bochkaium futili legatione instructos, ad Caesarem amandasset.

Et Cabos quidem inter Sigismundum et Cardinalem nuncius intercessit, solius reconciliationis ac concordiae inter eos ineundae gnarus, caeterum principatus in Cardinalem traiiciendi ne suspicione quidem ulla conscius. Ex quo satis animadverti potest, ideo fucata legatione Episcopum et Bochkaium a Sigismundo instructos, atque ad Caesarem missos esse, ne illi e Transyluania honesto aliquo praetextu explosi, Sigismundi conatibus intercederent, ac dum illi peregre absunt, hic interea domi in Cardinale promovendo liberiores progressus facere posset. Videbat enim Sigis-

mundus, ingressum Cardinalis, et in principatum promovendi consilium a Bochkaio plurimum impediri posse. Siquidem is per id tempus, tum publica, tum privata potestate, authoritate insuper et favore, multisque nobilium clientelis, omnium provincialium erat potentissimus. Nam Sigismundus non magis cognationis, quam summae virtutis ergo arcibus atque possessionibus amplissimis, tum vero opibus maximis supra modum illum locupletaverat. Et quia interfecti Balthasaris Batorii, exclusique pridem Cardinalis invidia in Bochkaium incubuerat, non ab re verebatur Sigismundus Princeps, illum pro sua virili, electioni Cardinalis adversaturum, omnique contentione, ne in principatum provehi posset, intercessurum.

Ergo Cardinalis Andreas, qui vix post tam capitales cum Sigismundo inimicitias mutuae gratiae locum superesse ullum putabat, primum haesitare, mox et sacerdotis Cabovis oratione, et literis Sigismundi persuasus, non aegre, quae a Sigismundo nunciabantur, audire. Quippe qui satius duceret, honesta conditione in gratiam cum fratre patruele redire, quam ob perpetuae discordiae memoriam, alterum alterius famae et capiti perpetuo imminere. Qua re non minus fraterna coniunctio, quam Deus pietatis author offenderetur. Tum vero hac reconciliatione in magnam spem Cardinalis venerat, fore ut bona tam sua, quam Stephani Batorii fratris germani, quae in Transyluania luculenta habebant, ad legitimos possessores postliminio redirent. Nam Cardinalis Gialu et Betlem ad Zamosum fluvium, i erri mi proventus arces, cum oppidis, Stephanus v ro praeter Somlio arcem, gentilicium maiorum pa- t monium, alia insuper amplissima latifundia, arces, c pida, vicos habebat, quibus superiore quadriennio,

Cardinalis haesitat an Transyluaniam ingrediatur.

infami illa ad omnem posteritatem laniena, per vim indicta causa spoliati erant, nec solum bona amiserant, sed et vitam in Polonia non sine ingenti animi aegritudine sordidati tolerabant. Proinde sperabant ea omnia, quae tunc infeliciter amisissent, hac occasione feliciter recuperaturos. Et iam fraterni parricidii invidiam, quadriennii diuturnitas nonnihil extenuaverat, atque ideo facilior venia circa vetera delicta fore videbatur.

Iam vero ante, quam ex Polonia Cardinalis solueret, quia sciebat Rodolphum Caesarem hanc reconciliationem aegre laturum, quippe qui suspicari posset, praetextu mutuae gratiae aliquid in se foederisque cum Sigismundo initi conditiones illum moliri, unde publica omnium tranquillitas, felixque ille contra Turcas syncretismus convelli posset, literas ad Caesarem plenas humanitatis et obsequii dat, in quibus certiorem illum facit, suae in fratrem patruelem caritatis et reconciliationis, quam pietas iuberet, necessitas imponeret, tum vero divina humanaque fides extorqueret. „Et quia, inquit, potentissime Caesar, haec novitas facti, quae inter me et Sigismundum Principem nunc intercessit, suspecta esse quomodo possit, nolo tuam Maiestatem diutius ea in re dubiam animi facere, ne tua clementia nos culpae cuiuspiam affines, aut malitiosi conatus alicuius insimulet. Fuimus superioribus temporibus cum Sigismundo Principe ob caedis domesticae crimen alter alteri capitaliter infensi, quo tanto, et tam diuturno odio, non iam Deum tantum, concordiae et charitatis fraternae autho-rem offenderamus, sed etiam verebamur, ne tot subinde aculeis stimulata indignatio, in exitium tandem vel patriae, vel nostrum redundaret. Nunc itaque, cle-

Literae Cardinalis Andreae ad Rodolphum Imperatorem.

mentissime Imperator, ad fratrem patruelem Sigismundum, fraterno vocatus amore ingredior, non ut eam, quam cum tua Maiestate pepigit concodiam toti Christiano orbi salutarem convellam, sed ut amorem, quem pietati fraternae debeo, consuetudine et praesentia mea arctiorem faciam. Scit ipse Sigismundus Transyluaniae Princeps, sciunt alii eius provinciae primores, nec te fugit, ut arbitror, potentissime Imperator, me nunquam fuisse alienum ab eo foedere, quod adversus Christiani orbis hostes Turcas, inter Te et Sigismundum Principem ictum fuit, imo si non primas, certe secundas obtinui partes, praesensque praesentem Sigismundum nuperrime, in tam salutare iuxta et arduum incoeptum incitavi. Nec sane nunc quoque ab eodem sensu et opinione cupio vel me deiicere vel ipsum avocare. Non ambio ullam accessionem fortunae et potentiae, cuius sustinendae me imparem video, nam vel hanc sortem, in quam me, optimus rex, patruus meus locavit, supra vires esse sentio. Satius ergo duxi maxime Imperator, hac pietatis, reconciliataeque gratiae necessitudine defungi, quam eius animum, qui me fraterne invitat, recusatione officii et tergiversatione a me abalienare. Sat simultati, sat odio datum est: omnis iniuria quae me hactenus exhaurire non potuit, remittenda. Videbam enim quam indigne facerem, perniciosoque exemplo peccarem, si fraternae charitati et patriae tranquillitati privatam iniuriam anteponerem, eoque libentius mutuam hanc reconciliationem concordiae, optime Caesar, arripiendam duxi, ut tibi in hac concordi sinceque animorum coniunctione, ad omnia iussa et officia omtiores, si quando usus postulat, inveniamur."

His ita ad Caesarem e Polonia scriptis atque nciatis Cardinalis nullam moram interponendam

intrandi in Transyluaniam arbitratus, sua et celeritate et fortuna usus, unica rheda vectus, exiguoque satellitio
1599. Febr. 18. stipatus, ad XII. Kalendas Martias, nec opinatus Claudiopoli adfuit, ea omnino die, qua Sigismundiani quoque legati Bochkaius et Episcopus vanis, futilibusque mandatis adornati Pragam fuissent ingressi. Quorum in eandem diem itineris hinc et illinc concursus tam fuit legatis infaustus, quam Cardinali exitiosus, a Sigismundo totique Transyluaniae infelicissimus.

Audito Sigismundus Cardinalem in Transyluaniam appulisse, continuo misit Claudiopolim Pancratium Senneium e proceribus unum, ac qui tunc aderant, dignatione omnes vincentem, qui Cardinalem ad se deduceret. Gratus eius adventus Sigismundo Principi fuit, quippe qui suae fortunae vix aliud deesse arbitrabatur, quam fraternae coniunctionis, amorisque mutui necessitudinem, quae superioribus temporibus, sive sua inconsulta credulitate, sive improborum calumniis in periculum coniecta diremtaque esset. Quamobrem maximum videndi fratris desiderium eius animum incessit. Cibinii Saxonum urbe tunc Sigismundus aberat, inde ad Meggies oppidum,
Cardinalis ad Sigismundum venit. quo concilium populi indixerat, profecturus. Ibi Cardinalem, quum nonnihil spatii extra urbem obviam processisset, fraterna pietate complexus est, quumque mutua gratulatione functi essent, summa demum animi submissione veniam precatus Sigismundus, eo orationem inclinavit, ut diceret: se aetatis imprudentia deceptum, sycophantarumque nequissimis sermonibus persuasum, Balthasari fratri patrueli carissimo necem intulisse. Scire se omnem vim praeter ius et fas illatam criminosam, authorique invidiosam esse; sed maxime quae cognatis, sangvineque coniunctis infertur, detestabilem, nu-

laque venia expiabilem esse. Quae res eo longius a principibus viris abesse debet, quo illi quantum fortuna caeteris mortalibus praecellunt, tantum aequitate praestare debent, et innocentia. Verum enimvero quia quae semel facta sunt, infecta fieri nequeunt, adeoque praeteritorum poenitere mortales possunt, corrigere non possunt: rogare, perque omnia iura, quae fratres fratribus obstringunt, obsecrare, ne sibi nominique suo, ea res fraudi infamiaeque esset. Omnem patrati criminis poenitentiam, licet seram et inutilem, tempestivam tamen esse, veniaque dignam, modo a fido sinceroque pectore proficisceretur. Scire se vel a prudentissimis viris ea interdum iniri consilia, quum ira, aliusve affectus animi mentem praecipitem egit, ut cum ea ad exitum perducta sunt, seram patrato crimini poenitentiam impingant. Nec enim semper possunt homines, perturbata ratione, praesertim quum furori improbissimi homines facem accendunt, quid rectum sit, quidve honestum, intelligere. Proinde aequum, piumve esse, ut fraterna caritas parricidii inconsulti crimen vinceret, delictoque gratiam faceret. Se illum animi ardorem, quo Balthasarem iam complecti non posset, in Cardinalem translaturum, geminoque amoris et pietatis vinculo sibi devincturum. Oblivisceretur modo veteris simultatis, et si qua adhuc inde indignatio residua esset, domesticae illam pietati remitteret. Meminerit omnium humanarum actionum nullam magis esse irritam, quam fatali necessitati obviam ire. Haec et talia Sigismundus; cui Cardinalis verbis ad eum rerum statum accommodatis, imma cum benevolentiae et amoris significatione vissim respondit, dolorique eius veniam tribuit.

Interea dum haec in Transyluania Sigismundus olitur, Demetrius Episcopus et Bochkaius, audito

Bochkai et Napragii ad ingressum Cardinalis turbati.

Cardinalis in Transyluaniam ingressu, tota mente turbati ac veriti, ne quid rerum novarum Sigismundus, se absentibus, pro more strueret, celerem nuncium cum literis stomachi et querelarum plenis Praga ad eum mittunt: quid esset? Cur Cardinalem inconsulto Caesare, insciisque omnibus in provinciae sinum recepisset? Sciret eo facto actionem pacis, quam cum Caesare inchoasset, eversam, irritamque factam esse? Cur Caesari iteratis aliis super alias offensionibus, tantam iniuriam infligeret, sibi ac nomini Transyluano sempiternam perfidiae notam inureret, toti provinciae ruinam crearet, legatis denique ipsis existimationis ac vitae certum periculum intendere pergeret? Quid faceret, quo progrederetur, serio secum expenderet?

Ad haec Sigismundus, nihil ab ingenio discedens responsum a consueta levitate mutuatus, legatis rescribit: se quidem Cardinalem fratrem patruelem ad se accersivisse, diuturnae inimicitiae, quibus Deum et homines hactenus offendisset, abolendae reconciliandaeque gratiae causa. Verum sperare se hoc ingenui animi factum nec provinciae detrimento, nec Caesari iniuriae, nec ipsis offensioni futurum. Imo, inquit, iniurius in nos, atque in omne ius humanum Caesar esset, si huic pietati et reconciliationi, qua erga fratrem fungor, intercederet, ac mallet perpetuis odiis nos mutuo conflictari, quam malevolentia hominum distractos, rursus in pristinam concordiam restitui. Si vero ingressum Cardinalis molestum Caesari fore sciret, tantum abest ut ab eius offensione aliqua i sibi invidiam acquirere vellet, ut paratus sit poti s vinctum Cardinalem protinus ad Caesarem mittere, c quidquid liberet, de illo statuere, dummodo apud Po -

tificem summum eius facti invidiam ipse Caesar deleret, patrociniumque culpae susciperet. Haec Sigismundi iusta, ut in speciem videbatur, purgatio, et offensionem concitatam ad Caesarem nonnihil leniit, et legatos ad mandata, quae a Sigismundo acceperant, persequenda denuo erexit.

Sed haec vafre ac simulate ab eo nunciata fuisse, paucis interiectis diebus, ad liquidum cognita sunt. Nam ille nihil a proposito discedens, imo maturandum furorem ratus, nulla interiecta mora, conventum ordinum, ad XIII. Kal. Apriles Meggiesum indixit. Quum autem Cardinalem sibi in Principatu subrogandum decrevisset, et sciret eam rem nullis omnino primoribus plausibilem et favorabilem fore, non minus furtiva machinatione in eo creando usus est, quam pridem fuerat in accersendo usus. Totius populi ac ordinum concilium pollicitus fuerat Sigismundus se indicturum; verum ille, non universam nobilitatem, omnesque ordines, prout comitiorum generalium, ut vocant, ritus postulabat, edicto convocavit, sed nobilitatis partiunculas adesse iussit: ex singulis tractibus, quos comitatus vocant, comites cum quaternis nobilibus, liberarum civitatum praetores cum ternis civibus, ut praesto essent, praecepit. Quibus ita convocatis, atque adesse iussis, eodem omnes Siculicae communitatis pedites, qui ad tria armatorum millia fuerant, congregat, praetorianos insuper milites fere quingentos, ac equitatum aulicum, cuius numerus sexcentos implebat, in eiusdem civitatis viscera ingessit. Omnia fora, plateas, compita, portas, comitium senatus habendi locum, praetoria, curiam, armatis obsedit. Quae tam insolens multitudo omnis ex ipsius solius Sigismundi nutu pendebat: prorsus ut omnes hi, quidquid ille iussisset,

1599. Mart. 20.

Comitia Mediensia non legitima.

ad eius libidinem in omnibus sese accommodarent. Hoc modo nobilitati et ordinibus, quorum summa fuit infrequentia, ubi omne suffragii ferendi arbitrium Sigismundus eripuisset, quidquid effrenatus eius furor captivis propemodum animis et corporibus imponebat, id totum pro rato atque deliberato haberi voluit. Nemo e provincialibus liberam vocem protulit, nemo sententiam suapte, sponte atque candide dixit: solum praeiudicium Sigismundi pro iudiciis omnium fuit. Itaque vim paranti, caedesque agitanti, atque per omnium conscientias violenter grassanti Sigismundo, ut pro se quisque in praesens vitae conservandae studio cederet, ipsa necessitas iubebat. Alioqui reluctantes, eiusque voluntati morem non gerentes praesenti caede fuissent laniati. Ita pene gladio in omnium comitialium cervices districto, facta est electio Cardinalis, si modo electio dici potest furiosa unius hominis intemperies, armorum potentia et vi munita. Nam electionis propria quaedam praerogativa est libertas; vbi si violenta cogentur suffragia, et dicendi, quae ratio dictat, eripietur facultas, atque ad unius aut alterius furtivam conspirationem sententiae accommodabuntur: non electio erit illa, sed nefaria impositio, et brutorum generi coercenda tyrannis.

Cum in hunc modum iacta essent a Sigismundo praeclari scilicet conventus fundamenta, nihilominus in aedem urbanam, senatus habendi de more locum, nobilitas atque ordines convenerunt, ac primum, de ordinariis regni tributis actum, tum de aliis, quae ad praesentem rerum statum formandum pertinere videbantur, consultatum. Postea vero, quo Batoriae familiae maior authoritas et favor conciliaretur, Cardinalis et Stephanus, Balthasarque interfectus, frater

Batorii fratres criminis absolvuntur.

eorum germanus paucis ante annis Sigismundi crudelibus iussis, in comitiis Albensibus Maiestatis damnati, bonisque omnibus, quae in Transyluania ingentia possiderant, spoliati, nunc paribus omnium sententiis suspicione perduellionis, omnisque praevaricationis absoluti sunt, ac penitus a crimine perfidiae innocentes declarati. Quod senatus et ordinum testimonium inducto sententiae antelatae decreto, Stephano et Cardinali magno futurum erat ad recuperanda bona adiumento. Tum vero etiam ad stabiliendam in integrumque restituendam famam, quae superiorum temporum iniquitate plane iugulata videbatur, ea ordinum confessio multum adferebat praesidii, quando ea familia omnis culpae insons, animisque infamiae exors publice declararetur.

His ita constitutis, Sigismundus secreti licentiam nactus, mentem suam Cardinali detegit, se pertaesum curae, sollicitudinis et molestiarum, quibus haec provincia referta esset, a reipublicae administratione sponte abire atque in ordinem redigere velle, nec plenum discriminis regnum amplius gubernare. Proinde decrevisse se, familiam, opes, fortunas, ipsamque Transyluaniam et sui tutelam fraternae fidei committere; hactenus quidem, qua potui, inquit, diligentia, fluctuantis regni commoda promovi: novis nunc initiis opus est. Praesentis fortunae taedio, sponte me imperio abdico, non ut ignavus aut timidus, sed ut tranquillioris otii cupidus, et evanidae gloriae, vanorumque honorum contemtor. Periculosae ac difficillimae ad regendum provinciae, vel exilio commutatam vitam se uram antepono. Tu itaque frater amplissime, quem nc magis splendor domesticus, quam ingenita bonitas, qu e in omnium ore versatur, ad huius regni regimen

Sigismundus Cardinali Principatum propinat.

vocat, perge quaeso hos fasces de manu accipere, rempublicam capessere, eamque ab omni iniuria tueri. Commendat mihi te, commendat toti provinciae spectatissima tua virtus, venerabilis sanctitas, eximia integritas; ipsa denique necessitudo sanguinis huc te non solum invitat, sed omnino trahit. Quod ad me attinet, satis gratiae abs te consecutus videbor, si in hoc temporum statu tua me benevolentia et pietate complecti non desieris. Non desunt universi populi concitata in te studia, futuro Principi maxime necessaria; non deest omnium ordinum secunda voluntas; favor, gratia, amor omnium ad votum tibi suppetunt. Meam contra apud hos gratiam animadverto iam plane consenuisse. Proinde ipse satius duxi privatam vitam agere, quam in hac luce hominum summa cum omnium invidia versari, curisque et molestiis sempiternis atteri. Ita sperans fore ut absente nobis tua Transylvania tot hactenus motibus quassata, dexteritate et virtute tua in meliorem atque antiquum statum reponi possit. Tu quod in me desideratum est, tua virtute et industria supple, ut ipsi cives, qui te suspiciunt, avideque excipiunt, patrem patriae duraturaeque incolumitatis authorem sentiant. Tu deinceps provinciae ordinumque statum formabis, tu nomen Transylvanum in antiquum decus restitues; penes te arbitrium pacis bellique esto; tu tributa, vectigalia, decumas, scripturas, earumque magistros constitues, censebis, movebis; tu regionum, arcium, praesidiorum praefectos, duces, milites, inspicies, iudicabis, gubernabis, tota denique summa provinciae in tua potestate esto. Huiusmodi fere aut his non multum dissimilia Sigismundus ad Cardinalem.

Cardinalis de tractat Principatum.

Hic Cardinalis cum audisset se a Sigismundo in provinciae regimen invitari, omnique contentione

substitui, turbatus tota mente et consilio, quidnam facto opus esset, diu in incerto habuit. Causabatur se fortunae suae nondum penituisse, excusabat conditionem temporum: satis sibi a Stephano Rege patruo sapientissimo provisum esse dicebat. Sibi accessionem hanc potentiae minime esse cordi. Potentissimae Austriacae familiae, a qua secessionem facere necesse esset, nolle se invidiae data opera exponere; mediocrem fortunam rebus suis magis conducere, quam excellentem, quae et ruinae et multorum odiis esset obnoxia. Sed ante omnia labefactatas iam et multis modis quassatas provinciae res vix spes esset a se in meliorem statum reponi posse. A Germano, a Turca, a Valacho periculum imminere, qui ad turbatas provinciae res animum iuxta ac spem erigentes, omnibus viribus in eam occupandam cogitationem intenderent. Se malle suae fortunae, qua nunc frueretur, licet mediocris, inquilinum esse, quam alius, licet splendidioris, transfugam. Deinde minime sibi honestum fore, inconscio Rege Poloniae, amplissimoque eius regni senatu inscio, quorum se consortem civem esse agnosceret, tam repente a statu suo desciscere, quibus poene plus quam patriae deberet. Quippe in quorum gremio altus, enutritus, patrocinio protectus, gratia ornatus, splendore vitae illustratus, omnique officiorum magnitudine sit excultus. Proinde sibi non videri consentaneum, non expensis viribus quid humeri ferre valeant, quid recusent, nec aliorum consiliis exploratis, tam difficili administratu provinciae se succollare.

Haec et his similia quum Cardinalis recusaret, Sigismundus commotior: nisi, inquit, traditos meis manibus provinciae fasces ac- Cardinalis Princeps eligitur, imo obtruditur Transyluanis.

ceperis, faxo enimvero protinus, ut e media nobilitate ad capessendum magistratum eum deligendum curabo, cuius non multo post, te, meque pariter poeniteat. Cardinalis cum firmitudinem animi, obstinationemque Sigismundi vidisset, quippe qui mallet de imperio, quam de sententia dimoveri, se in potestate eius futurum respondit: Deum immortalem precatus, ut id reipublicae Transyluanae fauste, feliciter, prospereque eveniret, praeclarisque his initiis consentiens, finis et laetus eventus responderet.

Sigismundus Cardinalem commendat ad populum.

Hoc modo Sigismundus Cardinalem in frementem concionem prehensis manibus introducens, primus omnium ipse serenissimum Transyluaniae Principem salutavit, principalibusque titulis cohonestavit. Admirari populus reinovitatem, multi suspicari: aliud agi, aliud simulari. Tum Sigismundus silentio facto, ut populorum animos ea mutatione stupefactos, in novam spem erigeret, ita verba fecit, ut diceret: se Principem Andream ad regni fastigium elegisse; Principem, inquit, non minus honoribus quam sapientia excellentem, cuius quidem virtutes quum nec memoria complecti, nec oratione consequi, nec voce et viribus sustinere posse videam, satius duxi de eo silere, quam pauca dicere. Hoc tantum breviter dicere, conditionem horum temporum a me extorsisse, ut eum mihi in huius reipublicae administratione successorem deligerem, qui rerum momenta consilio maturo sapientiaque temperaret. Scio me curis omnibus obrutum, tum vero frequenti invaletudine affectum, non esse, nec fore parem tam difficili provinciae sustinendae. Quare imbecillitatis meae conscius volui tempestive eum ad regnum invitare, cuius sapienti providentia quies tandem et tranquillitas a-

flictae patriae pararetur. Superest igitur ut vos petam et adhorter uti Principem Andream Cardinalem, matura aetate, sapientiaque inclytum, tum vero honoribus amplissimum, popularem ac gentilem nostrum, adeoque communem omnium dominum, ea qua convenit pietate excipite, honore afficite, studio et observantia colite, nec ullum officii obsequiique genus in colendo illo praetermittite. Sic fiet ut ille bene imperando, vos iustis imperiis parendo, tantum Transyluanas res opibus et tranquillitate augeatis, quantum fama et bellica virtute meo aliorumque ductu ad hunc diem crevere. Quum haec a Sigismundo in commune perorata essent, Cardinalis, in quem iam parendi non magis voluntas, quam necessitas incumbebat, quae ad praesentem rerum statum pertinere videbat, luculenter elocutus, eo tandem oratione provectus est, ut diceret: se nihil minus vel in spe vel in votis habuisse, cum in hanc provinciam, patriam suam, rediret, quam ad suscipiendum magistratum venire. Quia tamen non tam humana voluntate, quam divina providentia factum videat, ut ubi maiores sui iustitia et pietate inclyti Principes regnavissent, sibi quoque per eorum vestigia sit procedendum, daturum operam, ut quam de se spem populares concepissent, eam ad omnium vota, benignitate atque omni officiorum genere expleret, magnitudinem gubernandi regni diligentia et industria aequaret, omnia sua studia, omnes labores ad reipublicae commoda salutemque conformaret. Cum autem sciam, inquit, populares dilecti, nullum firmius principum mumentum esse, quam subditorum benevolentiam, par t ut in communi omnium salute tuenda, iisdem anis, iisdem favoribus principatum meum prosequani, quibus ipse vos complector. Scio etenim ego

Cardinalis assummit Principatum.

oportere Principes magno erga patriam ergaque subditos amore affici, omnique benevolentia eos prosequi, cum bonus Princeps nihil differat a bono patrefamilias. Sed vicissim necesse est, subditos in amore respondere, Principemque suum omni observantia colere. Unde fiet, ut mutua charitas mutuam pariat concordiam, concordia res privatae publicaeque mirum in modum crescant, divitiae, decus, ac gloria ad votum affluant. Poteram quidem ipse, ut omnes scitis, in illustri fortuna natus, educatus, et pridem amplissimo loco positus, ab his splendoribus Principatus manum abstinere, nisi mihi fratris patruelis, vesterque omnium consensus pene invito regimen reipublicae imposuisset. Verum ego in his omnibus divinam voluntatem potissimum intueor, cui non parere, ut irritum est, ita et impium. Quod vero ad privatas iniurias attinet, tantum abest, ut eo nomine sim cuiquam infestus, ut spondeam potius, me non solum omnium simultatum memoriam ex animo abiecturum, sempiternaque oblivione deleturum, sed etiam pro acceptis, si quae fuerunt, iniuriis, beneficio sim eos, quibus fortuna nostra quandoque invidiosa fuit, prosecuturus. Quae cum ita habeant, vos populares amantissimi, peto et adhortor, ut eam fidem ac studium, quod hactenus domi militiaeque clarissimis Principibus decessoribus nostris praestitistis, nunc quoque in hoc rerum statu praestare, et tueri velitis. Ita fiet, ut concordia nostra nos invictos reddat, discordia, odia, simultates, opinione citius pessumdent. Hac aut certe non multum dissimili oratione Cardinalis Princeps, iam tum impendentium casuum sollicitus, clementiae suae et moderationi opinionem ad populum conciliaturus, pro concion

verba fecisse auditus est. Cuius sermo gratus omnibus iucundusque auditu accidit.

Obtrusus Cardinalis approbatur magis quam eligitur.

Etsi autem principio rei novitate omnes abhorrent, et cumulatae super alias ad Rodolphum Caesarem offensiones suspectam Cardinalis electionem facerent, tamen spem magis componendarum turbarum quam metum impendentium malorum plerique cum animis suis foventes, non gravatim Cardinalis Principatui manum dederunt. Pauci omnino fuerunt, in iis Caspar Kornis e primorum procerum ordine, et Georgius Ravazdius, uterque senatorio honore ornati, qui caeterorum consensui non facile suffragarentur, imo, quantum in ipsis esset, refragarentur. Videbant enim prudentissimi et in posterum prospicientes viri, hanc frequentem subitamque principatuum variationem certum aliquod universae reipublicae parituram esse exitium: nec vanum fuisse eorum praesagium ipsa experientia, quae stultorum magistra dicitur, cladibus aliis super alias ingruentibus manifeste postmodum comprobavit. Et Ravazdium quidem privatus magis metus quam rerum novarum odium, ne consentiret, a caeterorum sententia distraxerat. Nam quum is caedis Balthasaris Batorii male sibi conscius esset, malebat privatam formidinem absentia Cardinalis depellere, quam publico omnium voto applaudere. Nec enim persuadere poterat sibi Cardinalem, quibuscunque tandem posset modis, necem fraternam in ipso non vindicaturum. Cuius sane metus a Sigismundi Principis levitate promanabat. [illegible]um Balthasaris a se interfecti invidiam, quo magis [illegible]se insons criminis crederetur, totam ad Ravazdium [illegible]gismundus reiiciebat, ipsum manu sua, se nec iubente [illegible]c volente, Balthasari necem intulisse ementiebatur,

Nonnulli difficulter consentiunt.

eoque nomine se ad Cardinalem semper purgare contendebat. Etsi autem hi, ne Cardinalis rerum summae praeficeretur, tacita magis quam aperta contentione intercederent: tamen ubi Cardinalis sollemni sacramento sese obstrinxit, omnium offensionum memoriam deleturum, nec caedem fraternam ultione unquam persecuturum, non difficile ii quoque, qui aversum ab ipso animum habebant, in publicam omnium sententiam pedibus magis quam animis concesserunt.

Sigismundi ingenium et mores.

Enimvero tanta volubilitas fortunae, in his ambobus Principibus exiguo intervallo, suas vices alternavit, ut iidem Principes, alius post alium, nunc Principes nunc exules viderentur. Nec propter aliud regnum alter ab altero acciperet, quam ut vicissim ponerent acciperentque; Sigismundo veluti quopiam vertumno, in has illasque figuras regni statum pro sua mobilitate transformante. Quae omnia ille clam et insciis aliis patrare solitus erat. Erat enim propositi iuxta atque secreti tenacissimus, eaque omnia, quorum ipse conscius erat, pertinaci dissimulatione premere solitus. Qnod quidem ubi intra limen mediocritatis fit, quae in confinio boni malique posita est, laude sane non caret. Ubi vero fines excessit, ut vitio, ita damno non caret. Praesertim autem ea, quae ab aliorum sensibus abhorrerent, adeo occulte agebat, simulationibusque celabat, ut non scribae, non proceres, non senatus, nec ulli publicorum consiliorum ministri, rem odorarentur. Ipse unus, omnibus amotis arbitris, horum munera obibat, ne quid eorum, quae facturus erat, ante diem proderetur. Namque ille sive diffisus suorum vel prudentiae, ve fidei, non prius evulgare suum consilium solitus erat, quam ubi iam ab se ipso pene ad extremum deductum

fuisset, et quum iam nullius mutationis patiens res esset. Unde fiebat, ut cum sapientissimorum senatorum suorum monitis ad erratorum confessionem certissimis rationibus victus adigeretur, peccatum ipse quidem suum agnosceret, poenitentiaeque locum daret, sed tunc tandem, cum iam propositum mutare integrum non esset: nec de sententia, quam iam pene ad exitum adduxisset, nisi magna cum existimationis suae iactura, multorumque ruina discedere posset. His consiliis Transylvaniam Rodolpho Caesari mancipavit, his furoribus sedecim e primoribus procerum trucidavit, hac intemperie agitatus in Opuliam solum vertit, hac animi mobilitate inde refugit, hac inconsiderantia Principatum in Cardinalem transtulit, uno verbo: hac animi caecitate rempublicam evertit. Videre erat illum in consiliis concipiendis subitum ac ruentem; in tractandis, quae ipsi collibuissent, obfirmatam ac refractariam, in sermone fluentem, in recte exequendis rebus infelicem. Prorsus, ut intra verba illum sapere, extra ab omni recta ratione derelictum esse agnosceres. Consulta quaelibet sub manu illi nasci videres, sed plane inepta et nulla vel prudentia tincta, vel constantia firmata. Nihilominus cum haec et alia meditabatur, non fidelem a secretis ministrum, non ab epistolis servum, cuius manu in scribendo uteretur, non actuarios ullos scribas, quorum fidei animi sensa committeret, non cancellarium, secretorum omnium secundum se Principem, non alium quemquam intimorum operum suorum conscium adhibebat. Ipse sua anu epistolas secretiores scribebat, quamvis non leo eleganti litterarum ductu polleret; ac chartam catae cerae rubentis, quam Hispanicam vocant, glune tenacissimo ferruminabat, neve revelli posset, si-

Sigismundi virtutes et vitia.

gilli annularis triplici munimento obsignare solebat. Habebat et in re litteraria promtissimam, ut dicendi ita et scribendi, facultatem. Nam latinam linguam ita ab ineunte aetate sibi familiarem fecerat, ut non minus in dicendo honesta oratione, quam in scribendo eleganti stilo sensa animi exprimeret: quibus adiutus adminiculis, destinata omnia nemine conscio exequebatur. Enimvero nisi inconsultae eius actiones et mores commendationem ingenii evertissent, inter clarissimos sane huius aevi Principes annumerari potuisset. Accedebat ad destinata tenacius in animo reticenda, quod luxuria conviviorum non diffluebat: parce ac sobrie bibebat, ad necessitatem non ad gulam potui indulgebat. Cuius ex omni vita nihil fuit honestius, quam quod nec multo, nec meraco vino se unquam ingurgitavit: quod vitium, si ad caeteram mentis intemperiem accessisset, dici non potest, quanta clade privata omnia atque publica inuoluisset. Abstinuit et alchymia (quae ars, si modo ars est, ac non potius vanissimi cuiusque impostoris ludibrium), multos hoc temporis homines ab opibus ac mente dimovit. Etsi autem non deessent, qui apud Sigismundum quoque ei vesaniae facem praepararent, tamen ille nec mentem, nec ullam opum partem ad eam accommodavit. Cui se si dedidisset, sane privata publicaque omnia in vanam spem et fuliginem decoxisset.

Ergo Sigismundus non coactus, non persuasus, non ulla vel vi, vel alieno consilio adductus, sed suo ipso ingenio, ut semper, incitatus, postquam se magistratu sponte abdicavit, ac Cardinalem rerum summae praefecit, confestim universi Ordines et nobilitas, qui aderant, Saxonicarumque urbium praetores in obsequium novi Principis concesserunt. Ac primum

ipse Cardinalis Princeps III. Kal. Apriles, praeeunte verba Pancratio Senneio Ordinibus solenne dedit, et ab iisdem accepit iuramentum. Qui peregre essent, in eadem Principis verba per iusiurandum adacti sunt. Ita Sigismundus eiurato principatu, reiectisque omnibus fascibus, sese in ordinem redegit, ac privatum fecit, raro omnium seculorum exemplo. Tantum animi homini superfuit, ut qui tot clarissimorum senatorum caedibus nobilitatem antea cruentasset, tot iniuriosis factis omnium odia in se concivisset, multorum bona per summam iniuriam confiscasset, in Turcicum bellum temere se ingurgitasset, liberarum civitatum immunitates violasset, multos sedibus et fortunis indicta causa eiecisset, omnium procerum vitae atque bonis insidiatus fuisset, immeritos ad summos honores evexisset: in ordinem se cogi, eumque angustum sit passus, e tanta potestate inanem umbram, et sine honore nomen sibi reliquum fecerit. Qui denique imperium non filio aut sui amantissimo fratrum alicui, sed patrueli dubia incertaque reconciliatione male sartam gratiam prae se ferenti, tradidit. Cuius fratrem germanum Balthasarem indigne trucidasset, alterum Stephanum miserrimo exilio diu torsisset, parentem eorum viduam, filiosque caeteros matris miseriam secutos longa calamitate vexasset, complexu patriae, conspectuque suorum diu privasset. Nec timuit male focillatae gratiae immutationem, ulciscendique olim promptam facultatem. Verum enimvero haec, quae Sigismundus putaverat nunquam futura, vero propius est futura fuisse; s l ne fierent, fatalis necessitatis vis intercepit, quae C rdinalem tempestive e medio sustulit. Nec sane Sig mundo erant haec obscura, quum ad resignandam p rueli Transyluaniam animum appelleret: sed fiducia

1599 Marc. 30.

Cardinales et Ordines iurant.

Sigismundi magnanimitas.

fraternae pietatis, omnem noxiam abolitum iri sperabat. Reputabat et illud secum, id quod certe erat, principum et populorum studia ad alium magis, quam ad se inclinare, eo quod multorum odia in se conflaverit, quod iam antea in Opuliam discessurus publice fassus erat. Proinde ad praesentem invidiam levandam satius duxit, si publicae omnium offensioni se tempestive subduceret, ac in Cardinalem, decora iuventa et confirmata florentem, mitique ingenio praeditum, atque ad promerendam omnium gratiam magis, quam ipse esset, idoneum, Transylaaniae principatum imponeret.

His ita constitutis ubi peregre cognitum est, Cardinalem Batorium nuper exulem, nunc non patriae duntaxat esse restitutum, sed etiam Principem creatum, multae statim illustrium hominum congratulationes non e Transylvania modo, sed et Polonia partim litteris, partim nunciis ad eum honestandum accurrere. Ipse per confertam gratulantium multitudinem, velut albis quod aiunt quadrigis procedentem, una cum Sigismundo e comitiis discessit, privatum publicumque rerum statum compositurus.

Andrea Batorio Cardinali in principatum assumpto, videbantur omnia ad confusum turbatumque Transyluaniae statum tranquillandum procliviora fore, nisi humanas spes fatalis necessitas memorabili ad omnem posteritatem calamitate paulo post intercepisset. Frustra enim humanum ingenium laborat, cum coelestis providentia contra nititur: cuius praesentanea vis omnes humanos conatus momento temporis evertit. Etsi autem Andreas Princeps statim ubi magistratum ingressus est, nihil sibi reliqui fecit summam diligentiam in formando statu provinciae f-cit, non tamen potuit cavere, quin in suum princip-

tum transversa incurreret misera fortuna reipublicae. Nec defuerunt e primoribus et nobilitate complures, qui per vim magis impositum, quam libere electum Principem tacite aversarentur, libertatemque suffragii a Sigismundo toties ereptam, ac vi, armis, dolo malo, caedibusque contaminatam cum animis suis indignarentur. Dolebant liberam electionis authoritatem, plurimo labore et sanguine a maioribus partam, posterisque traditam, tam turpiter venalem suae libidini Sigismundum fecisse, ac captivam per ora hominum traduxisse.

Proinde statim ubi Andreas regnum iniit, plures nimio simultates occultis cuniculis ad circumveniendum eum comparatae candidum Principem exercuerunt. Cuius rei tandem captata occasione Michael Valachiae Dynasta, Transyluaniae Principatum pariter cum Principe evertit. Quae clades ut Transylvanis exitio fuit, ita aliis omnibus documento esse poterit, nunquam ita fidendum rebus prosperis, ut non in adversum casum fortuna quaevis repente praecipitari possit. Nunc domestica haec clades, quibus progressibus in exitium adoleverit, operae pretium fuerit cognoscere.

Ergo Sigismundus traiecto ad Andream Principatu, ne penitus ad egestatis terminos, ultimumque ordinem redigeretur, ad precariam opem a Cardinale impetrandam animum convertit. Rari plane exempli res adeoque absurda, subsidium vitae ab eo orare, cui ipse antea dedisset: unciolam eorum bonorum poscere, [uorum ipse exasse compos esset. Itaque licet imperio enunciasset, omnique non privato solum patrimonio, ed et publico sponte sua penitus se abdicasset, cuiebat nihilominus sibi de certa aliqua et idonea con-

Sigismundus a Cardinali petiit quod habuit.

ditione prospici, unde et suam fortunam in quam se induisset, liberaliter et sine sorde foveret, et praeteritae felicitatis desiderium aequo animo ferret. Cui Cardinalis Princeps, habito super ea re cum primore senatu consilio, in eodem conventu adhuc Meggiesiensi optionem dedit, ut ubicunque e solidis regni bonis, ad vitam honeste degendam, proximeque principalem dignitatem tuendam, partem sibi desumeret, de ea, diplomate communique omnium consensu probe caveretur. Sigismundus Bistricium, amplissimi proventus agrique uberrimi Saxonum oppidum cum adiacentibus pagis, usu fructuque eorum omni postulavit. Nec Cardinalis postulatum renuit, modo bona Saxonum venia id praestari posset. Est Bistricium muris firmata Saxonum Transylvanorum civitas, praeclaro ad aspectum loco posita. Tractum habet quaquaversum amplissimum, qui ab ortu Siculorum sedibus definitur, ab occasu Vngariae partem, qua Rivulum Dominarum situm est, respicit. Quia vero et ab montium Siculicorum asperitate, qui Sarmatici sunt Ptolemaeo, remotior est, et Vngariae mitiori plagae appropinquat, frumenti vinique fertilitate ad usum humanum satis exuberat. Et ipsum oppidum solertia et opibus civium in iustam amplitudinem rerumque omnium apparatum luculenter accrevit. Non fuit olim iuris Saxonici, sed Regum Vngarorum propria peculiarisque possessio. Eius tractus administrationem Ioannes Hunniades olim ex liberalitate Regis Ladislai Posthumi haereditaria ad omnem stirpem successione possedit, unde etiam Comitis Bistriciensis nomen tulit. Verum postea a Mathia Rege Hunniadis filio Saxones, certa depensa argenti summa, in suum ius, suumque municipium impetraverunt, et asciverunt, ac demum in Saxonicarum urbium, quae nunc

Bistricium petit Sigismundus sed non impetrat a Saxonibus.

septem numerantur, corpus coopta verunt. Quia vero minime obscurum erat id oppidum Saxonici iuris, liberumque esse, nec pro arbitrio Principum donationibus obnoxium, in eodem conventu Meggiesiensi rem ad Saxones, qui aderant, referri Princeps Andreas iussit, petivitque ne a Sigismundi Principis voluntate ea in re diversum sentirent darent in urbe locum (monasterium erat, sed relegatis inde cucullatis flaminibus, ab habitatoribus diu vacabat) ubi Sigismundus commode degeret. Illi negarunt se in praesentia quidquam certi ea de re statuere posse: totius populi senatusque esse Saxonici, de re tanti momenti constituere. Quapropter ubi primum solutis comitiis rediretur, se eam postulationem in senatum suorum publicum relaturos, ac quicquid communi sententia statutum fuerit, Principi Andreae renunciaturos. Soluto principali conventu, postmodum Colosvarum, ubi tunc Princeps Andreas erat, Saxones ex senatus consulto renunciarunt: privilegia superiorum Regum et Principum indulgentia ei urbi concessa, neutiquam passura, nec Principi nec ulli alienigenae, praeter quam Saxoni, sedem intra urbem peculiaremque habitationem figere: nec se passuros libertatem socialis oppidi arbitratu principum enervari. Quae sane res manifeste non Bistricio tantum impedimento, sed universae Saxonum communitati turbandae dissoluendaeque esset. Quibus ita nunciatis, postmodum hoc Sigismundi postulatum, Saxonibus obstinate detrectantibus, non sine magna offensione Cardinalis, ut videri volebat, silentio antiquatum est. Bistricio non impe- ato attributa sunt a Cardinale Sigismundo plena cum risdictione Vech et Saio, non tam munita quam ulchra ad habitandum castella, una cum oppidis et gis aeque pulchris et fructuosis. Quae quidem

Vech et Saió Sigismundo dantur.

omni vectigali, quod fisco ex more deberetur, tum vero omni genere scripturae levata, ipsiusque Sigismundi ditioni subiecta sunt. Haec bina castella Stephano Bochkaio avunculo suo Sigismundus superioribus annis attribuerat, in quorum possessione iure optimo ipse posteritasque eius omnis, si qua futura esset, perpetuo haererent. At nunc idem Sigismundus permutationem facturus, Devam munitissimam, ad Marusium fluvium arcem, cum adiunctis magni proventus oppidis et pagis pro Vech et Saio a Cardinale Bochkaio impetravit, licet id temporis absenti et ad Rodolphum Caesarem legatione Sigismundiana fungenti. Convenit etiam inter ambos Principes ut vicena quaterna florenorum Vngaricorum millia Kalendis Ianuariis quotannis Cardinalis Sigismundo penderet, cuius pars dimidia mense Augusto, praesenti pecunia, antequam Sigismundus regno cederet, solveretur. Utque haec summa ubicunque gentium et locorum Sigismundus certam sibi stationem et sedem fixurus esset, iuxta eius praescriptum sibi vel suorum cuipiam prout ipse vellet, domi vel peregre ad diem solveretur. Praeterea conventum inter eos est, uti quidquid vini, frumenti, frugumque munitarum decumae, quae in his oppidis et pagis, Buzdi, Azonfalva, Bogach et Ekemezeo, ex more et usu iam pridem recepto quotannis percipi solent, Sigismundo liberae integraeque cederent: plenamque de iis disponendi, dispensandi, addicendique potestatem uti libet, haberet. His ita transactis diplomateque firmatis, ambo Principes eodem curru vecti, Albam redierunt, ac ne quid ad publicam gratulationem, et auspicato initum atque abdicatum principatum deesset, solemnibus ingentium tormentorum bombis salutati sunt.

Sigismundi reditus annui in Transyluania.

Quae dum in hunc modum, parum fausto ad futuros rerum exitus consilio, a Sigismundo et Cardinali administrantur: interea Demetrius Episcopus et Bochkaius sanciendi foederis, concordiaeque gratia superiore bruma a Sigismundo ad Caesarem Pragam cum mandatis missi, cum nihil adhuc de Cardinali ad principatum promoto inaudivissent, renunciant Sigismundo, Caesarem omnia Transyluanorum postulata rata firmaque habiturum, nec commissurum ut quicquam eorum quae in rem ipsorum conducere sentiret, a se praetermitteretur, modo ipsi constantiam animi et fidem in incoeptis conservarent. Qui nuncius, quum praeter spem et expectationem Sigismundi contigisset (nec enim speraverat Caesarem postulatis suis assensurum) nonnihil confudit veteris et novi Principis mentes, reputantium secum, quantae molis res esset, offensionibus aliis super alias iteratis, Caesaris clementissimi et moderatissimi Principis animum tam alieno tempore incessisse. Quae qnidem inconstantia non minus iniuriae illius patientiae inflixit, quam Sigismundo Transyluanisque omnibus infamiae et ruboris. Enimvero ita res usu venire quandoque solet, ut cum non enucleatis consiliis, sed vel metu illato, vel favore ostenso, vel vecordia duce eblanditis, reipublicae negotia tractantur, adeoque quum non mentibus, sed pedibus ad sententiam alicuius cerebrosi itur, ingentium malorum fundamenta, ut ponantur, necesse est, et quemadmodum in seminibus inclusa moles arborum non cernitur, ita in exitialibus consiliis, quibus in speciem quidem digni res momenti tegitur, ingentium dolorum rudienta latent. Caeterum ut Sigismundus tam varie ternaret sua consilia, duabusque quod aiunt sellis sideret, haud dubie ratio temporum, patriaeque in

Cur Sigismundus in tanta in constantia laboraverit.

tranquilliorem statum reponendae desiderium efficiebat. Sed quominus voto potiretur, non a re ipsa, sed ab insipientia et sua et aliorum promanabat. Nam si ulla recti et sani consilii mica in iis fuisset, in quibus esse debebat, omnia ad salutariorem statum reduci potuissent. Imprimis autem illud Sigismundo occurrebat, se diu in armis adversus ingentem Turcarum potentiam perseverare non posse, praesertim cum in fronte Christianorum imperiorum positus, omnes insultus hostiles ipse primus excipere deberet; proinde clypeum magis sibi induendum auro munitum, quam obtusum ferrum capiendum arbitrabatur. Tyrannum exitium Christianis spirantem vix unquam vi frangi posse videbat, et in externis auxiliis quid spei esset ponendum, non coniecturis sed experientia didicerat. Sciebat se utrique Caesarum ita obnoxium esse, ut a neutro facile desciscere posset. Binos se lupos dextra atque sinistra tenere auribus videbat, quorum neutrum dimittere sine ingenti suo patriaeque periculo, retinereque tuto posset. Quapropter quum salutem in bello nullam repositam haberet, nec temere sumpta arma peraeque temere exuere se posse speraret, Cardinalem, veluti succenturiatum pacis apud Turcam vel Rodolphum Caesarem conciliandae auctorem labanti reipublicae recte se subpositurum arbitrabatur. Tum et illud maxime versabant plerique in animo, Transyluaniam, superioribus annis praecipiti Sigismundi consilio Germanici iuris factam, amisisse praerogativam peculiaris dominationis, quae fuerit cum libertate coniuncta. Proinde eam ad veterem statum postliminio revocandam redigendamque vana contemplatione imaginabantur. In quibus quidem consiliis capiendis non un modo cogitationem eorum eventus ludificatus est

Nam hoc tristi ac tragico futuris malis rudimento ineluctabilium malorum sempiterna iacta sunt fundamenta.

Iam Demetrius Episcopus et Bochkaius, omnibus rite confectis mandatis, quum honesta missione a Caesare impetrata Tyrnaviam appulissent, in Transyluaniam redituri, obviam habuerunt Volphgangum Kamutium, e nobilitate Transyluana primae notae virum, a Cardinale ad Caesarem cum litteris missum. Cumque ex eo cognovissent Sigismundum et Transyluanos in nova rursus consilia secessionem fecisse, Cardinalemque Batorium in principatum assumpsisse, ad tam execrandam eorum inconstantiam despuentes, non magis de convulso irritoque legationis suae statu, quam de vita et existimatione sua tuenda solliciti, quidnam consilii caperent, quamve spem alere possent, diu ambigui haesere. Nam Caesar, si dolori suo indulgere perrexisset, mobilitatemque Sigismundi quavis pluma leviorem, in sui contumeliam trahere voluisset, sane legatos eius secessionis conscios fuisse suspicari poterat, vitamque eorum in certum periculum vocare, nisi clementiae suae et moderationis, quam acceptae offensionis rationem habere maluisset. Kamutius invidiosae rei nuncius a Bartholomaeo Pezzen consiliario Caesareo in custodiam datus, ne quid adversi pateretur, Demetrii et Bochkaii deprecatione periculum evasit. Ipsi quoque legati Viennam revocati, nisi certis documentis ad Caesarem fidem fecissent, se nihil eorum conscios fuisse, quae Sigismundus se absentibus machi- tus fuerat, vix effugere potuissent, quin caput suum enae inconstantiae subdidissent succidaneum. Iidem n multis interiectis diebus potestatem redeundi a esare impetrantes, atque iterato iuramento ad ser-

Bochkai et Napragi ob Sigismundi inconstantiam periclitantur.

vandam Caesari fidem adacti, in Transyluaniam redierunt, sperantes fore, ut Caesaris admonitione ad salutaria, seque digna consilia ambo Principes et proceres animum adiungerent.

Reversi legati omne suum studium et operam in id contulerunt, apudque Cardinalem Principem institerunt, ne a Germanorum, imo totius Christiani orbis partibus deficerent, neve ad novam cum Turcis concordiam ineundam animum applicarent, fore enim, ut haec incoepta non famae solum et nomini Transyluanorum, sed et reipublicae saluti magno futura essent detrimento. Nec visus est Cardinalis ab ea sententia abhorrere, etiamsi ad demulcendos, in officioque retinendos popularium animos videretur nonnihil praesenti rerum commoditati et necessitati connivere. Dissimulabat animi propositum, dum firmiores radices recens principatus ageret, studioque populorum non repente sed sensim ad accipienda salutaria consulta consvesceret. Interea nec Episcopus nec Bochkaius sacramento fidei et obsequii se obstringere Andreae Principi voluerunt, sed medios se inter utrosque gesserunt, sperantes fore ut Cardinalis Princeps, totaque eius provincia, in fidem Rodolphi Caesaris denuo concederent. Sed Cardinalis actionem concordiae cum Caesare ineundae differre ac procrastinare, diem ex die prolatare, tempus et opportunitates corrumpere, Malaspinam Episcopum nuncium pontificium expectare, cuius interventu negocium pacis et foederis decideretur.

At Bochkaius importunae eorum tarditatis pe taesus, ac veritus ne haec res, quae celeritatis pl rimum indigebat, Cardinalis cunctatione in peric lum veniret: non expectato dum se ille apud Ca

sarem expediret, collectis omnibus rebus atque in currus impositis, clandestino e Transyluania in Ungariam excessit. Maluit vir antiqua virtute et fide, ac posteritatis favore dignissimus, iurisiurandi religionem, quo se pridem Rodolpho Caesari obstrinxerat, illibatam conservare, quam ulla suspicione levitatis depravare. Maluit existimationem suam, iam inde ab ineunte aetate vera virtute collectam, sartam tectamque custodire, quam aliqua perfidiae macula infuscare, ac per ora hominum traduci. Etsi autem nihil illi ad dolorem acerbius contingere poterat, quam opulentis arcibus, latifundiis, possessionibus amplissimis, multo ante sudore et labore partis, nulla iusta de causa privari, tamen quia honestas famae pluris apud eum erat, quam caduca fortunae bona, recte arbitratus est homo fidei servantissimus, cum utrumque tenere nequeat, divitias, facultates, opes potius, quam honeste quaesitum nomen amittere. Maluit non solum bona in apertum discrimen, sed et vitam in exitium committere, quam a fide et recta conscientia vel transversum unguem discedere. Veniebat et illud in mentem, ne Cardinalis plus aequo dolori indulgens, Balthasaris Bathorij necem a Sigismundo Principe quartum ab hinc annum editam, cuius interfecti crimine ipse quoque Bochkaius, licet insons, inter alios insimulabatur, ultione aliqua clandestina persequeretur: etiamsi ille omnium offensionum iniuriarumque acceptarum sempiternam oblivionem iureiurando, quum in principatum inauguraretur, Transyluanis mnibus iurasset, ac se sancte observaturum recepisset. ɔse quoque Demetrius Episcopus muneribus publicis : officiis immunis, privatam vitam in spe et silentio ʒit, expectabundus quonam consilia sua Princeps

Bocskai Transyluania excedit

Andreas in fundando, constituendoque regni statu converteret, non prius Transylvania, nisi necessitate et iuramenti religione victus cessurus.

Porro Andreas, quum videret difficilem administrationem provinciae et invidiosam assumpsisse, uti paci et tranquillitati eius commodius consuleret, placuit (nuncium) ad placandum iuxta ac periclitandum Rodolphi Caesaris animum in tempore mittere. Delectus est Nicolaus Bogathius e nobilitate vir, honestarum litterarum cognitione non mediocriter tinctus, et ad id muneris imprimis appositus, per quem litterae ad Caesarem sunt datae, hoc argumento scriptae, ut diceret Cardinalis: se nec ambitione, nec popularis aurae irritamento impulsum, ut plenam curarum et periculi Transylvaniae administrationem susciperet, sed fratris Sigismundi senatorumque ac omnium Ordinum hortamentis et precibus invitatum, maluisse in consilium cogitationum suarum officium adhibere, quam pertinaciam. „Et quia, inquit, potentissime Caesar, rationem toties mutati consilii reddere cogimur, aequis animis, placidisque auribus, ut nos exaudias precamur. Neve, quod nunc novis conditionibus ad tuam clementiam revertimur, indigni habeamur, a quo spernamur ut instabiles, aut recepti, eiusdem imbecillitatis obnoxii putemur: quippe quos a perseverantia iterum dimoveri suspicari possis. Primum omnium, quod superioribus annis Transyluaniae imperium tuis auspiciis submisimus, tuaeque tutelae et protectioni tradidimus, nihil ab aequo et bono alienum fecisse fatemur. Atque utinam eo in statu res constitisset, nullam nunc ex nostris incommodis molestiam caperemus, nec variantibus super alia aliis consiliis tibi, invictissime Caesar, iniuriam, nobis invidiam facesseremus. Sed cum nihil sit diffici

Litterae Cardinalis ad Rodolphum Caesarem.

lius quam in rebus omnium maximis recte consulere, ita nusquam pronior ad errandum via est. Proinde id quod erratum est, posterioribus cogitationibus ut corrigatur necesse est. Nullum meliorem portum poenitenti superesse, quam mutationem consilii, scite olim dictum est. Et sane res humanae, nisi ab unis casibus in alios varientur, aliisque subinde consiliis temperentur, propiores erunt periculo quam incolumitati. Nam quum numen illud coeleste non uniformiter res humanas temperet, sed subinde aliis atque aliis mutationibus afficiat, sane non tam voluntate nostra, quam fatali necessitate ducimur, ut Deum praeeuntem nobis sequamur, et ad rerum mutationem nova consilia illius instinctu capiamus. Orbis instar est rerum humanarum status. Et quia principes in orbe quodam versatili ad gubernacula reipublicae sedent, ad eam sane partem se convertere debent, ad quam reipublicae utilitas salusque communis eos invitat. Videmus autem in nostra quoque Transylvania, adeoque magno omnium nostrum dolore videmus, eum orbem repentinis conversionibus variari, cuius rotae orbitam reipublicae nostrae impressam, cogimur subinde novis sufflaminibus corrigere, praesertim quum videamus novos quotidie casus suboriri, qui nos in eadem mente consistere non patiuntur. Et videmus extrema quoque in omni rerum genere pluribus mutationibus esse obnoxia, quam ipsa media, quae plerumque pacata et tranquilla sunt, ac veluti ipsum orbis centrum immobilia. Quamobrem nihil sane mirum videri cuipiam debet, si haec quoque p vincia in Christiani orbis terminos Turcam versus r ecta, pro vicini hostis intemperie, ad nova consilia s inde mentem appellat. Si nos quoque in umbilico (istiani orbis degeremus, sane tanta molestia non

laboraremus, nec invidia urgeremur, incolumitate loci atque hostis longinquitate securi. Nunc quando necessitas locique conditio Turcarum potentiae nos obnoxios fecit, quid possumus aliud agere, nisi ut ad tam ingentia rerum momenta nova consilia in salute nostra tuenda induamus? Neque vero mutatio consiliorum crimen habet, sed mutationis causa, ut si quis ab eo facto, quod salutare reipublicae putaverat, errore falsus, transferat cogitationem suam ad meliora et magis salutaria incaepta: non solum non est reprehendendus, sed afficiendus etiam summa laude. Non enim haec inconstantia proditio partis, sed recta mutatio facti est, quae cum a certa ratione fit, hominis ab errore resipiscentis et ad salutem patriae sua cogitata conformantis, nemini sane vitio verti debet. Quapropter, optime Caesar, quum nos quoque superioribus temporibus de salute patriae nostrae agi videremus, cuius amor omnes alias charitates superat, nil mirum est, si animis iuxta et factis fluctuatum sit. Nam pro magnitudine rei, praesentique discrimine, quod nos sollicitos habebat, non facile promptum erat constituere, quid maxime in rem provinciae nostrae esset, praesertim quum rerum exitus soli Deo cognitus, a mentibus humanis esset absconditus. Atque ideo nunc huc, nunc illuc animum appellentes, quod imprimis salutare et conducibile patriae putavimus, id secuti sumus, eoque nos convertimus, non odio partis, sed studio conservandae reipublicae, pro qua non modo consilium variare honestum, sed etiam vitam ponere dulce fuerit. Et haec quidem singula ita temperata sunt, non ut tibi iniuria fieret Caesar potentissime, aut Christianis periculum crearetur: sed ut patriae salus integra quoad eius fieri posset, conservaretur. Eadem patriae servandae

charitas nunc quoque, sapientissime Caesar, ad te convertit, ad cuius potentiam per honesta foedera nos aggregare cupiamus: quod ut tua, ita nostra quantum intersit, tuae fuerit sapientiae aestimare. Nec sane temere, sed deliberato consilio ad te confugimus, rati fore, ut in praesidio potentiae et tutelae tuae res nostrae domi atque militiae optatos successus sortirentur. Nefas enim ducimus, illud fidei et pacis numen, quod te authore superioribus annis tecum pepigimus, ulla ex parte violare, defectionisque crimine nos infamare: si modo tua, maxime Caesar, bonitas, desiderio et precibus nostris refragata non fuerit. Nos interea expectabundi subsistemus, dum, licet tumultuantibus hostibus, quid tua sapientia in medium consulat, nos certiores fecerit. In cuius benignitate domi tranquillitatem, in fortitudine foris victoriam intuemur." Hanc epistolam in tumultuariis chartis Andreae caesi postea Principis invenimus, plus ut apparet verborum quam rerum complectentem. An autem hoc tenore per Bogathium, aut immutato postea argumento, ad Caesarem missa fuerit, nos nec negamus, nec affirmamus, quum archetypi videndi copia non suppeditaverit.

Maria Christiernae Transylvaniam Styriam revertit et excedit.

His ita inter Principes constitutis, Sigismundus, quia se in ordinem redigere, privatamque vitam agere vel domi, vel peregre fixum destinatumque habebat, Mariam Christiernam, uxorem suam, gravem ac sanctam feminam, iam triennium illi matrimonio coniunctam, domum remittere, divortiumque cum ea iterare constituit. Ipsa nullius probri conscia, ac ne malevolorum quidem ullis suspicionibus insinulata, sed ab omni labe famae poenitus intacta, incomparabili patientia, animique magnitudine plusquam muliebri, omnem iniuriam nulla sua culpa pro-

meritam, aequo animo perpessa est, ac quid illi aerumnarum aliena levitas indigne inflixisset, quiete et moderate tulit, gratulans potius sibi quod innocentiam suam, et sancte cultum non tam coniugium, quam inauspicato inita sponsalia, ea calamitas immerito afflixerit, quam meritam culpa aliqua pressisset. Cardinalis Princeps Mariam praesentis sortis anxiam ac sollicitam consolatus, bono animo esse iussit, dicens fore, ut haec fortunae mutatio nullum rebus eius et nomini detrimentum inferret. Quia vero cum de aliis tum de centum florenorum millibus, quam summam dotis nomine Sigismundo marito tulisset expensam, nonnihil disceptationis suboriri posse videbatur, de eo ita inter eos convenit, ut ex Fogarasiensi amplissimi proventus arce, oppidisque aliis, quae Sigismundus ad liberaliter comparandum mundum uxori assignaverat, quot annis ad certam diem quaterna dena florenorum millia dominae Principi ubicunque gentium et locorum vitam ageret, praesenti pecunia penderetur, eo usque, quoad nomen ad assem solutum esset, totaque summa ex anniversariis reditibus expleretur. Ante, vero quam domina provincia Transyluania decederet, dimidium eius summae id est septem florenorum millia reciperet: quod Cardinalis bona fide praestitit, de ceterisque omnibus diplomate dato fideliter illi cavit.

Ergo Maria collecto omni mundo, rerumque suarum supellectili in currus imposita, non sine ingenti maeroris significatione, mense Maio Alba excessit, id temporis Sigismundo marito in finibus provinciae ad Fogarasum vagante; illa continuato itinere in Styriam patriam, unde ducta fuerat, ad matrem flens ac moerens revertit. Cuius lacrymas funestissimis et ipsa Transyluania lacrymis memorabilibusque ad

omnem posteritatem cladibus postmodum expiavit. Comitatus est illam ipse Cardinalis Princeps ad Tewis usque pagum decem millibus passuum Alba remotum; tum primorum nobilium lecta manus ad Tasnadum usque limitaneum Transyluaniae oppidum; Balthasar autem Bornemisza summae dignitatis et prudentiae senator Zacmarum usque Caesareae ditionis arcem; Alphonsus denique Carillius, Iesuitici ordinis sacerdos, aliique ab Zacmaro primariae nobilitatis viri, in Styriam ad Graecium usque.

Porro Sigismundus dimissa uxore, imperiumque in Cardinalem patruelem suum translato, ne sibi omnem recuperandi olim regni spem abscidisse videretur, bona Cardinalis venia titulum dumtaxat, quo hactenus usus esset, reliquum facere voluit: ut nempe Princeps Transyluaniae, Transalpinae Valachiae et Moldaviae, tum vero partium nonnullarum regni Hungariae dominus, quae tamen Varadinensi defectione ad Germanum poenitus transierant: et aurei Velleris consors eques, quod Graeca voce χρυσομάλλον vocant, unusque e Romani Imperii Principibus inscriberetur; et ipse sibi eosdem titulos virtute sua et meritis partos merito vindicare videbatur. Tum et illud ambo inter se sanxerunt, ut uterque pro alterius salute quoad viverent, non minus quam pro sua laborarent. Secundum haec icta foedera Claudiopoli ambo Principes inter se invicem complexi summa cum amoris significatione diversi abierunt. Ac Sigismundus fluctuantibus undis instabilior, dum hic atque illic non diu in Transyluania commoratus fuisset, non multo post excessum vxoris, adulta omnino aestate in Poloniam, quo illum iam olim impetus animi rapiebat, se recepit. Ac primum ad Ioannem Zamoscium cancellarium eius regni

Sigismundus in Poloniam evagatur.

et secundum regem, summum militiae ducem, virum sapientissimum, cum quo affinitate sororiarum nuptiarum pridem coniunctus erat, se contulit. Inde in Prussiam ac nescio alio quo evagatus, tandem ingruente mense Octobri a Michaele Vajvoda, debellato atque trucidato Andrea Principe, penitus exclusus est, omniaque eius bona, quae in Transyluania luculenta reliquerat, in victoris Michaelis potestatem sunt redacta.

Haec dum in hunc modum non satis secundis Principum Transyluaniae auspiciis administrantur, Turcae interim et Tatares, occasione novatarum in Transyluania rerum, ad magnam spem praedandi erecti, coeperunt finitima assiduis excursionibus depopulationibusque infestare. Et Tatares quidem per id tempus, in tractu Chrysio et Mariso fluminibus interiecto, ingenti cum incolarum aerumna hibernaverant aestivarantque, qui ut secundioribus auspiciis rem tentarent, Turcas quoque e proximis arcibus in idem commilitium asciverunt ac Ienensibus insidias tendere constituerunt. Ac primum rarescentibus interventu matutini stellis, Jeneo oppidum propius sese insidias locant, ut quum bubulus grex in pascua exigitur eius rei opportunitate ad hostes arce eliciendos et in fraudem trahendos abutantur. Itaque ergo silvis ac dumetis frequens Tatar miles infunditur, ac taciturnus sese occulit. Inde triginta quinque suorum submittunt gregalibus indutos sagulis ac candidatos (nam hic color Tataribus inprimis acceptus), tum vero equis ad cursum potius, quam elegantiam compositis: ne scilicet vel habitus cultior, vel apparatus militaris speciosior, aliquam insidiarum suspicionem oppidanis iniiciat. Et nequid ad dolum deesset desultorios insuper equos iuxta agebant, ut

Jeneenses a Tataribus caeduntur.

mos Tatarum, eosque pabulis et praeda vel oneraverant, vel se onerasse finxerant, ut nempe frumentorum et praedatorum veram speciem mentirentur. His ita compositis emissarii illi triceni quini, abigeorum habitu, in proximis campis pecora invadunt, ac citissimo tumultu removent. Neve ullum eius rei (ut videri volebant) ad oppidanos manaret indicium, pastores trucidant. Hoc inproviso barbarorum incursu conspecto praesidiarii, omnis fraudis securi, in arma protinus conclamant, ac contempta eorum paucitate in turmas conflantur. Hinc sublatis signis, nec quicquam reluctante vicario duce Petro Cziokas, (nam Michael Vér praefectus arcis Claudiopoli apud Andream Principem tunc aberat) temere atque incondite alii post alios ex arce et oppido proruunt. Velitares Tatares pro cursu hostium fugam simulantes, et serio etiam fugientes omissisque prae se agebant iumentis praedaticiis, atque etiam onerariis equis, in easdem, unde exierant silvas sese recipere ad suos contendunt. Oppidani eam fugam veri timoris indicem rati, per vestigia hostium sine ordine, sine duce, inter se tantum cohortantes, praecipites ruunt, ac barbarorum tergo violentius, quam cautius insultant. Demum in nemorosa quaedam tesqua insinuati, Turcarum et Tatarum agmen post se relinquunt. Tum Tatares suas insidias horum temeritati induunt: ac simul uno impetu nostros adorti, immutata pugnae facie, inordinatum eorum ordinem confundunt, cedunt confusos, eoque progrediuntur ut fugantes in fugam converterint. Itaque Jenenses cladem quam inferre barbaris paraverant, ita ipsi acceperunt, ut deserto campo, e ducentis partim caesis, partim captis vix pauci, atque ii quoque bona ex parte saucii in oppidum refugerint, inconsultaeque audaciae

sera et nihil profutura poenitentia poenas dederint. Hoc prospero pugnae successu tantam sibi audaciam in praedando Tatares postea comparaverant, ut ad Baniam usque oppidum, quod ad Chrysium est situm incurrentes, depopulatione et incensionibus ad Albam denique usque terrore atque trepidatione omnia compleverint. Iam et in alia regni parte ad Lugosum usque penetrantes, plebem vicatim pagatimque agentem crudeliter vastarunt. Et ne Vngaria quoque Transtibiscana ab eorum importunitate tuta esset, statim ubi Princeps Maria Transyluania in Vngariam excessit, sive eius iter turbaturi barbari, sive quam aliam occasionem secuti, poene ad Cassoviam usque ferro flammaque multos pagos diripuerunt, atque everterunt. Aberat tunc Alba Princeps Andreas iam duos amplius menses Claudiopoli agens ad componendas res, fundandumque provinciae statum intentus. Qui hostium insultus repressurus, trecentos Polonos velites arcubus, gladiis, tormentisque pro more armatos Lugasum atque ad Jeneo in supplementum caesorum dudum militum misit.

Per idem tempus cardinalis Princeps, ne inter duos tresue hostes in perniciem Transylvaniae totis cogitationibus intentos, apertum se inimicum omnibus faceret, consilium pro tempore et in rem capiens statuit Turcarum Tatarumque animos de pace, mutuoque foedere pagendo, ut Sigismundus superiore anno inceperat, simulate pertentare, atque eo usque illos spe laetare, donec ab Imperatore Rodolpho, quocum sancta concordiae iura inire fixum deliberatumque habebat, aliquid certi firmique de conventione adferretur. Quo vero subornatae concordiae artificio grassationes Turcarum compescere posset, misit cum muneribus ad Tatarum Regem Alipem

Keraium, qui tunc infra Temesvarum in castris haerebat, duos Stephanos, Ovarium, et alterum ortu et cognomento Thracem, quorum uterque multis iam antea ad Turcas perfuncti legationibus, solertiam animi cum experientia ita coniunxerant, ut nec diligentiores iis, nec magis idoneos ad eam provinciam obeundam deligere in promtu esset. Munera erant vasa argentea, in Abaci usum formata, escariae patellae, et pocula convivalia non levis ponderis, nec vulgaria. Ea dum legati ad Tatarem ac Passam Temesvariensem, ut iussum erat deportant, etiamsi ad cavenda pericula prudentes ac circumspecti essent, vix tamen effugerunt, quin ingens non modo rerum, sed et vitae discrimen incurrerent. Nam cum vagabunda Vngarorum manus spe praedae passim per deserta, late per eas oras longeque fusa, furtim grassarentur forte in ambos Stephanos cum Turca Tatareque legato iter facientes incidunt: ac simul interfecto Turca Tatareque, donariisque magna ex parte interceptis, vix uterque Stephanus perniciem equorum beneficio, cum nonnulla vasorum parte Temesvarum evasit. De salute nihilominus isthic quoque periclitantes, quippe quos Turcae fraude Transyluanorum haec omnia geri criminabantur. Quod ubi Andreae Principi renunciatum est, indignatus haec ab iis impune auderi, negotium dedit protinus Deli Marconi, valenti et audaci Hajdonum Ductori, qui et ipse velitari Thracum voluntariorum globo armatus, in eo tractu quasi regnum exercebat, auspiciisque Transyluani Principis, prout res essent, his atque alteris insidiari solebat: uti nulla interiecta mora praedatorios illos militum manipulos, qui legatos expilassent, vel vivos, vel mortuos in potestatem redigeret. Et mandatis

Stephanus Ovarius et Stephanus Rácz ad Tatarem missi.

quidem Marco non impigre perfunctus est. Nam manum quandam vagantium militum cecidit, sed donaria non recuperavit, quae iam ad Georgium Bastam Zachmarum erant perlata.

Nihilominus Ovarius et Thrax tanta dexteritate, in negotio simulatae pacis tractando operam posuerunt, ut induciis a Passa Tatareque impetratis, tranquillitatem finitimis circa tractibus assererent, dum de conditionibus concordiae inter Principem et Imperatorem Turcarum conveniret, quam illi serio agi persvaserant. Quapropter ab Ibraimo Vezire Passa, qui iam ingentibus copiis accinctus Vngariae imminebat, Ciausius missus est, Huzaim nomine, multis ante ad Transyluanos legationibus aliquoties defunctus: vir aetate quidem senex, sed ingenio vegeto validus, tum vero officiis humanitatis et modestia, quantum gens ea capere potest, honestus. Illum Sigismundus Princeps Sinaniano bello legatum missum, totum quadriennium Albae liberali custodia clausum detinuerat, nihil interea non modo ad honestum victum, sed ne ad amictum quidem deesse illi passus. Postulata Andreae Principis erant, ut Turcarum Imperator Lippam et Jeneo arces, castellaque alia, quae superioribus annis Sigismundi Principis armis Transyluaniae adiecta essent, praesenti in statu relinqueret, nec unquam repeteret: totus ille tractus Transyluanici iuris et potestatis, ut olim fuerat, remaneret, Deinde, ut quinque superiorum annorum tributum, quo pax et amicitia Turcarum de more quotannis emi erat solita: his autem bellicis temporibus insolutum restitit, in totum Imperator Transyluanis remitteret, condonaretque: nec solum id debitum abrogaret, quod hoc quinquennio exacto Transyluania pendere praetermisisset, sed

Huzaim Ciaus ad Cardinalem.

et in consequentes totidem quinque annos ab omni onere pensitandi immunem eam faceret. Vtique post hoc, partim elapsum, partim imminens decennium ad unam duntaxat myriadem aureum, tributum annuum redigeretur, eo omnino modo quo Solimanianis temporibus Turcarum fisco de more Principes expensum tulissent: abrogatis omnibus, quae in Vezires Passas, et alios minorum gentium aulicos irrogari hactenus solita essent munera. Utique Transyluanum populum liberum ab omni in Christianos expeditione faceret. Utique Valachiam, quae Transalpina dicitur, Transyluani iuris esse, ut ad praesens esset, pateretur. Haec si impetrata forent, tunc futurum ut cetera, ad percutiendum foedus facile convenirent.

Quibus quidem postulatis, et si spes non erat Turcas assensuros, Cardinalis nihilominus missis subinde legatis, rem urgebat, id solum dans operam, ut perpetuis prolatationibus, induciarumque novis pactionibus tempus extraheret, occasiones ad res gerendas illis corrumperet. Remissio decennis tributi facilior factu videbatur, quam arcium oppidorumque relaxatio. Nam quum Turcarum legibus, sacrorumque ritibus iam inde a principio cautum apud eos sit, ne ullum oppidum, arx, pagus ubicunque gentilibus eorum sacris operatum, delubrumque conditum fuerit, Christianis quibusvis tandem pactionibus restituantur, nisi armis per vim erepta fuerint: sane Cardinalis quoque Princeps eius sanctionis non ignarus, frustra se a Turcis Lippam ceteraque oppida, ut Transyluanorum imperio sponte adiicerentur petere sciebat. Nihilominus tamen nec dum sancta cum Rodolpho Caesare concordiae, foederisque iura tractantur, Transyluanis illi infesti essent, reverso Ovario et

Thrace denuo legatos ad Ibraimum Passam e media Vngarorum nobilitate expedire placuit. Missi Nicolaus Gavaius et Franciscus Budaeus, solerti ingenio et prudentia homines, qui Passam apud Albam Graecam convenientes, legationem dextre obiverunt. Per eos Passa Cardinali renunciavit, se de arcium restitutione, ac quinquennis tributi remissione nihil in praesentia statuere posse; proinde tum haec, tum alia eius postulata ad Imperatorem rejicere. Cardinalis igitur missis ad eum legatis, ageret de omnibus, quae in rem mutuo conducere viderentur. Se quoque tamen, quo magis Transyluanorum causa favorabilis esset, daturum ad imperatorem litteras, precumque eorum adiutorem ministrumque fore pollicitus est. Hoc responso illi reversi, iterato Nicolaum et Budaeum cum iisdem postulatis ad Ibraimum, iam tum Budae cum immensis Turcarum copiis Vngariae imminentem, Cardinalis misit. Quos Ibraimus datis ad Caesarem litteris Constantinopolim amandavit, Transyluanumque dubium, inter spem et metum suspendit. Passus nihilominus inducias integras haberi, pacisque negotium suo ipsum molimine grave et tardum, in autumnum extrahi, silentioque tractari. Hoc modo Nicolaus et Budaens exeunte aestate, dum fucatam concordiam apud Imperatorem Turcarum tractant, Michael Vajvoda Valachiae postmodum mense Octobri superveniens et foederis tractatum, et legatos ipsos Transyluania exclusit.

Haec dum ita ad Turcas aguntur, Cardinalis Princeps interea, quo tuta ab omni parte Transiluania esset, hostilesque inimicitias coërceret, cum omnium circa finitimorum societate iungere animum constituit. Quapropter ad Moldaviae quoque Principem, Ieremiam cognomento Mogillam, veteris pro-

Nagy János mittitur ad Jeremiam Mogillam Moldavum.

sapiae et illustrem consilio et armis hominem Joannem Magnum ex oppido Körösbánya oriundum, virum fide et ingenio praestantem cum litteris misit: nec solum sempiternum foedus et amicitiam cum illo, sed et affinitatem molitus est, uti nempe Ieremias filiam suam, quam unicam habebat, Ioanni Iffiu fratri Cardinalis ex eadem matre germano, primario et magnae indolis iuveni nuptum daret. Eoque res deducta fuerat, ut de sponsalibus deque nuptiis ad certam diem adornandis, diplomate datisque arris inter se utrimque caveretur. Cautionis syngrapha his legibus fuit scripta, uti Ioannes Iffiu sponsus Ieremiae filiam ad diem duceret: si recusaret, repudiaret, pactumque matrimonii, in quod convenisset, antiquaret: tunc Cardinalis ipsi Ieremiae XX aureum nummum millia, mulctae nomine pendere teneretur; Iffiu vero dimidium eius summae. Atque haec eadem pensio ipsi quoque Ieremiae nisi sponsalibus staret, irrogaretur. Quo coniugio Cardinalis ignarus futuri, ad principatum Moldaviae viam struere Ioanni vitrici sui filio videbatur, quippe qui uxorio iure Ieremiae olim successor substitui crederetur. Sed haec eorum foedera paullo post Michael Valachus a fundamentis evertit, et Cardinale et Iffiu foede trucidato. Quae fortunae inconstantia magno ad omnes Principes fuerit documento, res mortalium quantumlibet sapientibus consiliis initas, ac tamquam trabali clavo confirmatas facile in tanta rerum humanarum mutabilitate everti intervertique posse.

Iam et ad Michaelem Vaivodam, cuius cum Transyluanis foedus ex Sigismundi instabilitate, alternatoque in aliam atque aliam faciem Transyluaniae statu, irritum factum videbatur, missi sunt mense Iunio Georgius Ravazdi senatorum unus, vir

Ravazdi et Vitéz ad Radulem mittuntur.

multi consilii compos et aetate gravis: et Nicolaus Vitéz clarus vir genere et factis, summaque praeditus prudentia, nec Valachicae lingvae ignarus, qui a Vajvoda obsequium et iuramentum peterent, neve rebus Transyluanorum infestus esse pergeret: concordiam et amicitiam ambo Principes mutuo colerent, inter se amarent, nec alter alterius fidem, ulla nocendi suspicione in dubium vocarent. Expedire utrisque, ut ictum pridem foedus renovaretur: mallent amborum fortunam sociam quam invicem infestam experiri. Michael multa dilatione usus, multumque tergiversatus, ac nunc haec, nunc illa causatus, ementitis rationibus postulata eludere: conditiones proponere, quas vel praesentibus victus armis respueret, ne dum socialis Princeps admitteret. Quae omnia ex composito ille faciebat, ut unis racionibus reiectis alias subinde insinuaret, et tempus atque rem in longum duceret. Tandem instantibus legatis Georgio et Nicolao quo a se omnem iniuriae inferendae suspicionem Michaël amoveret, Cardinalemque ea sollicitudine exsolveret, tactis manu sacrosanctis evangeliis, postridie Idus
1599. aug. 9. Augusti iuravit in verba Andreae Principis, cauitque fore, ut ipse omnem vim omnemque iniuriam a Transyluanis abstineret, fidelitatem eam qua pridem Sigismundo Principi devinctus fuisset, inviolatam ad ipsum quoque Andream servaret: a Christianorum partibus non recederet, socialibus armis alter alterum iuvarent. Eodemque iuris iurandi sacramento decem primores suos Boerones (sic gentili eorum lingua, Valachorum nobilissimi vocantur) obstrinxit. Et ne non omnia rite fieri viderentur, diploma iurisiurandi testimonium, signo suo atque illorum manu obsignatum et subscriptum, ipse atque Boerones Cardinali

dederunt. Hoc modo Ravazdius et Vitéz quum duos circiter menses in Valachia abfuissent, reversi, ita securum ab hac parte Andream Principem reddiderunt, ut non diplomati tantum iurisiurandi confisus, sed et legatis omnia ex fide contestantibus credulus, nefas duxerit ulla amplius suspicione Michaëlis fidem in dubium vocare.

Gabriel Bánfi et Kakas ad regem Poloniae legati.

Sub idem tempus Cardinalis Princeps misit etiam ad Poloniae Regem Sigismundum, Gabrielem Bánfium senatorem unum splendore familiae, figura corporis et prudentia insignem virum, cui adiunxit Stephanum quoque Cocasum Claudiopolitam, virum eruditione praestantem et ad legationes dextre obeundas ob ingenii elegantiam inprimis idoneum. Per hos Regi sua officia, debitamque observantiam Cardinalis detulit, praecatusque est, ne sibi eas res vitio verteret, quod inscio Rege, nec consulto amplissimo senatu Polonico, quorum gravissimo iudicio in re tanti momenti inniti potuisset, Principatum Transyluaniae suscepisset. Subitaria, inopinataque clectio, tum vero patrum ordinumque pertinax festinatio, temporisque angustia, non tam voluntatem sibi, quam occasionem praestandi officii eripuissent. Insultabat immanissimus hostis Turca et Tatar finitimis quaquaversum provinciae tractibus omnique belli clade eos vastabat: praesentia consilia, praesentemque Principem res afflictissimae pustulabant. Non erat consultum per tam adversa reipublicae tempora cunctationem saluti omnium praeponere. Aequum erat praeces patriae exaudire, principatumque per manus cupientissimo senatu a Sigismundo magistratu abire properante accipere. Quum itaque hic rerum status ad principatum tempestive ineundum non horteretur modo, sed et cogeret Andream Principem, petit te Rex serenissime,

ne serum dilatumque in praesens officium ullius culpae suspicione abste insimuletur. Deinde scire illum grataque animi recordatione recolere velle, civem se regni Poloniae amplissimique ordinis et senatus quantamcunque esse partem, proinde harum rerum fiducia fretus, se suaque omnia in fidem et clientelam tuam permittere cupere. Ad postremum hoc quoque petit te rex Serenissime, uti apud Caesarem Rodolphum potentissimum Principem et ipsum Andream te Autore et interprete concordia sanciatur: neve tam alieno tempore suo potius affectui Caesar indulgere, quam tantae voluntatum omnium in Andream Principem propensioni populique consensui favere velit. Id si impetraret, denique futurum esset, ut non minus ipse Caesar, quam Andreas Princeps, felices rerum eventus sperare possent. Hunc in modum Gabriel et Stephanus, sed maiore cultioreque orationis amplitudine ad Regem Varsaviae verba fecisse auditi sunt. A quo benigne liberaliterque habiti postulatorum compotes, ad Principem Andream reversi sunt,

Tenebat adhuc aestas quum ad summum Pontificem quoque, quem minime omnium praeterire conveniebat, observantiae in illum officiique munus exequendi gratia, ac Nicolanm Bogathium Transyluanum summo loco natum, omnique liberali doctrina politissimum virum, in urbem legare Andreas destinuerat, nisi tempestivo adventu Germanicus Malaspina Episcopus Sanseverinas et Marchio illustrissimus, e Polonia cum Mandatis Pontificis in Transyluaniam appellens Bogathii profectionem praeoccupasset. Is itaque quum nil reliqui sibi ad conciliandam concordiam fecisset, Cardinalem suapte sponte in Christianorum partes proclivem eo deduxit, ut se in potestate Pon-

Malaspina Episcopus in Transyluania.

tificis Maximi ille futurum polliceretur, nec ab eius paterna voluntate ulla in re diversus abiret. Ne vero hic consensus Rodolpho quoque Caesari ignotus esset, missus est idem Bogathius in Pragam, ut is Caesarem edoceret Transyluanorum animos in eandem cum Christianis Principibus concordiam conspirasse, nec commissuros, ut salutaria illa pacta, quae inter Sigismundum Principem et Caesarem proximo quinquennio intercessissent, ulla ex parte infirmentur, modo Caesar quoque pro sua benignitate favore eo, quo conveniret, propensionem hanc animorum adiuvare pergeret. His ita nunciatis Caesar nihil se difficilem Cardinali praebuit, satius ducens omnium offensionum memoriam oblivione semel obruere, beneficioque novo Cardinalem sibi demereri, quam in mutua concordia pagenda, Turcicoque bello continuando, animos hominum distrahere. Quae candide an simulate fuerint nunciata, rerum eventus comprobavit. Nicolaus Bogathius ad Caesarem.

Hac aestate in Vngaria non levis inflicta est Turcis plaga, quam non dubiis acceptam nunciis huic rerum tenori interjiciendam curavimus. Quum Turcarum Imperator vidisset, superiore anno Varadinum irrito successu a Mehemede Passa fuisse oppugnatum, eodemque tempore Budam a Germanis et Vngaris vastatam, indignatus res suas infra Germanorum fortunam esse: maiore omnino conatu acrioreque obstinatione redintegrare bellum hoc anno constituit, ut illatas suis ad Varadinum et Budam clades ultum iret. Idque eo opportunius se facturum putabat, quod a Transyluano et Valacho concordiae nonnullam spem ostendi videret, a quibus nihil a tergo imminere periculi timebat. Qua propter totus in Vngariam intentus, instructam classem Budam Clades Turcis illata ab Vngaris.

versus mittere destinavit, in qua ingens commeatus copia, pulueris, denique ferrearum pilarum, quae in tormenta excutienda adhibentur, insanus numerus: tum vero pecuniae vis maxima in stipendia militum eroganda vectabatur. Gemias vocant Turcae onerarias naves. Eae XXV numero, adverso Danubio magno molimine subvehebantur, iumentorumque beneficiis trahebantur, ingenti vi pinsitae farinae plenae. Iis adiuncta erat biremis liburnica, (Galeram vocant) machinarum varii generis, apparatuumque, qui bello usui sunt, magno numero onusta. In hac caeterisque navibus praesidii gratia Janizari, ad quinque millia vehebantur. Sequebantur actuaria navigia, quae celoces dicuntur, bino remigum captivorum ordine absque iumentorum ministerio adverso flumine incitata, (Saicas illi ac pariter nostri vocant) Turcarum cohortibus, negociatorumque mercibus referta.

Iam vero ante quam hi in Vngariae intima penetrarent, Nicolaus Pálffius vir bello eximius, et secundum Adolphum Svarcemburgium, copiarum militarium magni dux nominis, qui ad Vngaricum corporis robur, animi quoque singularem dexteritatem adiunctam gerebat, missitaverat turmatim in Baroniam Vngariae inferioris tractum ad tria millia militum Vngarorum, quos hoc temporis Hajdunes vocant, ad praedam agendam militariaque furta imprimis appositos. Eos tormentis missilibusque incendiariis, quibus hostilia eminus inflammari solent, probe instruxerat, negociumque dederat, ut Turcarum classem, quam adventare fama erat, quam commodissima occasione possent, interciperent, atque delerent. Hi profecti, atque occasioni invigilantes, postmodum Erdoedum Turcarum praesidiis firmatum, atque in insulam Danubii insinuatum, et

aliud quodam castellum tumultuaria oppugnatione capiunt, ubi XXXII tormentis actuariis et pulvere ad sufficientem usum aucti, formidabiles iam minimeque Turcis contemnendi, in iis partibus ad praedam agendam, infestendosque Turcas imminebant. Ne vero Turcis eorum copiae innotescerent, per cohortes divisi, palantesque passim hostium fortunas praedando, oppida incendio, agmina caedendo lacessebant. Interea Turcarum naves arduo conatu subvectae, ad Tolnam Baroniae oppidum amplissimum ad Danubii ripam situm appropinquaverant, quarum adventum Vngari in proximo operientes, quum caeteram suorum manum, qui varie divisi erant, expectare dum eodem coirent, in rem non fore putarent, ne occasionem praeterlabi sinerent, mille ducenti et quinquaginta octo, qui convenerant, impetum in Turcas iam imminente diluculo faciunt: aqua terraque ex improviso eos adoriuntur. Nam et Vngarorum pars in scaphas ac navigia impositis tormentis, telisque missilibus, biffariam eos aggressi fuerant. Non diu ancipiti praelio decertatum est. Terra iuxta atque flumine nostri vincunt. Itaque calore victoriae animatus, Vngarus in vestigio victis instat, hostem late in Danubio sparsum a tergo premit, turbat, convellit. Nec minore clade a terra peditatus, in ripam eiectos ac fugitantes Turcas caedit, sternit. Ita partim caesis, partim in Danubium demersis ad quatuor Turcarum millia perierunt. Ex celocibus XXV captae, ceterae evaserunt. Onerariae quoque gemiae XVII, cum biremi lyburnica in potestatem sunt redactae. Passa, qui classi praeerat, cum quinque Begis partim unda, partim ferro perierunt. Captus unus ex omnibus Begus cum XXXII Turcis. Decem florenorum millia parta. Caetera vis

argenti partim vasti fluminis gurgite absorpta, partim incolumibus Turcarum celocibus periculo erepta est, in tutumque deportata. Satis constat a Quaestore Budensi, qui fisco praeerat, pro redimendis viginti solum navibus, ne igni abolerentur, quinque tallerum millia, militibus promissa esse. Sed illi nequid eorum Turcis reliqui facerent, quorum in tutum deportandi facultas non erat, partim in Danubii vortices demerserunt, partim flammis absumserunt, olei, butyri, mellis, farris, omnisque commeatus copiam, tum vero tormentorum varii generis, pilarum, puluerisque ingentem vim, quum adverso amne Strigonium advehendi potestas non esset, (aberat enim inde Strigonium centum amplius passuum millibus) in profundum disperserunt, ut a Pálffio iussum illis erat. Vicies centenis florenorum millibus ea iactura vel ab ipsis Turcis ex confesso aestimata est. Litterae Turcarum Imperatoris, secretioraque diplomata, quae isthic reperta sunt, ad Caesarem Rodolphum missa.

Hanc suorum cladem, ubi Turcae fama accepissent, protinus Budensis Passa Zuleiman, qui paucis ante mensibus praefecturam ingressus fuerat, evocatis raptim ex omnibus circa praesidiis validis cohortibus, cum Begis Zigetiensi et Albensi, atque aliis quibusdam Turcarum primoribus, quibus auxilio accurrendi prompta facultas aderat, in Vngaros ducit, uti tantam iacturam, et iniuriam, quae animum eius ad vindictam acuebat, extempore ultum iret. Sed Vngari, quorum vires accessione sociorum nonnihil iam creverant, parta navali victoria, in maiores spiritus spemque erecti, ita commisso proelio Budensem fuderunt, ut Mohacsiensi et Zexardiensi Begis captis ipse Passa accepto vulnere, fuga salutem sibi quae

siverit. Neque tamen fatalem calamitatem, quam tunc propitia fortuna subterfugerat, evitare postea potuit. Non multo enim post animi magis et otii, quam negotii gratia Buda egressus, dum a praesidio satellitum suorum exigua manu septus longius evagando provehitur, a temere vagabunda, in insidiis latente Vngarorum cohorte captus est, ac Rodolpho Caesari praesentatus.

Iam vero postea quam Turcica in Danubio classis ab Vngaris fuisset disiecta, et Passa Budensis fusus atque fugatus, ne quod hostes inexpertum relinquerent, hinc atque illinc conflati iterum, atque in signa vocati Turcarum pariter et Tatarum valida manus, denuo cum Vngaris proelium conseruerunt; sed irrito plane conatu. Quapropter fracti animis, et viribus non amplius aleam certaminis cum iis periclitari ausi sunt. Et Vngari impune centum amplius passuum millibus infra Budam, in ipso viscere Turcicae ditionis tamdiu infesta Turcis omnia fecerunt, dum Ibrahim Passa sanctioris consilii apud Imperatorem Princeps Vezir, innumerabili Turcarum multitudine armatus, Vngarorum paucitatem ab iis locis excluderet.

Ibraime in Vngariam ingresso, ne a Michaële Valachiae Transmontanae Principe, molestia ulla transistrianis regionibus crearetur, ut superiori anno factum erat Gireldzi Mahmud Passa apud Raczgradum (id verbi Thracum arcem sonat) in Bulgaria magno apparatu in procinctu stabat. Et Saban Passa ad ostia Danubii, qua in Euxinum illabitur, Moldaviae aeque Transmontanaeque Valachiae imminebat. Fama etiam increbuerat, Murzam Ducem cum decem millibus Nahaicinorum Tartarum Turcis au-

xilio affuturos. Quae tamen omnia, plus famae et terroris quam periculi rebus Christianis, eo quidem anno, ut eventus ostendit, attulerunt: quod quidem ad praesidiorum, urbiumque statum, tum vero Christianarum copiarum incolumitatem attinet. Nam Tatarica depopulatio, quae ad Vagum usque fluvium late ferro flammaque evagata est, ac totam eam Regionem, quae terra Matius vocatur, obruit, vel inter praecipua populi detrimenta referri potest. Viginti enim amplius hominum millibus, si vera est fama, partim caesis, partim in miseram servitutem raptis tota ea plaga insigni calamitate foedata est: bonis ducibus, quorum intererat ad salutem reipublicae circumspicere, eminus fumum flammamque miserabilis populi aspectantibus. Nisi forte quicquid cladis Vngarorum populis infertur, ex opinione Germanis inolita nihili ducendum sit: quum et ipsi, qui custodes reipublicae haberi voluńt, nihil eorum omittere soleant, quibus miserae plebis non solum fortunae exhauriuntur, sed et vita in discrimen vocetur.

Tartarica depopulatio ad Mátyusföldе.

Procella prodigiosa.

Ad IV. Idus Iunias foeda, horendaque tempestas ab occidente de repente exurgens, bonam Transyluaniae partem, atroci formidine iuxta ac detrimento affecit. Totam coeli faciem, horrendo atrore involutam turbo insederat, ingenti mole nec minore murmure nubes conglomeratas, per summum mane voluebat. Secutus fragor intermicantium fulgurum, cadentiumque fulminum. Tum vero densus imber praecipiti casu defusus, sed maxime ventorum foeda procella oculos et mentes omnium praestringebat. Domorum tecta Albae abiegnis imbricibus munita passim dissipavit, murorum, caminorumque eminentes minas solo afflixit. Principale stabulum e pineis

trabibus, validissime connexis constructum, aedificiorumque circumiacentium praesidio securum plane ad solum evertit. Pastores et viatores campis aut itineribus deprehensos, aut humi afflixit, aut quam longissime invitos raptavit. Constat permulta iumenta ruri pascentia in Marisum deturbata, ac fluctibus obsorpta: proceras ilices, arboresque fructiferas radicibus exstirpatas. Tenuit tempestas unam paullo minus horam, quae sane post hominum memoriam maxima, non temere multis in prodigium vertit, eique paucis post mensibus subsequentium malorum calamitas fidem fecit.

Iam aestas praecipitaverat, atque aequinoctium appetebat, quum Andreas Princeps Malaspinae Episcopi hortamentis ad Romani Caesaris societatem capessendam adductus est. Nec invitum in eas partes se traduci passus est. Iam enim pridem ad repudiandam Turcarum amicitiam proclivis, occasionem quaeritabat, qua id commodius perficere posset. Ad quod propositum exequendum, antequam universi populi studia conciliata acquireret, potiores e senatoribus, ad eadem consilia secretioribus sermonis adhibuerat. In his Casparum Cornis, Balthasarem Bornemissam, Franciscum Alardum paucis ante mensibus in senatum lectum, viros prudentissimos, et paucos alios, quos earum, quae agerentur rerum conscios esse voluerat. Nec divulgare senatusconsultum ante tempus comitiorum volebat, ne populus, cuius proprium est desipere, inconsultis tumultibus inopinato decreto obstreperet. Videbat autem Cardinalis Princeps, quantum in rem Christiani orbis, Transyluaniaeque emolumentum pertineret, si ad Romani Pontificis Caesarisque Augusti maiestatem, quam sacrosanctam observabat,

Cardinalis quibus de causis a Turcarum foedere se subducere voluerit.

se aggregaret, sciebat se in collegium primorum antistitum cooptatum, adeoque in familiam Pontificis Maximi insertum, proinde non posse sine nefario crimine diversum ab eo sentire, cuius autoritate orbis Christianus regeretur. Verebatur: impareret, se omnesque Transyluanos Turcarum societati adhaerere studentes, inferis sacratum iri, dirisque intemperiis ab eo devoveri. Norat Lippam et finitimos tractus, quos Sigismundus armis Transyluaniae adiecerat, et e Turcarum impia servitute in libertatem asseruerat, se sine ingenti suo probro, nominisque et famae iactura Turcis repetentibus restituere non posse, nec cum illis alio pacto foedus icere posse. Certum etiam et exploratum habebat Caesarem Rodolphum ob iteratas offensas, contumeliam nomini et maiestati eius inflictam ultum ire pergere, iusque suum in Transyluania recuperanda, quod a volentibus, omnesque honestas conditiones repudiantibus non posset, vel ab invitis per vim extorsurum; succurrebat et illud, ut si Transyluania aliquo casu (ut sunt incerti rerum humanarum eventus) excideret, Pontificisque Romani indignatione e Sacrorum Antistitum senatu excluderetur, nihil sibi reliqui in toto Christiano orbe fore, ubi pedem poneret, amplius. Veniebat eius quoque rei in mentem, sibi non esse honestum, ac ne utile quidem, quibus rebus omnis hominum accio consistit, auxiliis fallacissimae gentis Turcicae et rempublicam Transyluanam defendere vel velle, vel posse. Sperabat etiam se cum Caesare clementissimo principe tollerabilioribus conditionibus pactiones conficere posse, quae non minus sibi honestae, quam toti provinciae, universoque adeo Christiano orbi salutares forent.

Haec et talia cum solicite Cardinalis apud animum

suum reputasset, nec tantum secundas res, sed magis incerta casuum multa cogitatione expendisset, in eam tandem sententiam non dubius discessit, uti quam primum impiae et infidae Turcarum amicitiae nuncium remitteret, totoque animo ad Christianorum partes tuendas, se provinciamque Transyluaniam traduceret. In hac sententia permanere ita illi fixum destinatumque erat, ut etiamsi non ignoraret, nihil magis hominum favori inimicum esse, quam obstinationem, nisi tamen in proxime futuris comitiis populum ad eam rogationem accipiendam inducere posset, statutum cum animo ac deliberatum habuit, non per carnificinam hominum invitos ad bellum Turcicum cogere, ut Sigismundus fecerat, sed sponte principatu abire, ac de regno citius quam de sententia discedere velle, atque in Poloniam remigrare: permissurus Transyluanis alium quemcunque vellent sibi substituere. Ne vero hoc animi propositum ulla suspicione simulationis laborare posset, Mustafam legatum Turcarum Imperatoris cognomento Piscatorem, et Huzaim Ciausium genere Albanum Epirotam, Aulona oriundum, qui iam bis terue paciscendae concordiae fiducia Albam missi fuerant, et Princeps Cardinalis eiusdem rei vana spe diu eos luctaverat, praesente Malaspina Episcopo et senatoribus, accitos, irrito postulato domum remisit, ac penitus ex dubio apertum se hostem illis patefecit. Et quia, inquit, Imperator vester, finitimas arces Lippam et Jenő, quae iam inde ab antiquo nostri iuris fuerunt, nunc autem etiam armorum iure possidemus, ipse eas, tamquam proprias sibi vindicare nititur, nec tributa quae ratione suscepti utrimque belli irrita acta videri poterant, nobis remittere: nec aliis postulatis subscribere vult, mavultque bellum experiri,

Cardinalis Turcae bellum indicit.

quam pacem sub conditione honesti foederis nobiscum colere: ideo nos quoque inducias, quas hactenus cum eo pepigeramus, antiquari patiemur: et quid arma possint, quae nobis non solum iusta, sed et necessaria fore videmus, periclitari decrevimus. Proinde Imperator vester ageret faceret, ut e re sua duceret; caeterum nobis quoque iura nostra violare, servitutemque imponi non patiemur: sperantes futurum, uti Deus iusto, et pio bello favorem auxiliumque suum sit suppeditaturus. Hoc modo Cardinalis, veluti classico ad renovandum bellum flato, per feciales illos omnem amicitiam Imperatori Turcarum renunciavit, et quem hactenus suspensum pacis praetextu habuerat, tandem irrita spe concordiae absoluit.

Haec sanctio Malaspina Episcopo conciliatore ac interprete facta, ut Rodolpho quoque Caesari certa atque explorata esset, conceptis verbis iuratum Stephanum Cocasium, eundem quem nuper in Poloniam legaverat, Cardinalis ad Caesarem Pragam Mense Septembri misit, per quem sua obsequia, fidelisque animi studium detulit, pollicitusque est fore, ut a Christianorum partibus nunquam se et Transyluaniam suam segregaret. Modo Caesar quoque ipse, et Summus Pontifex auxilio et favore suos labores, quos pro Christianis rebus, assumpturus esset, adiuvare pergerent. Accepta legatione Stephanus ubi Pragam appulit, tandem Pilnae ubi tunc Caesar erat, cultissima oratione, quae multorum manibus teritur, sanctae concordiae negotium cum Caesare tractavit. Etsi autem conscientia patratae toties defectionis, et desperatione futurae amplius fidei vix putaretur Caesar ad ignoscendum Transyluanis descendere, ac de iure suo tantum cedere: tamen Stephanus tam indul-

gentem tamque placabilem Caesarem praeter opinionem invenit, ut Andream Principem et Transyluanos ex maxima invidia, qua apud omnem Germaniam flagrabant, in summum favorem et gratiam adduxerit. Postulata Cardinalis fuerunt paulo liberiora, quae tamen ad justam aequabilitatem temperari non difficile potuissent. In iis ut si Cardinalis, absque haerede masculo e vivis excederet, ad foeminae quoque stirpis sobolem, non secus ac ad virilem, ius omne Transyluaniae et regimen pertineret. In aliis se pacta priora Pragensia in quae Sigismundus cum Caesare Rodolpho convenisset, rata omnia ac firma habiturum. Verum enim vero ante quam foederis huius capita a Caesare approbata, consensuque firmata videret Stephanus, Michaelis Valachi bellum perfidiosum intercessit, quod pendentem concordiae ineundae spem, magna cum Transyluaniae atque ipsius Principis Cardinalis ruina post modum evertit.

PETADIS QVINTAE

LIBER QVINTVS

ARGVMENTVM*).

Michaël Vaivoda expeditionem in Transyluaniam turtim adornat.

Hos inceptae concordiae tractatus cum Michaël Valachiae Princeps, homo acri quidem, sed vafro admodum ingenio, et ad bellum magis quam ocium comparato aut nesciret, aut nescire se simularet, occasione ex tam varie alternatis Transyluaniae Principatibus arrepta, caepit animum ad Transyluanos in suam potestatem redigendos erigere, adiurataque prius, atque inita cum Rodolpho Caesare pacta conventa, vel invitos redigere. Reputabat enim secum fore, ut si Transyluania Turcarum patrocinio se summitteret, certum inde sibi exitium immineret, et vel a Turcis, vel a Transyluanis, vel etiam a Moldavo propediem in periculum vocaretur, quum nec Germanus ob Transyluaniam interiectam, militibus pecuniaque illum iuvare, nec ipse bellum cum Turca integrare suis viribus posset, maximo locorum spatio Valachiam a Germania et Vngaria dirimente. His intentus cogitationibus, caepit longe plures quam unquam antea milites ex finitimis undique provinciis, atque etiam ex Transyluania contrahere: transfugas quoslibet famosis facinoribus nobiles, ac fraudem capitalem ausos, aliosque id genus mercenarios Cares,

*) Az „Argumentum“ hiányzik, csak a felirat áll; egy lapnyi üres hely van helyette.

robore aliquo corporis et animi conspicuos, in exercitum legere. Suppeditaverat illi ad eroganda stipendia ingentem vim pecuniae Rodolphus Caesar, infensus Sigismundo Batorio, Transyluanisque omnibus, quod aliis super alias offensionibus accumulatis, superiore anno Sigismundum Opulia refugientem, non modo recepissent, sed excluso Maximiliano Archiduce, in Principatum etiam iterato assumpsissent. Nec contenti semel atque iterum fidem fefellisse, Sigismundo insuper magistratu se abdicanti Andream Cardinalem suffecissent, successionis tabulis illis, quas superioribus annis cum Caesare icissent, iuramentoque firmassent, conculcatis et repudiatis. Quod vero factu non magis in Deum, icti foederis arbitrum, quam in homines inpium et nefarium esset, a Christianorum societate se subtrahere, ad novumque foedus cum Turcis ineundem redire suspicio esset. Ob quam quidem Sigismundi et Cardinalis intemperiem, Caesar tam fuit propositi tenax, ut maluerit Transyluaniam omni bellorum clade deformatam videre, quam ad defectiones iterandas atque multiplicandas ullius motus amplius crescenti dare copiam. Pecuniam a Caesare missam, quae septuaginta florenum millia ferebantur, bona Cardinalis et Sigismundi venia, accomodatis etiam Claudiopoli plaustris et custodiis ad Michaëlem Georgius Rácz idest Thrax mense Aprili detulit.

Ob haec itaque defectionum toties patratarum ludibria, Caesar ad iustam, ut videbatur, indignaonem accensus, Michaëli Valacho negocium dedit, t quam commodissimis occasionibus posset ad ocupandam in officioque continendam Transyluaniam, mnes vires, omnesque cogitationes intendat. Nec

Consilia Germani et Valachi ad Transyluaniam obviendam.

Michaël magni vir spiritus et gloriae cupidus, oblatam provinciam detrectavit. Idque eo proclivius sibi factu fore rebatur, si prius quam Cardinalis in provincia recens adepta suas opes firmasset, inopinato impetu illum in media negotiorum mole aestuantem adoriretur. Ita autem consilium initum erat, ut ab Vngaria Georgius Basta, Vicarius prorex Cassoviensis, vir tum sua, tum publica militia praepotens, qui postea Transyluaniam ingentibus cladibus protrivit, et Stephanus Bocskayus, qui paucis ante mensibus Cardinalis animum suspectum habens, in Vngariam Transyluania excesserat, Varadinensium, omniumque circa finitimorum copiis conflatis, ac Germanicis praesidiis adscitis impetum in Transyluanos facerent. Hinc uno, eodemque tempore Michael inopinatus irrueret, ut hoc modo Cardinalis bifariam distractis viribus, propulsando utrique hosti par esse nequeat. Eadem de re miserat Michaël paucis ante diebus ad Imperatorem unum ex suis Boieribus, cui Stoicae nomen erat, virum magnae apud suos authoritatis et prudentiae, per quem certum diem, ad Transyluaniam utrinque invadendam destinari volebat, ne diversis temporibus tentatae expeditiones speratum eventum frustrarentur. Caesar remisso Zachmarum Stoica, se quid fieri vellet, per proregem Cassoviensem, postmodum nunciaturum illi respondit. Interea Caesar, datis ad Michaëlem Zekel capitaneum Zachmariensem litteris, quae ad expeditionem usui essent, iussit in tempore procurari.

Nihilominus Caesar legatione Andreae Principis, ut credi par est, non nihil a proposito retardatus, aliquantum expectabundus restitit, cupidus amico potius foedere, quam Christiani populi sanguine co-

troversiam sedare, atque ditimere. Inter haec Michaël morae inpatiens, non expectatis Germanicis auxiliis, suapta mole et cunctatione semper tardis, quo tantae rei gloriam ipse primus et solus defloraret, non iubente tunc quidem, sed non invito tamen Caesare, pugnae aleam iecit, feliciterque perfecit. Vidit Andreas, sed non vidit, quo hi expeditionum strepitus intenderentur, quid secum Rodolphus Caesar et Michaël coquerent. Et iam ante sub ipsis omnino vindemiationis feriis, quae ad divi Michaëlis diem ex more agi solent, propositum exequi utrinque destinatum fuerat, nisi Cardinalis et Malaspina misso ad Michaëlem Thoma Cziomortanio viro e nobilitate Sicula magni animi et prudentiae, illum tacita molitione in sententia persistentem, concordiae atque iucundi cum Caesare foederis documento a proposito detraxissent. Quamvis autem haec ita nunciarentur, nihilominus Valachus incoepto obstinationem adiungere, quod statuisset fixum deliberatumque habere, consilia sua secum premere, simulationibus animum tegere, omnibus viribus bellum in Transyluanum tacite conari. Cziomortanius missus ad illum legatus, iussus erat tum foederis Germanici rationes illi exponere, tum animum eius quibuscunque tandem modis posset expiscari: ex sermone, oratione, vultu, nutu, quibus facile simulatio sustinetur, dictisque ac factis omnibus eruere, quonam tantis conflatis copiis oculos intendisset, quod velit, quid moliri pergat. Verum enimvero, cum nulla hominis pars aeque ad fucum faciendum sit apposita, ıam frons, quae animi ianua est, vix potuit Cziomorıius ullis indiciis voluntatem eius perspicere, siquiı ille ostentatione castissimae amicitiae veteratoım fraudem velabat, omnia ab illo inspeciem dice-

bantur, nunciabantur, agebantur. Ferunt nonnulli Cardinalem intempestivo iussu ipsi Vojvodae magistratum abrogare voluisse, ne in tam ancipitibus eius conatibns quicquam moliri in posterum posset, quod publicam salutem in periculum vocaret. Itaque disertis verbis per Cziomortanium renunciasse ad Vojvodam: cederet Provincia, facesseret magistratu; lares, penates, familiam, se, transferret alio. Quae denunciatio tantam bilem Vojvodae conciverit, ut parum abfuerit, quin Cziomortanium e vestigio trucidandum curaret. Verum repressa in praesens iudignatione, satius fore duxit, eam contumeliam in Cardinale, nuncii auctore, quam in legato vindicare: non ab re opinatus, pluris fieri opportere ius gentium, quam praesentem facti invidiam. Proinde lenitatem animi ementitus, Cziomortanio bona verba pro rebus dare, quidquid iuberetur praestare velle, ac poenitus versipellem se in oratione, factis, totoque gestu ostendere.

Caeterum ne haec clandestino cocta a Michaële consilia, adeoque utriusque hostis taciturna molitio aliquid detrimenti ex nec opinato reipublicae inferret, placuit omnes ordines, ac nobilitatem armatos edicto convocare, ac ad Sebesum Saxonum oppidum, sex millibus passuum Alba remotum, in castris convenire. Tum vero arcium, oppidorum, praesidiorumque praefectis mandare, ut ad hostis utriusque molitiones intentissima cura advigilarent, exploratorum opera, conatus, apparatusque indagarent, utque ad primam belli denunciationem, quo usus postularet, armati praesto essent. Tota poene aestas in castris ad Sebesum non sine ingenti nobilitatis taedio, et quaerela exacta erat. Proinde permulti eorum, rerum et consiliorum ignari, pro suo quisque ingenio fremebant:

Cardinalis Transyluanis in castra cogit.

inutili ocio et desidio tempus teri, se sumptibus peraegre exhauriri, iumenta macie attenuari. Ad convehendam annonam, ad curanda negocia domestica, nullum tempus suppetere. Indignum esse, quum secura omnia, tutaque ab hostibus undique sint, in castris veluti captos aestivare ac segnitia torpescere, nec militiae, quod in rem conducat fieri, nec domi, quod usus quotidianus posceret, quicquam perfici posse. Inter hos qui fericiores lingua quam animis essent, incessere verbis, incusareque Cardinalis et consiliorum cunctationem: pro sollicito timidum illum, vanoque metu perculsum, pro cauto inprudentem, pro cunctatione desidiosum, cessatoremque dicere: vicina virtutibus vitia effingere, qui sedendo, non bellendo hostem (si modo quis esset) vincere constitutum haberet. Ocio sacerdotali, umbratilique et delicatae vitae adsvetum, quid militaris, quid castrensis ratio, quid reipublicae usus posceret non videre. In Principatum se ingessisse, omnium eorum ignarum, quibus respublica conservari, bellaque administrari soleant. Et alia in hanc sententiam dicebantur, ab iis qui ocio languidi, ingenioque capti, nec maiestatem Principis, nec patrum auctoritatem reverebantur.

Inter haec Andreas Princeps Michaëlem subinde nunciis certiorem faciebat, se in Christianorum partes aggregasse, iam Turcis omnem concordiae spem renunciasse, ex dubio manifestum hostem se fecisse. Petere ne haec pacis actio, quam cum Rodolpho inisset, fraudi sibi foret: velle se una cum eo sancta inviolataque amicitiae et vicinitatis iura colere. Sed Michaël usu militari et fide Valachica, ad simulationem eruditus, ad omnia quae Cardinalis nunciaret, omnivere: dicere mutuam se quoque cum illo concor-

diam colere velle, bene meritae de se Transyluaniae omnibus officiis, quae pietas iuberet, responsurum, nec commissurum ut ullo ingrati animi crimine conscientiam suam violaret. Hospitalem fidem, quam iam olim difficillimis suis temporibus in bene merenti Transyluania esset expertus, daturum operam, ut omni genere pietatis compensaret. Quibus verborum ampullis tantam fidem Cardinali fecerat, ut militares viros, veteranos, iuxta et tyroues, tum vero qui ordines ducerent, per litteras et nuncios ab eo peteret. Tympana, arma, vexilla, alia, quae usui ad bellum essent, e Saxonicis urbibus postularet, atque impetrata emeret, et in Valachiam invehenda curaret. Cardinalis sincerus ad omnia nec quicquam sinistri cogitans, multa dono illi mittere, arma inprudens illi dare, cum quo bene instructo postmodum pugnaret. Georgium Maconem et fratrem eius Gregorium, Franciscum Lugasium, viros strenuos, et manu promptos, ordinibusque ductandis inprimis idoneos, aliosque item multos facile impetravit, siquidem vulgatissima fama erat, idque Michaël prae se ferebat, iis apparatibus, quos moliretur, nonnisi Turcicum bellum meditari, traiectoque omnes copias Danubio propediem in Bulgariam ducere, cuius rei consilium, Cardinali credulo identidem inculcare solebat. Quae fiducia fecit, ut cum Cardinalis Michaëlem alio mentem intendisse crederet, ipse in re Transyluana nonnihil resepuerit, nec cur sibi ab eo periculum intenderetur, ulla iusta causa apparebat, quum nullam a se in Michaëlem iniuriam profectam esse sciret quem amicum semper maluerit habere, quam inimicum. Quae ratio effecit, ut suspiciones, quae de cavendo Michaële animo insedissent, cunctando siverit

Ipse Cardinalis armat Michaëlem.

Cardinalis senescere, ac rumores, qui de illo spargerentur exolescere. Sed imprimis fidebat iurati foederis diplomati, quod a Michaële acceperat, cuius fidem nefas ducebat in dubium vocare, ullaque suspicione ambigui animi ab se abalienare. Ita enim usu amoribus comparatum videmus, ut unus quisque velit sibi credi, nec existimationem in suspicionem vocari. Vnde fiat ut habita fides ipsam obliget fidem, mutuumque in credendo fiat. Nam quum in iuramento existimatio facientis includatur: sane iniuriosum fuerit, asseveranti, iurantique cuipiam fidem suspicione perfidiae derogare. Et sicut gratia gratiam parit, ita cum fide data et accepta paria facere convenit.

Certe Lugosium quem diximus ad merendum stipendium a Michaële vocatum, Cardinalis sinceritati Valachi innixus, amantissimis admonitum verbis, ad fideliter navandam Vajvodae operam dimisit: iret, ac spei de se conceptae bonos omnes compotes faceret. Multis insuper aliis qui apud Michaëlem stipendia vel equo, vel pedibus facere vellent, honesta missione exauthoratis, et ad Vajvodam abire volentibus, ignarus omnium quae pararentur, non gravate fecit merendi potestatem. Quae quidem omnia a Cardinali inpendentium malorum securo, tam sincere administrabantur, ut quum exploratores, aliique Cardinalis studiosi renunciarent, Michaëlem eo belli apparatu nonnisi Transyluaniam meditari, ad eamque occupandam, oculos pariter et animum intendisse: proinde ardinalis tempestivis praesidiis omnia praemuniret: curitatem in capitalibus periculis, plenam discrimis esse videret, caveret ad salutem suam, patriaeque cumspiceret: Cardinalis tamen fretus vinculo eius

foederis, quod inter se et Valachum intercederet, vix ullam fidem nunciis et rumoribus habuerit, maluerit-que se in periculosae plenum opus aleae coniicere, quam fidem illius in dubium vocare. Et sane antiquum hoc suum obtinebat Cardinalis, ut natura tardus ad credendum esset. Saepe maluit credulitate decipi, quam alienam fidem infirmare. Quae culpa (si modo culpa est, ac non potius error quidam levis ingenii) cum in optimi cuiusque mentem facile cadere possit, huic tamen bono Principi non ab re vitio datum est. Nam in capitalibus discriminibus, et ubi de salute publica agitur, facile pati verba dari non levem stulticiae opinionem habet. In leviusculis rebus, facilitate credendi falli, minus habet criminis, quia minus periculi.

Iam vero Michaël quo Transyluaniae invadendae suspicionem verisimilibus rumoribus ad Cardinalem dilueret, sub exitum mensis Septembris misit ad eum duos legatos Boiëres, quorum alteri Damianus Vizter, alteri Braeda nomen erat, qui Michaëlis nomine tutum in Vngariam transitum per Transyluaniam petebant. Nam cum Ibraim Passa omnes Turcarum vires in Vngariam converterit, nec Christianorum copiae tantae multitudini hostium pares sint, se a Rodolpho ad auxilium ferendum laborantibus vocari: pollicitus se iter per provinciam sine ulla maleficentia, sineque ullo rerum detrimento facturum. Ad ea Cardinalis ita respondit, ut negaret tantum discriminis Christianis imminere, ut Vajvodam suppetias illis accurrere necesse fuerit. Proinde si Christianis auxiliari vellet, faciliore compendio exercitum in Transdanubianos Turcas traiiciat, ut a tergo cladem suorum illi percipientes, ad sua tutanda revocentur. Sed

hi verborum nunciorumque fumi, quia e meris fallaciis constabant, sponte evanuerunt: fama nihilominus in dies increbescente, quae imminentium malorum vera saepe nuncia, omnium hominum aures rumoribus, ora sermonibus impleverat.

Quamobrem visum est Cardinali Principi ultimum adhuc misso nuncio sciscitari pariter atque explorare Vajvodae animum: ne dum pervulgatae famae fidem abrogat, tota provincia periclitetur, incautaque securitas, in seram tandem et nihil profuturam poenitentiam vertatur. Missus est Pancratius Sennïeius, senatorii ordinis vir, et aulae principalis magister, quem anteambulonem vocant, quem Vajvoda in regia sua Tergovistia militibus conflandis intentus magna officiorum frequentia, comiterque excepit. Petiit Sennieïus ne Cardinalem inter spem et sollicitudinem suspensum teneret, famam inclementem, quae iam non solum per Transyluaniam, sed etiam extra quaquaversum manasset, sincera animi declaratione dilueret: ne, dum in Germanico foedere sanciendo ancipites haerent Transyluani, inde aliquid adversi oriretur, unde et a quibus minime conveniret. Ad haec Vajvoda: enimvero inquit, infelici me genio natum esse comperio, cui ne iurato quidem fidem habere Princeps meus Cardinalis potest: quum tamen vix quemquam ex omni clientelae suae numero magis fidelem, magisque omni officiorum obsequiique genere illi deditum quam me habeat. Quam vero ego ingratus, quam ab omni humanitate, pietate, ac religione destitutus essem, si Transyluaniam, quae paterna me semper complexa est benevolentia, si Sigismundum Principem, qui me a Turcarum faucibus eripuit, si alios eius provinciae cives, qui me quondam exulem comiter

Sennïeus missus ad Valachum.

Insidiosa Valachi purgatio sui.

liberaliter habuerunt, foverunt, protexerunt, ex animo unquam eiicerem, nec cum eorum officiis in secundis, aeque ac diversis rebus in me collatis paria facerem? Quid vero etiam debeam Andreae Principi patrono meo benignissimo, ipse apud me satis video, qui me non solum in clientelam suam, in fidem, in amorem recepit, sed etiam in intimam familiaritatem applicuit. Et quae potest esse ulla gravior iustiorque necessitudinis causa, quam coniunctio sortis, communis hostis, vicinitas provinciae, eadem muneris functio, ac tamquam idem plane in secundis iuxta atque adversis rebus contubernium. Quae mihi omnia ita in visceribus haerent, ut si quando eorum oblivisci contingat, vitam mihi acerbam esse putaverim: omni genere supplicii mactandum, omnibus diris inferis me devovendum iure iudicaverim. Enimvero si observantia principum obsequiis: si fide, societas communis, si mutuis officiis, vicinitas colitur: sane in his ego nemini in Andream Principem caedere profiteor. Quale vero esset futurum dominium meum, et quantis periculis obnoxium, si circumsessis tot undique hostibus, me a Transyluanico corpore abscinderem? Hoc non secus foret, ac si ipse iugulo meo gladium impingerem, meque inermem ac velut exsanguem, in provincia relictum tot circum hostibus me praedae obiicerem, quum me Moldavorum quoque gentem popularem ac consanguineam hac temporum novitate mihi devinctam habeam, prorsus ut tutiorem fidem et patrocinium apud aexteros quam inter gentiles meos invenire me, certum atque exploratum habeam. Quapropter ego non Transyluanorum inimicitia sed amicitia, fidaque vicinitate regnum mihi hic stabilire constitui. Videt has rerum mearum circumstantias ipse

Princeps Cardinalis, eoque magis mirum mihi videtur, cur eam de me suspicionem induerit, ut hostili eum animo adoriri vellem. Cuius rei efficiendae etiamsi animus adesset (quod toto pectore abominor) certe facultatem deesse, alienis iisque infirmis viribus innitenti, ipse atque alii omnes vident. Proinde peto ego Cardinalem, dominum meum, perque omnia jura, quae clientes patronis suis per omnia sacra, quae homines hominibus conjungunt, obsecro, deleat ex animo suo omnem suspicionem, curamque tollat, nec sibi magis quam mihi sollicitudinem hac in parte incutiat, iurato credat, cui vel injurato fidem habere poterat. His ita ad Senneium dictis, sermone ad maximam sollicitudinem fidemque faciendam acquisito, lacrimas in super addidit suarum miseriarum et infelicitatis indices, quod in eas vitae angustias esset dejectus, ut apud Christianum Principem, fortunae suae parentem minus sincerae cultae fidei discrimine laboret. Et ne quid ad persvadendum deesset, juramentis identidem repetitis execrationes, si falleret admiscuit: omnes in se diras, inferumque intemperias inprecatus, ni pactis et foederi toto pectore atque animo staret: sacer atque intestabilis per omne aevum foret: Deum tam infestum sibi experiretur, in easque miserias redigeretur, ut sui ipse filij viscera cogatur in cibum, sanguinem in potum adhibere, si sciens falleret. Haec Thyestea execratio, vel ipsa verborum memoria detestanda, quum ex ipsius Vajvodae ore ad Cardinalem delata esset, illi et naturae et religionis instituto ad credendum proclivi dubitationem valde discussit.

Sennieïus persuadetur et ipse Cardinalem persuadet.

Itaque Sennieïus non multis interiectis diebus inde reversus, nonmodo Andreae Principi persuasit, nihil in illum moliri Vajvodam, sed et ipse capitis

periculo se obstrinxit, si unquam id ille tentaturus sit, quem sciret certo omnibus officiis, amoris, obsequii, pietatisque Andreae esse devinctum, prorsus ut nefas esset de eius fide quicquam ambigere. Tanta erat in illo faciendi in his fidem habendi facilitas, ut Cardinalem non modo securum ille, sed etiam plenum bonae spei facerit. Vnde factum, ut Andreas Princeps satius duxerit se ac patriam in discrimen quam Vajvodae fidem, aut potius perfidiam in dubium vocare. Et Sennïeius vir integerrimus et candidissimus, ab homine astutissimo, et suis commodis omnia metiente, ex suo illum aestimans ingenio, imponi sibi passus est. Sed quotusquisque est, quem malitiosum iuramentum non possit in errorem trahere? Nam cum nullum vinculum ad mutuo stringendam inter homines fidem, commune omnium ius gentium arctius esse voluerit, quam iurisiurandi religionem Deo atque hominibus testibus sancitam: sane quo amplius nodo fides mutua copuletur, nihil superest. Proinde qui fidem convellit, vitae communis, societatisque humanae praesidium oppugnat: eaque perfidia, per quam alteri insidias tendit, Deum prius quem testem adhibuit, quam homines laedit. Itaque Sennïeius malitia Michaëlis deceptus fide porro propagata, Cardinalem quoque in eandem nassam implicuit.

Cardinalis ociosi negociosa ocia.

Hoc modo Andreas Princeps omni posita de Michaële sollicitudine, partim venatui, uti tranquillis rebus solet, partim aliis laxamentis indulgere. Saepe in amoenissimarum vallium recessus, animi gratia insinuatus, uti beatis locupletibus mos, piscatui operam dare, in limpidis fluentis, quibus prouincia irrigatur truttas inusitatae excellentiae, stellulis puniceis pe totum corpus guttatas (idest salar Ausonii) sum

studio captare. Ac nequid ad voluptatem reliqui sibi faceret, excitata ibidem culina, generoso vino, opiparisque obsoniis convivium extruere. Quarum epularum suavitate avidius quam conveniret, genium semper oblectare consueverat. Nihilominus, quum domi esset quae ad reipublicae ac civitatis rationes pertinere videbantur nihil praetermittere, ruinas palatiorum restituere, dissolutos imbrices supplementis reficere, exedras in maiore aede atque orchestram, unde ipse sacras conciones audiret in laxam amplitudinem per columnas suspendere. Constituerat etiam Apuli amnis partem, qui ab urbe senis stadiis recedit, ducta a Sardo oppido per tria amplius passuum millia fossis in plateas urbanas prae siti tantum non animam agentes Albam corrivare. Et licet ille ad perficiendum destinatum omni studio connitteretur, imperatis ex omni circa vicinia rusticis operis, atque etiam architecto et aquilege, Simone Genga, Italo, ad ducendam fossam adhibito: tamen postea sive inscitia aquilegis, sive qua alia de causa remoratus, paulo ante quam Michaël irrumperet, ab incoepto destitit, postquam aliquot florenum millia in Simonem et operas frustra erogasset. Extatque adhuc inchoati operis vanum vestigium. Plane isthmum quod aiunt perfodere aggressus erat, nunquam non irrito labore tentatum, ac principum semper cladibus nobilitatum opus.

Curaverat etiam sepulcrum Balthasari Bathorio fratri fabricandum, quem quadriennio ante Sigismundus Princeps, in nova arce, quae ad Zamosum est, indicta causa necaverat, eiusque ossa Cardinalis Albam transferre solemnibus exequiis destinaverat, ut ex infami, ignobilique sepulcro erutum de integro in conditorium Bathoriorum Principum inferret, ac quae

Cardinalis sepulcrum sibi ipsi parat.

posset, pro tempore iusta fratri germano persolueret. Id monumentum ligneum quidem, sed artis ministerio in apsidem laqueatum aliasque figuras eleganti opere formatum erat. Totum sepulcri aedificium atro holoserico panno indutum erat, quod per seriem argentei clavuli, in eum usum conflati, materiae adstringebant. Hos clavos Andreas Princeps, uti ocium quodammodo in negocium verteret, ac fraternae pietati deditum officium faceret, ipse suis manibus beneficio malleolorum, monumento ligneo ordinatim incuciebat, totosque dies ei solum negocio vacabat. Miserabili instabilitatis rerum humanarum documento, ferale monumentum fraternis ossibus parans, in quo paucis post diebus magno cum fortunae ludibrio ipse qui fecerat, conderetur. Et quod mirere, tanta ab ineunte aetate naturae proclivitas in eo puero adultoque fuerat, ut nihil, nisi aras, sepulcra, templa, sacerdotia, ludo pariter ac serio conaretur. Quale genus est, quod in Polonia quoque iam pontificali galero honestatus, Vartemburgi suae ditionis oppido templum condiderit, ubi vivam suam ac Balthasari fratris interfecti imaginem ex alabastrite materia ponendam curaverit, quasi praesagiret animo eundem vitae quoque suae finem futurum, qui fuisset pridem Balthasaris.

Cardinalis consulit Zamoscium.

Dum ita Cardinalis Princeps rerum satagit ac per vicem curam et ocia alternat, non ignarus quantam rerum molem humeris sustineat, ne quid per inprudentiam in tractanda reipublicae summa offenderet, placuit denuo ad Ioannem Zamoscium Poloniae cancellarium, patruelis Griseldis matrimonio affinitate Cardinali coniunctum, literas dare, ac quid in tam ardua administratu provincia sibi faciendum censeat, exquirere. Ne, quum ad rem ventum fuerit ex incon-

sulte positis principiis eventus spem hominum fallat, ad ea Zamoscius Senex sapientissimus pro re et tempore breviter in hunc modum rescripsit: quod eodem rerum et verborum tenore subiicere placuit. Ex litteris inquit, quas ad me scribit, tum etiam quae ad alios scriptae mihi communicantur, video celsitudinem tuam aestuare et modo huc, modo illuc inpelli. Nec miror. Agitur patriae salus, quae omnes charitates complectitur. Pietas igitur erga eam a Celsitudine vestra poscit, ut de ea recte nunc consulat. Nam si iudicio et consilio lapsa fuerit, iterum illi errare non dabitur. Suadeo igitur, ut nunc secretarium aliquem cum litteris Cracoviam ad diem 13. Octobris iustis funebribus divae Reginae dictam mittat ad Serenissimam Regiam Maiestatem, a qua se consilio et authoritate iuvari petat, et provinciae curam commendet. Ad comitia etiam in quibus tantum summis de rebus concludi novit, mittat maiorem cum iisdem postulatis legationem. Interim vero deliberationis summam sustineat. Vicina est Poloniae Transyluania: interest eius non parum, ne hic proximus paries ardeat. Haec ego pro senatario munere, et affinitate nostra ad Celsitudinem vestram, nec quod nunc amplius scribam habeo, benevaleat Celsitudo vestra. Datum Zamoscii die 23-ia Mensis Sept. anno MDXCIX. Ad haec exequenda destinari erant a Cardinali Pancratius Sennieïus, et Eustachius Giulafius permultis antea legationibus in Poloniam dextre atque honorifice defuncti: quorum conatus Michael superveniens paucis post diebus poenitus evertit. Zamoscij litterae

Haec dum in Poloniam cogitat Cardinalis, tum alias ob res, tum ut firmiore necessitudinis vinculo Michaelem sibi adstringat, mittit ad illum novissime

Cornis missus ad Michaelem.

Casparum Cornis, e proceribus, dignitate, opibus, et consilio praepollentem, per quem, quae in rem pacis et foederis essent accurate tractandum constituit. Sed Vajvoda simulationum omnium et fraudis artifex, non solum iurisiurandi religione, sed Deum adeo ipsum commodis suis postponere. Quid enim facias barbaro, qui nec dextram fidei tesseram, nec vicinitatem, nec societatis vinculum, nec animum amicitiae testem, nec denique perfidiae suae Deum vindicem esse arbitratur? Profectus Cornis, ubi omnia ad persuadendum, Vajvodamque ad foedera copulandum tentavisset, et omnia in vado esse putaret, nihil tamen salutaris eventus conficere potuit, barbaro omnia simulationibus et perfidia involuente ac tamquam sepia suo se atramento obtenebrante. Destinaverat ad eundem Valachum Stephanum quoque Bathorium, fratrem suum Germanum maiorem natu, et misisset quidem, nisi cunctationem eius Michaël inopinatus praevertisset. Nam Michaël quo maiorem de se fidem ad Cardinalem faceret, per Sennïeium multis verborum lenociniis iuramentisque persuasum renunciaverat, se suaque omnia in potestatem Cardinalis permissurum. Neve inquit de mea fide Andreas Princeps Cardinalis dubitare queat, filium Petrasconem, una cum coniuge mea obsides in Transyluaniam ad illum paratus sum mittere, modo de idoneo aliquo praesidio illis prospiciat, ubi ab omni vi tute incolumesque persistere possint. Inter haec curaret Cardinalis filium meum ad litteras latinas erudiendum, ac de caeteris quoque quae officium et necessitas postularet, illis providere. Quo vero tutior de his, constantiorque conventionum fides existat, mitteret Princeps Andreas Stephanum Bathorium ad Rubram Turrim (id castellum ultra

Cibinium Valachiae finibus appropinquat) per quem, uti arcanorum omnium, secretiorisque eius consilii interpretem, quicquid vellet Cardinalis summa cum fiducia renunciaret. Atque ipse quoque una cum filio Petrascone et coniuge ad diem dictam ibidem praesto essem, totam meam familiam, cum potiore opum parte, in ipsius Cardinalis fidem et clientelam premissurus. Agnosceret ille nullum genus famularium officiorum me in eo colendo praetermissurum. Quibus ita per Sennïeium nunciatis, nihil aliud moliebatur Vajvoda, quam ut Stephano per fraudem in potestatem redacto, Andream quoque fratris regnique calamitate, tum vero inopinata rerum novitate perculsum commodius opprimeret. Nam Andrea debellato, haud facile universam provinciam suo imperio Michaël aquieturam putabat, nisi et Stephanum in potestatem redigeret, totumque Bathorium nomen e medio tolleret.

Interea dum haec astu, simulationibusque, quibus bella imprimis administrantur, a Michaële geruntur, Andreasque Princeps in nullam belli expectationem compositus, infelicem securitatem apud animum fovet, castraque apud Sebesum conflata diximus, sensim dilabi, ad sua curanda nobilium quique evagari, nulla disciplina coerceri, oscitanter omnia administrari. Ita constitutis rebus venerunt ad Principem a Michaële missi, Michaël Ban, a secretioribus eius consiliis insignis Boër et Georgius ortu, atque cognomento Thrax non tam alicuius alius rei, quam explorandi Andreae copias et mentem gratia. Hi paucis ante conflictum diebus, una cum Georgio Palaticz, quem Andreas pridem ad Valachum miserat, appellentes, veteratoria admodum oratione petiverunt, uti bona Cardinalis venia liceret Michaëli in Bulgariam

Michaëlis fraus.

copias traiicere. Nam ipse damnatis omnibus aliis consiliis, eo solum animum intendisset, ut dum Ibraim Passa absens in Vngaria bello grassatur, interim ipse Bulgariam praesidio destitutam, inpune vexare atque expilare queat, id quod superiore quoque anno feliciter fecerat. Ac ne quid se absente a Transyluanis in hac rerum novitate, periculi crearetur, publica fide caveri postulabat. Cardinalis non solum id petenti Michaëli permisit, sed et solide sancteque (quod factu promptum erat) de omnibus illi cavit, cunctaque secura a tergo per Transyluanos fore pollicitus est. Quae quidem ideo Vajvoda machinabatur; ut Cardinalem miti atque tractabili ingenio Principem, asuetudine aliis atque aliis rumoribus credenti, securiorem ad praecauendas insidias, magisque obnoxium faceret. Enimvero magna in rebus publicis tractandis cautio atque provisio est, nihil tuto contemni in barbaro hoste, ac vel in pace suspectum semper habere, ferocium, et ad summa aspirantium vicinorum principum ingenium. Qui cum regnandi libidine ad aliquid audendum conciti sunt, nullis vel fidei, vel sanguinis, vel necessitudinis repagulis cohibentur, quin vel per omnes Deos iuratum iusiurandum vel parentes, vel bene meritos amicos regni gratia, ut ille olim dixit, violent atque evertant. Vna, atque sola ad amovendum malum providentia est, nunquam tyrannicis ingeniis in capitalibus rebus credendum. Porro quibus rerum et verborum maeandris Michaël Andream, iisdem omnino Turcas circumscripsit. Assiduis siquidem nunciis ad illos missis, se in Andream ducturum comminatus est, eo quod ille reiecta Turcarum amicitia Germanorum Imperatori adhaesisset. Itaque daturum se operam promittebat ut si volentem non posset vel

invitum ad officium et fidem revocaret. Quo vero huic technae maiorem ad Turcas fidem conciliaret, Chausium quendam in Valachia reliquit, qui se absente anniversaria tributa in rationes imperatoris sui passim per Valachiam cogeret. Quibus quidem inposturis se fidelem Turcarum tyranno ac maiestatis eius observantem mentiebatur, quos scilicet connivente, commodiores progressus in Transyluano opprimendo faceret.

Erat apud Vajvodam omnium secretiorum Consiliorum particeps, is quem modo diximus, Michaël Ban, cognomen ex praefectura populi Cralioviensis adeptus. Hos Corallos Ovidianos esse putamus. Ii provinciae Transalpinae quam vocant, portionem incolunt, ac Transyluaniae pariter ac Danubio appropinquant. Locus est secundum Vajvodatum inter caetera eius provinciae munia dignitate praecellens, et emolumento fructuosus. Is Michaël Ban Italicae quoque linguae quae Valachorum congener dialectus est, non ignarus, supra omnes Boiëres eminebat, canicie iuxta ac opinione prudentiae inter suos spectabilis. Sed quemadmodum stirpes et plantaria nisi cultura delicatiore, ac insitione ad meliorem frugem revocentur, nunquam sylvestrem illam inelegantiam, vim, saporem, et speciem exuunt: ita sane in male natis et educatis ingeniis nisi insita naturae barbaries, studiis humanitatis, et liberali morum disciplina corrigatur, atque in laetam quandam indolem transformetur, manebit perpetuo ingenita illa vis naturae et malitiosa quaedam inhumanitas; proinde hic quoque Michaël etiamsi externa specie oris ad singularem quandam animi elegantiam, et probitatem videretur compositus, ea tamen omnibus erat probris coopertus, ut nihil

Ban Mihalcza fax Vajvodiani belli.

sibi in ullo genere flagitii nefas esse duceret. Hic erat praecipuum Vajvodae per se satis furenti ad invadendam Transyluaniam incitamentum et fax: prorsus ut agnosceres in eius crepundiis enutritum, eiusque disciplina inbutum. Nam sic fere comparatum videmus, ut quales sunt eorum qui regunt mores, tales sint etiam illorum, qui obsequium et fidem principibus adiunxerunt. Contra non deerant e Boieribus, quibus utriusque Michaëlis ambitio cum summa iniquitate coniuncta displiceret. In his Theodosius Logofet, idest λόγοδετυς quem cancellarium vocamus, vir provectae aetatis et probitatis opinione ad omnes commendatus; et ipsius Vajvodae uxor, foemina ut in illa barbarie matronalibus dotibus conspicua et a Michaëlis mariti moribus longe abhorrens. Haec Bani Michaëli supra modum erat infensa, eo quod malitiosis illius consiliis maritum regi, et ad quaeque nefaria impelli videret, et privatum eius probrum, cum suo et totius familiae administrationisque dedecore, coniunctum cerneret. Nam postea quum Transyluaniam Michaël Vajvoda occupasset, in tam effrenatam libidinem sese ingurgitavit, ut ablegata in Valachiam uxore et filio Petrascone, quem unicum habebat, perpetuis adulteriis se pollueret, quod Valachorum poene omnium Vajvodarum usu et consuetudine iam ab olim recepta corruptela est. Itaque illa consiliorum mariti de invadenda Transyluania non ignara, fertur saepe illum dehortata et gravi querimonia a proposito avocare conata, atque identidem maritum admonuisse: quid faceret, quo progrederetur, quantam nomini maculam, quantam perfidiae labem inureret? Cur non meminet eius temporis, quum e Transalpina patria Mihne furiis exul in Transyluaniam salutis suae asylum

Theodosius Logofet.

Coniux Vajvodae maritum a bello Transyluano dehortatur.

profugerit? quanta comitate benevolentia, et favore sit exceptus, ac sub tutela Sigismundi Principis conservatus, ac ne quid ad summam beneficentiam reliqui esset, deprecatione Transyluanorum, ad Turcarum Imperatorem Amuradem, non modo in patriam sit restitutus, sed et vajvodali dignitate ornatus, eorundem interventu, et familia sua universa, et provincia Valachia sit conservata. Se Deum, hominumque fidem contestari, omnes huius belli authores scelus nefarium omnique detestatione dignum committere, qui ut apud mortales id flagitium impune ferrent, apud Deum certe maiori se scelere obligarent. Nam sive nobis, inquit, vincere illos, sive nos vinci ab illis contigerit, fortuna enim non mutat causam, inexpiabili nihilominus fraude apud Deos hominesque polluemur. Quid esset, cur non staretur per omnia sacra iurato foederi? Quid esset, in quo nobis Transyluania infesta unquam fuisset? Imo nisi illa periclitantibus nobis fide et ope succurrisset, iam olim de capitibus nostris actum fuisset. Et potes de illorum exitio tam perfide consilium inire? Audebis tu servatorum tuorum sanguine salutis tuae asylum conspergere? Sed fac de te nihil unquam Transyluanos esse meritos, quo tandem iure provinciam alienam invadis? Quam Deus, quam natura, quam hominum labores, tot oppositis montium et urbium obicibus abs tuo imperio diremerunt? Si non eorum merita, si non ancipitem fortunam, si non foedus execrabili iureiurando initum respicis, saltem Deos superos, inferos, divosque tutelares Nicolaum et Michaëlem vereare, qui praeter fas et aequum illatam aliis vim, iniuriam, commissamque perfidiam exitiabili calamitate vel statim, vel postmodum soliti sunt plectere: certe impunita nunquam

relinquent, et quo poena tardior eo solet esse gravior. His et talibus coniux Vajvodae maritum a proposito avocare conata, nihil profecit: avaritia gloriae, et libidine dominandi transversum illum ad exequenda destinata rapiente.

Saxonicae urbes fautrices Valachi.

Conspirasse cum Michaële feruntur, ad profligandam e Transyluania Bathoriam dominationem urbes quoque nonnullae Saxonicae. Quae tamen dum fumum aversantur, in ignem incederunt: barbarus enim tyrannus ubi Transyluania potitus esset, nihilosecius Saxones quam caeteros provinciales primum ferro ac flamma, mox acerbissimis tributorum exactionibus vexavit. Eo autem praetextu Michaëli Saxones favebant, quod ipsi repudiare cupidi, ad Cardinalem iuratum novissime obsequium prae aliis observantiores prioris fidei videri volebant, qua superioribus annis sese ipsi, totaque provincia Rodolpho Caesari obligassent. Nam quum ipse Michaël Imperatoris Rodolphi nomen in occupanda, et ad fidem revocanda Transyluania praetenderet, non difficile ipsos quoque Saxones eiusdem partis studiosos prima statim rerum novitate ad se pellexit. Id satis constat, quod cum Michaël e suis Valachis non putaret tuto quemquam ad Caesarem mittere; veritus ne a Cardinalianis interciperetur, Christophorum Hersel civem Coronensem consulis eiusdem urbis fratrem delegisse, qui negociatoria specie Pragam ad Caesarem litteras perferret de exturbando e Transyluania Cardinale. Neve tanti rem momenti illius fidei gratis concrederet, centum aureos nummos viaticum illi dedisse dicitur. Ac Pragae quoque liberaliter remuneratum Caesar cum mandatis ad Michaëlem denuo remisisse.

Vngari Vajvodani ad iusiurandum adiguntur.

Iam vero quia Michaël arduo factu, ancipitique bello non consultis ordinum ductoribus sese inplicuerat, non ab re verebatur, ne plerique praesertim Vngari, quorum patria in discrimen adduceretur, eam expeditionem recusarent, conditionemque militiae excusarent. Vnde magna remora Vajvodae conatibus iniici poterat, si alieno tempore et loco a signis Vngari dilaberentur, in quorum potissimum manu totam eam, si qua esset futura victoriam sitam esse videbat. Erant enim in eo exercitu validae Vngarorum cohortes, duces, ac milites, multis bellorum experimentis ad militiam dexterrime obeundam eruditi ac durati, quos ille ex Vngaria et Transyluania conquisitos magnis stipendiis fovebat, eorumque forti opera adversus Turcas hactenus usus erat. At nunc in Christianos, et quod maximum erat, adversus patriam cognatumque sanguinem eorum ducturus, magnum operae pretium facturus videbatur, si arctissimo quopiam vinculo eos sibi obstringeret, coeptaeque expeditionis fidos commilitones haberet. Videbat illos tacito quodam iure naturae impediri, quominus cruento bello patriam, aras, focos temerarent, ac periculum atque exitum illis intentarent, pro quorum salute vita ponenda esset. Vt igitur Michaël hac religione animos eorum exsolueret, speciem officii, pro more fraude occulit, ac statuit eosdem, quos iam antea authoraverat, firmissimo denuo sacramento obstringere. Videbat nullam rem vehementius homines inter se continere, quam fidem conceptis verbis iuratam, ic deorum sacrosancto numine contestatam. Quod amen ipse nulla vel superûm vel inferûm habita raione, prout luberet, vel servabat, vel violabat: et uod aliis vinculum ad fas et aequum, ipse sibi ad

omne nefas laxamentum esse volebat. Michaël igitur bona copiarum suarum parte in oppidulum Plovest convocata, omnem Valachorum ac Thracum, quos Rascianos dicunt, turbam armis ita instructam, ac si protinus manus cum hoste conserenda esset, per omnia fora et vicos disponit, praetorianum equitatum, quos illi cortanos vocant, ac Polonorum manum, qui Cazaki vocantur oppido circumfundit. Peditatum, qui ad quinque millia erant, et quorum potiori parti Baba Noach dux praeerat, a foro, ad aulae usque vajvodanae vestibulum quintuplici ordine armatos consistere iubet. Per dispositas horum stationes primum Georgius Maco, vir fortissimus cum succenturiatis aliis ducibus, Stephano Tarcanio, Ioanne Tamasfalvio, Georgio Kis, idest Parvo, ac omnibus quos sub signis habebant, militibus Vngaris ad Michaëlem intro ducuntur, quos omnes ille prehensis dextris in sua verba per iusiurandum adigit. Capita iuramenti fuerunt: se, quocunque Michaël ducturus esset praesertim in hac quam nunc moliretur expeditione non invitos illum secuturos: in omnibus dicto audientes futuros, imperata facturos, nec a signis clam vel palam discessuros. Dimisso hunc in modum Macone ac militibus, mox etiam quingentos equites, et ipsos Vngaros, quibus Demetrius cognomento Magnus praeerat, cum substitutis ducibus Georgio Horváth, Ioanne Kis, Petro Kidei, Ioanne Zindi et nonnullis aliis a Florest pago itidem Michaël accersit. Beslias quoque, quorum numerus ad ducentos accedebat eodem acciri iubet. Erant hi equites a Michaële instituti, ac Turcico cognomento donati, peculiare stipendium singularibus tantum equis merentes ac fortitudinis opinione prae aliis sese venditantes. Besliarum ductor Stephanus

Petneházi erat. Hos omnes singulos citatos in idem sacramentum adigit: ignaros omnium quid iurarent, aut quonam illae iuramentorum tacitae ambages intenderentur. Qui quidem omnis iuris naturae expertes, atque a pietate, et recta ratione derelicti uno eodemque facto in Deum, atque homines iniurii fuerint, ac nonnisi in expiabili scelere sese obligarunt. Quod enim potest esse ullum, tam arctum iusiurandum, licet per omnes deos superos atque inferos iuratum, si id in exitium patriae intenditur, quod non violetur et pro nihilo ducatur? Nam cum patria nobismet ipsis et parentibus, omnique necessitudine carior esse debeat, quis fuerit tam inpius, tam ab omni deo alienus, qui eam parricidiali ferro, sive iuratus, sive iniuratus violare sustineat, cui non solum omnia, sed et ipsam debemus animam, inhumana audacia audeat contaminare? Fides iustitiae et aequitatis est vinculum, non impietatis. Caeterum non deerant, qui caeco huic iuramento et ad nullum aliquem certum scopum intento, cunctantius se obligari paterentur, ad quos Vajvoda conversus, ut erat, vultu natura torvo, importuno et intractabili: enimvero, inquit, faxo ut certo experimento discatis militum esse sequi Imperatorem, non Imperatoris milites. Mihi iubere, vobis parere aequum esse. Hoc dum Michaël molitur consulto rumorem in vulgus spargendum curaverat, se eo belli apparatu in Turcas confestim ducturum, quo scilicet in fide accipienda, militum animos obsequentiores haberet.

Vngarorum in vexanda patria impietas.

Quibus in hunc modum dispositis, tertio die, ostquam in verba sua adegisset Vngaros, Michaël d montium ulteriores radices, quibus Transyluania Valachia dirimitur, castra ponit. Huc omnem mili-

Michaël fucum facit suae expeditioni.

tum multitudinem, qui in vicinia agminatim sparsi erant, edicto celeriter convocat, ac mox praeconis voce proclamari iubet, currubus castra exoneranda esse: omnia impedimenta relinquenda: expeditis duntaxat equis et levi armatura, aut si libeat onerariis iumentis, ardua montium superanda, atque in Transyluaniam traiiciendum: Andream Principem cum Turca foedus et pacem inivisse, Michaëlem Transalpinam illi resignasse: a Rodolpho Caesare certum locum in Vngaria Michaëli destinatum esse, quo se reciperet: proinde per Transyluaniam bona Cardinalis venia cum iis copiis in Vngariam transmittere velle, utique eius itineris comes pro se quisque dux ac miles praesto esset, petere. His offuciis Michaël militibus imponens ad ascensum transgressionemque montium toto cum exercitu aggreditur.

Oct. 18. Cardinalis comitia indicit Albam.

Quum in hunc modum haberent res Transyluanae tutaque omnia et tranquilla ab hostibus putarentur, Cardinalis ad XV. Kal. Novembris, qui dies divo Lucae sacer erat, anno in autumnum quidem exeunte, sed aëris temperie supra modum clemente, frequentem omnium ordinum conventum Albam indixit, ubi de rebus omnibus, quae in provinciae salutem conducerent, constitueretur: tum vero uti de Germanici foederis consilio ad senatum palam referretur, ad eamque rogationem accipiendam populus admoneretur. Citatus est in eundem conventum Stephanus quoque Bochkaius cognoscendarum litium, quae inter Cardinalem et inter eum intercederent, gratia. Missi viatores Ioannes Radnotius et Iacobus Bogathius, qu de more iuris diem illi dicerent. Nam quum Boch kaius Rodolpho Caesari iurisiurandi religione obstrictus, in Vngariam nuper excessisset, quaerebatu

Georgenium et Devam Arces aliaque sua bona per summam iniuriam, a Cardinale indicta causa erepta esse. Cardinalis ut omnem quiritandi ansam adimeret, iure experiundi potestatem Bochkaio concessit. Neve metus ad persequendum iudicio bona illi obstaret, saluum commeatum dedit, ac publica fide de incolumitate eius cavit. Et Bochkaius quidem non venit, sed caussidicum misit, qui intentatae litis negotium procuraret. Iam et Stephanus Batorius bona Balthasaris fratris sui Germani, quae variis donationibus a Sigismundo Principe dissipata, atque alienis possessoribus mancipata erant, et quae Stephanus iure ad se pertinere putabat, omnes eos iudicio arcessiverat, qui praetextu perduellionis in Balthasarem intentatae, bona illius involaverant. In iis Gaspar Cornis, Georgius Ravazdi, atque item alii notabantur. Quos etsi Cardinalis et Stephanus non tam reos necis Balthasaris postulabant, quam ut maiorum suorum patrimonium sibi iustisque haeredibus iudicii beneficio recuperatum vellent: tamen ita res agebatur, ut non obscure a receptis et iure assertis possessionibus actio litis in causam necis et discrimen capitis eorum intenderetur. Itaque Cardinalis et Stephanus, frater eius, dubiis adhuc et fluctuantibus provinciae rebus ultionem meditantes, antequam invidiosa causa decideretur, ipsi litem pariter et caput perdiderunt. Ignari omnino simulationibus et dissimulationibus, iniuriarumque acceptarum oblivione, regna parari, atque iisdem administrari et retineri.

Vix biduum haberi caepta erant in urbis aede maiore comitia, cum ecce Michaël Valachus ingentibus cum copiis montes et saltus superans, in Transyluaniam duxisse auditus est. Nam cum a Michaële Bane, Michaël Valachus Transyluaniam invadit.

et Thrace reversis, accepisset Cardínalem ad Sebesum quidem castra habere, sed tanta infrequentia laborare, ut ob vindemiationis ferias, et domestica negocia, nobilitas poene tota omnium secura hostium, et bona pars militum, ad sua quisque curanda dissipata essent: opportunum credidit Vajvoda, ut antequam copiae ad Cardinalem in unum essent contractae, improviso adventu tempestivus ipse Carpaticos montes transmitteret. Neve rem per se ad destinata, exequenda proclivem, mora et cunctatione ulla corrumperet, praemisit confestim e suis validam manum, qui itinerum tramites et compendia occuparent, angustiasque obsiderent, ne ut in tali re solet, deiectis in vias arboribus, (quod factu facile admodum fuerat) transitus intercluderetur, neve in citerioribus faucibus insidiae aliquae tenderentur, aut si tensae essent, discuterentur. Ipse in vestigio illos insecutus, ac summa
Oct. 22. qua potuit celeritate usus, ad XI. Kal. Novembres, qui dies Veneris erat, primo statim diluculo montibus insinuatus est. Nec tamen ea die inde se explicare potuit, sed in ingenti ventorum turbinumque procella continuato itinere, tandem postera die nondum in meridiem adulta die, quod vix credi poterat, poene prius copias in Transyluaniam traduxit, quam movisse ab Transalpina putaretur. Nactus aquationi et pabulationi locum idoneum in citeriore Carpati parte, cui loco Bozas nomen est, in prato Ioannis Béldi, eo sabbatho stativa habuit. Suffragata erat Michaëlis incoepto, sicca admodum, torridaque aestatis iuxta atque autumni idonea tempestas. Nam neque pluviosum coelum, quod alias Vergiliarum sydere occidente, solet terras in coenum resoluere: nec nivibus, aut frigoribus asper aër, nec ulla alia intemperies illius ex-

peditionem quidquam retardarunt. Amicum illi numen contra Transyluanos infestum, omnia ad exequendum prona atque expedita fecerat. Non itinera arboribus deiectis obstructa invenit, non militibus obsessa, non praesidiis obfirmata, non denique rupes invias, quas ardenti aceto, putrefacere, ut ille olim, debuerit. Montes quamlibet asperos gladio, repentinoque milite aperuit.

Et cum haec ita a Michaële administrata sciamus, nihil tamen in accepta clade Principis aut senatorum atque ducum oscitantiae tributum velimus. Non prudentia illis in capiendo consilio, non animus in gerendo bello, non fortitudo in pugnando, non denique diligentia in cavendo periculo defuit. Nisi forte quod fama iactatum est, unius aut alterius e proceribus et urbibus fidelitas in faciendo officio defuerit. Quid dicam, fide aut potius perfidia hostis decepti, securaque fidencia falsi sunt? et quis facilius opprimi quam ab amico ac necessario potest? Qui cum sinceram fidem mentiatur derepente male credulum capitali fraude circumvenit. Haec certe clades eo facilius est Transyluanis illata, quo magis fuit inexpectata. Insidiatus est ille, non bellavit: oppressit, non vicit: grassatus est, non pugnavit: latrocinio, non bello provinciam subegit. Etsi autem Michaël tacitis admodum consiliis destinata moliebatur, adeo ut vel suos intimos ea celaverit, quando tamen difficulter magni arcana momenti coerceri possunt, non defuerunt qui haec a Valachia ipsa, unde illae fraudum minae intendebantur, clandestinis nunciis Andreae Principi patefacerent. In his Ioannes Maro*) origine et cogno- Ioannes Rácz.

*) Más példányokban Marco.

mine Thrax, qui e Transyluania in Valachiam a Michaële accitus, consiliorum eius non erat inconscius, partim quod Valachorum sermonem et litteras calleret quas a Thracibus Valachi, Thraces a Graecis usucapione olim habent; partim quod latinarum quoque literarum non esset ignarus. Cuius manu Michaël quia in scribendo utebatur, consiliorum quoque arcanorum sensu cum illo participabat. Is Vajvodae technas certis indiciis odoratus, ac simul patriae statum miseratus (nam Transyluanus videri esse volebat, eo quod hic educatus altusque esset) de omnibus Andream certiorem faciebat. Certo sibi persuaderet, Vajvodam nisi obviam eatur vafris eius molitionibus propediem duplicaturum imperium, omnes ingenii copiarumque vires in Transyluaniam occupandam intendisse. Caveret Cardinalis ne blanda eius verborum fallacia circumveniretur. Quidquid Michaël nunciaret, affirmaret, iuraret, pro vano ac futili habendum esse; pluris illi libido sua, quam deorum hominumque fides esset. Haec et talia cum ille nunciasset, tamen Andreas fatali quodam suo malo, supinaque securitate fidem et Maronis nunciis et omnibus rumoribus derogabat.

Coronenses quoque, quorum plurimum inter erat ad vicinales molitiones advigilare, nimio emptam aut securitatem aut credulitatem curae et diligentiae praeposuerunt. Miserat Valentinus Hersel consul urbis Coronensis, vir industrius et luculentae fortunae, sub id omnino tempus, cum Michaël in Transyluaniam irrupit, literas ad Andream Principem, in quibus scripserat, in praesentia quidem tuta ac tranquilla esse omnia, nisi quod aliquot Polonorum velitum manipuli in vicino urbis tractu (Bozas loco nomen est) visi essent divagari, sed nulli, neque homini neque

Valentinus Hersel consul Coronensis.

pecori infesti. Si quid deinceps esset, quod cognoscere operae pretium fuerit, daturum se operam, ut tempestive Princeps intelligeret. Haec litterarnm summa. Acceptis litteris tabellarius vix ad alterum ab urbe lapidem processerat, cum ecce Transalpinus numeroso agmine urbis regionibus circumfusus, hostiliter omnia adoriri, minari, turbare, grassari. Tabellarius Corona exclusus recta quam potest Albam cursu metuque languidus accurrit. Litteras ad Principem datas Caspari Cornis reddit, nihil quicquam de eo rerum statu quae vidisset atque audisset elocutus, opinatus consulem urbis luculentius exploratiusque quicquid rerum esset perscripsisse, ideoque suorum verborum adiectamento nihil esse opus. Ac ne Cornis quidem a tabellario quidquam percontatus, litteras aperit. Tantum enim fidei Andreas Princeps Cornisio tribuebat, ut litterarum quoque resignandarum potestatem faceret, qui rerum momenta, quae diversis ex locis nunciarentur ipse primus eorum conscius ad Principem deferret. Erat enim Cornis copiarum omnium supremus magister, quem Generalem vocant, plurimumque apud Cardinalem poterat. Is igitur aulam ingressus quid consul Coronensis scriberet, coram Principe renunciat. Quumque secura omnia ex fide litterarum putarentur, silentio quicquid erat neglectum est. Secundum haec tabellio Saxo, homo vecordissimus, et in publico discrimine delirus, caepit foris, quod a Cornise caelaverat, ad aures populi divulgare, Michaëlem Valachum iam ad Coronam infestum peetrasse, se vix ex hostibus elapsum, fuga salutem quaesivisse, Albamque nuncium venisse. Haec inclenens fama ubi in urbe cito percrebuisset, atque in ermone omnium coepisset esse, nec tamen adhuc ad

Tabellarius Coronensis ad Andream Principem.

primorum aures pervenisset, Caspar Sibrick, equitum praetorianorum dux, quasi aliud negocium secutus ad Cornisem divertit, quem eorum quae fama vulgabantur minime ignarum esse putabat, ac percontatur, satin' salvae? Saluae, inquit Cornis, litterasque porrigit, quas Coronensis ad Principem dedisset. At qui, inquit, Sibrick, tabellarius longe crudeliora nunciat: Michaëlemque in Transyluaniam penetratum circum Coronam ferro flammaque grassari narrat, hacque fama omnium iam aures in vulgo implevit. Turbatus ferali nuncio Cornis: Deus meliora inquit, accitumque confestim tabellarium scitatur: quis rerum status ad Coronam, quid illud esset, quod in vulgus de Michaële sparsisset? Ille ubi rem tandem totam detexit; cur, Cornis, inquit nefandissimum caput, haec cum litteras heri traderes, mihi non significasti? cur tanti rem momenti subticuisti? Mox hominem stupidissimum et cum publico periculo fatuum conviciis aggreditur, nunc spurcissimae matris filium appellans, nunc fustuario patibuloque dignum incessens: cui nulla satis digna poena pro meritis irrogari posset. Eoque rei indignitate commotus processit, ut ira ardens atque indignatione tergiversanti contudisset clava cerebrum, nisi Sibrickii interventu cohibitus fuisset. Ita in malam rem abire iusso: si, inquit, diis, hominibusque detestandum caput, in meum amplius conspectum veneris, moriar, ni te extremo supplicio mactatum dedero scelus. His ita a Cornise dictis, continuo ipse ad Principem advolans edocet praesentium rerum statum, quare in discrimine publica salu versetur aperit. Princeps rei novitate perturbatus habita statim, ut in repentina re cum primoribus con sultatione, iussit quaquaversum expeditissimos nu

cios dimitti, qui per omnes provinciae partes ad arma conclamarent. Iam et Siculorum nobilitas, qui malo propinquiores erant, missis aliis super alios nunciis renunciabant Vajvodam superatis montibus, ingenti cum exercitu ad Prasmarum agri Coronensis oppidulum, octo millia passuum ab urbe remotum appulisse, ac iam in aequiora Transyluaniae loca descendisse: provideret Princeps ad salutem prospiceret, ne ex inopinato opprimeretur. Ioannis Béldi e Siculica nobilitate, magnae dignitatis viri, qui tum domo absens, in Comitia Albensia venerat, domum, praedia, omnia ad Földvarum alia, incendio absumsisse, sexcentas oves abegisse, ac plane ferro et flamma in Transyluaniae pagos et oppida saevire. Erat Michaël iam antea huic Béldio valde infensus, quod Mihnae Vajvodae Michaëlis gravi aemulo tutum receptum diu praebuisset, eoque inclementius omnia Béldianae ditionis loca tractaverit.

Quibus ita constitutis, ac subito malo omnibus consternatis, Cardinalis Princeps, qui omnia ante supina aure audierat, nunc tandem serio experrectus rerum suarum satagere. Itaque damnata trepidatione, atque ab animi praesentia praesidium summendum ratus, missis ex templo in omnes regni partes mandatis severe denunciat, uti reiecta omni cunctatione ipsa celeritate ocyus, nulla vel nocturni temporis parte ad accurrendum intermissa, omnis nobilitas, omnisque ordo militaris ad Sebesum Saxonum oppidum armati conveniant inde Valacho obviam progressuri. Celeritate opus esse, commune periculum instare, nullam dilationem rem ferre posse. Pro desertore ac perduelle se habiturum, quicunque ullam excusationem maturae festinationi praetenderent. Misit et ad Siculos, qui

Cardinalis copias adversus Michaëlem conflat.

quintum quemque armis idoneum in bellum cogerent. Etsi autem a bellorum feriis Siculi immunes videri poterant, libertate iam pridem spoliati: cum tamen necessitas flagitaret, communem patriae hostem, communibus armis submovendum esse, imperata obire necesse erat. Sed hi ob praecipitatum pugnae diem, adesse Cardinali non potuerant, ac ne voluerunt quidem.

Iussit Princeps cruentum quoque verutum circumferri in tractu mediterraneo Siculorum eorum qui Mariso, et Auranae fluminibus interamnates sunt. Id in extremis difficillimisque reipublicae temporibus, cum ab externo hoste formidolosum periculum immineret, iam inde a primis Vngarici regni initiis solitum fuit populatim circumgestari, quo ad capiendum viritim arma, hostemque propulsandum edictum gravissimum promulgabatur. Qui extemplo imperatis non pareret, adactis per medium corpus varris, foedo suplicii genere castigabatur. Sed enimvero omnis conatus adverso numine inutilis et irritus est. Siquidem ne hi quoque pugnae interesse potuerunt, ob praeceps Principis et Ducum consilium.

Michaël ad Siculos in partes suas pelliciendos mittit.

Iam Valachus in Béldianis pratis, uti diximus, exiguae quietis capiundae gratia castra metatus, nihil duxit antiquius, quam ut Siculos, qui propinqua loca incolebant, ad se petraheret. Hi tunc ab omnibus bellorum muniis secreti, ruri excolendo tantum vacabant, ac quemadmodum caeteri agrestes peculiaribus dominis serviebant. Et ipsi in tam periculosis rerum novitatibus, satius ducebant si neutrius, quam alterutrius essent partis. Nam sive Andreas vinceret, fortunam suam et ereptae libertatis statum excusare poterant sive pro Michaële Mars staret, inpunius ab hoc de

trectatum iussum ferre poterant. At si alterutri victori adhaesissent, et ab Andrea iteratae rebellionis poenam acerbius exactum iri metuebant, et a Michaële, quod arma contra sumsissent, inclementius in eos vindicatum iri putabant.

Missi nihilominus ad eos, qui in partes suas traherent, Georgius Maco, Ioannes Tamásfalvius, duo Stephani, Harali et Doemoes, viri ex eadem Siculia oriundi, et rei militaris magis periti, quam pietatis in patriam et fidei memores. Hos iam antea e Transyluania excitos, cohortibus ductantis Michaël praefecerat, et clandestino semel atque iterum ad Siculos seditionis conflandae gratia missitaverat. Quibus tamen Michaël, non ex asse fortassis credulus, adiungit alterius gentis nominem Georgium Rácz id est Thracem, Transyluaniae hunc quoque ab ineunte aetate alumnum, id autem temporis, et postea saepe parricidam. Maco itaque et caeteri ad populares suos summissi, summo, quam potuit, studio egerunt, ut eos confestim in Michaëlis castra conscriberent. Ingentia illis praemia proposita, ac potissimum libertas solida promissa, qua per admissum toties rebellionis crimen superioribus temporibus excidissent, gravibusque suppliciis a Ioanne secundo, Regulo Transyluaniae et Bathoriis Principibus fuissent mulctati, et nobilium servituti tamquam ad hastam empta mancipia subiacerent. Hoc non solum pudendum, sed et gravissimum ut exuerent iugum omni contentione suaserunt, atque etiam multis eorum persuaserunt, ne putarent se tutiores fore, si nullius partis forent. Meminerint Solonem capite sanxisse, si quis in seditione non alterutrius partis esset. Meminerint apud Michaëlem recuperandae antiquae libertatis praesentaneum praemium esse, ab

Andrea sacerdote ne sperare quidem posse. Satius esse semel indignam servitutem excutere, quam aeternum ipsos omnemque eorum posteritatem ea premi. His atque aliis persuasos verbis, Trium Sedium incolas ad Várhegy Arcem, Mako et alii contrahunt. Verum Siculi Cik et Girgio Sedium incolae negant se interea arma capturos ac Michaëlis partes secuturos, nisi arx Várhegy a Ioanne Regulo, patriae suae cervicibus pridem inposita evertatur. Si victoria potitus Michaël huic conditioni subscripserit et libertatem restituerit, se in mora non futuros ac signa eius confestim secuturos. Id petentibus solemni litterarum testimonio a Vajvoda concessum. Hoc modo illorum mille fere in arma convolantes Valachica castra secuti sunt.

Mille Siculi ad Valachum.

E Béldianis pratis Michaël movens, die Dominica, quae pugnam praecessit, ad Prasmarum Coronensis agri opidum ducit. Ne vero Coronam tanti urbem momenti a tergo reliqueret, unde eruptionibus, vel carpendis agminibus, vel intercipiendis commeatibus negocium facesseretur, renunciat primoribus civium, in his consuli Valentino Hersel, viro magnis animi et fortunae dotibus excellenti, dederent urbem, in fidemque suam concederent, mallent placabilem se quam infestum experiri. Nisi huc animum quamprimum adiicerent, scirent fore, ut intus omnia infesta urbi faceret, foris suburbia, et circumfusum tractum ferro flammaque everteret. Vrbani non tam sibi, quam vicinae circa provinciam Barciensi, quae ex XIII. pagis constat et ditioni ac iurisdictioni eorum ex Regum et Principum Vngarorum indulgentia et libertate subiecta est, cavere volentes, legatos ad Valachum mittunt, viros primarios: Cyrillum consularem hominem,

Coronensium legati ad Michaëlem.

canitie ac prudentia venerabilem senem, qui publicorum munerum vacacione, quae sine viribus sustineri non possunt, ex Senatus indulgentia honestatus erat, et Augustinum medicinam publice factitantem. Per eos plaustrum villosis lodicibus onustum, quae vulgo militibus ad frigus depellendum ea anni tempestate erant opportunae, tum vero largum commeatum mittunt, ac praecantur ut clementior res Coronensium respiceret, vitae, fortunaeque miserae ac inbellis plebis parceret, ferrum, flammam, et omnem iniuriam ab illis abstineret. Nam ut civitas Coronensis iuramenti religione repudiata, qua Cardinali obstricta esset, ad primam statim armorum denunciationem in fidem et potestatem alieni Principis se committat, nec fides, quam sanctam conservare vellent, nec honestas, nec aequitas, nec denique utilitas suaderet. Si quid amplius Vajvoda in animo haberet moliri, cum Cardinale Principe transigeret, ac tum demum se quod facto esset opus, deliberaturos. Interea polliceri: se nihil adversus eum clam vel palam quicquam machinaturos, tuta omnia tranquillaque per eos futura, modo ipse quoque miserae plebi, vicatim pagatimque degenti, benignitate sua adesset. His ita nunciatis, ac legatis ad suos remissis, quum videret Michaël Coronenses non alienum, nec prorsus aversum ab eo animum habere, relicta iis conditionibus urbe, porro exercitum agit. Sed in barbari promissis fides, et constantia hic quoque, ut semper defuit. Quocumque enim immanissimae gentis vis et libido penetrare po- uit, nihil sibi reliqui ad summam rapinam et caedem ecit. Quae clades totius Barcensis tractus pagos, ebisque fortunas misere afflixit, praesertim quum in pentino illo barbarorum incursu nedum facultates,

sed vix se quidem ipsos, in castella, quae pagatim ad subitariam hostis vim munita visuntur, illatebrare potuerint.

Die Lunae, tertia omnino vigilia noctis ineunte, terno praegrandis bombardae tonitru ad colligenda vasa, locoque movenda castra signum datum est. Inde vastae syluae, cui Draconi nomen est, ad XVI. millia passuum effusae, successum est. Vbi velites Poloni, qui copias antecedebant, complurium mercatorum bona, qui inauspicato itineri se commiserant, nec de adventu hostis quicquam inaudiverant, foede diripuerunt, ipsis qui Merces ferebant trucidatis. Hinc ad Zuniogszeg pagum castra ponit, quem incendio delevit. Aluta flumine copias traiecto, ternis tandem castris non procul a Cibinio constitit. Omnia festinationis ac pulueris plena instituens, ratus Cardinalem militum infrequentia laborantem, inermemque, ac suorum praesidio nudatum, una celeritate facile se opprimere posse. Inter haec nihil ad praedandi, rapiendi, concremandi, vastandique licentiam quicquam praetermissum. Non sacrae aedes, non castella, nisi praesidio munita fortissimo, non tecta, non ullae latebrae tuta ab eorum violentia fuerant. In summa: omnia mala perpessi, quae hostilis rabies captis per vim populis inferre solet. Quantae copiae Michaëli fuerint, quum repentem hanc colluvionem in Transylvaniam infunderet difficile ad fidem est exacto dicere numero, quum id ne ipsis quidem ducibus satis comportum videam. Namquum plerique horum et illorum affectibus ducantur, pro se quisque, ut lubitum est, numerum vel elevat, vel auget. Valachi ipsi quo fortiores videri velint, impudens dictu, ac ne creditu, quidem facile est, quam pauca suorum manu florentissam alias pro-

Michaël ad Cibinium ducit castra.

Michaëlis copiae.

vinciam oppressam profiteantur. At nos ex oculorum nostrorum fide, omni remoto affectu, id quod res est testamur. Qui de magnis magna loquuntur, triginta millia qua equitum, qua peditum fuisse memorant. Qui minimum: viginti, Valachi octo tantum; qui medium, vigintiquinque asserunt. Haecque sententia, aut certe ab hac non multum remota, mihi, ac plerisque omnibus fidem facit. Qui infra hoc copias elevant, aut super hoc efferunt, calculis temere abutuntur, rationesque sine ratione prodigunt. Immensam hominum colluviem fuisse nemo est qui negare ausit: prorsus, ut totam, quanta est, Valachiam sedibus suis evulsam hunc confluxisse videri potuerit. Bona pars voluntarius hominum concursus fuit, qui spe liberioris rapinae facinorumque inpunitate allecti, non tam hosti viribus exitio, quam multitudine terrori essent. Illud quoque satis constat, transmisso in Transyluaniam Valacho, hunc quoque numerum nonnihil auctum fuisse, tum quod multi rapiendi studio sponte in castra eius confluxerint, tum quod Valachus quacunque ingrederetur, edicto proclamari passim iussit, se pro hoste habiturum, praesentique caede moram ulturum, quicunque armis ferendis idoneus in vestigio sua non sequeretur castra armatus. Quod quidem ideo faciebat, tum ut multitudine auctus, maiore formitudine animos spectantium percelleret, tum ut ne quisquam a tergo carpendis agminibus imminere posset. Augebat in speciem Vajvodanum exercitum, ingens currorum numerus, quos nihil curato interdicto, potiores quique secum trahebant. Ipse Vajvoda et Boiëres, omnes, uxores, liberos, facultates, universam denique familiam et bona, ac si eius regionis solum perpetua mutatione vertere propositum esset, in eandem expedi-

tionem rapuerant, veriti, ne se absentibus Turca vel Tatarus, ex aliquibus orbis regionibus irrumpens, ac male focillatam pacificationem contemnens, inbellem turbam, et praesidio destitutam in suam praedam convertat. Matrem Theodoram provectae aetatis foeminam, quo valetudini eius Michaël consuleret, in coenobio sacerdotum Kozia dicto, quod cis Arges, ad aversas Carpati radices sita est, dum se haec belli tempestas frangat tuto in loco deposuit. Ea variabilem filii fortunam, secundosque iuxta atque adversos eius casus, ac ad extremum et iam tristem interitum animis et sensibus contemplata, quinto tandem ab hac expeditione anno eodem in coenobio vitam cum morte mutavit. Mense Septembri, Baba Noak, famosus id temporis praedo, ac non exiguum Vajvodiani exercitus momentum cum sex millium voluntariorum manu, quos Haidunes vocant, alia quam Michaël via per Rubram Turrim Cibiniensis ditionis castellum ingressum in Transyluaniam aperuit. Ita exercitum agens, ut quacunque veniret, caedibus et flammis omnes late tractus cooperiret. Is pridie pugnam, Vajvodae iam in procinctu stanti, tempestivo adventu se applicuit.

Andreas Princeps obviam Michaëli vadit.

Dum haec apud Valachum aguntur, interea Cardinalis curarum et sollicitudinis plenus, cum videret hostem nullis vel litteris, vel nunciis retardatum sensim appropinquare, Alba illi obviam aggressurus, ad hospicium Episcopi Malaspinae vertit, qui tum aeger valetudine domi se continebat, atque ingressus gravissima quacrimonia cum eo expostulavit tam perfide suam reiquepublicae salutem sub pacis et foederis fraude in periculum vocari, si quid inde cladis in Christianam rempublicam redundaret, se testari Deum et omnes sanctos coelites, non se futurum in culpa,

qui ad omnia, aequa et honesta paratus fuerit condescendere; sed eos, qui praetextu pacificationis fraudem machinarentur, simulationibusque detestandis omnia tegerent. Se quicquid Deus statuisset, obviam perfido hosti iturum, ac pugnae aleam cum eo tentaturum. His ita dictis, conscensa rheda Alba exiit, paullo post humanorum casuum miserabile spectaculum futurus. Et Malaspina quidem barbari hominis furiali bello nonnihil commotus, bono animo Cardinalem esse iussit, se quidquid posset, totis viribus connixurum ne quid inde detrimenti Transyluania acciperet. Iturum ad Vajvodam, ac de decisa iam et transacta foederis et concordiae copula illum edocturum, et a proposito revocaturum. Dolebat bonus vir importuna Valachi fraude et fidem suam, et publicam salutem in discrimen coniici. Nam is iam pridem cum praecipuis senatoribus Caspare Cornis, Pancratio Senneio, et Balthasare Bornemissa gravissimis cohortationibus in fidem Rodolphi Caesaris Cardinalem adduxerant. His ita se habentibus, ut consiliis prius, quam armis de re tanti momenti decerneretur, interque partes dissidium componeretur, placuit Andreae Principi et Malaspinae Episcopo animum Vajvodae periclitari. Quaproptor missis ad eum litteris ad praesentem rerum statum conformatis per Isachum Ceithium, virum e nobilitate praeclarum, et fide auspicum rogarunt, ne quietis Transyluanorum rebus pergeret Michaël infestus esse, exercitum reduceret; foedus et concordiam inter Caesarem et Cardinalem salutaribus Christiano orbi pactionibus iam ictum esse, eiusque rei gratia legationem solemnem ad Caesarem a Cardinale missam esse. Videret ne intempestivo motu sanctae pacificationis negocium turbaret,

Isac Ceithi ad Michaëlem missus.

rebusque Christianis detrimentum tam alieno tempore inferret; mallet amicitiam Transyluanorum quam hostilitatem experiri, iura vicinitatis et mutuae societatis sancte coleret, initum, iureiurandoque firmatum inter se foedus ne temere violaret. Deumque potius quam homines offensurum bellum ne in foederatos moveret. Iustae admonitioni si non acquiesceret, sciret variabilem esse fortunam, et qui nunc alienum bello iniquissimo involare pergeret, mox de suo tutando dimicare cogeretur. Ille nihil: nec Isacum prius quam postea debellatum esset remisit. Egressus Alba Cardinalis quaternis castris, ad Cibinum Saxonum urbem primariam quadraginta millia passuum Alba remotam duxit. Ac Vajvoda quoque inde toto cum exercitu, uxoreque, ac Petrascone et Florica liberis non procul ad Talmaciam pagum aberat: pridieque eius diei qua depugnatum est, alter alteri se in conspectum dedit. Valachus iam supra modum auctus Siculorum, Babae Noakii et aliorum perditorum viribus, in vicini montis anfractibus quibusdam se continebat, dum exercitus varie in montium inaequalibus iugis divisus in plana deduci posset. Intra fauces amplum spatium camporum erat, ubi Vajvoda tum copias recondere, tum castra metari poterat. Atque inibi agmen mulierum, et inutilem bello aetatem et sexum, cum impedimentis et magna carrorum parte abscondiderat. Caeterum Michaël eo die, qui Mercurii erat, consulto a pugna abstinere constituerat, tum quia nondum copias suas in aequum, certaminique habendo idoneum locum eduxerat, tum quin is dies iuxta abrogatorum fastorum seriem, quae adhuc Valachis in usu est, Lucae Evangelistae sacer erat,

Andreas Princeps ad Cibinium.

qui inter proceres divos apud eos habetur, festumque eius solemni veneratione colitur.

Hoc modo religione iniecta festi diei ferias agere visus Vajvoda, sensim copias in apertum producit. Quo quidem tempore, si illum nec a locorum commoditate, nec a pugnae apparatu instructum Andreas aggressus fuisset, magnum operae pretium facturus videbatur, ut omnes opinantur. Sed Michaël pacis ineundae simulationem praetexens, de industria eum diem praeterlabi passus erat, ut in sequenti die paratior ad pugnam accederet; quo vero Vajvoda maiorem spem de concilianda concordia Cardinali iniiceret, inducias cum eo in diem pepigit, eiusque rei gratia idoneis per speciem obsidibus uterque alteri caveri postulavit. A Cardinale missi Moyses Zekel et Melchior Bogathius, ille ductor agminis celebris et superiorum annorum commilitio, in Valachia Vajvodae de meliore nota cognitus: hic vero natalibus et virtute praestans iuvenis. A Michaële contra missi duo praestantes Boieres Braeda et Gregorcia Postelnik, cum quibus Cardinalis in colloquium adhibitis, multa de praesenti rerum conditione, et furtiva Valachi expeditione conquaestus est. At Moses et Melchior potestatem loquendi ad Vajvodam adepti, quo partes in concordiam reducerent, obnixe petiverunt, uti Michaël ab armis discederet, ne hac eius pertinacia maiores clades Christianae reipublicae inferretur. Quantum in bello fortuna posset, serio apud animum suum consideraret. Favere Deum iustis bellis, iniustis adversum esse. Vajvoda nulla unquam iniuria lacessitus, imo inde a primis usque sui imperii temporibus, multis beneficiis a Transyluanis affectus, fidum tutamque eorum amicitiam praeferret dubio et ancipiti

Obsides utrinque dantur.

bello. Respiceret rerum humanarum inconstantiam, suoque contentus rationem sequeretur, quam impotentem ambitionem. Videret ne momento unius horae, multa simul parta decora gloriae everteret, et dum praeter aequum et fas alienum regnum appetit, vertente fortuna suo excuteretur. Saepe usu venire, ut dum multi suae felicitati modum nesciunt inponere, bellumque temere movent, in ineluctabile malum sese praecipitent. Petere itaque, ut hos belli motus, nulla certa de causa susceptos omitteret; concordiam inter Caesarem et Cardinalem iam honestis salutaribusque conditionibus coalitam esse, proinde nullam esse iustam causam, cur tam infestus res Transyluanorum, suamque adeo fortunam in anceps discrimen adduceret, si quid vero offensarum intercessisset, quod animos tam hostiliter divisisset, satius fore id salutaribus utrique parti conditionibus tollere, silentioque abrogare, quam rem universam, salutemque publicam tam alieno tempore turbare, et portam Turcis et Tataribus ad cladem Christianis populis patefacere. Si vero Vajvoda incaeptis pertinaciam adiungere pergeret, sciret nec Transyluanos de via illi decessuros, pugnaeque aleam forti animo cum illo iacturos.

Summa eorum, quae his Vajvoda per Mosem et Melchiorem responderet, haec fuit, ut diceret: nullam sibi cum iis amicitiam, nullamque concordiam intercedere posse, qui se a Christianorum partibus, rupto Dei hominumque foedere, subtraxissent, Turcisque exicialibus Christiani nominis hostibus se adiunxissent. Nam quod foedus et pacem cum Rodolpho Caesare initum fingeret, non esse aliud, quam frivolum quoddam retinaculum, ad eludendam duntaxat rerum opportunitatem, ac rescindendam potius, quam conci-

Valachus abnuit concordiam.

liandam fidem comparatum. Armis igitur potius decernendum esse, quam ullam pacis mentionem inferendam, quae ob Transyluanorum lubricam, et inconstantem fidem nunquam aut fida, aut diuturna esse potest. Qui Principibus aliis super alios accumulatis, ac nunc hac nunc illa sella sedentes, omne vinculum concordiae cum Germanorum Imperatore convellissent, qui suo non contenti, principatu quoque transalpino se exturbare, caedereque iusserint. Et cum sua tutari nequeant, in alienum imperium occupandum occulos et animum adiecissent. Nunc cum huc deducta res sit, ut retro copias ducere integrum non sit, porro agere necesse erit, eamque sortem amplectendam, quam Deus dederit. Quod ad fortunae instabilitatem attineret, memorem se esse humanae sortis, sed illud se reputare in animo iustis armis Deum favere, seque scire pia arma induisse; qua propter sperare fore, ut is belli exitus sibi prosper, foedifragis adversus esset. His ita nunciatis, ne tamen Vajvoda in nullas pacis condiciones descendere videatur, subiecit tandem, uti Cardinalis diploma daret, quo se fide Rodolphi Caesaris nunquam recessurum iuraret, tum ut in belli expensam centum millia florenûm praesentia penderet. Transalpinae Valachiae principatum tutum incolumemque praestaret, neve ullo unquam iure in eum involaret: si quae offensae, iniuriae, damna, detrimenta in hac novitate temporum eius animum incessissent, sempiterna oblivione deleret. His utcunque tolerabilibus conditionibus ferunt alii adiectas: ut principatu Andreas resignato, Sigismundum Bathorium, quem astu et clandestina machinatione eliminatum ab eo suspicabatur, e vestigio restituendum curaret: ipse Poloniam, suumque sacerdotium repeteret,

Conditiones Valachus proponit.

quippe quem sacris magis, quam armis tractandis idoneum, tum religionis, cui se addixisset, institutum; tum natura et mores, tum etiam patruus eius Rex Poloniae consecrassent. Cum haec Cardinalis non iniqua modo, sed et iniuriosa, ad velandamque technam comparata esse videret, animadvertit nulla alia re, quam armis hos motus componi posse. Proinde omnem spem pacis, quam conceperat, damnavit: videns se frustra conari, ut insanabili barbaro, et oblito eius status, quem Transyluanorum beneficio superioribus annis adeptus erat, remedium quiescendi adhiberet. Nec ab re indignatus est, eam esse hominis superbiam, ut Valachus infimae sortis Satrapa conditiones ferret, quas vel victus quisque sperneret, nedum ancipiti adhuc Marte bellator suspensus admitteret. Nec puderet hominem impudentem suae vanitatis et ambitionis, qui vectigalem eum et clientem sordidae dominationis suae faceret, cuius nedum imperium sed vel amicitiam infra suam dignitatem Transyluanus poneret.

His ita constitutis, pridie eius diei, quam pugna commissa esset, sub vesperam Malaspina Episcopus in castris ad Andream Principem affuit. Postero diluculo, qui dies Iovis erat, revertentibus Mose et Bogathio, atque obsidibus ab Andrea quoque ad Valachum remissis, protinus Malaspina eodem advolat, sperans fore, ut nondum re utrimque in apertum discrimen adducta, tolerabilibus adhuc conditionibus bellum dirimere posset. Ita curru invehens paucoque suorum famulitio stipatus, ubi in castra Vajvodae penetravit, ne ad congressum quidem et colloquium admissus in posteriores castrorum oras a Valacho ablegatus est,

Malaspina ad Valachum, sed frustra.

adiectis custodibus, qui a vi et iniuria incolumem illum praestarent.

Ipse nihilominus Vajvoda propositi pertinax, quae ad confligendum erant, opportuna praeparare, acies disponere, tormenta locare, omnia suis quaeque locis digerere, ac dum pacificationis spe suspensum Cardinalem detinet, ex insperato illum invadere. Quae sane expectatio varie affecit nobilitatis animos, cum inter spem et metum haerentes, destinatorumque hostilium ignari, de concordia transactum iri arbitrantur. Peperit haec conciliandae pacis fiducia primoribus, ducibus negligentiam, qua nihil est in bello perniciosius, ideoque contemtim quidvis agere, munia quisque sua segnius obire, non hostiles molitiones explorare, non stationes, non speculas, ut par erat disponere: ac velut omnia circa se pacata essent, armis exutis corpora plerique curare, iumenta laxare, ac procul a signis contubernia evagari. Illud constat non exiguam militum partem pabulatum evagatam fuisse, adeoque imminentis discriminis securam, ut nihil ea die actum iri putarant. Negligentia pestis in bello.

At Cardinalis quo maiorem fiduciam suis in re gerenda adderet: advocata frequenti militum concione, sub singulis vexillis eius foederis diploma, quod Vajvoda per Ravazdium et Vitéz dederat, iuramentoque suo ac Boierum firmaverat, recitandum publice curavit, ut omnibus palam fieret, quam Valachica religione servaretur, initi iuratique foederis fides. Inter haec convocato primorum militiae ducum senatu, diu, multumque ut ancipiti re solet, de belli rationibus, et iis quae ad rem sapienter gerendam pertinerent, consultationem habuit. Iam antea quam Cardinalis Alba moveret, fuerunt qui suaderent trahendum esse bellum, Valachi perfidiam publicat Cardinalis. Consultat Princeps de committendo proelio.

nec confestim totius rei summam praecipiti pugnae committendum. Nihil esse tam capax fortuitorum, quam bellum: nihil in quo magis fortunae inconstantia dominetur: nihil denique in quo maior rerum ruina existat. Hanc rerum varietatem perpendentes sapientissimi olim duces, nihil aeque magis periculosum esse duxerunt, nihilque maiori cautione vitandum, quam ne uno eodemque tempore, salus totius imperii caecae fortunae arbitrio committatur, ac velut tota cervix regni uni ictui subiiciatur. Ita sapientibus ducibus constitutum est, ut qui viribus et copiis hosti se inferiorem esse videt, studeat ingenio et calliditate superior esse. Saepe potentissimos hostes non robur sed ars vicit. Sic hodie adversus Turcam potentissimum hostem, ab imperatoribus belli scientissimis pugnatur, arte, non viribus, opportunitate cavendi, non aperto Marte congrediendi; dolo, non virtute praesertim contra formidolosum, adeoque dolosum et perfidum hostem. Quid erit factu stolidius, quam si in consulta pugna hosti huic Valacho nos obnoxios fecerimus? Nam etiamsi nos superiores proelio fuerimus, praeter vilia Valachorum spolia et cadaverum stragem nihil amplius lucri faciemus. Contra si ille vicerit, quod abominamur, non iam spoliis tantum et manubiis potietur, sed totum hoc Transyluaniae regnum, tota respublica nostra, privatae publicaeque opes adeoque divina humanaque omnia victoriae eius praemium erunt, nosterque error secum trahet universam omnium ruinam. Quum igitur tanta dissimilitudine laboret illius et nostrae pugnae eventus, consultius fuerit non collatis signis dimicare, sed trahere, quantum eius fieri potest bellum, omnibusque modis id annitendum, ut ille sciat sibi non cum temerariis sed cum circum-

spectis et cautis rem esse. Nec poterit Valachus colluvionem tam confusarum gentium diutius sub signis continere. Nam vel anni tempus, quod nunquam sui simile est, vel annonae penuria, vel belli labores, vel inopia pecuniae, vel caeptata rebellio, ac in rapinam evagata agmina, nec ducis imperium auscultantia, inconditam hanc multitudinem vel sine armis dissipare poterunt, adeoque ipsi suae cladis occasionem praebebunt. Tempori insidiari, occasionique invigilare, summa in re militari sapientia est. In inconsulta audacia facile fortuna deprehendit temeritatem. Non poterit Valachus pluribus supplementis suas copias augere. Imo et hae quas conscripsit, dilabentibus magis similes sunt, quam constantibus. At noster exercitus saltem intra triduum non contemnenda accessione augebitur: tribus amplius armatorum millibus supplebimur. Quod sane augmentum quantum nobis addet roboris et fiduciae, tantum illius viribus adimet.

Erant quoque, qui suaderent, tota castra ad Cibinii urbis moenia esse applicanda, curuumque connexorum vallis munienda. Nam quum iam eo processum sit, unde nec honestus nec liber ad tutiora sit regressus, satius esse putabatur cum urbe coniungere castra, unde et commeatus peti affatim posset, et tormentorum ictibus hostis lacessi, si forte Valachus impressionem in Andreanos moliretur. Interea vero temporis, Michaël morae impatiens, exercitusque eius disciplinae militaris poenitus exsors, taedio militarium molestiarum offensus, tum et eruptionum cladibus fractus, non est dubium, quin opinione citius dilaberetur, quae res magnam Transyluanis ad vincendum suppeditatura esset occasionem. Interea induciis, pro-

missis, prolationibus, nunciis, pactis, frangendus ardor hostium. Ardent illi fortassis cupiditate pugnandi. Sed enimvero ubi primus ille impetus pugnae, et aviditas in militibus cohibetur, multum de viribus detrahitur. Calor ille, qui eos ad bellandum inflammaverat, si forte languescat mora et expectatione, nonnihil refrigeratur, militaresque animos enervat. Praepropero hostī cunctationem opponere, si modo usus occasionis tulerit, salutare fuerit. Sic Fabius vicit Annibalem, licet cautum, et ad rem circumspectum. Sic Mathias Rex, potentissimorum duorum Regum, Poloniae et Bohemiae conatus ad Vratislaviam fregit, et ad honestas sibi conditiones ineundas redegit.

Hoc modo ubi post multas variasque disceptationes verisimilibus ultro citroque rationibus, ut in ancipiti re momenti solet, disceptatum esset, haec tandem sententia tenuit, ut si Valachus honestis conditionibus non acquiesceret, tota rerum summa arbitrio Martis committeretur: praesertim quum iam eo processum sit, unde honestus ad tutiora regressus esse non posset. Erat Emericus ab oppido Sixo cognomen trahens, sagina ventris maïali quam homini propior, qui etiamsi non esset ordinis senatorii, quippe qui prae aqualiculo et obscuris natalibus ei dignitati ferendae minime esset idoneus, multa tamen Cardinalis cum eo communicata habebat consilia. Is Principem ipsum cohortari coepit, uti in tempore ante conflictum, in tutiora quaereret receptum, nec se periculosae certaminis fortunae committeret. Conducibilius fore, praedicans quocunque tandem eventu dimicaretur, principale caput in tuto esse. Ei rei Varnensis Mohácsiensisque clades documento essent. Cui Cardinalis: et ego id facerem, inquit, si tu essem. Nunc quando me

Principem exercitus esse agnosco, ne semel quidem volo esse transfuga, meorumque desertor. Tacite carpens illius transfugium, qui ex Vngaria ob assiduas rapinas illic exercitas, peculatus damnatus, furtim se in Transyluaniam superioribus temporibus illatebraverat.

Cardinalis spe componendi belli. decipitur.

His tam male constitutis, quum Cardinalis exercitus veluti ferias agere visus, omnia oscitanter prouideret, Michaël occasionem minime praetermittendam ratus, pugnae initium facere constituit. Non ab re enim existimabat, ut dum exspectatione ineundae pacis spes Andreae suspensa tenetur, interea miles nec animum excitatum, et ardentem ad pugnandum; nec facultatem ad resistendum, nec tempus ad sese armandum habiturus esset. Nec falsus est opinatione Vajvoda, nam postquam ambigua reditione Malaspinae, caecaque expectatione componendae pacis incertum Cardinalem, animique nutantem fecit, protinus praemisit Polonorum velitum, quos stipendio authoratos habebat, binas fere cohortes: ipse quoque toto cum exercitu sensim progrediens. Ac simul tormentum excuti iussit, cuius fragor ad pugnam capessendam tessera erat.

Ad haec inexpectata initia Andreae Principis exercitus tumultuari, vexilla explicare, tympana pulsare, in acies cogi, alia quae ad armandum erant opportuna, expedire. Cardinalis ubi videt ex omni parte perfide secum agi, quod necessitas et temporis ratio postulabat, conscenso confestim equo, ac digestis, explicitisque, ut potuit ordinibus, ad primores exercitus procedens, in hunc modum eos affatus est: quo in statu nos, totaque provincia simus positi, videtis viri fortissimi! Vajvoda cliens noster, quem nobis firmissimo iurisiurandi foedere, meritis, benignitate, officiis

Cardinalis ad milites oratio.

omnibus obstrinxeramus, divini humanique iuris omni vinculo rupto, nefarium bellum inopinatis intulit. In quo quidem nemini dubium est, quin ille Deum prius, cuius sacrosancto nomine tam perfide abusus est, quam nos offenderit, omnibus humanitatis officiis in eum defunctos. Proinde si Deus pie facta respicit, si iustam causam non aversatur, si numen illud coeleste tutelarisque Patrona Virgo genitrix Vngaros nondum deseruit, quod fidelibus animis certum persuasumque est, non deseruisse: sane sperandum esse, tam importunum Valachum, tam perfidum, et atrocem hostem, qui iam magnam provinciae partem ferro, flammaque delevit, tam ab omni humanitate remotum barbarum, dignas poenas perfidiae daturum. Si vero communes et incertos casus, quos vitare humana industria quandoque non potest, tacita quaedam fatorum asperitas nobis imponit, certa una illa res nos consolabitur, quod pro patria pro libertate tuenda, pro aris et focis bene meritum, vel de ingratis istis nostris hostibus spiritum, Deo ac hominibus reddemus. Has ille grates vobis rependet populares fortissimi: quem de Zinanis Passae faucibus ereptum, in libertatem patriamque restituistis. Qui nisi vestra virtute salutem acquisivisset, nunc aut in Turcarum ergastulis morte miseriorem vitam traheret, aut in extremis alicuius orbis angulis vagus, erro, exul vitam toleraret: aut certe unco ferreo in costas impacto, gratum Turcis spectaculum Constantinapoli exhiberet. Nam et quod monstrum illud hominis Principatu olim Transalpino potitus est, Sigismundi Principis, quod scitis, interventu apud Imperatorem Turcarum impetratum est. Ita homo barbarus, sordidoque loco natus, non contentus ad praefecturam Valachiae, sua sorte prorsus indi-

gnam nostro beneficio fecisse sibi gradum, etiam inperio nostro insidiatur, exitiumque moliri contendit. Serpentem in sinu fovimus, cuius veneno iugularemur: catulum luporum nostro lacte aluimus, cuius rabies ad nos laniandos armaretur. Si ingrato homine nihil alit terra peius, profecto credi par est, neque apud iustum illud coeli numen, vitium esse ullum magis detestabile. Nec immerito. Nam ingratus animus non solum iustitiam extinguit, sed omnem etiam humanae vitae societatem convellit, et Deum ipsum benignitatis fontem, ne quid boni amplius ab eo accipiat, a se avertit. Siccine caput nefandissimum et nullo non supplicii genere plectendum, nobis iam insultabit, de nostra caede et exitio cogitare potest, ut quibus compedibus et servitute a nobis pridem ereptus est, easdem compedes et servitutem nobis impingat? Siccine qui non erat dignus, ut terram hanc amoenissimam vel summis pedibus contingeret, suae libidinis et turpitudinis stabulum faciet? Qui obscurae suae et pudendae originis immemor, in imperium Vngarorum aspirare non erubescit: cuius fratres consanguinei etiam nunc, in quercetis Valachiae alii sues pascunt, alii mulotralia capris supponunt. Qui partim ab hircis olentes adhuc populares suos, partim ex omnibus terrarum angulis parricidas, veneficos, decoctores, sicarios, latrones, ac sui similes periuros, adeoque regionum quaelibet purgamenta in arma accitos, adversus nos contraxit: insidias et exitium benemeritorum suorum vitae machinatur, quorum vel sepulcra omni veneratione colere debuerat. Huncne igitur Valachum probris tam nefariis coopertum, tot periuriis delibatum patiemini vitae, fortunis, penatibusque vestris dominari? huius iugum et tyrannidem ferre? hunc divini,

humanique iuris contemptorem bellicae quam homini propriorem, cervicibus vestris insultare? ac non potius totis viribus, sanguine, vitaeque iactura quam primum e patria eliminare, atque exturbare? Nec est quod foedissimae nationis arma timeatis, quam a multis seculis Vngaria sibi tributariam, et ad omnia iussa mancipatam habuit. Sunt hi Mysorum postremi, sunt tamquam mancipia e trivio sumpta; qui cum animadverterint, cum hominibus adeoque heris suis rem sibi esse, non armorum vi tantum, sed et dominorum iure vincentur: contra quos virgae potius et fustes, idque genus servilis metus instrumenta, quam ferrum erant intentanda: nec ut hostes gladio domandi, sed ut servi flagellis erant castigandi. Ite ergo duces, militesque fortissimi, et quod suapte sponte vobis veraeque virtuti daretis, petitioni et obsecrationi nostrae detis. Ne patiamini provinciam tanta indole hactenus a vobis conservatam, auctam, locupletatam in foedae gentis dominationem delabi. Nunc, nunc in lacertis, humerisque vestris salus patriae, fortunarumque vestrarum, laus et gloria sita est. Haec, aut his certe consentientia Princeps Andreas non sine ingenti affectu ad milites peroravit: imminentis cladis haud scio an praesagus, certe sui exitus adeo immemor, ut praesentiam animi, alacritatem, fiduciam et quidquid in optimo duce extrema necessitas requirit, omnibus numeris prae se tulerit.

Michaël suos ad proelium animat.

Nec Valacho defuerant verba, quibus suos ad praeliandum animaret. Considerarent, quam inique a Transylvanis agatur, quam omnia divina humanaque ab illis misceantur, qui iuramentis pariter ac Principibus aliis super alia exaggeratis, ac per vices repudiatis, nec fidem cum diis superis, nec fidelitatem

cum Christianis, nec ius ullam cum amicis servent. Non esse dubium igitur, quin dii coelestes, hos iusta vindicta plectant. Victoria, inquit, quam dii per vestram virtutem, milites, nobis pollicentur, vestrum omnium erit emolumentum, vestra praeda. Ipsi hostes reddent stipendia diu vobis debita. Nullius erit tam avarus animus, nullius spes tam cupida, quam capta Transyluania cumulatissime non sit expletura. Neque vero vobis, commilites fortissimi, formidini esse debet horum exercitus. Qualis dux eorum, talis miles. Hic sacerdos, neque paci neque bello idoneus, quid sit bellum in libris fortassis per ocium contemplatus est. Caeterum sudorem et puluerem, micantes enses, belli labores, et pericula ferre, acies disponere, imperatoris munia obire, et alia talia defungi, tam vel nescit, vel non potest, quam mulier quaevis lanificio apposita. Quid? quod militares viros, gentiles et populares suos, quorum virtute ipse ac non sua Transyluania inniti potuisset, partim exauctoraverit ob aerarii angustiam, vacationibusque militiae impertiverit, partim ad nos ablegaverit, stipendiis nostris fovendos et exercendos. Sedet Transyluania omni praesidio, defensore ac Principe destituta. Proinde inbecillitatis suae conscia, viribusque diffisa, despondisse animum, herbamque nobis porrectura videtur. Ite ergo macti animis et virtute milites, et quo vos virtus, quo gloria, quo opum ingentium spes ducit, comitem laetam faventemque fortunam sequimini. Videbitis mox nihil ad certam speratamque victoriam vobis defuturam. Perorat.

His ita ab utroque Principum peroratis, Cardinalis ordines instrui atque in aciem componi iussit. Summus copiarum universarum dux secundum Cardinalem ipse Caspar Cornis erat, magni vir animi, et

duodecim virûm senatus princeps, vetus Bathoriorum Principum alumnus, et magni nominis praefecturis, honoratisque magistratibus pridem perfunctus. Pugna commissa in iniqua planitie, qui urbi Cibinio et Sellembergo pago interiacet. Eius planitiei campum amnis Cibinius diuturna alluvione ita in aequalem fecit, ut spatium, quod Sellembergo adiacet, depressius: quod ad Cibinium urbem vergit, editius appareat. Id intervallum ad quatuor millia passuum patet. Michaël orientem versus, et secundus, Cardinalis contra ad occidentem, et adversus flumini Cibinio stetit. A qua loci conditione iam tum non absurde augurabamur, dexteriorem fore pugnae eventum Valacho, quam Transyluanno. Porro totus exercitus Cardinalis ita forte constitutus erat, ut partem summissioris campi ipse occuparet, urbeque et amne Cibinio utrimque clauderetur. Michaël contra a Sellembergo partim humiliora camporum loca, partim editiora, quae scilicet supra Cibinium et Sellenbergum propius montana attingunt, late militibus conpleret, ita ut si commoditas expendatur, Vajvodae potiorem locum ad pugnandum sive a fortuna datum, sive suapte arbitrio lectum habuisse videatur; contra Andreas iniquiorem. Coeterum in fronte sui exercitus mille circiter equites Cardinalis constituerat. His trecenti adiecti erant Poloni levis armaturae, arcubus, tormentulis aereis, et gladiis instructi. Hos populares suos ducebat nobilis Polonus *). Omnibus autem his praeerat Moses Zekel, vir singularis fidei et animi praestans, is qui postea frustra arreptum Transyluaniae principatu

Locus pugnae.

Ordo exercitus Cardinalis.

*) A névnek üres hely van hagyva, melyet a bécsi codexbe egy XVII. századbeli kéz apró betükkel irt megjegyzéssel töltöt be: kurva az anyja ő kegyelmének, elárulá az urát.

cum morte commutavit. Succedanei ductores erant Franciscus Levai et duo Thomae, uterque e Siculia oriundi, Ciomortanius cognomento et Becz, et ipsi non ignobiles militiae; his ad dexteram positi, pedites e praesidiis acciti, et e Saxonicis urbibus de more missi, ad octingentos. Hoc cornu tuendum datum Stephano Lazarii viro militaris rei peritissimo, et in Moscoviticis bellis Stephani Regis Poloniae summa laude versato. Cui adiunctus est Georgius Aradi Vngarus, Coronensium peditum celebris centurio. A laeva locati praetoriani pedites sexcenti, ab habitu caeruleati dicti, omnibus militiae laudibus, quibus id genus militum commendari possit, insignes. Horum dux Mathaeus Perussith, acris vir animi et praestabilis, quem Andreas Princeps abdicato Stephano Lazare, ab inito statim principatu ad id muneris statim allegerat. Vicarius ei additus Franciscus Thurius, multis praeliorum experimentis cognitus. Tripertitae huic aciei, quae in frontem pugnatura erat, subiuncta est subsidiaria manus quingentorum circiter aequitum, quibus praefecti e primore nobilitatis Petrus Huszar et Stephanus Tahi, viri ob eximiam in re militari laudem ex Vngaria superioribus paullo annis in Transyluaniam a Sigismundo acciti, multisque bonis locupletati, quibus secundae datae erant ab Andrea Principe in hac belli cura partes. Is adiuncti e nobilitate Nicolaus Zalasdi, Melchior Bogathi, ac frequentes alii, pro se quisque numeroso satellitio et autorato milite instructi. Horum latera a laeva claudebat Andreas Barciai Banus Lugasiensis, cum valida equitum cohorte. Cui adiunctus est Caspar Sibrik aulicae uventutis ductor, ac praetoriani equitatus magister, uem capitaneum vocant. Horum agmen ad quadrin-

gentos. A dextra pedites fere totidem e rustica plebe collecti, aliaque hominum farrago, e portarum, quas vocant, delectu conflata. Quibus prae esse iussi Michaël Zemere, Volphgangus Petki et Stephanus Besennyei. Post hos phalanx, totum claudebat a tergo agmen, e comitatibus et promiscua nobilitate accumulata, qui ut eventus ostendit, apparatum magis et speciem quandam assimulatae virtutis, quam verum animi robur in bellum attulerat: contenti praesto esse, et formam quandam rei militaris adumbrare ac non potius rem pro virili gerere. In hunc numerum conflati sunt Pancratius Sennei, Benedictus Mincenti, Stephanus Toldi, Georgius Ravazdi, Stephanus Bodoni senatorii ordinis nobiles, itemque Ioannes Iffiu, et cognomento et aetate iuvenis, frater Andreae Principis, sed materno tantum utero germanus, quippe vitrici filius, eximiae indolis adolescens. Item Balthasar Cornis Casparis filius et plures alii. Tocius exercitus summa, aut minus aut summum quinquies mille. Nec elevo ad favorem numerum, ad cuius veritatem testificandam, et praesentium authoritas, et oculorum meorum fides suffragatur. Imo mirum plerisque visum est, in sex duntaxat dierum spatio, quam furtiva Vajvodae irruptio cognita est, hanc quoque manum e propinquis licet locis conflari derepente potuisse.

Cyrus Spontonus, nescio quis Italus, octona millia e Cardinalianis desiderata, e Vajvodanis bina scripsit. Sed quid facias istis hominibus, qui omnia e trivio atque e famae vanitate sumpta chartis praecipites illinunt, ac tamquam ad liquidum exploratam veritatem haberent, alienis auribus committunt. In ququidem in se ipsos iniqui, et in alios iniurii sunt Nam quod ipsi verba dari sibi temere patiuntur, anim

stupidi est: et quod aliorum credulitati imponunt, malitiae. Vnde fit, ut errore quasi per manum dato, ac multiplicato, etiam eos, qui verum a stabilitate et constantia tueri constituerant, aliorum incerta fides in errorem trahat, ac falsa opinione imbuat.

Caeterum ipse Princeps Andreas a laeva phalangis editiore quodam in loco, ad omnes casus, quos belli fortuna ferret advigilabat. Vtque cognitior suis eius statio esset, modicum vexillum in eum usum paratum, cui littera A. annotata erat, praesentiam eius declarabat. Ipse coccinea chlamyde, in modum militaris vestis conformata, et ad eius temporis statum accommodata indutus visebatur. Atro equo, generosioris notae, quem a Sigismundo Principe dono acceperat, spectabilis invehens; latus eius stipabant Stephanus Cziáki e procerum ordine, et Georgius Palatitz nonnullique alii e nobilitatis Siculicae cohorte.

Ordo Valachici exercitus.

Vajvodanus exercitus ita fere fuit locatus, ut ad laevam, quae dextrae Andreanae ex adverso respondebat, Baba Noac cum suis voluntariis consisteret. A dextra Thracum id est Rascianorum equites. In medio Vngarorum armatura, in quibus praeceteris belli feliciorem eventum Vajvoda posuerat. Duces eorum Georgius Maco, ductoresque cohortium alii Franciscus Lugasi, Demetrius Magnus, Georgius Horvathus, Michaël Giulai, Volphgangus Noák, et alii, partim turmis, partim manipulis praefecti. Post hos Kazaki Poloni succedebant, et ingens Valachorum equitatus, ac demum ipse Vajvoda cum phalange, et mille Siculorum manu. Vbi omnis Boërum militia continebatur.

His ita dispositis classico utrinque cani caeptum, ic simul tormentis fulminari, omnia ad caedem patran- am machinamenta explicari, clamoribus, fragoribus

collisorum ensium tinnitibus, fumo denique sulphureo, pilarum tormentis emicantium teterrimis ictibus cuncta personare, omnia caedis ac stragis compleri. Et quia Valachus commodiorem ad committendum praelium, excutiendaque tormenta locum nactus erat, non exiguo sane detrimento in Transylvanos saevire potuisset, si tormentariae artis magistros peritiores habuisset. Proinde plus terroris, quam cladis intulit, pilis altius libratis ac totum agmen supervolantibus, aut hastarum apices perstringentibus. Vix pugnae copia facta utrinque erat, quum et stationariis quidam (Daniel Zalasdi homini nomen) domo et origine Valachus, ipsa clauditate naevum animi et corporis prae se ferens, nulla certa de causa, ne ulla cuiuspiam quod constaret iniuria irritatus, e statione, ubi forte positus erat, de repente incitato equo ad Valachum transfugit. Itaque admirari omnes quae intemperies hominem transversum egerit, aut cur nominis famam, quae hactenus cum honestate fuerit coniuncta, tam foedo scelere faciat illustrem. Is non e Zalasdiorum magni nominis in Transylvania stirpe et familia oriundus, cum qua nihil, praeter cognominis a patrio vico ducti, similitudinem, commune sortitus est, sed Toeroekorum procerum, qui ad Hunyad castellum late dominantur, ab initio infra etiam mediocrem sortem servus fuit. Qui tandem suapte industria eo processerat, ut Batoriorum Principum benignitate, e servili et obscura conditione natalibus restitutus, in nobilium numerum aggregaretur: cuius venalem fidem, non est dubium, quin largis promissis Vajvoda Michaël sibi obnoxiam fecerit emeritque. Qua de causa Cardinalem extremo discrimine laborantem, tam foede prodiderit. Ad eius transfugium Michaël iam tunc de rerum summa solli-

Daniel Zalasdi ad Valachum transfugit.

citus, nonnihil exhilaratus est, ab eoque omnem belli Cardinaliani statum abunde cognovit. Nec vero tam nefarium hominis flagitium multum impunitumque dimitteretur, vertente tandem anno, quum Michaël Valachus e viscere Transyluaniae eiectus tandem esset, Moses Zekel Danielem ob admissum scelus captum, apto ad eius ingenium supplicio affecit. Nam qui in ancipiti adhuc et suspensa re turpissime praevaricatus erat, atque ab officii sui praescripto deflexerat, fidem denique suam tergiversatione corruperat: perinde ipse quoque vivus ac spirans, religatis in tergum manibus, equina cauda humi tractus est, ac carnificis opera praepostera et flexuosa ambulatione terram calcavit, tergo viam ingrediens non pedibus. Demum corpus, Bessi aut Metii exemplo quadripartito laniatum varris in sublime erectis, diversis in locis suspensum est; quippe qui fidem in diversa transfugiendo distulerat, ita cadaver quoque eius a sese deficiens, passim dispergeretur, futuro in posterum omnibus proditoribus exemplo, si modo hic detestabilis morbus, in ingeniis natura pravis ullo exemplo ad meliorem sanitatem revocari posset.

Exinde primus praelium auspicatus est a Vajvodiana acie Baba Noac cum sua farragine: sed maiore conatu quam virium apparatu; si quidem adversarium Stephanum Lazarum, eiusque militiam ab animis et telis opprime instructam nactus; magna clade accepta, eo unde venerat reiicitur. Quapropter ad Lazarem retundendum e vestigio mittit Michaël validam antesignanorum militum manum, equitatu et hastis instructam, quod genus teli ad quamlibet violentos impetus refutandos in rem plurimum conducit. Hi ex Vngaris et Siculis equitibus constabant, eosque Geor-

gius Mako ducebat. Simulac autem per consternatos ac refugientes Babae milites, concitatis equis in Cardinalianos, et Lazarem sunt invecti, bifariam continuo divisi sunt. Pars in Lazarianos pedites, qui Babam terga vertere coëgerant, impressione facta, ingenti sane strage illata eos fuderunt, alios equis proterentes, alios hastis confodientes. Vbi et Lazar dux periit, obstinato animo morti se devovens, ac in mediis suorum caedibus clamitans: occumbam libens, nec inserviam ingrato sacerdoti, qui meo me officio ac dignitate inique privavit. Pars Vajvodanorum equitum in aciem Mosis, quae in fronte locata erat, magna vi infertur. Ingens hic caedes redintegratur, et quia de rerum summa agabatur, sane non impigre utrimque mutuis vulneribus incumbebant. Vngarus cum Vngaro commissus, hic ad servandam, ille ad evertendam patriam, pari pietate et impietate grassabatur. Tandem cum aliquamdiu aequis viribus pugnatum esset, recentibus subinde a Michaële laboranti suorum agmini submissis, Moses a Macone loco dimovetur, dimotus magna strage post principia retruditur. Hinc ingens vexillum decumanum Bathorianis insignibus decorum a Mosianis extortum; signiferi interfecti: Thomas cognomento Graecus, Stephanus Zéplaki et Theodorus Kolbas, quod nostris botulum significat. Inclinatis Mosianis Petrus Huzar rem fere collapsam correcturus cum valido hastatorum, quos ducebat agmine, Mosi suppetias in tempore subvenit. Itaque in Vngaros Vajvodanos, et adiunctos Thraces irruens, ita eos spiculorum densitate obruit ut late disiectos in fugam converterit. His pedem referentibus ipse Vajvoda cum caeterorum Vngarorum ac Valachorum equitatu, potissimaque phalangis parte in Huzarem invectus,

non solum Vngaris et Rascianis suis opem tulit, sed et omnes Huzaris copias magna edita clade retrocedere coëgit. Instare Valachus, urgere ad occasionem, quam felix Mars attulisset, sese acrius expedire. Contra resistere phalanx, et incolumis adhuc pars Cardinalianae aciei: nihil arridentem Valacho fortunam curare: numero atque animis consistere. Ab huius pugnae successu, quum iam victoria ad Valachum in proclivi esset, Caspar Cornis, cui totius exercitus summa a Cardinale commissa erat, diverticulo ad dextram facto provisurus, quod ad praelii praesentem statum faceret, ex insperato captus est, ac Vajvodae praesentatus. Defixit omnium oculos subita Caspari captivitas, nec levis metus ob eam rem Principem iuxta et milites incessit, omnibus male ominantibus, primario duce, adeoque universarum copiarum poene capite in hostilem potestatem incidente. Vajvoda viso talis viri casu, qui summa cum eo iam pridem ex toties obitis ad se legationibus, multisque proeliorum discriminibus intercesserat notitia: virtutis eius et dignitatis memor, tutum ab omni vi atque incolumen servari iussit. Non defuerunt tamen famae atque existimationis eius infesti nonnulli, qui consulto, non casu, se capi atque ad Valachum deduci voluisse, eum criminati fuerint. Quorum calumniam summa viri virtus, et in Bathorium nomen perspecta semper fides satis refellit. Nam quum Bathorium Principum gratia et favoribus iam inde ab ineunte adolescentia Caspar adiutus, altus atque ad summos honores et opes provectus fuerit, sane ne veri quidem simile videri potest, nedum verum, ita illum praevaricatum hosti fuisse, ut animum, qui sincerus semper in Batorios, et pietatem, quae summa in eo, in Deum, et

Caspar Cornis a Vajvodanis intercipitur.

patriam fuit, ad illaudati tyranni libidinem venalem habuisse suspicandum sit. Captus est sub hac eadem pugna Georgius quoque Rauazdius, e duodecim senatorum numero nobilitate et prudentia vir insignis, accepto in facie luculento vulnere. Qui simul ac ad Vajvodam est ductus, statim Siculis obiectus est trucidandus, summa contentione precantibus, ut liceret sibi de Rauazdio, gravissimo ipsorum hoste, quidquid lubitum esset statuere. Nam quum Rauazdius in arce Vdvarhely Sigismundo Principe praefectus esset, gravem in se conciverat Siculorum invidiam, ob vexatam, ut illi volebant avareque tractatam eorum rempublicam: uti plane vix ulla est administratio publica, quae vulgo ab omni parte ad palatum sapiat. Tum vero etiam memores erant, quanta clade Rauazdius eos adfecisset, ob seditionem superioribus annis concitatam, Sigismundo Principe ad Caesarem Rodolphum Pragam absente. Nam quum ob ademptam libertatem denuo in arma ab iis itum esset, Stephanus Bochkaius, id temporis in provincia proprincipe, quo gliscentem tumultum in fumo opprimeret, Nicolaum Apafium et Rauazdium summiserat, per quos graviter in eos animadverterat, eoque victos adduxerat, ut armis ab illorum vaesania detractis, alios perpetua servitute, alios praesenti supplicio afficeret, omnes denique ad imperata facienda cogeret. Proinde in ultionem calamitatis tunc a Ravazdio acceptae, animum vindictae cupidum, praesenti eius caede nunc satiare voluerunt. Eodem fato periit Gaspar Boliai captus, experte virtutis nobilis eques, qui ubi ad Vajvodam est raptus, iussu eius e vestigio trucidatus. Instabat hora pomeridiana tertia, ac tamquam poenitus debellatum esset, post hanc Valachi impressionem Andrea.

Rauazdi trucidatur.

Nicolaus Apafi.

Andreas Princeps fugit.

Princeps damnata spe restituendae amplius aciei, proelio excessit et fugae commisit.

Verum enim vero, ne huius victoriae summa diutius penes Valachum consisteret, Andreas Barciai, Moses Siculus, Tahius Stephanus, et Huzár, praesentisque animi reliqui duces effecerunt, qui in re trepida ipsi intrepidi cohortati inter se, ac confusas acies in ordinem, ut potuit, redigentes, toto simul impetu in Valachum praesenti rerum successu exsultantem, invehuntur. Certamen utrimque recrudescit. Victoriam pro se quisque ad se trahere nititur. Diceres Martem dubitandum secum deliberare utri parti propicius adspiret: huic an illi dexterior adsistat. Illinc perfidia contra patriam, hinc pietas pro patria decernunt. Illinc fiducia, hinc necessitas adversos acies committit. Illis spes praedae animos addit, huic indignum videtur, provinciam a Turcarum, vicinorumque hostium violentia hactenus defensam, auctam, in libertate enutritam, Valacho inportunissimo et crudelissimo Mezentio obnoxiam facere. His et illis victoriae excellens premium Transyluania in medio erat. Caeterum militaris rei peritia, pertinaxque bellantium ardor Transyluano gradum ad victoriam fecerat, si ea uti scivisset. Siquidem ductores ordinum quos diximus, spisso hastatorum equitatu et praetoriano peditatu in mediam aciem Valachi impetum perferentes, tanta illum, clade illata disiecerunt, ut ingentem sane numerum eorum straverint. Tormenta aenea erepta iumenta cum agitatoribus caesa, tormentarii interfecti, signa una cum signiferis conculcata, omnia ad praesentem victoriam comparata. Et quod caput erat, ipse Vajvoda omni spe victoriae, quam dudum conceperat, Transyluano relicta, in fugam fuerit effusus, unaque

A Transyluano stat Mars.

Michaël deserta pugna fugit.

secum omnem Valachorum copiam traxerit. Quorum fuga usque adeo fuit pertinax, ut nullum fugiendi nec modum, nec finem fecissent, nisi ipse tandem Michaël a dolore simul et pudore animum recolligens sistere consternatos perrexisset. Quocirca praevalenti insidens equo, puluerulentus, ac belli squalore coopertus, huc illuc adequitans, vix adhortationibus, minis, plagis, autoritateque personae suae signa sistere, atque in fugam intentus inhibere potuerit; identidem ad ravim vociferans: quae haec ignavia viri, quod inusitati pavoris exemplum? qua fronte partam victoriam e manibus elabi sinitis? a feliciter commisso praelio caesim itis? perterritum fusumque hostem denuo vires recipere permittitis? Vbi meus miles qui pridem Bulgariam pervastasti, qui Caraimanis et Amhadis copias delevisti, Barbaricis spoliis Valachiam ditasti? Cur caedem vestrae dextrae nunc torpuerunt, vires elanguerunt, animi conciderunt, et quod dictu pudendum, factu indignum est, armatae manus, ab inermibus pedibus auxilium mutuantur? Sic de Transyluania capta triumphare pergitis? Sic de opimis eius spoliis Poenates vestros implebitis? quin sistitis et praesentem gloriam sempiterno dedecori praeponitis? Haec et talia alia Michaël clamitans intonabat. Verum illi vincente metu pudorem, nedum verba sed ne vulnera quidem et plagas curabant. Erat a tergo Vajvodanorum castrorum collis modice editus, tractus circumsylvosus, et dumetis confragosus. Huc omnes trepidi referunt pedem. Atque ipse quoque Vajvoda, latitantis similis, pauca suorum stipatus manu, ita se in receptus induerat, ut manum dedisse re ipsa testaretur, confessionemque victi exercitus fuga sua atque suorum praebuerit. Ferunt al

Fugientem militem sistere conatur.

ad uxorem et liberos usque fugam continuasse; quae exercitus inpedimenta quo magis a belli discrimine tuta essent, non ita procul inde deposuerat. Ab huius pugnae successu, si ii quibus falanx curanda data erat. gradum ad hostem, promovissent, ac Barciaio, Mosi, itemque aliis, qui perfracto barbarorum cuneo, ad mediam stationem Valachi penetraverant, et ad solidam victoriam viam aperuerant, suppetias opportuno advenissent, atque animosius fugientium tergis institissent: haud sane cuiquam dubium fuerat, quin vel inermes, quidquid erat Valacharum reliquiarum haurire potuissent, id quod non solum ab experientia, quae ad liquidum postea innotuit, sed et ipsorum Valachorum testimonio certum satis atque exploratum habemus.

Varius et inconstans pugnae status.

Superstites adhuc in Michaëlis acie erant binae vexillationes Polonorum. Hi cunctatione nostrorum animadversa, quippe qui vel nescirent prae imperitia, vel non auderent prae ignavia, arridentem victoriam persequi, globo facto atque inter se cohortati, non tam fiducia loco eos depellendi. quam spe praelium periclitandi, elato clamore impetum in Barciaianos perferunt, agunt, ruunt, caedunt, prosternunt. Exceperunt accerimi Barciai et Moses impressionem irruentium, atque etiam aliquantisper totam eorum procellam sustinuerunt. Sed ubi viderunt iteratae pugnae labore cadere undique socios, nudari praesidio latus, immobilemque phalangem nullum subsidium conari, ne inanem virtutem et pertinaciam suam frustra progerent, et ipsi in reliquam suorum phalangem re-
ocesserunt; Polonis quoque ea defunctis pugna, una
d Vajvodanos remeantibus. Atque eodem omnino
mpore Poloni Cardinaliani, quos diximus supra,

Poloni Andreani ad Michaëlem transfugiunt.

deserto Transyluanorum commilitio, nec ullo amplius expectato pugnae fine, e castris Andreae Principis ad populares suos, qui apud Valachum merebant, transitionem fecerunt: rati iam actum omnino de Transyluanis esse, proinde satius in victoris Valachi potestatem et gratiam in tempore concedere. Quae res potissimum Transyluanos deterruit, ne ullam amplius aleam certaminis cum Vajvodanis periclitarentur.

Quamobrem stetit Vngarorum paucitas omnibus iam nudata aliis et subsidiis, occidente iam poene sole, ultimum discrimen exspectans. Nec tamen inspectanti hosti, aperta luce cedere, nec mali sui confessionem dare voluit, qua scilicet spem Valachi ad persequendam victoriam erigeret. Ita putans fore, ut imminentium tenebrarum beneficio, minori cum clade, se in tutum recipere posset.

Anceps Victoria.

Iam et in Michaëlis non tam castris, quam recollectis et densatis eodem fugientium agminibus omnia tumultus, pavorisque plena erant. Metuebant eos, qui non minus metuebant, alterque alterius formidine a pugna quiescebat: uterque ad colligenda vasa proclivior, quam ad proelium redintegrandum, quorum vires lassitudo nimia, alternaque certamine plurimum exhauserant. Proinde parendum nocti opportunum ducebant. Inter haec Vngari, qui Vajvodanis copiis ordines ductabant, Maco, Horvathus, Valentinus Magnus, Thomas Kaprontzai, Ioannes Zindi, atque item caeteri, quum viderent, absente Vajvoda omnia inordinata, discriminisque plena, cohortati invicem ardentius, damnata omni confessione timoris ac defatigati nis, colligere se circa signa, atque alios, item socic verbis, minisque conflere: satis spei, satisque viriu super esse dicere. Aggrediendum denuo hostem, s

Vngari Vajvodani certamen repetunt.

de dubia hactenus victoria indubitatam faciendam. Nihil esse desperandum, tota res e vestigio ad umbilicum deducenda. Nos, nos, inquiunt, sequimini commilitones: nec tam ad pugnam, quam ad victoriam contendamus. Itane multitudo nostra paucitati Transyluanorum succumbet? manebunt ne inulta tot fortissimorum sociorum corpora? Siccine hic sacerdotalis hostis, causa dedecoris, ac non potius materia gloriae nostrae erit? ac interea dicta, compositis, ut potuit ordinibus, duces pariter ac milites, maiore tamen conatu quam animis in Cardinalianos iam ultimum invehi caeperunt, inclinato ad occubitum sole. Erat tormentum curule modicae magnitudinis, quod Lazariani milites reliquerant, quum a primo Babae conflictu, ut diximus, repulsi essent. Id tormentum ipse Demetrius Magnus in Cardinalianos excutit. Contra hi quoque omnibus explosis, quae ad manum habebant, plaustralibus machinis, ita Vajvodanorum aciem ab invadendi proposito deterruerunt, ut ne tentato quidem ullo pugnae discrimine, retro pedem referre coegerint. Ac ne ad hunc quoque extremum pugnae successum, fatali quadam ducum ignavia urgere victoriam, ac refugientes Vajvodanos persequi in animum Vngari induxerunt: uterque hostium satietatem pugnae et defatigationem, receptui signum dando professus est. Excusarunt plerique ducum nostrorum, quod postea audivimus, paucitatem militum, et ingentem eorum lassitudinem, quippe quibus tota die ob assidua praelia et velitationes nihil requietis ad curanda corpora temporis iniquitas concesserit. Proinde veritos esse, ne si reliquias agminis in Vaachi copias ingurgitarent, horum paucitas ab illorum multitudine praesenti exitio obrueretur. Aggravabant

rem Vngarorum multa simul belli incommoda, praeliorum vicissitudo frequens, quae ob notabilem eorum paucitatem, maiori subinde cladi locum faciebat; tum vero locorum inportunitas, et ad eiaculandas pilas tormentorum incommoditas. Nam et ventus inflammati pulueris fumum in ora militum retorquebat, et sicubi aër nebula sulphurei vaporis immunis erat, adversi radii solares pugnantium lumina praestringebant, omniaque Vajvodae secunda, Transyluanis infesta fortuna fecerat.

Vtcumque fuerint haec comparata, sic saltem accidit, ut Valachus vinceret, Cardinalis vinceretur. Hunc spes fefellit, illi vel desperatio victoriae victoriam tribuerit. Quamquam ut, quod res est, fateamur ac ne ipsi quoque hostes silentio dissimularunt, in eo victoria se ad Vngarum inclinasse visa est, quod hic non expulsus castris, non statione sua dimotus, non in fugam sparsus est, ut Valachus. Pertinax in loco perduravit, pugnam per vices redintegravit, qui tamen ad extremum, reliquam bene gerendae rei occasionem per negligentiam amisit. Nec pauciore Valachorum quam Transyluanorum sanguine, ea stetit Michaëli victoria: quam cum poene in manibus nostri haberent, prae animi egestate Valacho tradiderunt. Ea quae potiti erant, sed uti nesciverant, hosti fruendam concesserunt bene gestae rei palmam. Et si quis recte aestimet, idem eventus huius pugnae, qui Christianorum cum Turca triennium ab hinc apud Agriam. Nempe neutris, semel caeptum victoriae tenorem constanter persequentibus, sed intercedentibus tenebris, temere utrisque in medio reliquentibus. Nisi quod Michaël non tam fuga, quam discessu Transyluanorum feliciter ad suum votum usus est. A quibus quum

Victoria nescivit uti Transyluanus.

ille confessionem victoriae per vim exprimere non potuisset, ipsi se victos, ipso effugio sponte professi sunt. Ita nimirum statuentibus diis superis, ut illa pugna malorum omnium initium Transyluanis existeret, perfruendaeque bellicae laudis materia eo die clauderetur. Ipse Princeps prius cum provincia periret, quam ulla gloria ad posteritatem cresceret.

Haec dum ita geruntur, Michaël interea quem longius pavor a suis abstulerat, quum audivisset superesse adhuc aliquas militum reliquias, qui se hosti obiicere audeant, animo recollecto ad suos se recepit: et milites, inquit, quia video, nonnulla et solatii et victoriae auspicia, hanc noctem (nam iam tenebrae supervenerant) in castris transmittendam esse consultum duco. Ad curanda corpora, reficiendasque vires, pusillum hoc temporis est impertiendum. Primo statim diluculo pugna redordienda: reliquiae belli conficiendae, atque ultima manus labori imponenda. Ipsam victoriam penes nos esse vestra virtus milites satis mihi certum atque exploratum fecit. Hoc modo uterque hostis, non sine mutua trepidatione tenebris sese intendentibus, in castris se continuit: ita inter haec alter alterius doli suspicax, ut pro se quisque instructis armis, et infrenatis atque stratis equis, id temporis transegerint. Dum ita uterque hostis metum magis quam spem in manibus habet, ac tenebrarum larva opertus haeret, limisque se invicem oculis intuetur, Transyluani abiecta omni spe vel restaurandae aciei, vel consequendae victoriae, ne reliquius exercitus sui Valachorum multitudini extrema clade laniandas obiicerent, cedendum hosti, ac dum temporis opportunitas permittit, receptum in tutiora quaerendum esse consultius duxerunt. Satius esse resi-

Aequo Marte utrimque discessum.

duam fortissimorum militum manum ad meliora patriae tempora reservare, quam in nihil profuturam cladem coniicere. Dum his cogitationibus intenti haerent, commodum e castris Vajvodae bini transfugae, quorum alteri Abraham Racz nomine et origine Thrax, ac ducenariae cohortis ductor non ignobilis, alteri Ioannes Sipos (id nominis tibicinem sonat) in castra Transyluanorum accurrerunt, nunciantes Michaëlem abiecto omni pugnae successu, iam dudum in fugam se coniecisse: omnem eius exercitum, partim a signis discessisse, ac sparsum dispalatumque esse: partim habere in castris quidem, sed incompositum consternatumque vasa colligere, fugamque meditari. Nunc, nunc instandum esse victis clamabant, urgendam victoriam, insectandum hostem; per omnes deos iurabant, audito tantum armorum Transyluanorum strepitu, nusquam staturos Valachos, sed recta in Valachiam fugam continuaturos. His ita a transfugis ad Vngaros nunciatis, haesitare alii, alii continuo invadendum hostem dicere, alii fidem levissimis hominibus abrogare: multi suspicari, commentitium esse transfugium, atque a perfido, et fallace Valacho subornatum: his fucis insidias machinari, tantas Valachorum copias transfugium conari, nedum fide, sed ne coniectura quidem assequi poterant. Sic olim Marcum Crassum in simulato transfuga in Parthia in insidias tractum; sic Gabios a Tarquinio Superbo in potestatem redactos. Plus valuit in ducibus desperatio, quam fiducia: plus potuit metus, quam fortis animus. Quapropter repudiato omni transfugarum testimonio, secunda statim noctis vigilia ineunte, non somno, non cibo curatis corporibus, quum neque iam commeatus quippiam in castris, nec prae dolore animi, vescendi

Transfugae in castra Transyluanarum.

desiderium quemquam incesseret, qua cuique promptum atque expeditum fuit, silenti agmine trepidabundi atque inordinati discesserunt; ac Valacho castra, simul et victoriam adeoque patriam reliquerunt.

Transyluani disfugiunt.

At Michaël arbitratus Transyluanos nusquam e castris pedem ea nocte moturos, sed postridie denuo fortunam praelii tentaturos, non tam pro victore, quam pro victo aliquantisper quievit, fiduciam in fronte, metum in corde fovens. Eadem si quidem noctis commoditate, omnem suorum manum, quod postea cognitum est, Valachiam versus moturus fuerat, nisi ex Transyluanorum abitione animos a pavore recepisset. Proinde multis dispositis custodiis, dum se pauca quiete milites refocillarent, taciturnus eas horas transegit. Inter haec Abraham et Sipos transfugae, ubi vidissent Transyluanos ob suspicionem subornati transfugii fidem sibi derogare, ac fugae se mandare, abscedentibus illis, ac magna spoliorum, quae in castris reperierant, parte convasata, onusti praeda in castra Valachi iterato redierunt, et quum Transyluanis fugam Michaëlis persuadere non poterant, Michaëli fugam Transyluanorum non dificile persuaserunt. Tum Valachi intellecta Vngarorum abitione, ubi vacua circum omnia loca et libera hostibus viderent, laetitia exultare, atque ad diripienda castra se accingere caeperunt. Itaque toto simul agmine, omnium securi insidiarum, castra invadunt atque diripiunt, et victoriam, cuius spem dudum abiecerant, festivis clamoribus et epulis celebrant. Ac protinus gaudio triumphantibus dies supervenit. Is Veneris erat. Hoc modo Valachus heri victus, hodie victor, osculanam plane pugnam cum Transyluanis depugnavit. Tunc Michaël orta luce, ad insequendum hostem, depopu-

Valachus Transyluanorum castra occupat.

landamque provinciam frequentia suorum agmina hinc inde dimittit. Et ne quid insidiarum alicubi lateret, aut dilapsi exercitus reliquiae vires recolligerent, intentissima cura provideri iussit. Licet autem nihil amplius superesset, quod timendum videretur, exploratores tamen quaquaversum, et potissimum Albam submittit, magnis propositis praemiis, quibus negocium dedit, ut omnem rerum statum accurate cognoscerent, atque in tempore renunciarent. Ita ipse Michaël compilatis castris, ac magna impedimentorum bellicorum copia, tormentisque triginta duobus auctus, quum accepisset nullas usquam esse copias, quae se vel aperta vi, vel clandestino opponere victori auderent, recta Albam contendit, ut licet vili et immunito oppido, primaria tamen Principum sede potitus, confidentius in provinciae possessione sese constabilire posset, ac nomen universum Transyluanum ad famam debellati Principis, occupatamque eius Regiam, in fidem et potestatem eius proclivius concederet.

Perierunt in hac pugna ex Transyluanis nobiliores, e Valachis gregarii poene omnes, aequo coeteroqui utrimque numero ad bis mille. E nobilitate Transyluana praeter eos quos diximus caesi: Franciscus Toldalagi, comes quem vocant comitatus Dobocensis: Ioannes Lascovius, eruditione singulari, iurisque Vngarici scientia vir excellens: itemque Michaël Kepeci, Ioannes Berendi, Daniel Baco, aliique non pauci egregii patriae cives. Quorum mors eo praeclarior ad sempiternam memoriam haberi debet, quod pro patria, cui non solum bona, sed extremum adeo spiritum debemus, non dubitaverunt mortem occumbere. Caesorum cadavera magna ex parte congesta,

ne insepulta ferisque bestiis, atque alitibus dilanianda sub dio iacerent, adhibitis rusticanis operis, et immani scrobe exhausta, Cibinienses humi mandanda curarunt. Ita terra terrae suae reddita est. Et cum antea hosti utrique spiranti atque viventi, et ob corporum et animorum dissidium diviso, convenire inter se non posset, tandem interveniente natura, inter exanimes probe convenit, eodemque sese tumulo sociari non gravatim sunt passi. Et qui antea erant dissimiles, Martis opera facti sunt inter se per omnia similes. Quia vero caecae cavernae hiatus tantae copiae capax non erat, aggesta caesorum moles alte in acervum accumulata est, per singulas corporum series glebarum e cespite succisarum manu interstrata. Ita tumulus in collis speciem exaggeratus ad alterum ab urbe lapidem visenda magnitudine apparet, procedentibusque seculis apparebit sempiternum Transyluaniae ruinae monumentum.

Corpora caesorum in acervum congeruntur.

(Finis Pemptadis quintae.)

RERVM TRANSYLVANARVM

PENTADIS SEXTAE LIBER I.

Fuso fugatoque Andrea Principe Bathorio, victor Michaël eius unius praelii successu omnes ingenii vires ad occupandam atque in potestatem redigendam provinciam intendit. Videbat se fractis ad Cibinum Transyluanorum viribus, ad veram et solidam gloriam parum adhuc praedicabile praestitisse, nisi laborum, inpensarum susceptorumque periculorum quasi mercedem atque amplissimum praemium Transyluaniam caperet, suaeque dominationi subiiceret; sensit ipse quoque Transyluanus cladem hanc altius in viscera adactam, quam unquam timere potuisset. Si quidem antea florentibus provinciae rebus, vix per transennam haec ingruentia mala contemplari apud animum poterat. Facile fumantia suorum vulnera et cadavera recens ad Cibinium strata, voluntaria oblivione extingui sinebat, modo acceptas clades alia acerbior ne exciperet. Proinde non contenta fortuna eos qui in acie adversus barbarum Valachum steterant, occidione aperta occidere, eos etiam insuper, quos pugnae discrimini subduxerat, alios aliis in locis non iam militibus armatis manifesto proelio, sed poene inermibus latronibus ex insidiis trucidandos obiecit. Et enim ad infelicis pugnae famam, quae ocyssime totam provinciam pervagata est, Valacho-

rum natio, quae vicatim pagatimque Transyluaniam incolit, conspiratione passim facta advenis popularibus suis se adiungebat, ac mixtim seperatimque per omnem late provinciam grassabatur. Sumta enim fiducia, quod sui generis Principem nacti essent, arreptisque de more quibus utuntur lanceis cuspidatis et iaculis, itinera obsidebant, ac clam palamve fugientes aut domi haerentes passim trucidabant, nobilium domos invadebant, bona in praedam convertebant, ac cladem per se luctuosam atrociorem visu audituque faciebant. Sic perierunt Franciscus Teke, alter comitum comitatus Thordensis, Ladislaus Boronkay *) aliique complures e nobilitate viri conspicui. Nam hi Valachi Transylvani ut sunt re familiari ob ingenitam ignaviam, tenui admodum et sordida, ita etiam plerique omnes domesticam egestatem furtis, latrociniis, rapinisque sublevare nituntur. Proinde ubi occasio data est, nihil in ullo scelere nefas sibi ducunt, quo anhelanti inopiae succurrant. Et quum talibus sint moribus inbuti, ita fere usu venit, ut in committendis maleficiis egestas eos audaces, in occultandis inprudentia stolidos, in continuandis ingenita improbitas pertinaces faciat. Nunc autem Valacho Principe perfidiam eorum fovente, et belli eventu illis audaciam subministrante, quidquid patrarent, impunitum incastigatumque fore sperabant. Eo autem crudelius hac occasione grassabantur, quod antea pacatis provinciae rebus ubi hi de sententia iudicii manifesti sceleris convicti erant, gravissimis suppliciis soliti erant castigari. Nec usquam patibula, robora, secures, unci, funes, ge-

Valachi agrestes Transyluaniae inquilini cum advenis conspirant.

*) Egy XVII. századbeli kéz jegyzéke: ez az portán holt meg, hanem Boronkai Ferencz volt, ki is Báthori Sigmond főkomornikja volt.

monii gradus, sceleratusque ullus campus aliis magis facinorosis quàm Valachis funestabantur.

Fama erat Michaëlem iam ante ipsius ingressum totam plebem Valachorum Transyluanatium, clandestina opera sacerdotum suorum, (quos Calogeros, verbo a Graecis mutuato vocant, rectius Cacogeros dicendos) ad persequendam trucidandamque nobilitatem tacite instigasse, ut non solum manifestis armis ipse, sed et clandestinis occidionibus, ad perdendam nobilitatem Transyluanam grassaretur. Tantum erat in homine barbaro ad destinatam nequitiam exequendam animi, fraudis et audaciae; tanta Vngarici sanguinis sitis, ut maluerit universam provinciam benemeritorum civium sanguine funestare, quam de innata crudelitate sua quiquam reliqui facere. Hi quoque Transyluani, Vngari et Siculi, Cares mercenarii ac patriae carnifices, qui inpietatem suam Valacho ad evertendam provinciam accommodaverant, sceleratumque ferrum in viscera populorum suorum strinxerant, laeti de prospero belli eventu, non solum publicas miserias non levabant, sed quantum in se erat, multis accessionibus aggravabant. Vsque adeo belluam induit homo, postquam semel a rectae rationis pietatisque tramite transversum actus est, atque ad malitiam et perfidiam animum adiecit. Itaque praefecturas alii, alii pagos, villas, oppida, nobilium vel caesorum, vel superstitum adhuc bona, castella a Vajvoda petebant. Parricidialia sua merita enumerabant, quantum Transyluani sanguinis in bello hauserint, referebant: facinora omnia, quibus se de peiore nota nobilitassent, remunerari volebant. Nec ulli indonati abibant. Aliis vestimenta, aliis confiscatas opes, multis praedia, villas, pagos, tamquam verae virtutis praemia Vajvoda

attribuebat. Caeterum statim ubi debellatum est, magnam exercitus partem per universam provinciam dimisit, qui passim in oppida immunita, pagos splendidaque nobilium palacia effusi, caedibus, vastationibus, incendiis, omni belli clade incolas afflixerunt. Quorum rabies eousque evagata est, ut vix ullus fuerit in provincia locus, in quo foeda et insolens natio non suae immanitatis, et turpitudinis reliquerit vestigia. Quamobrem improvisa clades, tantam toti provinciae iniecit consternationem, ut innumeri mortales cum coniugibus et parvis liberis, relicto domi omni domesticae supellectilis inpedimento, in montes, sylvas et loca devia, et quibus proximum erat, in munita oppida, pertrepide se receperint. Quae cum in hunc modum fierent, pro se quique primores civitatum donis conquisitis, quo magis efferae populationi modus aliquis inponeretur, supplices ad Michaelem accurrebant, precantes, ut ab oppidis et pagis ferrum flammamque arceret, deditis victor parceret. Si provinciam deripiendam suis dedisset, saltem a templis, aedificiis publicis et privatis, a sanguine et caede civium et plebis, vim miles abstineret.

Verum enimvero ita ab hominum moribus comparatum est, ut una clades aliam trahat, et veluti catenatae inter se haereant. Nam et hic statim ubi perdita licentia avari et crudelis militis per provinciam effusa est, refrenari non facile potuit. Proinde contemto tyranni imperio, nec religioni, nec pietati, nec humanitati locus ullus relictus est. Foedata, direpta, vastata omnia fana promiscue atque profana, quocunque perdita inpunitas penetrare potuit. Iam et Albenses, simul atque famosae cladis nuncium acceperunt, non dubii quin barbarus ad Principalem urbem

occupandam contenderet, damnata omni spe defensandi loci, non vi sed precibus salutem a tyranno inpetrare constituerunt. Nam Stephanus Bathorius frater germanus Cardinalis et Ladislaus Gyulafius, magnae fortunae et dignitatis proceres, quos Cardinalis Albae reliquerat, tam spe servandae immunitae urbis, quam auxilii destituti, intempesta nocte, statim ubi atrocis cladis nuncium accepere, hic in Cieh, ille in Somlio, suarum uterque ditionum arces extra Transyluaniam sitas, ubi iniuriae victoris non tam facile essent obnoxii, trepidi diffugere. Ergo Albenses consultius duxerunt, uti prius si fieri posset, tyrannum donis et precibus placarent, quam ad urbem populabundus ac minax adveniret. Delecti e nobilitate civiumque numero tres prudentia et facundia eximii viri: Martinus Thurius, Stephanus Sartorius, cognomine in vulgo Inauritus, et Georgius Nadlábu idest crassipes. Hi cum aureis argenteisque pateris, aliisque donariis, ad eum temporis statum accommodatis citra Cibinium iam castra metatum, tyrannum convenerunt, precatique sunt, ut clementiae magis quam severitatis rationem haberet, a victa deditaque urbe iniuriam abstineret, ne Principalem sedem, ubi habitaturus esset, direptionibus atque incendiis faedaret. Mallet frequentem, quam nudatam civibus desolatamque incolere civitatem. Futurum hoc esset non solum ad emolumentum, tum publicum, tam suum, sed etiam ad clementiam et favorem, in hac, circumque vicinis provinciis conciliandum et demerendum conducibile. Principes divinitus dari tam certum est quam pium credere. Nec aliam ob causam mortalibus dari, quam ut aequitate, innocentia, et clementia cuncta moderentur, privatis iniuriis resistant, ne quid detrimenti res-

Albani sese Michaëli Vajvodae dedunt.

publica accipiat, provideant. Aequum igitur esse, ut ipse quoque victos et deditos clementia, qua, nec ulla alia virtute essent Principes et subditos magis commendabiles, foveret, ac protegeret. Albanos, quia hoc divinitus illi permissum esset, nullo obice victoriam eius retardaturos: in fidem et potestatem eius se, suaque omnia traditurus.

Ad haec Michaël ita respondit, ut diceret se non convertendae provinciae causa hoc bellum suscepisse, ideoque mallet eam sartam tectamque habere, quam ulla vastitate, aut crudelitate deformare. Voluisse ad fidem invictissimi Romanorum Imperatoris eos revocare, qui superioribus temporibus, contempto Dei hominumque iure, a fide descivissent. Nec se quidquam aliud, in hac provincia occupanda moliri, quam ut domitis rebellibus, pacem populis et quietem compararet. Se itaque nec Albanos nec quoscunque alios, qui in fidem et potestatem concederent, ulla acerbitate vexaturum; imo omni benignitate, et immunitatis honore prosecuturum, modo ipsi pertinacia ad fidem revertendi malum sibi ne concilient.

Albanis in fidem receptis, caeterae quoque civitates et oppida Albanorum exemplum secuta, ne vitam, fortunasque suas in discrimen adducerent, maturam deditionem fecerunt. Et quia Romani Imperatoris nomen his actionibus Valachus praetendebat, ipsae quoque arces, quae iuris Principalis erant, acceptis, Valachorum praesidiis, in potestatem eius venerunt. E nobilitate quoque permulti, quum aliquamdiu primum victoris impetum fugitassent, postmodum ad veniae denuntiationem, damnato consilio quicquam amplius reluctandi, in eius fidem et arbitrium concesserunt, ne si oblatam in praesens eius gratiam aspernari

Tota Transyluania in fidem Michaëlis concedit.

contenderent, longae in maius vitae et fortunarum discrimen inciderent. Idque eo proclivius faciebant, quod ipse quoque Michaël non solum Transyluaniam et Valachiam, sed se quoque ipsum in fidem et potestatem Rodolphi Caesaris contulisse profitebatur. Nec multo post, universa provincia fasces illi submisit, qui a multis retro seculis Vngarico nomini submiserat.

His in hunc modum constitutis, statim ubi cum Andrea Principe uno prelio debellatum esset, Michaël Albam contendit, eamque triumphanti similis ipsa die
1599. Nov. 1. Calendarum Novembris ingressus est. Processerat illi venienti obviam cum sacerdotum suorum pullata decuria Demetrius Episcopus, qui per id tempus Albae commorabatur, et fidelitatem ad Rodolphum Caesarem, in cuius verba superioribus temporibus adactus erat, enixe tuebatur. Eius adventui gratulatus, ac solemni salutatione facta illi omnia precatus, in adepta provinciae possessione, diuturnum illi imperium, et incolumitatem, cumulatasque aliis super alias victorias
Michaël triumphabundus Albam Iuliam ingreditur. optavit. Ipse Michaël Albam Iuliam ingrediens, equo primae notae Thracico invehebatur, coloris glauci subcandidi. Prae ipso ad manum ducebantur alii octo, pretiosissimis phaleris aurei, argenteique operis instrati. Ipse bombicina chlamide candida, aureis filis intertexta, et tunica ex eadem materia amictus erat. Accipitres aurei, qui eius insignia erant gentilitia, anteriores chlamidis oras, lati clavi instar, per multos versus adstringebant, ac se invicem veluti rostro incessebant. Acinacem gemmis rutilantibus ex auro obductam, baltheo suspenderat. Manipulus cristarum divite cultu exornatus ex atris cirris Balearicae gruis collectarum, caput pileo ungarico tectum honestabat. Calceus ex aluta quidem lutea, quod genus carmesi-

num vocant, plantas ad talum usque tegebat, sed obstragula, quae suras et tibias ad genua usque velant, ex flaventi holoserico facta, gemmis insuper ordinatim radiabant. Tam superbo cultu, ne solemnibus quidem ludis aut nuptiis decoro, sublimis incedebat, eaque pompa, iusta funebria sepultae Transyluaniae faciebat. Praeterea tubicines octoni Turcarum ritu sonos, ad melodiam modulabantur, ad quorum concentum totidem tympana aerea pulsatores coaptare iussi barbarum quendam et ab sensu abhorrentem harmoniae speciem auribus repraesentabant. Post hos tibia fistulave modulate canentes tyranni ingressum decorabant. Hos sequebantur decem citharaedi, ex eius gentis centuria, qui errones Aegyptii vulgo Ciganes vocantur, modulatores, ut in ea barbarie non indecori pedibus Vajvodam proxime subsequentem praecedentes: sordibus cooperti et capite detecto, totoque corporis et animi habitu ad humilem servitutem et fractam quamdam timiditatem compositi. Servi a pedibus octoni, latera equitantis hinc atque illinc stipabant, molliculis vestimentis ad expeditum cursum adornati. Hoc modo in variis tubarum, tympanorum, organorumque diversorum concentibus Georgiana porta ingressus, aulam petiit principalem. Boieres aliique nobilitate illustres illi praeeunti adequitabant, longa militum armatorumque serie stipati. Principalia vexilla Bathoriis tridentibus insignita, quae bello capta erant, pone Vajvodam explicata ferebantur.

Dum pergit Michaël sive percontandi serio, sive explorandi gratia, quaesivisse a Stephano Bodonio dicitur: ubi nam sibi consultius duceret hospitandum? Haud dubie, inquit Bodonius, in palatio Andreae Principis. In quem limis intuitus tyrannus: etiamne adhuc

Andreae Principis inquit? nec dum ego victor? Ac parum abfuit quin barbarus pro verbis verberibus illum refutaret. Quamquam autem Michaëlis in urbem adventus ad omnem magnificentiam fuerit conformatus, id tamen potissimum defuit, quod adesse imprimis opportebat. Defuit publica omnium gratulatio, defuit secunda populi admurmuratio, laeta, ac solennis acclamatio, salutatio. Nemo manus sustulit, nemo piis votis diis coelestibus gratias egit. Nullus plebis adfuit concursus, intra privatos Lares latitantis, aut portarum, fenestrarumque transennis transeuntem barbarum aspectantis. Maestum silentium totam urbem tenuit. Tandem militaris turba postquam per contubernia in omnia hospitia, absque ullo civium discrimine diffusa esset, in re quidem familiari ob praesentiam Vajvodae non multum lacunae fecit, sed in penu exhauriendo et ad luxum prodigendo, nihil sibi reliqui barbara insolentia fecit.

Verum enimvero dum tam sollicite adventum Michaëlis narramus, publique detrimenta prosequimur, plus aequo fortassis fugam Andreae Principis distulimus. Andreas ubi inclinatum ad Vajvodam pugnae successum vidit, non expectandum ratus dum extrema bello manus inponeretur, trepida fuga provincia excedere, atque inde in Moldaviam, ac tandem in Poloniam, unde in Principatum malis avibus accesserat, redire constituit, ut inde occasione aliqua, quam tempus offerret, amissum regnum olim repeteret. Secuti sunt eum statim acie excedentem, praeter Siculicam nobilitatem alii quoque praestantes viri, mediterranea Transylvaniae loca incolentes. In iis Georgius Palatitz, Nicolaus Zalasdi, et multi alii, qui quum se una cum Principe sponte solum vertere, et fortunae peri-

Andreas victus e Transyluania effugere pergit.

culorumque eius futuros pollicerentur, recusavit Cardinalis; ne dum per Siculiam iter facit, in agresti et barbara plebe multitudo comitantium fugam magis ad hostem proderet. Proinde paucis e nobilitate Siculorum se comitari iussit, reliquos benignis allocutus verbis, repetere Domos iussit. Et quia, inquit, me adversa fortuna regno excedere iubet, non remorabor vestrum reditum praestantissimi viri, nec fortunam vestram cum mea afflicta coniungi cupio. Spero autem apud barbarum victorem, et Christianum nomen prae se ferentem, paratam fore unicuique vestrum veniam, quod pro me et pro patria pugnando fidem cum fortitudine coniunxistis: modo vos superbiam et fastidium impotentis dominationis ferre queatis. Me alia fata manebunt. Quod vero vos uti fortes viros et fidos decuit, me magis hactenus sequi, quam victoris castra voluistis, est quod hoc nomine vobis gratias agam. Subdolos autem et manifestos proditores meos, qui clamve palamve ad tyrannum deficientes, se tam impio sceleri obligarunt, et me vobiscum una in exitium praecipitarunt, Deus immortalis, quod satis scio, dignis olim poenis afficiet. Cedo itaque ad tempus provincia, trado perfido victori omne regendi arbitrium, non ignarus in divina esse potestate regnorum iura, eiusque providentia, his dari, his adimi. Quod si Deo immortali cordi est, ut hic coelitum hominumque contemptor in avita Bathoriorum Principum provincia diu regnet, nulla humana consilia, nullae vires tanti sunt, quae illum solio deiicere possint, tantisper dum eadem divina potestas, solo illum affligat. Si ita in fatis fuerat, ut nobilissima Transyluania alienigenam victorem ferret, saltem tulisset idoneum aliquem, et non ab omni fide et honestate derelictum barba-

Andreae Principis ad comites suos verba.

rum: si pendendum fuerat, ex digna saltem arbore pependisset. Id et dedecus victi populi elevaret, et victoris insolentia aequo animo tolerari posset. Vos itaque tamdiu servite, superbique victoris iugum ferte, donec liceat mihi fortunam belli cum eo iterum experiri, et si Deus coelestis me rursus non aversabitur, aut recuperare, quo nunc excedo, regnum, aut honesta morte defungi, eundemque ponere vitae et exilii finem. Ite igitur, et salutem, qua potestis, vobis quaerite: victori perfido, quia ita Deus immortalis voluit, vos dedite.

Andreas Arcem Vdvarhely divertit.

Sic illis dimissis Cardinalis ad arcem Vdvarhely in media fere Siculia sitam appulit, cogitationem per omnia consilia circumferens, quonam itinere (diversa enim occurrebant) in Moldaviam transmitteret. Ibi Siculiae nobilitatis praecipuos accersit, qui vel ex infeliciter inito proelio domos evaserant, vel excusatione quapiam absentiae domi remanserant, eosque securioris fugae gratia comites itineris sibi adscivit. Nec se difficile cum Cardinale sociari sunt passi. Nam quum capitali odio, tam apud Vajvodam, quam apud populares suos Siculos laborarent, minime sibi tutum fore putabant, si se illorum impotentiae obnoxios facerent. Et quia ob libertatem pristinam, Siculis a Vajvoda restitutam, omnibus possessionibus et bonis, quae antea in fundo Siculico donationibus Principum acquisiverant, se exturbatum iri videbant, maluerunt Andreae Principis exilii comites esse, quam una cum bonis iam amissis, etiam vitam arbitrio impotentis tyranni committere. Dum haec nobilitas, ut intrepida et ad perniciem proclivi re, domestica negotia disponit, sarcinas componit, alia quae celerandae erant fugae expedit, diutiusque omnino, quam temporis ini-

quitas flagitabat, cunctatur; totum triduum Cardinalis eodem loco detinetur: quae mora potissimum illi in exitium postea vertit. Nam simul atque acceptae cladis rumor ad aures durae atque agrestis gentis pervenit, qui iam antea Michaëlis iussu, ad seditionem conflandam, delendamque nobilitatem excitati fuerant, correptis subito armis insurgunt, ac quo eos inconsultus furor et dementia, duo affines animi morbi, praecipites rapiebant, singillatim, manipulatim, turmatim ex oppidis ex pagis coëunt. Hoc modo animos nudantes, etiam ii, qui antea neutrius partis esse voluerant, intellecta Principis Andreae fuga, totis nervis huc incubuerunt, ut eum vel vivum vel mortuum in potestatem redigant: rati id quod erat, se rem longe acceptissimam Vajvodae tam tetro scelere praestaturos. Cardinalis ignarus eorum, quae a Siculis pararentur, tum vero comitum suorum summa virtute et fide hominum tutelae confisus, (amplius enim centum viris, eidem exilio pariter devotis, stipatus erat) non tam celerabat iter, prout ratio discriminis postularet. Nam nec comitum suorum tardum inpedimentis agmen relinquere volebat, qui se domesticis opibus, supra quam fuga requireret, oneraverant: nec salebrosa via, frequentesque saltus festinationem properam admittebant, et ipse delicatiori vitae generi innutritus, labores belli atque itineris non facile ferebat. Sed maxime comitum suorum confidentia, ne quid properaret, inhibebat. Tuta ab omni parte, et secura illi esse cuncta polliĉebantur. Itaque miti vir ingenio, moribusque illorum obnoxius ducebatur magis quam ducebat. Erant Siculi capitali odio ad Batorium nomen evertendum exasperati. Nam et a Stephano postea

Siculi in Cardinalem insurgunt.

Rege Poloniae, et a Sigismundo Principe superioribus annis non modo ex omni libertate exuti, sed et gravissimis cladibus, ob seditionem tentatam fuerant mulctati, atque insuper nobilitatis iugo, tamquam servi ad hastam empti subiecti. Ab hoc servitio omnibus se viribus explicare nitebantur. Itaque a superioribus Batoriis indignationem in Andream transtulerant, quo caeso, redditam a Vajvoda et reparatam libertatem perpetuam vindicatamque ex ignominiosa servitute fortunam suam fore sibi promittebant. Haec ratio Siculos impulit ut maluerint Cardinalem et Siculam nobilitatem semel perdere, quam ipsi perire aeternamque servitutem servire.

Accepimus ab iis, qui eius cladi super fuerunt, rem memoratu non prorsus indignam. Quum militari via nonnihil decedens Cardinalis (nam compendia tramitesque sequebatur, quo magis fuga occultior esset) in convalle quadam pergeret, fontem uberrimis aquis, et amoenitate conspicuum invenit, atque ibi loci desiderio tactus consedit. Ac mox constrato e militibus unius sagulo, panis et vini pauxillum apponi iubet, quo famem et sitim animique aegritudinem utcunque leniat. Vbi autem viatico ientaculo vescitur, alio atque alio sermone ad adsistentes habito: sicut, inquit, servator noster Christus cum se piacularem hostiam morti devovisset, ultimasque dapes cum sodalibus epularetur, a Iuda uno e sociis nefario proditus est, caput illius clandestinis insidiis impetente, cuius vel pedis vestigium adorare debuerat: ita quum salus mea adeoque omnium a nonnullis proditoribus et transfugis in extremum crimen adducta sit, ego quoque supremas fortassis has epulas meae ruinae quoddam solemne vobiscum summo,

Cardinalis ominosa verba.

ac tamquam exequias funeri meo ac reipublicae celebro. Quae ille imminentis necis suae praesagus, (postridie enim trucidatus est) non sine gravissimo animi sensu dixisse fertur.

Postero die vastis montibus, qui Moldavorum confiniis committuntur, succeditur in extremo tractu Siculorum, cui nomen est Cik. Sarmatici sunt montes Ptolomaeo. Nunc eam partem accolae divi Thomae vocant, ab aedicula vicino iugo imposita. Huc locorum Cardinalis sub vesperam, sexto ab infelici prelio die, tardo equitatu appulerat: id consilii sequens, ut in montana insinuatus, tutiore loco ab insidiis vicinalium latronum consisteret. Sunt ea loca, uti fere omnia, quae Transyluaniam circumplexu claudunt, aspera, montosa, sylvosa: ipsi qui accolunt Siculi, pagani, vicani, duri, barbari, ac moribus ingenio locorum consentanei.

Blasius Zekel Siculorum manum in Cardinalem concitat.

Erat Blasius genere et cognomento Siculus, ab initio infra etiam mediam sortem constitutus, sed Andreae Principis gratia, e sordido servitio, cui ab ineunte aetate fuit deditus, et obnoxius, in paulo luculentiorem fortunam evectus. Ac tunc quidem, quum ad Cibinium depugnatum est, valetudinem excusans, domi se continuerat. Is accepto publicae cladis rumore, populares suos finitimos, vulgus inconditum, cuius proprium est nihil sapere, domesticatim iuxta atque vicatim aenearum nolarum sinistro pulsu (ut in rusticano tumultu moris est) in arma ad Cardinalem persequendum hostiliter proclamat. Quanam de causa eam intemperiem fuerit ausus homo tam perfidus, quam ingratus, parum compertum habeo, nisi forte sola ingenii malitia viam illi in eo scelere praeiverit. Itaque ille ergo nec vocibus, nec

affectibus parcens, quam potest obnixe ad furentem suapte sponte plebem clamat, fore ut intercepto Cardinale tot malorum authore, amplissimam gratiam a Vajvoda inirent. Batorium nomen privatarum publicarumque cladium perpetuum fomentum penitus esse ex provincia exstirpandum. Sacerdotem luxui et ventris abdomini natum, nec belli, nec quietis compotem, e medio tollendum, ne de pessimo genere ullus extet amplius, cuius tyrannide provincia deflagret. Nec opus fuit multis, concitatos ad complectendam perfidiam impellere. Concurrunt e vestigio armati inermes, senes, iuvenes, furore duce, audacia comite. Sed maxime eos spes praedae ad scelus exequendum praecipites agebat. Putabant enim fore, ut penes Principem, et qui eius latera stiparent, cohortem nobilium luculentas opes invenirent. Nec omnino spe sua sunt falsi. Insequentium confluxus iam tandem non eraf Cardinali, et qui cum eo erant ignotus. Sed tantam multitudinem armari posse, quae illis incommodo detrimentoque fore putaretur, vix in animum inducere poterant.

Siculi Cardinalem fugientem adoriuntur.

His ita comparatis, Siculorum ingens manus, Cardinalem sensim procedentem, ac sepibus, fossis, concissisque arborum itineribus identidem offendentem, comitatumque eius per varias salebras restitantem ac tergiversantem, iam crepusculo appetente, ad radices montis divi Thomae, quem diximus, aggrediuntur. Ex iis aliquot manipuli, tramitum non ignari, locum praeoccupaverunt, non dubii Cardinalem cum suis illac iter facturum. Tum vero etiam ante, quam Cardinalis istuc occurreret, Siculicana plebs, sepibus, fossa et aggere tumultuario angustiam loci obstruxerat, muniveratque. Idque eo

factu facilius fuerat, quod olim eam fossam, licet non nihil iam oblimatam, vicinalis multitudo, limitaneum eius tractus signum posuerat. Ab laeva editissimus mons assurgebat, cuius acclive sylvis vepribusque vestitum erat. His angustiis deprehensam Cardinalis centuriam, magis fugae quam prelio intentam, Siculi a tergo simul atque a fronte, magno edito clamore adoriuntur. Nec ille praesenti discrimine quidquam consternatus, magno animo gradum sistit, suos, ut in subita re, ad pugnam explicat. Siculi, quia insignis adversariorum paucitas imprimis erat conspicua, animosius in hostes feruentur, ac tormenta, quibus ad manum utuntur, in eos exonerant; alii pilis, sparis, sudibus, lanceis, omne genus iaculis saeviunt. Alii, ne qua evadendi hostis facultas suppetat, quia ipsi pedites erant, non equites sed equos succisis poplitibus ac suffraginibus humi deiiciunt, deiectos unacum sessoribus confodiunt. Ac omni modo sibi aequum, iniquum illis certamen faciunt. Nec minore ardore nobilitas pro se proque Cardinale rusticanos impetus, quam potuit retundit. Cadunt utrimque multi, sed e Cardinalianis plures, quippe qui in angustiis ex inopinato deprehensi, tum vero sarcinis domesticis degravati, ne equis commode uti poterant, nec arma in hostem repentinum expedire promptum erat. Denique numerus Siculis auxilio erat, erant enim supra octingentos. Cardinalianis paucitas nihil ad victoriam suffragabatur. Tandem Princeps et nobilitas, multitudine superante, loco pulsi, furenti plebi cedunt; illi cedentes caedunt, telis, armis, corporibus humum consternunt. Sic dilapsi plerique omnes, equis omissis, per ardua montium, perque querceta et vepreta in pedes se

Cardinalis a Siculis iterum fugatur.

coniiciunt; qua cuique integrum fuit, diffugiunt. Siculi agrestes, agilitate pedum valentiores, et quia indigenae, locorum magis periti, facile aspera montium saltusque superant, ac nobiles delicatiore victu saginatos, paucos locorumque imperitos, multa indagine exquirunt, trucidant, omnia loca late caedibus funestant. Princeps ubi res perditas vidit, fugam cum paucis molitur. Qui non tam per compendia, quam errores viarum fugiens, quum bina fere passuum millia confecisset, equum praevalentem quo vehebatur, sed iam prae lassitudine, vix officii compotem, ob saxorum asperitatem, clivorumque praecipitia relinquere coactus est. Quapropter pedibus ardua superare, qua potest invia petere, in deserta loca occultam intendere fugam. Et iam proiectis omnibus quae cursum remorari poterant, quatuor duntaxat comitantibus, quos in fuga forte nactus erat, in penitiora montium se insinuare. In his Stephanus Fekete. Stephanus cognomento Niger, principis pernecessarius erat, quem quum ob sanguinis e vulnere accepto profluvium, non iam cursus tantum, sed et spiritus deficeret, ne ab insequentibus barbaris, quod illi reliquum erat vitae, ferro hauriretur, in quodam luco caesis arborum ramis et iligneae frondis aridis foliis aggestis, ipse Cardinalis, comitesque semianimem cooperuerunt. Qui postea ex vulnere emergens, perque multa discrimina reversus, totam feralis huius caedis memoriam enarravit.

Ceterum Andreas Princeps alieni periculi sollicitus, sui negligens, dum Nigro opitulatur, non nihil temporis hostibus ad insequendum se praebuit. Nam ab eo insepulta sepultura condito, quum siti, aestu, cursuque languidus, aliquantum loci processis-

set, tandem increscentibus tenebris, cum Nicolao Mico, viro nobili, et Cardinali imprimis fidissimo, qui iam solus ex omnibus lateri adhaerebat, ad mapale quoddam pastorale incidit, ubi pastores ovium commorandi pascendique gratia, uti montanorum populorum mos est, temporariam mansionem constituerant. Loco nomen Nascalat, feralis stragis vestigiis nobilitato. Ibi sistens, qui iam labore fugae exhaustus viribus, gradum movere ulterius non posset, ac plane siti conficeretur, potum a pastore, quem in tuguriolo repererat, petit, quo extremum poene spiritum trahens reficeret. Pastor, quia potione alia carebat, serum lactis porrigit. Quod cum praegustandum Cardinalis Nicolao porrexisset: bibamus, ait, has miserias quas proditores et perfidi nobis propinarunt; ac simul modice et ipse hausit. His ita constitutis tugurio Princeps egreditur, ac subilice proxima paulum reclinato ad semiputridum quendam truncum capite, Miconi negocium dat, ut momentum saltem temporis excubaret, dum exigua quiete recreatus reliquum itineris ingrederetur, pollicitus se iterum excubias acturum, dum ille interquiesceret. Hoc modo Cardinalis etsi propinquum esse hostem non ignorabat, tamen dum inter manendi fugiendique mentem haesitat, poene inopinanti somnus obrepsit.

Interca Siculorum manus, per varios anfractus, et praerupta loca, in eadem iuga, quo se Princeps et Mico fuga surripuerant, mira celeritate surrepunt. Ac protinus pastore adito: quos tu, aiunt, nefandissimum caput, nobiles (nam in nobiles vatinianum illis est odium) hic hospitio excepisti? ni eos confestim edes, atque dedes, iam te hic in vestigio,

per omnes cruciatus male mulctatum exitio dabimus, furcifer. Ille agresti formidine tactus, atque ignarus eorum, quae retro patrata essent, ait: duos nonnullos ad se intrasse, nihil hic commoratos exiisse, sed qui hominum fuerint se poenitus ignorare; putare se in propinquo alicubi delitescere. Hos adventantium percontantiumque frenitus cum ex propinquo Mico accepisset, subito metu consternatus Principem excitat: hostes supervenisse nunciat, saluti qua potest, monet consulat. Quia vero sublustris luna circumfusas tenebras nonnihil discusserat, et Mico a Principis latere nusquam se dimovere constitutum habebat, quum se aliquandiu ferro tutatus esset, tandem multis affectus vulneribus vivus capitur. Ferunt hominem vitae abrumpendae cupidum, quum aciem rusticani gladii aerugine viciatam, obtusiorem sensisset, quam ut eo cito morte reliquum vitae haurire posset, suum ipse gladium, qui acutissimus erat porrexisse percussori: et utere, inquit, hoc in me sodes, nec me hebete tuo telo indignis vulneribus excarnifices. Hocque dicto gulam adversam illi denudasse, ne vir fortissimus, ac ferri amantissimus inertium quorumlibet more, per aversum iugulum ab occipitio necatus fuisse diceretur. Inter haec dum Mico capitur et obtruncatur, Blasius Siculus, quem supra diximus cognomento Oerdoeg dictus, idest diabolus, Volphgangi Lazaris e Sicula nobilitate nullo olim numero servus, Principem somno experrectum cum tribus adoritur. Hic Princeps praesenti periculo circumventus, desperationem in fiduciam vertens, quum videret sibi non cum hominibus, sed cum feris bestiis rem esse, ne inultus moreretur, stricta machaera furentium impetus praesenti animo

Nicolaus Mico interficitur.

Blasius Zekel Cardinalem trucidat.

excipit. Sed conatum eius fortuna destituit. Nam Blasius valentior, in digladiantem ac pugnam cientem, valido iactu securim dirigit, cuius parte obtusiore frontem supra laevum oculum ferit. Eo vulnere altius adacto Princeps sternitur, gemitu solum atrocitatem caedis testatus, cetera nullam emisit vocem, abjecti animi indicem, aut principali majestate indignam. Spiranti adhuc et animam agenti, annulum gemma carbunculo insignem, quem digitorum minimo gestare solitus erat, latrones exuendi moram pertaesi, desecto digito eripiunt. Inde jacenti caput adimunt. Truncum corporis, omni indumento spoliatum, feris laniandum obiiciunt. Et Andreae Batorij Cardinalis, viri gemino Principatu insignis hic finis vitae, simul et regnandi fuit. Periit mense septimo initi principatus Transyluaniae, annos natus ad octo et viginti. Andream Batorium patrem, Stephanum avum principem Transyluaniae, Ioanne Rege habuit, quibus a Somlio arce cognomen gentilicium inditum est. Patruos Christophorum Principem, et Stephanum Regem Poloniae. Patruelem fratrem: Sigismundum Principem, patruelem sororem: Griseldim cancellario Poloniae nuptum datam. Amitas: coniuges Georgij de Bator, Ladislai Kerecienij, et Demetrij Chiaky praepotentium in Ungaria procerum. Amitinos ex iis natos Stephanum de Bator, Ladislaum Chiaky, Stephani hoc temporis superstitis parentem, et amitinam Iuditam Kereciemiam, Fransisco Doboni nuptam. Fratres germanos Stephanum, Balthasarem et Gabrielem, qui primis adolescentiae annis peste periit. Matrem Margaritam Stephani Majladi filiam. Avunculum Gabrielem Maylad. Omnes: proceres opibus et honoribus, ac

Andreas Princeps qualis?

Qualis Andreas statura fuit.

summis principatibus excellentes. Procera fuit Andreas statura, flavo barbitio et capillitio, quae tamen ex religionis ritu, cui initiatus erat, ad forpicem rasitare consueverat. Aspectu denique tam liberali et ad promerendum favorem naturae beneficio comparato, ea morum jucunditate, ut nemo facilius singulorum animis illaberetur. Denique miti vir ingenio, et sacris magis quam armis tractandis idoneo. Quum Stephano Regi Poloniae ingenii eius ad sacerdotium proclivitas non esset obscura, id potissimum dedit rex patruus operam, ut ab ineunte aetate honestarum litterarum studiis deditum, tandem sacerdotio consecrandum curaret. Quapropter simul atque adolevit, primum Episcopatu Varmiensi in Polonia, subinde punicei galeri amplissimo magistratu decoravit. In quo si perseverasset, non ut caecias nubem, malum ad se attraxisset. Sed enimvero quis mortalium ita sui negligens est, quem avaritia gloriae et honorum, ad plura habendum non rapiat? Quae cum nullis terminis queat circumscribi, sane Cardinalis quoque communi cum omnibus hominibus vitio aegrotavit. Quamquam hic non immodesto ambitu, non malis artibus, non ferro et sanguine partum, ut alii solent, sed oblatum accepit a patruele, populique suffragio imperium, idque haud scio, an ex animi sententia gratum et acceptum . . . . . luxuriam atque cupidines et . . . . . conjunctam vinolentiam visus est quandoque avidius consectatus . . . . . quia . . . . . tum . . . . . at . . . . . apposuisset preciosis vestimentis Albae ab eo remuneratum esse. Nec defuerunt qui eum non satis domi , ... continentiae fuisse criminarentur

. . . . . qui ad interna ministeria illi apparebant, et quos non magis indole quam forma sibi habebat . . . . . quo nomine ab inimicis graviter uellicatus est, et Francisci Hunniadini excellentis poetae liberiore naso taxatus, epigrammatisque notatus est . . . . . olim . . . . . eundem atque . . . . . liberi fratris contubernio foveri. *)

Quae tamen talia sunt, ut ipse neque pro veris affirmare, neque pro falsis repudiare ausim. Quid quid fuit, per ora hominum circumlatum est, in quo minime aequum est, ab aurium libidine fidem metiri. Caetera moderatus fuit, iustus et aequi observantissimus, tum vero facile credulus, et minime suspiciosus. Quae virtutes aut certe virtutibus affines, affectiones malorum illi causa fuerunt. Quippe quum lenitas animi et probitas parum per se tuta sit, semper armorum adminiculo sustentanda est. Saepe malitia et fraus valentior est, quam iustitia nullis innixa fulcris, nisi se ipsa. Hanc mansvetudinem conciliaverat illi honestarum litterarum non mediocris usus, asperitatemque morum, si quam a natura habuit, emolliverat. Quapropter iaminde ab initio principatus sui erat Andreae nomen multo favorabilius et popularius apud Transyluanos, quam Sigismundi, erantque studia omnium ad ipsum magis propensa. Nam Sigismundum ob temeraria consilia, et adjecta super alia atque alia inconstantiae suae

*) A pontokkal kitöltött helyek olvashatlanok. Későbbi kéz törölte ki azokat. Az „acceptum“ szótól fogva e csillagig hiányzó szavak egy példányban, még a bécsiben sincsenek felvéve.

crimina, caedes, proscriptiones, profusiones, totis animis omnes ad extremum exosum habebant.

Caeterum Andrea Principe hoc modo caeso, Siculi cum per silvus et saltus, nobiles lato palatos in multam noctem insectati fuissent, et iam deletis poene ad internecionem omnibus, tempus receptui canendum dixissent, ad legenda spolia, ubi depugnatum erat, reversi sunt. Sed quam illis dexteritas in acquirenda praeda, tam in dividenda in continentia fuit. Parum enim consentientes, diuque rixis, et maledictis inter se incessentes, tantum non ad arma et mutuam perniciem ruerunt.

Ingens strages nobilium.

Caesi sunt partim in prelio cum Cardinale apud Nascalat, partim in fuga: Ioannes Beldi cum duobus filiis optimae indolis ephoebis, Paulo et Clemente, Petrus Miko, Thomas et Emerius Becz fratres, Franciscus Romani ipsius Principis Andrae armiger et apparitor, qui cum Principem poene ab hostibus circumventum objectu corporis tuetur, cum toto equo praecipitatus, sed celeriter se se in pedes statuens, Siculum ferro hausit Principi imminentem, idem mox et ipse fatum subiturus. Itemque Emericus Lazar, Franciscus cognomento Magnus, Michael Karacionius, tormentariae artis magister peritissimus, aliique non pauci, viri fortunis amplissimis et virtute eximii. Qui cum in eadem Siculorum regione, in bonis avitis copiose habitarent, et rem familiarem abunde constituissent, non parvam invidiam popularibus suis creaverant, uti semper inferiores sorte et conditione homines, superiorum virtutes et commoda aegris intuentur oculis. Caesi sunt partim in hoc proelio, partim per avia et sylvas disspalati, ii potissimum, quorum nobilitas in primis conspicua visebatur, et

apud Vajvodam Michaëlem caedes grata futura putabatur. Tum vero etiam sibi persvasum habebant, nullam rem Siculae rei publicae fore magis salutarem, quam eorum nobilium necem, qui ipsos velut auctionibus comparata et subhastata mancipia servitute asperrima diu afflixissent. Qui nisi emedio tollerentur, minime sperabant Siculi ad pristinam conditionem se sisti posse, nec libertatem, ad quam recuperandum toto animo aspirarent illis viventibus stabilem fore. Quamobrem promiscue in omnes ferro saevitum est. Poene solus ex omnibus Thomas Cziomortanius, vir militari laude conspicuus in Moldaviam evasit. Ne tamen ex hac parricidiali praeda, ulla mancipia, monumentum victoriae Vajvodae praesentare viderentur, libuit locupletis conditionis nobiles quosdam conservare, quos revinctos post terga manibus ad ludibrium per frequentem Tyranni aulam traducerent. Itaque aliis frementibus, ut invisa detestandaque capita tollerentur, aliis contra servanda esse vociferantibus, praeter spem omnem in praesentia quidem occissio dilata est, non diu supervicturis. Proinde in custodiam rapti Ioannes Iffiu, frater Cardinalis, Stephanus Cabos, Caspar Palosi, Nicolaus Bertakuit, principalis stabuli magister, Franciscus Gereb, Volphgangus Lazar, Paulus Beldi, nobilissimi domi iuxta et militiae viri. Hos omnibus conviciorum plaustris oneratos (ut est vulgi ad maledicendum prona intemperies) Albam ad Michaëlem rapiunt.

Ante vero quam accurerent renunciant Vajvodae adventum suum, et quid de captivis statui velit, edoceri cupiunt. Vajvoda immanis et omnis expers humanitatis vinctos trucidari iubet. Nec satis

consulte fecisse ait, quod iam pridem eos e medio non sustulissent. Siculi non aegre imperata facturi, proxime Albam obtruncatos in cannetum quoddam proturbant. Capitibus dumtaxat eorum se onerant, quae etiam postea in urbem illata insepulta proiiciunt. Solum Ioannem Principis fratrem et Nicolai Miconis filium inpuberem, ipsumque Cardinalis cruentum caput, linteo involutum, Balasius Siculus, quem diximus, Vajvodae praesentat, VI. idus Novembris, decimo quarto ab inita apud Cibinium pugna die. Vajvoda caput mensae substrato panno impositum, tam gratanter inspexit, quam cupide, una cum conjuge et filio Parascone. Ferunt mulierem (ut est is sexus ad quoslibet affectus proclivis) obortis lachrymis, vicem talis Principis miseratam fuisse. Et Michaëli viro quaerenti, cur lacrymaret: quod, inquit, illi accidit, tibi peraeque atque huic (Petrasionem innuens) accidere potest. Quo dicto non levis ipsum quoque tyrannum tristitia incessit, memorem (quod credi par est) instabilitatis rerum humanarum. Quippe quod in quem fortuna in praesentia tam aspere grassata esset, in ipsum quoque eandem cladem, cum publico exitio conjunctam explicare olim posset.

Caput Cardinalis ad Vajvodam defertur.

1599. Nov. 8.

Authores caedis, praeter exuvias caesorum et manubias, non magni momenti, nihil adepti sunt, nec Michaël eos ullo alio premio remuneratus est. Imo auri quidquid fuit et argenti summa cura conquisitum, in aerarium inferri jussit. Cuius nonnullam nihilominus partem fidei propius est, parricidas quoque ipsos furtim involasse atque in suum commodum vertisse: nec tamen ita luculenter, ut rem familiarem inde constituere locupletareque potuerint,

sed ut anhelantem mendicitatem temporaria praeda refocillarent. Praedones siquidem tantum possident, quantum illis latrocinium indulsit. Ubi eos rapina destituit, opes simul deficiunt. Ferunt tyrannum tunc quidem nihil in sanguinarios invectum fuisse: verum postea multis execrationibus eos insectatum, quod eum Principem, a quo nunquam laesi vel verbo inclementiore fuissent, trucidare sustinuissent. Qua re sibi magis metuebat, quam Cardinalis vicem dolebat. Proinde nisi offendiculum alienationis animorum obstitisset, exemplum edere vellet, quod documento aliis nefariis esset, ne quisquam principali sanguine manus temeraret. Et haec quidem barbarus, sed non barbare. Satis indicans proditionem quidem sibi acceptam dum usui est: sed proditorem invisum esse, nec tam se quid factum sit, quam quid fieri honestas jusserit, pensare velle. Quibus quidem verbis, credere par est, non Cardinalis sorti misertum illum fuisse, quem ut perderet summo studio annixus est, sed incolumitati suae consultum voluisse, atque in posterum sibi et filio prospicere cupivisse. Habuitque ea res postea Vajvodae animum variis sollicitudinibus obnoxium. Joannes frater Cardinalis in custodiam in arcem Devam missus, vix bimestri spatio intercedente, jussu tyranni in Marisi vorticem vasta tunc glacie obductum dejectus est, qui ne mortuus quidem unquam postea apparuit, gravi saxo et compede cadaver eius in profundum impellente. Georgius origine atque ingenio Thrax, qui tunc Devae praeerat, homo ad omnia scelera natus, in quo solo se semper exercuit, carnificis opera in illo obruendo functus est, adjecta insuper ad fortunam morientis amara irrisione: pa-

Ioannes Iffiu Mariso flumine immergitur.

ter tuus, inquit, multo vino se ingurgitabat, tu ut magis sobrius fias, multum aquae bibas, opportet. Erat Joannes florenti aetate adolescens, ad omniaque summa et honesta natus, tunc primum bellorum discrimina parum propitiato Marte ingressus, qui in ipso et rerum et limine juventae incautum oppressit. Patre Joanne Ifju, Cardinalis vitrico genitus, matre Margaretha Maylad Stephani Maylad Principis olim Transylvaniae filia. Ipse Joannes pater, filio cognominis, assidua vinolentia aetatem exercuit: nec ulla magis re alia celebris apud alios fuit, licet duodecim virum senatui inscriptus. Georgius Thrax de quo loquimur, ab equis fricandis infinae sortis servus, diu apud illum vixit, atque inde a paternorum morum vitio morienti filio mordaci scommate illusit. Filius Joannes diu in Polonia cum Cardinale fratre vitam degit, nec multo ante quam haec Vajvodani belli feralis fax exardesceret, inauspicato in Transylvaniam reverterat, paternorumque bonorum magnam partem, ex qua pridem ob patrem, Majestatis, ut putatum est, a Sigismundo Principe indicta causa damnatum et interfectum, ipse filiusque exciderant, Cardinalis favore subnixus postliminio creverat.

Rácz György.

Caeterum capite Principis Andreae allato, jussit Michael reliquum quoque cadaveris inquiri, ex Theodosii Logofeti quem Cancellarium vocamus, cohortatione qui svadebat, ut Andreae quamvis hosti exequias, supremum officii munus, justaque favere non gravaretur. Futurum esset id tum ad favorem gentis et nobilitatis conciliandum efficax, tum ad clementiae et misericordiae laudem colligendam appositum: denique etiam ad excu-

Vajvoda exequias fieri iubet Cardinali.

tiendam spem eorum, qui illum in tutiora elapsum (nam et hoec fama erat) ad reparandas vires animum intendere, ad plebem vana crudelitate nunciarent. Ab his suspicionibus facile omnium animi avocarentur, si mortuum publicis exequiis cohonestandum curaret. Et ipsi provinciales a rerum novarum spe averterentur, constantioresque in fide perseverarent. Missi igitur, qui truncum conquirerent, quem ab omni volucrum, ferarumque laniatu intactum, licet omnibus induviis nudum, invenerunt. Vilique loculo, et plaustro invectum, Albam, nono post, quam caesus esset die, iidem Siculi attulerunt. Et ne cadaver nudum ad aspectum indecore prostraret, frondibus arborum virentium in loculum ingestis iidem pollinctores coopertum in urbem induxerunt. Semissis minimi digiti in reliquo corpore defuit, quem percussores praedae avidi, ut diximus, amputarant. Mox summa cura adhibita, ne quid iustis exequiis deesset, holosericis induviis adornatum cadaver, adiecto etiam capite, sandapilae ex materia affabre concinnatae impositum est, atra purpura superne constrata. Quae omnia Michaële annuente, e fisci impendio procurata sunt. Totis decem et quatuor diebus insepultum corpus, nullo notabili foetore inolevit, nec ullum tabis vestigium contraxit. Hoc modo praeparatis omnibus, frequentique procerum, militum, urbanaeque multitudinis pompa, funus prosequente, atque etiam ipso Vajvoda praesente, ac facem funeralem rite cum aliis praeferente, nobilissimisque juvenibus, feretro succollantibus, e minori aede, in augustius templum elatum, ac fornicato conditorio Albae Juliae illatum, ad VIII. Kalendas Decembres. 1599. Nov. 24. Tumuli vice, monumentum e materia non ineleganter

fabrefactum, quod ipse Cardinalis ad Balthasaris fratris funus decorandum, ut supra memoravimus, destinaverat, sepulturae inpositum est: jam tum scilicet ipse sibi viventi, ac spiranti exequias comparare, funusque suum ducere visus est, magno cum fortunae ac sortis humanae ludibrio.

Malaspina episcopus, qui ante redditas Principi exequias discesserat, caput Cardinalis penicillo et coloribus opera pictoris Nicolai Cretensis, ad mortui oris effigiem adumbratum, ne sine apophoreto discederet, Rodolpho Caesari, ac Pontifici Romano pertulit. Hoc pretium operae et legationis in Transylvania consecutus, quod non vivum dumtaxat Cardinalem ad mentem Pontificis et Rodolphi pertraxit, sed et mortui faciem ad oculorum aspectum eis subiecit.

Hoc modo Cardinalis, paci quam bello Princeps opportunior, Michaëlem Valachum successorem, quem nunquam putarat, reperit: mox et ipsum poene simili, aut etiam foediore supplicio mulctandum. Nec tamen fortuna Transyluana cavere potuit, quin tot perniciosis corrivalibus brevi tempore e medio sublatis, quietem et ocium rebus suis inveniret. Hac tantae clades magnis quibusdam et multis signis fuerunt divinitus praemonstratae. Quinto ante die, quam pugna apud Cibinium committeretur, tota poene nocte ingenti vi flammarum coelum exarsit, adeo ut exercitus ad prodigiosum lumen iter direxerit. Et ea aestate chasmata varii generis, ignitique globi, id quod in torrida eius anni intemperie factu necesse fuerat, diversis in locis animos hominum conterruerunt. Lupi quingenti amplius eodem agmine, ex montibus, qui Mezes vocatur in plana

Prodigia cladis Cibiniensis praenuncia.

Transyluaniae demissi, dispersique in pagis passim atque visi ferebantur, animalia minime hominum contuberniis adsveta. Eques Hungarus apud Sebesum Saxonum oppidum, dum Cibinium versus paucis ante publicam cladem diebus pergit, repentina tempestate circumventus, obiter de coelo ictus est, ipso sessore penitus incolumi caeterum quadrupede in vestigio exanimato. Et, quod mirere brutum, corpus sine ullo vestigio coelestis plagae apparuit, praeter soleae ferreae: quae excussa, pertusa ac fere liquefacta, a multis conspecta est. Fuerunt insuper nobilissimi homines, qui ex fide affirmarent, et postea vix a sententia se dimoveri paterentur, visum ab se Andream Principem, quum postremo Alba egrederetur, nigris indumentis amictum, nigrisque equis vehentem excedere. Quod sane, velamentum quoddam praestigiarum fuit, oculis eorum obiectum, quae instantem optimi Principis mortem portenderent. Nam ex totius populi fide satis constat, illum meridiana luce egressum, rubenti holoserico indutum, ut semper, fuisse, seiugibusque equis spadicibus essedo vectum, Georgiana porta, in Castra ad Sebesum novissime emigrasse. Ad Zerdahel Saxonici agri pagum, castra metatus Cardinalis maurum quemdam aterrima oris specie deformatum, ac falcem foenariam humeris ferentem, coramque praetereuntem visus est videre. Digresso illo cum obiter quaesiisset Princeps, cuiusnam is esset famulus? tanta vultus inportunitate praeditus, primores qui aderant, diu interse percontantes, negarunt ullum in toto exercitu eius generis hominem scire. Nec sane fuit; sed ea species quae Principi occurrit cladis imminentis feralis nuncius fuerat. Nec deficit illi somniorum ludibrium.

Paucis ante diebus, quam Vajvoda occurreret, per quietem imaginatus est, se in hircorum infestos greges incidisse, unde elapso paludamentum et galerum coccineum, a suibus dilaniatum fuisse. Quam nocturnam imaginem nihil laeti ex ea sibi imminere ratus, Stephano fratri, aliisque tum adhuc Albae haerens retexerat. Nec est dubium quin eo insomnii schemate, proximae cladis species illius menti fuerit ingesta. Adeo nonnunquam hominum animi, ex suae originis divinitate futurorum redduntur participes. Ferebantur et alia non pauca, quae sive facta, sive ficta fuerint, animis religione inbutis fidem fecerunt ad publicamque miseriam significandam applicata sunt.

Initia ruinae Transyluaniae a domesticis Principibus.

Enimvero his superioribus aliquot annis, dum inconsulti Principes nostri libidinem potius suam quam rationem sequuntur, prima ruinae fundamenta posuerunt. Quorum effrenatus furor effecit, ut nulla belli rabies saevior eorum perditis consiliis fuerit. Itaque ubi domestica clade fracta omnia intus atque convulsa sunt, id quod fieri necesse erat, externis hostibus facile provincia patuit. Quis enim labor est quassatos parietes demoliri, aut corpus quantumvis giganteum incisis nervis debellare? Adeoque ab omni aevo discordia intestina efficit, quominus vel maximorum regnorum status fuerit aeternus. Hoc modo prima mali labes ab indigenis Principibus orta postquam provinciam enervavit, ac sublatis prudentibus consiliis tamquam exsanguinem fecit: paulo post Michaëli, aliisque per seriem tyrannis introitus in eam facile patefactus est. Eoque iam pernicies pervasit, ut poene animam agenti provinciae vix ipsa salus succurrere queat.

Quod vero maiores vires haec pernicies acquisiverit, quam quisquam unquam opinatus fuisset, inde factum literatorum sapientia arbitratur, quod fatalis illa periodus annorum, quae regnis exitialis solet esse, huic quoque Transyluaniae iam poene ad umbilicum pervenit. Sexcentorum annorum curriculum effluxit, absquo Transyluania divi Regis Stephani opera Vngariae amplissimo corpori coaluit, depulso ab eius possessione Giula gentilique barbarie ac religione emundata, in fidem Christi Dei asserta est. Hic annorum ambitus fatali necessitate omnia regna confiat. Proinde Transyluaniam quoque nostram, felicibus auspiciis a divo Stephano conditam, postea variis successibus auctam, ad florem et apicem, ut potuit, evectam, armis, legibus prudentissimis proceribus stabilitam, vidit haec infelix nostra aetas consenescere, ab intestinis primum parricidiis mactari, mox et ab externis hostibus proteri, conculcari et iugulari. Nihil dico de corruptis omnium moribus, de luxu plane sybaritico, qui perpetuus pacis et ocii assecla est, de superbia veraeque religionis neglecto cultu, deque aliis corruptelis, unde omnium rerum contagio, atque clades intestina et externa promanavit. Etsi alia nulla extitissent prodigia imminentium ruinarum documenta, haec abunde exitium portenderant, si mens non leva fuisset. Taceo prodigiosum vestitum, qui populariter omnes ordines his paucis annis pervasit: foedum et obscaenum, sanctisque maioribus nostris invisum atque inauditum. Si quidem illi, totaque Vngarorum progenies laxo, talari, fluenti, manuleato, ampleque sinuato vestitu, et ad omnem honestatem comparato, orientalium instar populorum, cuiates et

Fatalis conversio regnorum sexcentis annis definitur.

Morum corruptela ruinam instare portendit.

ipsi sumus, a prima gentis origine, usi sunt. Nunc curta tunica, vix uno palmo infra cingulum demissa, pallium dimidiatum, angustum, succissum, ac tunicae suppar, atque conforme: manicis desectis, omnibusque sui partibus truncum, nullas in universum rugas habens, vix veretrum, dimidiasque tegit nates. Caligae perquam angustae, substrictae atque male et inconcinne femori cohaerentes, cynicam aut potius cinaedicam obscenitatem ad plenum exprimunt. Quam foeditatem satyricam, si triginta saltem abhinc annis, superiora tempora publice vidissent, non est dubium quin isti turpissimi et obsceni, in medio foro a pueris et morionibus putribus ovis et stercoribus fuissent lapidati. Equidem cicures iuxta et ferae bestiae istis honestiores videri possunt, quarum membra quae honeste ad aspectum prostare natura noluit, ita intra clunes sunt illatebrata, pilisque ac cauda velata, ut genuinus decor in iis manifeste appareat. Quum autem abominabilis hic usus ex vicinorum occidentalium contagione huc irrepserit, sane cuilibet recte aestimanti proclive ad coniecturam videri potest, idque a prudentissimis viris auditum est, Vngaros Transyluanos antiquato gentilitio habitu et novo asciticioque vestitu indutos eorum imperia olim subituros, quorum amictum tam indecore fuissent imitati. Quod omen de Dario quoque et Alexandro Magno memoriae proditum est. Sed haec quaerelae sunt fastidiosis auribus ingratae: ita tamen historiae temperatae, ut extra oleas ne putentur evagatae.

Siculi Transyluani qui et quales?

Porro, quia in his historiis frequens Siculorum mentio infertur, atque etiam deinceps inferetur, libuit semel de iis nonnulla in medium proponere. Sunt Siculi quos vocant, Vngarorum gentiles, sed moribus

severioribus agrestiores. Nam quum a reliquis Transyluanis eo tractu herciscantur, qui Moldaviam spectat, Marisique et Alutae interamnam vicinamque circa regionem sylvosis, montosisque saltibus obsitam incolant, sive loci naturam ingenio secuti, sive politiorum hominum commercio destituti, eo morum non sunt provecti, quo vel Saxones utrimque illis vicini, vel Vngarorum populi. Transyluaniae borealem plagam obtinent, licet nonnihil ad Eurum vergentem. Vetustissimos se Vngarorum gloriantur, Atillanique exercitus reliquias sese profitentur. Quibus nihil hac in parte fidem derogo. Quamquam quod ad vetustatem attinet, non video quibus aetatibus sint illi priores caeteris Vngaris. Sed cur eam plagam ab omni cultu mortalium olim desertam sibi ubi habitarent, delegerint, quaestionis est. Bonfinii annaliumque nostrorum relationi nihil hic adstipulamur: qui tradunt Siculos a caede filiorum Atillae residuos, et quidem captivos, quum prope Germanos, quibus erant infensi, commode habitare non possent, in postiorem Dacie oram, quam Transyluaniam dicimus, successisse, seque Siculos mutata T. in C. litteram appellasse; quo scilicet commentitio nomine tutius absconderent, ne a vicinis hostibus internoscerentur, atque aliquid adversi paterentur. Hoc commentum plane stolidum est, et ab historiae fide abhorrens. Quis enim unquam audivit numerosum populum, aut nomen data opera immutasse, aut suppositicii nominis fuco, ab hostium vi se subtrahere conatum fuisse? Quis tam facile credulus hostis, qui se tam stolida fraude capi voluerit, ac persvaderi hunc hostem non esse eundem, quod nomen immutaverit? Deinde verbum: Captivi, huic

loco Bonfinij (Decadis I. L. 7.) satis apparet, vel a Brennero, vel a Sambuco, vel ab aliquo alio male feriato impositum esse. Nam nec genuinus loci sensus admittit captivos libere solum vertere potuisse, nec Turocius, unde Bonfinius haec hausit, id nominis habet. Quisquis is fuit, plagiarium egit, et Siculos liberrimos a principio populos, captivitatis, et mancipiorum nota sugillare voluit. Ad fidem propius est, eas Daciae plagas, quas etiam nunc incolunt, Siculos primitus occupasse, ut Hunnis idest Kunis commilitonibus suis et foederatis propinqui, conjunctis viribus, hosti, si quis eorum quietem turbaturus advenieret, resistere possent. Nam per id tempus Moldaviam Siculis conterminam, Hunni idest Kuni inhabitarunt, atque Vngaris eodem commilitioet foedere coniuncti fuerunt.

Caeterum Siculos pro Scythulos dictum esse, plane frivolum commentum est, etiamsi id multis arrisisse videam. Quis enim Vngarus non videt, nisi qui talpa caecior est Siculos deformatos esse ex Vngarorum idiotismo Zekel, quod nomen compositum est ab zek et hel, idest sedium locus. Cujus verbi originem, quum Italici sacerdotes, qui annales Vngarorum primitus in Vngaria compilarunt, ob linguae ignorantiam non viderent, Zekel purum putum Vugarorum verbum in Siculos nescio quos transformarunt. Ac postea errore latius proserpente, ex Siculis etiam facti sunt Caeculi, atque etiam Sacculi, ac fortassis olim dicentur Sacculi et Suculi. Deinde etiam hodie tota Siculorum Regio in VII. Sedes seu tractus dividitur, suamque ipsi rempublicum sedis appellatione afficiunt. Pagos caesariano verbo dixeris. Hoc ipsi quoque Saxones imi-

tati, sedibus suos tractus distingvunt. Errat plurimum Titus Cortesius poëta, qui in carmine panegyrico ad Mathiam regem Ungariae scripto, hos Siculos id est Zekeles Transylvanos ab insulanis Siciliae populis originem trahere fabulatur. Nam cum Siculis illis Italicis tam nihil habent comune isti, quam cum Aegyptiis Brittanni. Idioma cum Vngaris consanguineum, idemque omnino habent, nisi quod pronunciatione aliquantum ab iis secedunt. Quum et enim caeteri Vngari acutum quodammodo Atticissent, Siculorum plerique omnes rotundum Dorismum sonant: sermonemque velut e cavo specu, recessuque oris expromunt. Putes eos Hebraeum quid effingere. Nempe originalis idiotismi, quem ex oriente habent, vestigia etiamnum retinent. Atque ideo et syllabas extremas in pronunciando acuunt, Hebraeorum more. Frequens primae secundaeque vocalis in sermone usus.

Ritus sacrorum magna ex parte Romanos adhuc habent, quamvis jam Saxonibus et Vngaris viciniores, plerique majorum religionem antiquari sunt passi. Habent praeter Latinas peculiares insuper literarum notas, magis quam litteras, sed jam poene apud eos exoletas, incuriaque desitas, quas bacillis delibratis, et in quadrum dolatis, cultellorum cuspide incidunt: eoque veluti Scytala, alii alios sensus sui certiores facere superioribus temporibus soliti populariter sunt. Has litteras a dextris in laevam digerunt Hebraeorum more, atque exinde originem ducere animadvertimus, quod alibi luculentius demonstrabimus. Nulla aut exigua honestis disciplinis formandi ingenium apud eos cura. Agriculturam imprimis et pecuariam exercent, quae

res ipsius gentis Scythicam arguit originem. Nullas urbes, nulla oppida munita habent. Tota gens villicatur. Tuguria verius quam aedes ex materia et cratibus caeno acerato veluti tectorio incrustatis aedificant, que culmis triticeis, palustribusque cannis integunt. Haec illis palatia, hi imbrices. Idque mirum mihi videtur, quod quum a primis Vngarici imperii seculis, perpetua immunitate fuerint superiorum regum indulgentia donati, ita tamen ab omni cultu politiore aversi fuerunt, ut nulla oppida, ingenuis hominibus digna, ad haec usque tempora incolant, quae sibi ornamento juxta et munimento essent. Vicani omnes paganique degunt, atque ideo frequentibus depopulationibus obnoxii. Eam ob causam nullas divitias in recondito aere habent, quum non habeant ubi eos tuto reponant. Facultates omnes et fortunas suas in prediis et agris habent, quae hostili rapinae continuo patent. Moenibus se includi, timiditatis signum esse, barbara quadam stoliditate arbitrantur, eoque nomine vicinos Saxones munita oppida incolentes, tam quam pusillianimi viros irridٍent: ipsi potius non solum irrisione et naso insectandi, sed plagis adeo fuerant ob tam supinam barbariem incessendi. Malunt scilicet isti fortissimi, praecordia sua omnibus telis tormentorumque globis objicere, quam lapides et coementa. Malunt apertum campum suae virtuti dari. Vbi si vincant, virtutem pro audacia jactant. Si vincantur, tota protinus eorum militia, tota respublica, uxores, liberi, facultates, divina humanaque omnia hostilis victoriae praemia erunt. Tunc in sylvas, in montes et quo quemque metus egit, sese recipiunt, cum nullum alium receptum habeant.

Quod de Siculis dico, idem de caeteris Vngarorum populis dictum velim. Nam et hi consimili ignavia munitionibus condendis, jam inde a principio rerum suarum supersederunt. Porro natio Siculorum libertatis magis cupida ob ingenium, quam tenax ob mores. Et fuit a multis inde retro saeculis libera. Quos nec nobilitas tributis, servituteque attereret, nec ullis oneribus et collationibus vel Rex ipse in ordinem cogeret. In usum dumtaxat praeliorum sepositi, velut tela atque arma reservati sunt. Sed crebris rebellionibus factis, libertate exuti sunt: quam his temporibus per vices receperunt, atque amiserunt. Pauci veteris libertatis non penitus expertes, prisca immunitate fruuntur. Ad XL millia olim, nunc si accuratius conscribantur, ad XII millia armari creduntur. Quo tamen plus audaciae, quod militum est: quam consilii, quod ducum est, afferunt. Summum illis in nobilitatem adeoque omnem magistratum odium est. Democratiae student. Duces per singulas sedes e popularibus eorum Princeps Transylvanus illis praefecit: qui militiae in bellicis muneribus: domi in controveriis cognoscendis illis praeeant. Ab his alio nisi ad tribunal Principis nulla provocatio. Graeca vivunt fide, et raro quid concedunt sine longa licitatione. Litigiis supra modum student, aliique aliorum bonis per rabulas insidiantur. Gens non tam prudens, quam callida. Inde proverbium inolevit: Siculum et vulpinum catulum vix unquam ingenium dediscere. Inter se matrimonia contrahunt, nec facile alienigenis connubia elocant, haud dubie priscum divini mandati ritum adhuc servantes. Tob. 4. Accipe tibi, inquit Dominus, uxorem de cognatione tua, et non ab ullo

filio alienigenae, qui non est de semine patrum tuorum. Terra eorum frumenti ferax, vini penitus inops, cuius desiderium adimit cerevisiae copia. Fit ea potio, ut alibi gentium, ex lupi et hordei aut frumenti coctione. Et licet sobria colant rura, Liber que pater ab iis sit aversus, ipsi tamen minime sunt sobrii. Nam Cererem abstemiam in temulentam transformant, cerevisiaque se ingurgitant, qua valetudinem et vires roborari magis quam vino credunt. Gentem masculam foemina dea virilibus animis imbuit. Advenas comiter excipiunt, et nativa facundia pollent.

Siculorum sedes.

Tota illorum provincia in septem regiunculas inaequales suis finibus circumscriptas divisa est. Earum prima Moldaviae appropinquat, et Cik vocatur, sive a duce quopiam Siculo primo eius loci occupatore, sive qua alia de causa. Habet haec sedes pagos XXXV. centenum, ducenum, tricenum plusve minusve habitatorum capaces. Inde emergunt fluvii Marisus, Aluta, et uterque Cocalus. Quorum prior per mediam Transyluaniam in Tibiscum efunditur; Aluta, ubi nonnihil in Transyluania crevit, eam patriam aspernatus, in Valachiam tandem ingratus transfuga abscedit, Danubioque se immergit. Ambo Cocali ad Blasii pagum coëuntes supra Albam in Mariso intereunt. Girgio a Georgianis Asianis nomen traxisse videtur, qui olim commilitio Siculorum inserti hic consederint. Habet hic tractus pagos XI. Kászon, ducis haud dubie nomen est, cuius et in Bonfinij monumentis mentio est, e' pagus cognominis in Vngaria etiam adhuc supe est. Haec Kaszonis sedes pagos IV. tantum habet Zepsi vero, quod et ipsum nomen in Vngariae

oppido, in plaga Cassoviensi superest, pagos continet XXIV. Kisdi a Kusid nomen traxit, cuius ducis multa in nostris historiis mentio est. Quippe qui manipulum herbae aqua Danubiana plenam lagenam et glebam terrae in Vngarorum altero in Pannoniam reditu detulisse a Suatopoluco Rege memoretur. Habet Kisdi pagos . . . . Hunc tractum Orbai sequitur, ab Orbo quopiam eius conditore, haud dubie denominata quod nomen multis quoque aliis pagis passim commune est. Habet haec sedes pagos . . . . . Vdvarhely (id nominis locum aulae significat) tractus est caeteris amplior, quippe qui montibus et sylvis expeditus in aequora, et mitioraque loca descendat. Pagis frequentatur CXXX. Huius sedis cervicibus a Ioanne secundo Principe Transyluaniae post rebellionem Siculorum arx fuit Vdvarhel inposita, unde illorum motus, si quos forte deinceps essent ausuri, compesci possint. Ideoque nomen, quum conderetur arci inditum Zékeltamat, quod nunc usu verbi desito sensim antiquari passum est. Maros denique, secundum flumen Marisum late excurrens, a quo et nomen habet, continet pagos CXX. et unicum oppidum, sed immunitum, Vasarhely, quod locum fori sonat. Hic tractus caeteris et nobilitatis frequentia, et civium humanitate, et studiis litterarum, et rerum ad usus humanos necessariarum ubertate potior, cultiorque est. Nec vinetis quibus aliae sedes carent, destituitur.

Hi omnes Siculi, licet iam caeterorum Vngarorum progenie nonnihil interpolati, stirpem tamen suam communem inter se agnoscunt, ramos ignorant. Quamquam et ramos nonnulli illorum memorant. Nam sex stirpis suae authores faciunt ex ipsa vetustate per

manus traditos ac per eorum familiam propagatos. Eorum haec nomina: Abran, Halond, Oerlecz, Ienoe, Megyies, Adorjan, Ab horum prosapia ramos stirpis varie deducunt. Ramorum prisca hirsutaque nomina talia sunt: Naznan, Giarus, Borozlo, Zovat, Vaczman, Dudon, Poson, Thelegd, Zomoru, Buda, Seprwd, Gierae, et quaedam alia, quae hodie priscos testantia conditores, in oppidorum et familiarum cognomina transierunt. Haecque una fortassis natio in Europa praeter Hebraeos antiquitatem generis sui ab ipsis primis gentis conditoribus deducit; agnationes familiarum agnoscit, atque ex iis qui et prosapia et virtute praecellunt ductores militiae a Principe impetrat. Nam alienigenas sibi praefici minus equo ferunt animo.

Iam potitus Transyluania Michaël, quibus auspiciis dominationem ingressus fuerit, dicemus. Principio Ioannem Maronem, quem supra diximus, omnia consilia Michaëlis de invadenda Transyluania ad Cardinalem detexisse, accurata exploratione indagari per provinciam jussit. Nam Maro non solum e Valachia certiorem Andream eorum fecerat, quae Michaël in exitium Transyluaniae furtim machinaretur, sed et pridie eius diei, quam pugna apud Cibinium comissa esset, e castris Vajvodae ad Cardinalem transfugaret, ita speratus fore, ut felicior belli eventus ad Cardinalem inclinaret. Ad priorem offensam, cuius gratiam Maroni fecerat, Vajvoda furenter indignabatur, quod novo transfugii scelere, se ille iterum alligasset. Nec erat hic Vajvodae stomachus Maroni ignotus. Itaque victoris Valachi furorem vitabundus, passim in pagis et oppidis clandestinus per notas nobilium clientelas vagabatur, dum occasionem nactus in

Ioannes Maro Thrax in partes truncatur.

Vngariam se subducere posset, ubi animum a metu suplicii exolveret. Dum ita latebras infelix quaeritat, forte an consulto ad Stephanum Toldium clam divertit. Orat, ne fugam ad Michaëlem patefaceret, imo qua posset ope sublevaret, breves sibi latebras impertiret, dum rebus suis melius consuleret. Toldius bono illum animo esse jussit, tutaque illi fore omnia pollicitus est. Verum postea Toldius tyrannide Michaëlis deterritus, ac veritus ne Vojvoda homo impotens et crudelis gravi poena occultati Maronis crimen vindicaret, Maronem apud se latitantem Vajvodae detexit, quo scilicet in ea temporum novitate maiorem a tyranno iniret gratiam.

Itaque Maro Albam tractus, ubi in conspectum Vajvodae deductus est, primum omni convitiorum verberatione affectus; mox carnificibus, quos Armas vocant, ad excruciandos sontes exercitatissimis traditus est mactandus. Hi ut iussum erat ad meniam columnam, quae in suburbio Albae eminet, pedes ac manus funibus arctissime humi defigunt. Defixo, admotis bipennibus ac mallei valido ictu inpulsis, primum pedes, secundum genua, alterum post alterum, demum media brachia, qua flexus cubiti est, amputant, atque ita truncum cadaver, omnibus nudum induviis, ac lacerum biduum in publico jacuit, caeno et sangvine coopertum. *)

*) A bécsi codexben az elbeszélés itt a lap legalján megszakad.

MAY 2 8 1928